VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

ZEEUWSCH

GENOOTSCHAP

DER

WETENSCHAPPEN

TE

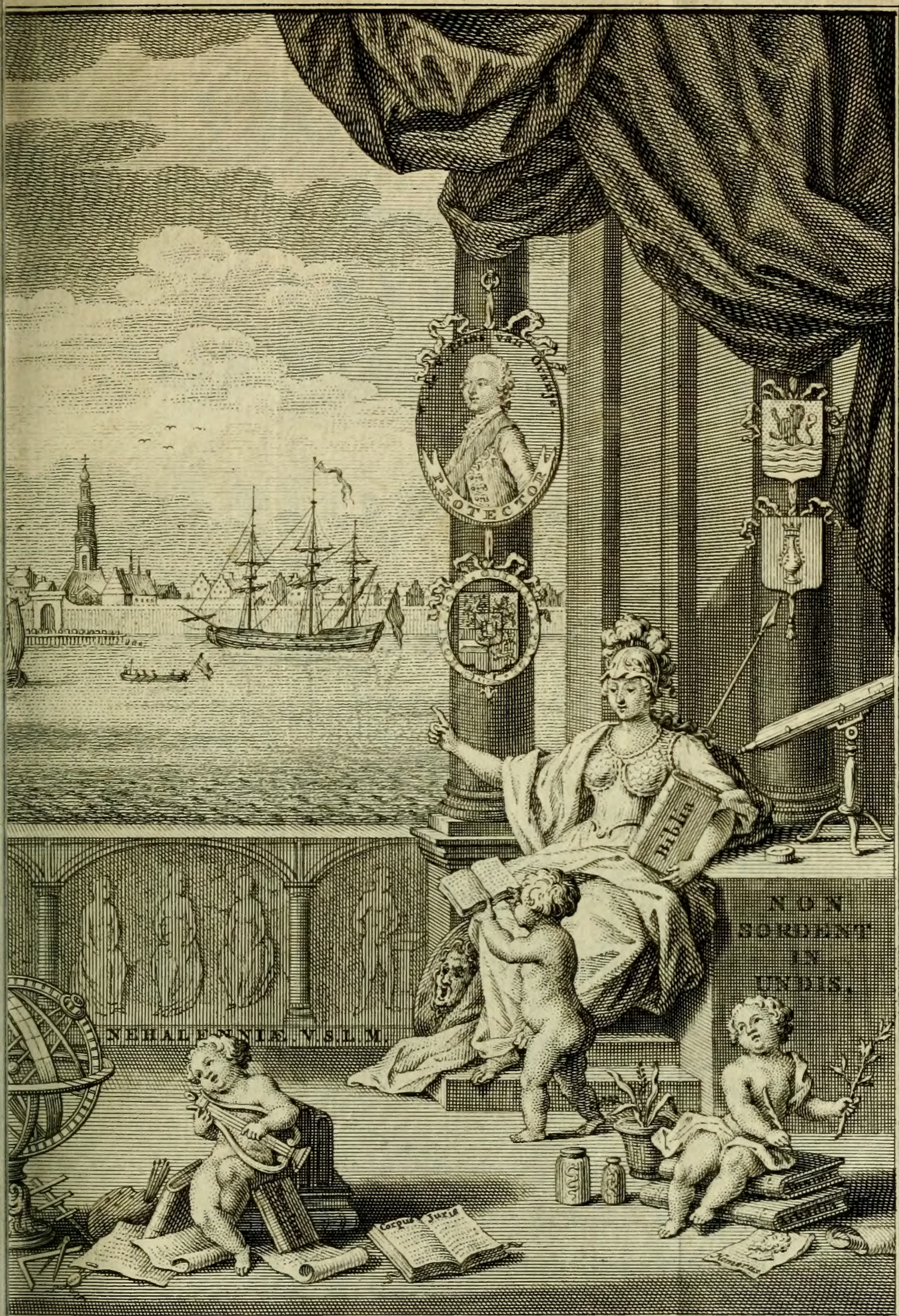
VLISSINGEN.

UITLEGGING
DER
TITELPLAAT.

De WYSHEID, fier gezeten op haar Throon,
Beschouwt men in MINERVE's *Wapenrusting*;
Doch, warsch van fabeldicht en valsche Go'on,
Schept ze in GODS BOEK haar grootste zielsverlusting.
Twee Zuilen, die 't gewelfsel van haar Kerk
Aan d'eenen kant bouwkunstig onderschraagen,
Vertoonen 't ZEEUWSCH en VLISSINGS wapenmerk,
En WILLEMS *beeld*, wien 't werk wordt opgedragen,
Doorluchtig *Hoofd* van onze *Maatschappy*,
Die, schoon noch in heur zwakke en *kindsche* jaaren,
Hem d'Eersteling heur's arbeids, vlug en bly,
Voor de oogen brengt, met lust om voort te vaaren.
De *Tafel* met den *Voorgrond*, ryk bedekt
Met *Tekenschets* van *Kunst* en *Wetenschappen*,
En 't *Vergezicht*, dat ginder d'aandacht wekt
Ter zyde van Gordyn en Tempeltrappen,
Getuigen, dat de weetzucht, vlyt en lust,
Door de Eer gespoord, aan Zeelands verste paalen
In onze *Vest* noch niet zyn uitgebluscht:
Men tracht door *nut* 'er mede een *Prys* te haalen.
Handhaving van den *Godsdienst* en het *Recht*,
Geneesbehulp, tot steun van 't menschlyk leven,
't *Natuurboek*, door Gods hand ons voorgelegd,
't Natuurboek, door zyne Almacht zelf beschreven,
De *Meetkunst*, in haar takken ruim verspreidt,
De *Schilderkunst*, zoo fix in kleur en trekken,
De *Puikmuzyk*, die harten opwaarts leidt,
Haar *Zuster*, die de dofheid zelf kan wekken,
't Vermogen om door 't helder *Spiegelglas*
Het *Starrenheir* aan 't menschlyk oog te klemmen,
Of, door behulp van *Graadboog* en *Kompas*,
Op verren tocht een dolle zee te temmen;
Historiekunst, die 't oude in 't nieuw herschept,
Die *munt* en *steen* van vroeger eeuw doet tuigen,
Die honing zelfs uit bittren alzem lept,
En uit vergift weet artzeny te zuigen,
En wat zich meer liet schetzen op de print,
Zyn beeldspraak van het doel, waar heen wy trachten.
Is 't werk gering? wie deugd en wysheid mint,
Heeft eindlyk op zyn arbeid vrucht te wachten.
Dus huwt m' in 't ryk van onzen Waterleeuw
De *Scheepvaardy* met de oefening der verstanden.
Der braaven gunst zal by den noesten Zeeuw
Den yvergloed noch sterker doen ontbranden.

J. J. BRAHE.

C. Nieuwenhuysen inv. *J.V. Schley sculpsit.*

D
Besc
D
Sche
T
Aan
V
En v
D
Die,
H
Voo
De
Met
En
Ter
Ge
Door
In
Men
Ha
Gene
't
't Na
De
De *S*
De
Haar
't
Het
Of
Op v
Hij
Die
Die
En ui
En
Zyn l
Is
Heeft
Du
De *S*
De
Den

VERHANDELINGEN

UITGEGEVEN DOOR HET

Z E E U W S C H
G E N O O T S C H A P
D E R
W E T E N S C H A P P E N
T E
V L I S S I N G E N.

V Y F D E D E E L.

T E M I D D E L B U R G,
B Y P I E T E R G I L L I S S E N,
Drukker van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen, MDCCLXXVI.

Het Genootschap erkent geene exemplaaren voor echt, dan die door eenen der Secretarissen eigenhandig onderteekend zyn. Justus Tjeenk

HISTORIE

VAN HET

ZEEUWSCH GENOOTSCHAP

DER WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN.

De goedkeuring, waar mede onze weetgierige Landgenooten de voorgaande deelen der Verhandelingen, aan het Zeeuwsch Genootſchap der wetenſchappen toegezonden, en door het zelve uitgegeven, ontfangen hebben, geeft eene welgegronde en alleraangenaamſte hope, dat de aanhoudende pogingen van het Genootſchap, ter voortzettinge en uitbreidinge der

der nuttigſte wetenſchappen, met geen minder genoegen zullen ontfangen worden. In die verwachtinge wordt den Nederlanderen het vyfde deel met blydſchap aangeboden, en Hun vooraf verſlag gegeven van 't gene by 't zelve Genootſchap, ſedert bloeimaand van 't voorgaande jaar, voorgevallen is, voor zoo veel zulks noodig is, en het algemeen kan rekenen, daar by voor zich eenig belang te hebben.

In de algemeene vergaderinge, gehouden den achtentwintigſten van hooimaand 's jaars MDCCLXXV, deedt de Heer WINCKELMAN, *Preſident* van dit Genootſchap, uitvoerig verſlag van deszelfs tegenwoordigen ſtaat, en opende deze jaarlyſche byeenkomst, uit aanmerkinge der tyds omſtandigheid, waar in zy gehouden werdt, met het voorlezen van eene *verhandelinge*

over

over de Jaarmarkten, of zoogenaamde Kermisſen, in ons Vaderland. Volgens de verzochte en verkregen vryheid, om dezelve door den druk gemeen te maken, vindt zy hier eene plaats; zy was van dezen volgenden inhoud.

MYNE HEEREN!

De omſtandigheid des tyds, waar in deze algemeene Vergadering wordt gehouden, bepaalde my om 't een en ander te zeggen van de *Jaarmarkten*, of zoogenaamde *Kermisſen*, in ons Vaderland; zonder echter te treden in alle byzonderheden, die door VAN LOON, in zyne beknopte Verhandeling van de Kermisſen in Holland, gemeld worden.

In heb alleen toeleg, om my te bepalen by de oude Graaflyke privilegien en ſoortgelyke oorſpronglyke ſtukken, en vervolgens te onderzoeken, in hoe verre de Kermisſen voor de ſteden nuttig of ſchadelyk zyn.

Misſchien is dit onderwerp niet geheel vreemd ook in betrekking tot ons Genootſchap. Men verhaalt, dat inzonderheid op de kermistyden de Rederykers met veel pracht ſamen kwamen, hunne ſpelen hielden, hunne vraagen voorſtelden, en de beste antwoorden bekroonden. Elk Uwer weet, wat die lieden toegebragt hebben tot bevordering van het al-

algemeen welzyn, en hoe zy, in de donkerſte tyden, op de bedektſte wyze een flaauw licht ontſtaken (a), waar by de menſch op deszelfs wezenlyke belangen begon te rug te zien. De bewyzen zyn noch voor handen van 't gene binnen deze ſtad daar toe is toegebragt door de kamer, welke de blaauwe Acolye tot blazoen voerde, en tot zinſpreuk had, *Den Geest onderzoekt al.*

Naar mate het licht van kennis vermeerderd is, hebben andere Gezelſchappen de plaats dier oude kameren vervangen, en zich beoeffend om, de kennis met meerder zuiverheid van zeden paarende, ook voor het algemeen nuttig te zyn. Dit is het byblyvend oogmerk van de Leden, die het zich eene eer rekenen tot zoodanige Gezelſchappen te behooren; daar in vinden zy hunne vermaaken; dit is hun kermis.

Uwe tegenwoordigheid, Myne Heeren, in deze vergadering toont, dat Gy zoodanigen zyt, en ook thans het gewoel ontweken, om Uwe edele geesten te verkwikken, door ook het uwe, tot bevordering van nuttige Kunsten en Wetenſchappen en den bloeiſtand van dit Genootſchap, toe te brengen.

'K geloof, dat men met den Heer VAN LOON den naam *Kermis* eigenlyk zou dienen te noemen *Kerkmis*, en dien afleiden uit de gewoonte der Oude Christenen of liever Antichris-

(a) W. KOPS, Schets eener Geſchiedenisſe der Rederyken, in de Werken van de Maatſchappy der Nederl. Letterkunde te Leyden, II deel bl. 242. 247. 253. 254.

christenen, by welken zoodanige *Kerkmisſen* die plechtige misſen waren, die met groote pracht, en onder een toevloed van veel volk, by de inwying van een nieuwe kerk gevierd, en welke jaarlyks ter gedachtenis dier inwying herhaald werden: dus kan men ze aanmerken als door het bygeloof uitgedacht met een goed oogmerk; aan het bywonen van zulke misſen werden door de Bisſchoppen aflaaten, geduurende verſcheiden dagen, verknocht (b), en het gemeene volk woonde gaarne plechtigheden by, waar door het ſchielyk ontſlag kreeg van lange en moeilyke boetdoeningen.

Dan by het volk is de neering: zoo ging het ook in dezen; de koopman bragt zyne waaren aan, en vond koopers, hy kwam het volgende jaar wederom, en vond zich niet bedrogen; allengskens werd de Godsdienst de dekmantel, en Winzucht de bedoeling; misſchien heeft men, om dier verwarringe het aanſtootelyke te benemen, de letter *k* uit den naam geligt. Deze aanmerking kan echter geen ſteek houden, indien men met MARTINUS SCHOOCKIUS, in zyne verhandeling over de kermisſen, oordeelt, dat ons woord *kermisſe* niet zoo veel beduide als *kerkmisſe*, maar liever als *Merkmisſe*, en dat dit ook de rechte uitſpraak daar van zyn zoude, zoo dat dit woord zoude zyn ſaamgeſteld uit twee woorden in de middel-eeuw gebruikelyk, name-

(b) VAN MIERIS groot Charterboek van Holland, Zeeland en Frieſland I deel bl. 136. 137.

lyk *Mercada* 't geen koopmanfchap, en *Misfaticum* 't geen een plaats of ftreek zoude te kennen geven, waar over iemand, door den Vorst afgezonden, gefteld was, om 'er de eerfte beftiering van te hebben. Over welke beide woorden men nader te recht kan raaken by LINDENBROGIUS in zyn *Gloſſarium*, en VOSSIUS *de vitiis ſerm. Lat.* Zoo dat *Merkmisſe*, of verbasterd *kermisſe*, niet anders zyn zoude, dan eene plechtige koophandel, jaarlyks wederkeerende, in zekere plaatfen of ftreeken (c).

In 't gemeen zyn deze dagen ook bekend onder den naam van *Markten*, *Jaarmarkten*, waar voor in de taal der geleerden doorgaans de benaming *Nundinae* gebruikt wordt, doch die beter door het woord *Encaenia* zouden worden uitgedrukt.

FESTUS (d) leert ons, dat de *Nundinae* die Feestdagen waren, waar op geen Rechtsplegingen gehouden werden: waar in echter door een wet van Hortenfius verandering gemaakt is. 't Is waarfchynlyk, dat dezelve meer overeenkomst met onze gewoone weekdan Jaar-markten gehad hebben, fchoon zy ook

(c) Zie M. SCHOOCKII *Exercitationes variae de diverſis materiis*, *Exercitatio XVI de Encaeniis. p.* 203. 204. my medegedeeld, na de voorlezing dezer verhandelinge, door de vriendelykheid van den Heere J. W. TE WATER, aan wiens belezendheid, arbeidzaamheid en gedienstige vriendfchap ik eenige andere wetenswaardige dingen, in dit ftuk, fchuldig ben.

(d) *De verborum Significatione*, *voce* NUNDINÆ.

ook veel in 't wilde uitliepen, en in brasseryen en dronkenschap werden doorgebragt.

Die Romeinsche Marktloopers daar latende, merke ik aan, dat het houden van vrye Jaarmarkten geen zaak is van eigen willekeur: het verleenen van dezelve stond eertyds in de macht der Graaven van Holland en Zeeland. HUBER, in zyne Hedendaagsche Rechtsgeleerdheid, de *jura majestatis minora* optellende, zegt, dat daar toe ook wordt gebragt, "'t vergunnen van Jaarmarkten, zoo om dat „ de groote samenloop van menschen niet „ veiliglyk kan geschieden zonder kennis der „ Hooge Machten, als om dat die markten „ 't recht hebben van handsluiting, opstut„ ting van *Executien*, *Citatien*, *Arresten* en „ diergelyke Rechtsmiddelen, die van geen „ Officieren konnen worden toegestaan, om „ dat die alleen dienaars en geen meesters „ van de publyke Rechtsorde zyn.

De Graaven verleenden die veeltyds aan de steden, in erkentenis van byzondere gedaane diensten. Zoo gaf FLORIS Graaf van Holland, den 25 Maart 1288 (e), aan Medenblik en Monnikendam het recht om jaarlyks een vrye markt van veertien dagen te houden. 't Zelfde recht vergunde Hertog Willem van Beyeren aan die van Enkhuizen, in den jaare 1355 (f). Lang te voren, ten jaare 1323,

(e) VAN MIERIS Charterb. I deel bl. 482. 486. 491.

(f) VAN MIERIS Charterb. II deel bl. 827. 831. 835.

1323, had Graaf Willem aan die van Middelburg twee onderſcheidene Jaar markten toegeſtaan en 'er eenige groote voorrechten aan vastgehecht (g). En om meer andere voorbeelden te verzwygen, deze ſtad (Vlisſingen) verkreeg van Hertog Albrecht, die, na de krankzinnigheid van zynen broeder Graaf Willem den V, tot Ruwaard van deze landen was aangeſteld, in die hoedanigheid, en vervolgens met de Graaflyke waardigheid bekleed zynde, uinemende blyken van zyne toegenegenheid: Hy vergunde aan dezelve, om meenige trouwe dienſten, aan zynen broeder gedaan, eene vrye Jaarmarkt, ingaande op St. Simons en Judas dag, en vier dagen duurende, met alle rechten en vryheden, welke de andere ſteden in Walcheren hadden, volgens zynen brief van den 12 April 1368 (h). Na dat de Graaflyke Regeering een einde nam, hebben de Staaten, als de hooge en wettige Overheden, dit recht aan zich genomen en geoeffend, en uit dien hoofde, ten jaare 1636, aan den Magiſtraat van Leiden, op deszelfs verzoek, toegeſtaan, den tyd hunner Jaarmarkt te verſchikken (i). Noch over niet veele jaaren hebben de Staaten dezer Provintie getoond, dit recht in hunnen boezem te hebben, door op den 3 July van het jaar 1747 de Regeering van Middelburg, en op den 10 July

(g) VAN MIERIS Chart. II deel bl. 316.
(h) Dezelve III d. bl. 224. J. W. TE WATER Inhuldiging van Prins WILLEM DEN V. A°. 1776. bl. 7.
(i) ORLERS beſchryving van Leiden bl. 267.

ly daar aan volgende die van Goes te machtigen tot het opſchorten der Kermisſen in dat jaar, laatende echter de vrye graanmarkt in die week aan de laatstgenoemde ſtad toe. Dus lieten hun Edel Mog. zich den 27 Augustus 1764 welgevallen het verrichte der Regeering van Zierikzee nopens de door hun Ed. Achtb. geſtrekte opſchorting der vrye Jaarmarkt. Ook vindt men, dat den 14 April 1757 eenige bedenkingen zyn voorgedragen omtrent het verkoopen van buitenlandſche hoeden op de Kermisſen, van lakenen en andere goederen, anders dan met volle ſtukken, van buitenlandſche ſchoenen en muilen; doch waar op het volledig beſluit tot noch toe niet tot onze kennis is gekomen (k). De Staaten van Overysſel hebben ook, noch in dit loopende jaar, van dit hun recht gebruik gemaakt, wanneer zy op den 7 April voorziening doende tegen de ergerniſſen, uit het ontheiligen van den dag des Heeren ontſtaande, verboden het houden van Kermisſen, op zondagen en maandagen, ten platten lande en in de kleine ſteden, voor herbergen of andere particuliere huizen (l).

Ook hebben byzondere ſteden zich zulks wel aangematigd, waar van de Vlasmarkt te Dordrecht ten voorbeelde kan verſtrekken, en eenige nadere bepalingen omtrent de Jaar-

(k) Staaten Notulen van Zeeland op die Datums.

(l) Nieuwe Nederlandſche Jaarboeken April 1775.

Jaarmarkten gemaakt (m), en waar toe noch heden konnen gebragt worden die byzondere bestellingen, welke de Magistraaten der Steden omtrent de gewoone Jaarmarkten oeffenen, 't zy in de verlenging, verkorting of verschikking derzelver, het verbieden van sommige koopwaaren als anders; dan in hoever deze aanmatiging met het strengste recht bestaanbaar zy, laat ik aan 't onderzoek van anderen, hen wyzende naar het geen de Heer VAN LOON (n) daar op heeft aangeteekend.

Zeer groot waren van oude tyden de Rechten en Vryheden der Jaarmarkten in ons Vaderland.

Een der voornaamste is de Arrest- vryheid.

De Heer JAN DE TIMMERMAN, die der Rechtsgeleerdheid, zoo wel als andere Wetenschappen, door een vroegen dood ontrukt is, teekent dit aan op het tweede Artikel van het Kapittel der Costumen van Middelburg, sprekende van Arrestementen, en leidt dit af uit het Privilegie door Graaf Willem den 1 Mey 1323 aan de Middelburgers gegeven, en wyst ons voorts naar de Utrechtsche Jaarboeken van den Heere BURMAN en andere schryvers meer. Deze Vryheid bepaalt zich niet alleen tot de Kooplieden, maar strekt zich ook tot de Kermisgangers uit. Dit blykt allerklaarst uit de Graaflyke Privilegien, tot het houden van Jaarmarkten verleend. Om de

(m) Groot Placaat- en Charterboek van Vriesland I deel bl. 546. 547.

(n) Van de kermissen in Holland bl. 3 en volgg.

de bygebragte niet weder op te haalen, beroepe ik my op het Privilegie, door Hertog Albrecht den 3 January 1381 aan die van Naarden verleend (o), waar by hy "een vast vry-
„ geleide geeft eenen iegelyk, die de voorz.
„ markten verzoeken of daar komen om te
„ koopen of te verkoopen, geduurende den
„ tyd van de beide Jaarmarkten", door den Ruwaard hun toegeftaan. 't Welk noch duidelyker bevestigd wordt door het Privilegie aan de Stad Mechelen door den Graave van Vlaanderen gegeven, en in den jaare 1309 bevestigd door Hertog Willem van Beyeren (p).

Men moet echter opmerken, dat deze Vryheid zich niet uitftrekt tot het Crimineele: dit zoude eene deur openzetten voor alle fchelmftukken, en tegen het oogmerk der Jaarmarkten inlopen: zelfs worden hier van uitgezonderd ballingen en foortgelyken, volgens den inhoud van verfcheiden giftbrieven, te voren aangehaald, by welken ik alleen voege het Privilegie van Vrouw Jacoba aan die van Goes gegeven den 7 Augustus 1417, waar by zy alle de genen, die de Jaarmarkt bezoeken, vryelyk wil laten vaaren en keeren, met alle hunne goederen, doch uitgenomen, zegt zy, "on-
„ ze vyanden, of den genen die uit onzen
„ lande gewoeste ballingen zyn, of den ge-
„ nen die hun zelven uit onzen lande of fte-
„ de voorz., om heure misdaad wille, ver-
„ zwo-

(o) VAN MIERIS Charterb. III deel bl. 376.
(p) Dezelve IV deel bl. 134.

„ zworen hebben " en bepaalt verder " nie-
„ mand te houden of te arresteeren binnen
„ deze Jaarmarkt van geenerhande ſchuld ,
„ bekend of onbekend , ten ware dat die
„ ſchuld binnen die Jaarmarkt gemaakt wa-
„ re " (q). In het Privilegie door hun Hoog Mogenden den 13 Juny 1658 aan de Stad Neuzen in Vlaanderen gegeven tot het houden van een jaarige Vrymarkt en Paardemarkt, op zulken bekwaamen tyd en dagen by den Magiſtraat van Neuzen uit te vinden, dat dezelve geen præjudicie aan anderen geven, voegen Hoogstdezelven ook daar benevens de voordeelen, dat op dezelve dagen en eenen dag te voren en eenen dag daarna, allen en een iegelyk, die hunne waaren, koopmanſchappen en paarden aldaar ter markt zullen brengen ofte dezelve markt frequenteeren, mitsgaders alle bankroetiers, en de fugitive perſoonen die om Civile ſchulden uit de voorz. Stad hun abſenteeren, zullen genieten alle vryheid, zekerheid en geleide in t' komen, gaan, ende keeren, zonder ter zake van hunne ſchulden (uitgenomen die op dezelve marktdagen gemaakt zullen worden) te mogen worden aangeſproken, gearreſteerd of gemoleſteerd (r).

In de opgave en 't onderzoek der nadere bepalingen, welke de Rechsgeleerden ten dezen gemaakt hebben, kan ik, naar myn oogmerk, niet treeden. Hunne werken over de Arres-

(q) VAN MIERIS Charterb. IV deel bl. 417.
(r) Uit eene geauthentiſeerde Copie van het Octroy berustende ter Griffie van Neuzen.

Arresten zyn overvloedig bekend en in elks handen; waar uit men mede zien zal, dat de kundigſten onder hen, ook hier in, niet volkomen eensgezind zyn. Dan uit zulke verſchillende gedachten weten anderen, ook in Kermistyden, hun voordeel te trekken.

Dit verdient noch onze opmerkinge, dat in 't landſchap Drenthe verſcheiden misdaaden, ten tyde der vrye Jaarmarkten begaan, met dubbele breuken moeten geboet worden (s), welke wet niet alleen veel voordeels kan aanbrengen, maar ook, naar myn oordeel, op gronden van billykheid rust en geſchikt is ter voorkoming van veelerleye baldadigheden, by die gelegenheid te vreezen.

Er zyn, die onder de vryheden der Jaarmarkten, ook die van tol en gelei- gelden willen geteld hebben; doch dit ſchynt van genoegzaamen grond ontbloot in opzicht tot ons Vaderland. De Graaflyke Giftbrieven zyn myne waarborgen. Want Graaf Willem behield aan zich, in den jaare 1323, het tolrecht der ſchepen en waaren, welke naar de Jaarmarkt te Middelburg komen zouden (t). Dit zelfde recht behield Hertog Willem van Beyeren in 't jaar 1355 voor zich en zyne nakomelingen, ten aanzien van de Jaarmarkt de Enkhuizen (u), en Vrouw Jacoba bepaalde in haar Privilegie des jaars 1417, de tollen, die haar moesten betaald worden ten

(s) Landrecht van Drenthe IV boek art. 31. bl. 166.

(t) VAN MIERIS Charterb. II deel bl. 316.

(u) Aldaar II deel bl. 831. 835.

tyde der Jaarmarkt te Goes (w). Noch veel vroeger ten jaare 1288 behield Graaf Floris voor zich en zyne nakomelingen het recht der tollen op de vrye Jaarmarkten te Medenblik en Monnikendam (x). Welke nadere bepalingen, naderhand, in de byzondere ſteden hier omtrent gemaakt zyn, is buiten myn beſtek thans te behandelen.

Men heeft onderzoek gedaan, hoe lang deze voorrechten duuren, en tot hoe ver zy zich uitſtrekken; of zy te gelyk met de Jaarmarkten eindigen, dan langer tyd duuren; of zy zich alleen bepaalen tot der Steden Jurisdictie, dan ook tot de afgelegene plaatſen, waar door de Kooplieden gaan en keeren moeten. Er zyn, die dit laatſte gevoelen, en zich gronden op de redenkaveling van den Zeeuwſchen Rechtsgeleerden EVERHARDI, die dus redeneert. Gelyk iemand binnen de Stad Middelburg, geduurende de Jaarmarkt, niet mag worden aangehouden, zoo ook niet binnen de haven van Arnemuiden, om reden de vreemde Kooplieden niet dan langs dien weg te Middelburg konnen komen; en dit laat zich hooren, en ſchynt niet ſtrydig met de redelykheid. Ten opzichte onzer Jaarmarkten zou men konnen zeggen, dat gelyk die vryheden aan de plaatſen verleend zyn, zoo ook het gaan en keeren tot en van dezelve vry moet zyn; immers Graaf Florens de V, ten jaare 1270 (y) aan de Schiedammers een Jaar-

(w) VAN MIERIS Charterb. IV deel bl. 417.
(x) Aldaar I deel bl. 482. 486. 491.
(y) Aldaar I deel bl. 352.

Jaarmarkt verleenende, zegt "zullende wy
„ hen in opzichte van derzelver goederen en
„ perſoonen, komende, blyvende en kee-
„ rende, alom in ons land en gebied onder
„ onze beſcherming en vrygeleide neemen".
In het Privilegie aan die van Naarden den 3
January 1381 verleend, vindt men, dat gegeven
wordt "eenen iegelyk, die de voorz. markten
„ verzoeken, of daar komen om te koopen of
„ verkoopen, een vast vrygeleide met hunne
„ goederen te vaaren en te keeren, duurende
„ die voorz. tyd uit, dat die markten we-
„ zen zullen" (z). En uit die tyds bepaaling
leeren wy, dat die voorrechten met den tyd
der Jaarmarkten eindigen, ten zy daar om-
trent andere bepaalingen van tyd mochten ge-
maakt zyn. Zoo vinden wy, dat de Bisſchop
van Utrecht aan Sweder van Buſichem ten
jaare 1272 het houden van twee vrye Jaar-
markten in zyne heerlykheid vergunnende,
te gelyk allen die op dezelve komen zouden
in zyne en der Kerke van Utrecht beſcher-
ming neemt, "drie dagen voor het oprich-
„ ten, en drie dagen na het wegneemen van
„ het Kermis kruis" (a); en wanneer den 20
December van den jaare 1409, die van Me-
chelen, de Rotterdammers tot hunne Jaar-
markt noodigden, was het onder verzekering
"van te zullen mogen vryelyk en veilig ko-
„ men, trekken en wederkeeren, mit heure
„ goeden, ende koopmanſchappen, de voorz.
 „ markt

(z) VAN MIERIS Charterb. III deel. bl. 376.
(a) Aldaar I deel bl. 366.

„ markt geduurende, ende veertien dagen „ voor ende veertien dagen na elke markt „ voorz. volgende (b).

Het zoo even aangehaalde van het oprichten en wegneemen van het kermis kruis geeft my gelegenheid daar uit optemaaken, dat de kermisfen doorgaans maar acht dagen duuren, wyl by de Roomschgezinden de feesten der inwying van kerken ook zelden van langer duur waren, en dat, gelyk geene wying van kerken, of andere Godsdienftige geftichten, gerekend kon worden wettig gefchied te zyn, voor dat de Bisfchop der plaats het kruis geplant hadde, daar uit waarfchynlyk ontftaan is de gewoonte, die oudtyds by de Jaarmarkten plaats gehad heeft, dat men namentlyk voor de poorten der Steden, waar in de Jaarmarkten gehouden werden, en geduurende den tyd van dezelve, een kruis plantte: gelyk nu de kruisfen, by de Roomfche Kerken, een teeken waren van de vrye aflaaten, die daar aan verleend waren, zoo toonden deze kruisfen, dat 'er voor een ieder vrye toegang tot die Steden, en genot van de voorrechten der Jaarmarkt was. Dat deze gewoonte plaats gehad hebbe, vindt men by den Heer VAN LOON uit goede befcheiden bewezen, en blykt duidelyk uit de woorden van Hertog Albrecht, in 't Privilegie ten jaare 1381 aan die van Naarden gegeven, waar by hy hun toeftaat twee vrye Jaarmarkten, elk duuren-

(b) VAN MIERIS Chart. IV deel bl. 134. Het privilegie van hun H. H. M. M. aan die van Neuzen, hier voren aangehaald bladz. XVI.

rende acht dagen lang „ ende drie daghen voer dat men 't cruus recht ende drie daghen na dat men 't vellet " (c).

Eeuwen lang heeft dit oud gebruik ſtand gegrepen, en is noch niet overal verbannen; 't gene echter in de meeſte plaatſen geſchiedde, misſchien wel na den tyd der Reformatie in Nederland, toen veele ſoortgelyke gewoonten met opzet zyn afgeſchaft. Hoe dit zy, in eenige plaatſen worden de kermisſen in- en uit- getrommeld; in ſommige worden de Jaarmarkten in- en uit- geluid; in Middelburg met trompettengeſchal ingeroepen en weggeblaazen; in deze Stad hebben geene plechtigheden plaats by die gelegenheid.

Zulke groote voorrechten moeten ons geen kleinen dunk van de kermisſen doen hebben; zeker moeten die als nuttig en voordeelig gerekend zyn geworden: zouden anders de Steden daarom verzocht hebben? zouden de Graaven het verleenen van dezelve anders aangemerkt hebben als belooningen voor bewezen diensten? Zou ieder kermis in deze Stad noch anders een herinnering zyn van haare trouwe diensten aan Graaf Willem den V bewezen, waar van Hertog Albrecht by 't vergunnen der Jaarmarkt aan de Vlisſingers met zulken ophef ſprak (d)?

't Kan zyn, dat dit oudtyds uit dit gezichtpunt beſchouwd zy; maar is dat nut en voordeel noch in onze tegenwoordige kermisſen

(c) VAN MIERIS Chart. III deel bl. 376.
(d) Aldaar III deel bl. 224.

te vinden? ik twyffele grootelyks daar aan, en geloove, dat de meeste winkeliers in de Steden my in deze twyffeling bevestigen zouden.

't Is waar, de kermisſen lokken veel volk naar de Steden, alle monden moeten eeten, dit geeft vertier van levensmiddelen; maar wie worden daar meest by bevoordeeld, en heeft de vermeerdering van den prys der levensmiddelen, die het meerder vertier maakt, geen invloed op de daaglykſche uitgaaf der inwonende burgeren? is dat meerder vertier ook wel zoo aanmerkelyk, konnen wy dat uit het zien van een marktkraamers maaltyd opmaken?

Doch toegeſtaan zynde, dat dit vertier voordeelig zy, dan zal het ook mogelyk wel het eenigst voordeel zyn, dat de kermisſen aanbrengen; en voor zoo veel my aangaat, zoude ik dezelve, zoo als die nu zyn, eer ſchadelyk en nadeelig dan nuttig en voordeelig keuren.

Ik merkte te voren aan dat zy haaren oorſprong uit eene Godsdienstige plechtigheid hebben, en hoewel die enkel bygeloovig was, zou men dus de kermisſen niet kwaad in haaren oorſprong konnen noemen, en derhalven hopen, dat zy door lengte van tyd zouden konnen verbeterd worden. Doch ik geloove, dat die tyd ver af is, en die hope flaauwe gronden heeft, nu 'er van die *kerkmisſen* niets is overgebleven dan de verbastering van die maaltyden, welke in die eerſte tyden, met vrolykheid en Godsdienst, gehouden werden,

maar

maar al ſpoedig in brasſeryen en dronkenſchappen veranderden, zoo dat het meer Bacchusfeesten dan gedachtenisſen van Martelaaren en Heiligen werden, waar tegen de Oudvader AUGUSTINUS zich reeds in zynen tyd verzettede, en welke het Concilie onder Paus EUGENIUS den III daarom noodig oordeelde geheel afteſchaffen.

Dan die Canon heeft op onze kermisſen geen verbindende kracht, en 't gemeene volkje leeft veel meer naar het voorbeeld van dien ſoldaat Rundigerus, van wien ALKEMADE (e) verhaalt, dat hy alle kermisſen bezocht, alleen om dat hy 'er goeden wyn vond; en op veelen zou men noch konnen toepasſen, 't geen wy by VAN LOON (f), omtrent de Thielenaars, vinden aangeteekend, dat zy al in den vroegen morgen aan 't drinken waren, en den grootsten lof gaven aan hun, die met 't meeste geraas anderen tot gekheden en drinken aanzetten: hier toe bragten zy hun geld by den anderen, hier toe maakten zy drinkgelagen; en hoe grooter feesten, hoe dapperer zy den beker ligtten. Laaten de kroegen en herbergen, ſtraaten en wegen, voor my dit beveſtigen, gelyk zy tevens een bewys van gepleegd wordende hoerery en overſpel zullen konnen opleveren. Ik weet wel, dat dit by de hef van 't volk wel 't meest in 't openbaar plaats heeft, en dat dit, zoo wel als de daar uit geboren wordende krakkeelen en vechteryen, de reden waren, waarom

 om

(e) Nederl. Displegtigheden I deel kap. 31 § 16.
(f) Van de kermisſen bl. 71.

om Keizer Karel de V by Plakaat van den 7 Oct. 1531 (g) wilde, dat de kermisfen overal op den zelfden tyd en wel bepaald maar geduurende eenen dag zouden gehouden worden; maar men kan niet als met een zekere verwondering zien, dat 'er geen ftanden in de Maatfchappy gevonden worden, waar op de kermistyden geen invloed hebben: 't fchynt of die tyden eene algemeene verandering in een ieder te weeg brengen, de menfchen zyn voor en na dezelve niet, die zy in die tyden vertoonen te wezen; de nieuwsgierigheid wordt het algemeene beweegrad, elk raakt op de been, al de huizen ftaan open, elk is welkom, 't is of de oude gastvryheid herleefde, de dagen zyn te kort, de nachten hebben hunne vermaaklykheden, de hoogfte rangen verlaagen zich, de deftigheid ontfronst het gelaat, de zedigheid bloost minder, en de tederste ooren hooren zonder kwetfing de grootfte dubbelzinnigheden: ik geloof, dat ik, dit zeggende, niet te ver gegaan ben, en dat het genoeg is om hier mede te bewyzen, 't geen ik bedoelde, dat, immers ten opzichte van het Zedelyke, de kermisfen meer fchadelyk en nadeelig dan nuttig en voordeelig zyn.

Maar zyn ze zulks ook niet ten opzichte van den koophandel en de burgery? 'k meen ja. Zal het recht kermis zyn, dan moeten 'er veel verkoopers naar toe komen, die moe-

(g) Groot Plakaatboek van Holland enz. I deel bl. 382.

moeten gelokt en aangemoedigd, wel ontfangen en onthaald worden: hierom zegt de Magiſtraat van Leiden in zekere publicatie van den jaare 1577 (h) „ Zulks de voorz. „ van Leiden gedenken zullen, die van de „ verste wegen ende met de meeste en kos- „ telykſte waaren aldaar ter markt komen „ zullen, elk in den zynen te beſchenken en- „ de vereeren. " Tot wiens kosten komt dit? is 't niet al dikwyls van de zulken, die zich een geheel jaar ſober moeten behelpen om op kermis een ſchoteltje aan een vreemdeling te konnen opdisſen.

Voor de kykers en koopers moet ook zorg gedragen worden; in de zoo even aangehaalde Leidſche afkondiging wordt bepaald, „ dat op den vierden dag de ſpelen en ver- „ tooningen, tot verheuging van een iege- „ lyk die ter voorz. markt gekomen zyn, zul- „ len gedaan worden. " Maar wat is 't gevolg? de kermis is noch naauwlyks voorby, of 't kermispakje ſtaat al in den lombaard.

Bezien wy 't van den kant der waaren, die te koop gebragt worden, wat zyn ze voor 't grootst gedeelte? veeltyds zulke die men volſtrekt ontbeeren kan, en daar men niet aan denken zou om ze te koopen, kwamen ze niet by deze gelegenheid gevallig voor het oog. Doorgaans zyn de meeste ſlecht in ſoort, ſchoon voor 't oog is half verkocht; maar ziet men 't na, komt het in 't gebruik,

 hoe

(h) Octroyen, Handvesten en Accoorden van Leiden, bl. 176.

hoe valt het niet dikwyls zoo tegen, dat de kooper 't zich beklaagt en geen anderen troost heeft dan te denken, ja, 't is kermis goed. Voegen wy hier nu noch by, tot een bewys van de schadelykheid der kermissen, het groot voorrecht 't geen de kraamers genieten, dat zy, namentlyk, alles voor gereed geld verkoopen en het genoegen hebben aanstonds betaald te worden; intusschen de gereede penningen gaan ten lande uit, en die eens vertrokken zyn keeren niet weder, dan voor zoo veel een kraamer noodig heeft om de kosten te betaalen van de reize, die hy in een volgend jaar gretig onderneemt, op hope van 'er noch meer te zullen uitdragen.

'k Weet wel, dat men hier tegen inbrengt, dat 'er veel dingen zyn, die men buiten de kermissen niet krygen kan; maar ik durve wel vraagen, zyn dat zulke die men volstrekt noodig heeft, of zulke die men zeer ligt missen kan, zulke die overtollig zyn en maar alleen den last om ze te bewaaren en te onderhouden met zich brengen? ik staa toe, dat men in alle Steden juist niet altoos alles kan krygen, voornamentlyk met opzicht tot het laatste soort; maar wat zyn die, dan voorwerpen van luxe, en leert de ondervinding niet, dat dit woord ook een kwaade beduidenis kan hebben? zoude het wel schaaden konnen, al waren die voorwerpen nergens te krygen? en, 't zy al eens, dat men niet alles in zyn eigen Stad by zyne Medeburgers krygen konne, levert dan by voorbeeld Middelburg niet op, 't geen te Vlissingen en te Veere ontbreekt? vindt men

daar

daar niet, zoo wel als in andere groote Steden, en het noodzaaklyke en het overtollige?

Men voert hier noch tegen aan, dat onze werklieden dien ſmaak niet hebben, welken men by anderen vindt: 't kan zyn, dat dit omtrent ſommige zaaken plaats hebbe, maar in 't algemeen gaat dit niet door, en ook zou die wel ras verbeterd worden, indien zy het voorrecht hadden, koopers en betaalers te vinden.

'tGeen noch wel 't meest in voordeel der Jaarmarkten dingen zoude, is, dat waren 'er die niet, men dan gevaar zou loopen, dat de winkeliers in de ſteden Monopolisten zouden worden, en gelegenheid hebben elk naar hunnen zin en ten duurſten pryze te doen betaalen: mogelyk zou dit met den tyd konnen plaats hebben omtrent zulke goederen, die aan zekere Gildens bepaald zyn; omtrent andere twyffele ik, en geloove dat het nuttiger zyn zoude alle gildens af te ſchaffen en opentezetten, dan nu aan een timmerman te verbieden een ſchrynwerker of witwerker te wezen; laat elk zyn best doen en vry zyn, de deugd van 't goed en de minſte pryzen lokken de koopers; en wat zyn de gilde-gelden, dan lasten voor de gilde-broeders, en fondſen voor ſlempmaalen, die den tyd aan den arbeidsman ontneemen, terwyl hy die waarneemt, en 'er zynen op behaalden roes uitſlaapt. Doch deze ſtof zoude my te ver afvoeren van myn bedoeld oogmerk, en het zoude ook thans de tyd niet zyn te onderzoeken, of de Monopolien nuttig of ſchadelyk

delyk zyn, behalven ook dat een onzer Medeleden dit ſtuk al over lang behandeld heeft. Liever zal ik my ten einde ſpoeden, met dien wensch, dat deze onze plechtige jaarlykſche vergadering, ſchoon minder volkryk dan andere byeenkomsten by gelegenheid der Jaarmarkten, echter meer voordeel aan het algemeen zal toebrengen.

Wyders las de Heer VAN IPEREN eenige bedenkingen voor, waar by Hy, onder anderen, te kennen gaf, dat zyne lust en vooruitzicht zich uitſtrekten tot het ſchryven van drie verhandelingen. De *Edelmoedigheid* zoude Hy wysgeerig trachten te ontvouwen, en haaren machtigen invloed op 't geluk der menſchelyke Maatſchappye, en op de gedachten en werkdaadige oeffeningen der Christenen, toetepasſen. In eene andere zou Hy het *Naïve* of bevallig-treffende der openbaare welſprekendheid zoeken uittevinden, de regelen van het waare *Naïve* optegeven, en de

raad-

raadſel-vraag, *waarom een min kundig Redenaar dikwyls meer dan een kundiger voldoet*, zoo zoeken optelosſen, dat Hy den kundigeren, eenigzins ten minſten, den weg hoopte te wyzen om, zoo wel als de min kundigen, aan allerhande ſlag van toehoorders genoegen te geven, zonder nochtans in de gebreken, lompigheden en leemten der min ervarenen te vervallen. En in dit gedeelte der Redenvoerkunde hoopte Hy eenen ſtap verder te doen, dan *Mozes Mendelszoon.* Eindelyk was zyn voornemen, de zoogenaamde *vloek-Pſalmen*, in de H. Schrift voorkomende, van wreedheid en gebrek van menſchen-en vyandsliefde vry te pleiten, en dezelve gedeeltelyk voor oorlogsliederen te doen doorgaan, en voor Prophetiſche bezweringen, byna in dien ſmaak, als Balak, der Moabiten Koning, gaarne gezien hadt, dat

dat Bileam zyne voorzeggingen tegen Israël inrichtte. Noch in 't voorbygaan meldinge makende van zyne nadere pogingen ter verbeteringe der noch woeste, onbebouwde en onbeplante landen, in de gewesten van ons Vaderland, merkte de Heer VAN IPEREN aan, dat misschien de vroonen van Walcheren en de duinen van Schouwen noch iets konnen winnen, by het gebruik zyner proefondervindelyke waarnemingen over den Landbouw, schoon andere Provincien 'er meer nut uit konnen trekken. Doch de droevige toestand van onze Zeeuwsche weiden kon ligtelyk verbeterd worden. Wat doen 'er die hoogten en laagten, die meenigvuldige doornhagen en braambossen? Waarom maakt men die niet effen? Waarom strooit men 'er geen asch op, en waarom ompoot men dezelve niet met elsen,

ſen, berken of beuken-ſtruiken, welke oneindig meer voordeel geven, dan de wilgen-pooten, welke men hier en daar rondom de weilanden aantreft? Andere byzonderheden van onzen landbouw ging die Heer voorby, om dat Hy niet wel meldinge kon maken van 't gene Hy aan de Haarlemſche Maatſchappy, dien aangaande, opzettelyk te berichten hadt.

Nopens de vraag, voor dit jaar vastgeſteld, en betreffende de ſtukken der Nederlandſche en Zeeuwſche geſchiedenisſen, tot nu toe niet naauwkeurig genoeg behandeld, was het Genootſchap van oordeel, dat de ingekomen antwoorden niet voldoende waren, ſchoon één derzelver duidelyke blyken opleverde, dat de Schryver daar van een man was, doorkneed in 's Lands hiſtorien en byzonderlyk in 't verſtand

ſtand der Graaflyke regeeringe. Hoedanig het beſluit van het Genootſchap daar omtrent geweest zy, en welke vraag, nu, op nieuw, ter beantwoordinge voorgeſteld wierde, blykt uit het *Programma*, in deze vergaderinge vastgeſteld, en 't gene van den volgenden inhoud was:

HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN TE VLISSINGEN heeft, in zyne jaarlykſche algemeene Vergaderinge, gehouden den achtentwintigſten van hooimaand 's jaars MDCCLXXV, geoordeeld, dat op de vraag: *Welke gedeelten van de Nederlandſche Hiſtorie, byzonder van Zeeland, zyn tot nu toe niet naauwkeurig genoeg behandeld, en uit welke bronnen zouden dezelve in een beter licht konnen geſteld worden ter aanvullinge en voltooijinge der Vaderlandſche Geſchiedenisſen?* geene voldoende antwoorden zyn ingekomen; doch dat echter de Schryver, die tot zinſpreuk gebruikte *Pro Patria*, in zyne toegezonden verhandelinge blyken heeft gegeven van ongemeene kundigheid in 's Lands geſchiedenisſen, vooral met opzicht tot den aart der Graaflyke regeeringe.

Het

Het Genootſchap, in aanmerkinge nemende het nut der gemelde vrage, en genegen zynde om dien en andere Schryvers tot eene nadere behandelinge daar van uittenoodigen, heeft beſloten dezelve andermaal optegeven, om beantwoord te worden voor den eerſten van louwmaand des jaars MDCCLXXVII, met toezegginge van een' dubbelen gouden eerpenning aan den genen, die deze vraag op eene voldoende wyze zal beantwoord hebben. De Schryvers behooren zich alleen te bepalen by de zeven vereenigde Nederlandſche Gewesten en onderhoorige landen. Zy worden verzocht, hunne aandacht niet enkel op één ſtuk te vestigen, maar, zoo veel mogelyk, op alle duistere gedeelten van onze Vaderlandſche Hiſtorie, en in 't byzonder op het aandeel der Edelen en eigenerfden in 's Lands regeeringe ten tyde der Graaven, de opvolginge in de Graaflyke huizen en hoe dezelve op de vrouwen kon komen, het onderſcheid in die regeeringswyze in de vroegſte en latere eeuwen, den oorſprong der geſchillen tusſchen Vlaanderen en Zeeland, den invloed derzelver op de Zeeuwſche rechten, het byzonder Keizerlyk leen van Zeeland bewesten ſchelde, de grensſcheidingen van 't Graaflyk gebied van Holland en Zeeland met dat van de nabuuren, het Burg-graafſchap van Zeeland, en meer dergelyke punten. —— Ook verwacht het Genootſchap, dat de Schryvers de bronnen kortelyk zullen aanwyzen, waar uit deze en meer andere duistere ſtukken in een beter licht, dan tot nu

nu toe geschiedde, zouden konnen gesteld worden.

De vraag, in 't vorige *Programma* opgegeven, en welke voor den eersten van louwmaand 's jaars MDCCLXXVI zal moeten beantwoord zyn, is van dezen inhoud: *Welke zyn de duidelyke en onderscheiden kenmerken van die besmettelyke rotkoorts* (febris maligna putrida), *welke thans zoo algemeen bespeurd wordt op de uitgaande* Oost-Indische Schepen *dezer landen*; *door welke oorzaaken wordt deze koorts voortgebragt, en welke zyn de middelen om dezelve te behandelen, voortekomen en den voortgang daar van te sluiten?*

Het Genootschap belooft een gouden eerpenning, op deszelfs gewoonen stempel geslagen, aan den genen, die deze vraag voldoende zal beantwoord hebben: onder voorwaarden, dat de antwoorden, niet met de eigen naamen der Schryveren, maar met een zinspreuk geteekend, en met een verzegeld briefje, 't welk dezelfde zinspreuk tot opschrift heeft en waar in de naam en woonplaats van den Schryver gemeld staan, aan den Heere *Justus Tjeenk*, *Secretaris* van het Zeeuwsch Genootschap, worden toegezonden; dat de Verhandelingen zeer leesbaar geschreven zyn, met byvoeginge van een afschrift of dubbel derzelver, en opgesteld zyn in de Nederduitsche, Latynsche of Fransche taal; dat de Antwoorden *franco* worden toegezonden voor den bepaalden tyd, na welken geene meer tot den prys zullen worden toegelaten; en dat hy, die den prys be-

halen

halen zal, zyne bekroonde verhandelinge niet afzonderlyk zal laten drukken, of by eenig ander werk algemeen maken, zonder verkregen toeſtemminge van dit Genootſchap.

Het zal aan elk, wie hy zy, vryſtaan, naar den prys te dingen, alleen uitgezonderd zulken, die in eenig opzicht Leden van dit Genootſchap zyn; die echter over de opgegeven vraag konnen ſchryven en hunne verhandelingen, op de gezegde wyze, laten toekomen, doch met deze bepalinge, dat zy achter de zinſpreuk, zoo wel op de verhandelinge als boven op het verzegeld briefje, deze woorden: *Lid van het Zeeuwsch Genootſchap:* plaatſen.

Gelyk het Genootſchap gaarne gebruik zal maken van den arbeid der laatſten, ten nutte van het algemeen, zoo behoudt het ook voor zich het recht, om de toegezonden antwoorden van zulken die geen Leden zyn, ſchoon zy met den prys niet bekroond werden, geheel of ten deele, te doen drukken, 't zy onder de bygevoegde zinſpreuken, of met meldinge der naamen, wanneer de Schryvers goedvinden dezelve aan 't Genootſchap bekend te maken, na dat de eerprys aan het meest voldoende antwoord zal toegewezen zyn.

By gelegenheid der algemeene vergaderinge van het Zeeuwsch Genootſchap, den dertigſten van hooimaand dezes jaars, gaf de Heer

WINCKELMAN naauwkeurig openinge van 't gene, ſedert een jaar, by 't zelve voorgevallen was, zoo tot welzyn dezer Maatſchappye, als tot bevorderinge der wetenſchappen. Waarop de Heer VAN IPEREN eene verhandelinge voorlas, behelzende *iets over het Naïve*, en welke, op verzoek der tegenwoordig zynde Leden, door den Schryver ten gebruike van het Genootſchap gelaten is.

Wyders ging men over ter beoordeelinge der antwoorden op de vraag, nopens de duidelyke en onderſcheiden kenmerken van de beſmettelyke rotkoorts op de uitgaande Oost-Indiſche ſchepen, de oorzaaken daar van, en de beste middelen om dezelve te behandelen, te voorkomen en te ſtuiten. De bedenkingen van verſcheiden Geneesheeren, Leden van dit Genootſchap, over alle de antwoorden

den ſchriftelyk ingeleverd zynde, werden gehoord en in overweginge genomen; en daarop is beſloten, den gouden eerprys toetewyzen aan den Schryver van het antwoord, ingekomen onder de zinſpreuk *Principiis obſta*, en, gelyk vervolgens bleek, opgeſteld door den Heer JOHANNES VEIRAC, *Med. Doct.* te Rotterdam; zullende aan den Schryver der verhandelinge, tot opſchrift voerende *In uſum publici Batavorum*, een zilveren eerpenning vereerd worden, wanneer hy zynen naam aan het Genootſchap wilde bekend maken. Kort daarna openbaarde zich, als Schryver van dit antwoord, de Heer B. HUSSEM, gewoon Heelmeeſter by de Admiraliteit te Amſterdam. Ook beſloot het Genootſchap, zoo veel mogelyk en nuttig is, gebruik te maken van twee andere antwoorden, wier zinſpreuken wa-

 ren,

ren, *Tot voorbehoeding*, en *Ut desint vires, tamen voluntas est laudanda:* de Schryver van het eerstgemelde is, naderhand, gebleken te zyn EZECHIEL LOMBARD, Heelmeester in dienst der Oost-Indische Maatschappye ter kamer Zeeland; doch de Schryver van het laatste heeft verkoren, onbekend te blyven.

Eindelyk is, in deze vergaderinge, ter beantwoordinge voor den eersten van louwmaand des jaars MDCCLXXVII en MDCCLXXVIII, nader vastgesteld, het nasporen van de duistere gedeelten der Nederlandsche en Zeeuwsche geschiedenissen: en nu voor de eerste maal opgegeven, het onderzoeken van de oorzaaken der groote schade, welke de ingezetenen van Zeeland door de nadeelige wisselkours lyden; en het uitvinden van middelen, waar door die schade kon

voor-

voorgekomen worden, zonder deze Provincie in gevaar van gebrek aan gereede penningen te brengen, maar dezelve in tegendeel in ſtaat te houden, om de benoodigde nieuwe geldſpeçien te konnen doen munten; en eindelyk het naſporen van middelen, om de muntſpeçien door ons geheel Gemeenebest op een' gelyken voet van gehalte en waarde te brengen, met dit gevolg, dat op alle de munten, op den duur, zoo gouden als zilveren ſpeçien tot de bepaalde of noch te bepalen gehalte en waarde zouden konnen aangemunt worden.

Het *Programma*, waar in, aan het algemeen, bericht van de bekroonde en op nieuw voorgeſtelde vragen gegeven werdt, was als volgt:

HET ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN TE VLISSINGEN heeft, in zyne jaarlykſche algemeene Vergaderinge, gehouden den dertigſten van hooimaand des jaars MDCCLXXVI, geoordeeld, dat de vraag: " *Welke zyn de duidelyke en onder-" ſcheiden kenmerken van de beſmettelyke Rot-" koorts*, (febris maligna putrida), *welke thans " zoo algemeen beſpeurd wordt op de uitgaan-" de* Ooſt-Indiſche ſchepen *dezer landen*; *door " welke oorzaaken wordt deze koorts voortge-" bragt, en welke zyn de middelen om dezelve " te behandelen, voor te komen en den voort-" gang daar van te ſtuiten?*" best beantwoord was door den ſchryver, die tot Zinſpreuk heeft gebruikt, *Principiis Obſta*, en denzelven den gouden eerpenning toegewezen; zynde by de openinge van deszelfs verzegeld billet bevonden de ſchryver te zyn, de Heer JOHANNES VEIRAC, *Medicinae Doctor* te *Rotterdam.*

En in aanmerkinge genomen zynde het verdienſtelyke in het antwoord onder de Zinſpreuk *In uſum publici Batavorum*, is aan den ſchryver van hetzelve een zilveren eerpenning, mede op den gewoonen ſtempel van het Genootſchap geſlagen, toegewezen; wordende die ſchryver derhalven verzocht zynen naam aan het Genootſchap te willen bekend maken.

Ingevolge de Vryheid door het Genootſchap aan zich behouden, zal het zelve ook gebruik maken van de antwoorden ingekomen onder de ſpreuken: *Tot Voorbehoeding*, en

Ut

Ut desint Vires tamen voluntas est laudanda, en worden die schryvers verzocht, dat zy, des goedvindende, hunne naamen gelieven bekend te maken voor den eersten van Wynmand dezes jaars.

Het Genootschap herhaalt by dezen de vraag om beantwoord te worden voor den eersten van Louwmaand des jaars MDCCLXXVII. *Welke gedeelten van de Nederlandsche Historie, byzonder van Zeeland, zyn tot nu toe niet naauwkeurig genoeg behandeld, en uit welke bronnen zouden dezelve in een beter licht konnen gesteld worden ter aanvullinge en voltooijinge der Vaderlandsche geschiedenissen?* en verzoekt de schryvers in 't oog te willen houden, de bepaalingen daar omtrent by het vorige Programma opgegeven.

Thans stelt het Zeeuwsch Genootschap voor tot eene vraag om voor den eersten van Louwmaand des jaars MDCCLXXVIII. te worden beantwoord:

Welke zyn de oorzaaken van de Importante schade, die de Ingezetenen dezer Provincie door de nadeelige Wisselcours komen te lyden, en door welke middelen zoude dezelve best konnen worden voorgekomen, zonder deze Provincie aan gevaar van gebrek van Contanten bloot te stellen, maar dezelve in tegendeel in staat te houden, om de benoodigde nieuwe specien aan te konnen munten. En wat middel zou 'er zyn, om de muntspecien door de geheele Republyk op eenen egalen voet van gehalte en evaluatie te brengen, met dien effecte dat op alle de munten by continuatie zoo gouden als zilveren specien tot

de gestatueerde of te statueerene gehalten en evaluatien zouden konnen worden aangemunt?

De daar bygevoegde voorwaarden en bepalingen waren dezelfde, die in het *Programma* van 't voorgaande jaar, hier boven, uitgedrukt zyn.

Mogt dit Genootschap, al van zyne eerste oprichtinge, zich beroemen op de hooge beschermінge der Edele Mogende Heeren Staaten van Zeeland, het kon dan ook niet onverschillig blyven by het ontfangen der daadelyke blyken van gunstige toegenegenheid, waar mede het, weinige maanden geleden, door Hoogstdezelven vereerd is; en waar van ten bewyze strekt het besluit, ten nutte van 't Zeeuwsch Genootschap genomen, en dus schriftelyk aan hetzelve toegezonden:

Ex-

Extract uit het Register van de Resolutien der Heeren Staaten van Zeeland.

Den 21 December 1775.

By resumtie gedelibereerd zynde op het, den 5 October jongstleden, uitgebragt Rapport van het besogne, gehouden over de Requeste der Directeuren en Leden van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, den 14 te voren aan Hun Edele Mogende gepresenteerd, verzoekende, om geallegeerde redenen, geëximeerd te mogen worden van de betalinge des Collateraals van alle Giften en Legaten, welke aan 't zelve, 't zy by *Donatie inter vivos* of *ex Testamento*, worden gegeven en vermaakt, en dat zulx ook mogte opereeren ten opzigte van het Legaat van Hoorns &c. door wylen Dr. Job Baster onlangs aan 't voorschreve Genootschap gelegateerd; mitsgaders by resumtie op die Requeste: is goedgevonden en verstaan, het verzoek van het voorschreve Genootschap te accordeeren, zoo als geschied by deze, onder deze mits nogtans, dat in gevalle het zelve Genootschap, onverhoopt, t' eeniger tyd, mogte worden gedisfolveerd, als dan van alle Donatien en Giften, aan het zelve, geduurende zyne existentie, gegeven of gemaakt, het Recht van Collateraal aan den Lande zal worden betaald.

Ten welken einde Extract van deze Hunner Edele Mogende Resolutie aan het voorschreve Genootschap, om zig daar van te be-

bedienen, alwaar het noodig mogte wezen, en tot deszelfs naricht, midsgaders aan de Heeren van de Provinciale Rekenkamer, tot Hun Ed. informatie, zal worden gezonden.

(Lager ſtond)
Accordeert met voorſz. Register

(was geteekend)
G. J. Blankert.

In dit en het laatst verloopen jaar ontrukte de dood aan het Genootſchap eenige Beſtierderen en Leden. De Heeren Mr. ANTHONY PIETER WYBO, Raadsheer in 't Hof van Holland en Zeeland, en Mr. ISAAK HURGRONJE, Raad der Stad Vlisſingen, en wegens dezelve Gekommitteerde Raad van Zeeland en Raad ter Admiraliteit aldaar, overleden te Middelburg, de eerſte den zevenden van ſlachtmaand 's jaars MDCCLXXV, de tweede den eenendertigſten van oogstmaand laatstleden. De Heer PE-

TRUS

TRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, Gouverneur Generaal van Nederlands Indiën, eindigde zyn leven, te Batavia, den zevenentwintigſten van wintermaand des vorigen jaars. De Heer P. CRAMER ſtierf, den zevenentwintigſten van herfstmaand dezes jaars, te Amſterdam. De rechtmatige roem, welken die Beſtierders zich verworven hadden, zoo door hunne kundigheden, als door hunnen yver voor den bloei van dit Genootſchap, doet ons hun gemis te meer betreuren. De Heeren P. CLOCKENER, Mr. J. C. REIGERSMAN en Mr. W. H. TURCQ hebben den post, welken zy als Beſtierders van dit Genootſchap bekleed hadden, nedergelegd. Het getal der Leden werdt verminderd door het overlyden van de Heeren DANIEL CHANDON, Predikant der Walſche Gemeente te Middelburg, op den vyfden van ſlachtmaand

MDCCLXXV,

MDCCLXXV, en JAN JACOB BRAHE, Predikant der Nederduitſche Hervormde Gemeente in deze Stad, daar hy ſtierf den vyfden van hooimaand jongstleden, waar door wy ons beroofd zagen van een man, in wien de uitmuntendſte bekwaamheden gelegd waren, en die, ſedert den aanvang van dit Genootſchap, hetzelve als *tweede Secretaris* gediend hadt; tot welken post, in deszelfs plaats, door de Heeren Beſtierderen, onlangs, aangeſteld is de Heer J. W. TE WATER, mede-Lid het van Zeeuwsch Genootſchap.

Het verlies, door den dood en vrywilligen afſtand der gemelde Heeren geleden, werdt vergoed door de verkiezinge van anderen, die zich, met alle volvaardigheid, en onder verzekeringen, dat het heil dezer Maatſchappye hun altyd ter harte gaan zal, by het getal der

Be-

Beſtierderen en Leden gevoegd hebben.

De nieuw aangeſtelde Beſtierders zyn de Heeren

Mr. CORNELIS STEENGRACHT, Heer van *Whell*, *Slangenburg* enz., oud-Schepen en Raad der Stad *Vlisſingen*, en wegens deze Provincie Gekommitteerd ter Generaliteits Rekenkamer in *'s Gravenhage*. Den 3 October 1775.

Dr. ABRAHAM JACOB 'S GRAEUWEN, Penſionaris Honorair der Stad *Zierikzee*. Den 30 July 1776.

Mr. CORNELIS VAN LENNEP, Directeur van de Hollandſche Maatſchappye der wetenſchappen; te *Amſterdam*. Den 30 July 1776.

Mr. WILLEM VAN DER BEEKE, Penſionaris Honorair 's Lands van den Vrye te Sluis, Koopman en Reſident te Japara op Java's noord-oost-kust. Den 30 July 1776.

Mr. JAN VAN DER WOLFF, Raad en oud-Burgemeester der Stad *Zierikzee*. Den 1 Oct. 1776.

Mr.

Mr. JOHANNES ADRIAAN WILHELMIUS, Heer van *Kleverskerke* en *Brakel*, Schepen en Raad der Stad *Middelburg*. Den 1 Oct. 1776.

J. C. MAUGIN, Lieutenant Kolonel en Kapitein ten dienſte dezer Landen. Den 1 October 1776.

ADRIAAN MOENS, Raad Extraordinair van Nederlands Indiën, Gouverneur en Directeur der Kust Mallabaar. Den 29 Oct. 1776.

Tot Leden zyn, in de algemeene vergaderinge ten jaare MDCCLXXV, verkoren de Heeren

JERÔME DE LA LANDE, Lid van de Koninglyke Akademie der wetenſchappen te Parys, als mede van de Maatſchappyen te Londen, Berlyn, Petersburg, Stokholm, Bologne, Rome, Mantua, Cortone, Gottingen, Haarlem en Rotterdam, Koninglyk Leeraar in de Wiskunde enz, te *Parys*.

MECHAIN, *Aſtronome du depot de la marine*, te *Parys*.

ADREAS BOEHM, Vorſtelyke Hesſen Darmſtadſche Berg-Raad, eerſte Hoogleeraar in de Wysgeerte en Wiskunde te *Giesſen*, Lid van de Pruisſiſche Maatſchappye te Frankfort

fort aan den Oder, van de Keurvorstelyke Mentzische Akademie te Erfurt, en van de Vorstelyke Maatschappy te Giessen.

Mr. ADRIAAN JAN DE RUEVER, Pensionaris en Secretaris der Stad *Zierikzee*.

MARTINUS HOUTTUYN, *Med. Doct.* te *Amsterdam*.

LEONARD EULER, Hoogleeraar in de Wysgeerte te *Petersburg*, Lid van verscheiden Akademien.

JOHAN ALBERT EULER, Hoogleeraar in de Wysgeerte te *Petersburg*, Lid van verscheiden Akademien, en Secretaris van de Keizerlyke Akademie der wetenschappen aldaar.

ROZIER, Abt, Lid van verscheiden Akademien en Genootschappen, te Lyon, Villefranche, Dijon, Marseille, Florence, Londen, Bern, Zurich, Limoges, Orleans enz, Chevalier de l'Eglise de Lyon.

In de algemeene vergaderinge, ten jaare MDCCLXXVI, werden tot Leden aangesteld de Heeren

Mr. NICOLAAS CORNELIS LAMBRECHTSEN, Raad en Pensionaris der Stad *Vlissingen*, die reeds den 26 Maart dezes jaars als Lid van het *Perpetuel Committé* aangenomen was.

ADRIAAN KLUIT, Hoogleeraar in de Welſprekendheid en Griekſche taal, Rector der Latynſche ſcholen te *Middelburg*, Lid van verſcheiden Taal-Dicht- en Historiekundige Genootſchappen.

JOHANNES VEIRAC, *Med. Doct.* te *Rotterdam.*

Mr. SERVAAS VAN DE COPPELLO, *Med. Doct.* te *Middelburg*, eerſte Examinateur der Chirurgyns van de Oost-Indiſche Compagnie ter kamer Zeeland.

JACOBUS VAN DOEVEREN, Major onder 't voetvolk ten dienſte dezer Landen, Inſpecteur Generaal van 's Lands zee-werken in Staats-Vlaanderen.

Verſcheiden Heeren, zoo Beſtierders en Leden van het Genootſchap, als anderen, toonden zich genegen, om onze boekverzamelinge te vermeerderen. De Heeren *van Haren*, *Ploos van Amſtel*, *Rozier*, *Krom*, *J. B. Sandifort*, *Slabber*, *van Iperen*, *Hofſtede*, *van Lelyveld*, *Te Water*, *van Drunen*, *'s Gravezande*, *Oosterdyk*, *Nahuys*, *Meuſchen*, *Boehm*, *S. van der*

Loeff

Loeff en *B. Cau*, *Eichelberg*, en anderen, gaven hunne uitgegevene ſchriften tot een geſchenk. Eenige geachte Akademien en Genootſchappen, in en buiten ons Vaderland, ſtelden ons in 't vriendelyk bezit van de werken, door dezelve uitgegeven. De Heer *van Damme* ging voort in zyne edelmoedigheid ten dezen, gelyk de Heer *Willemſen* daar van een nieuw en aanzienlyk bewys aan het Genootſchap gaf, door aan het zelve te vereeren eene volledige verzamelinge van alle de verhandelingen, door de Koninglyke Akademie der Opſchriften en fraaye letteren te Parys tot nu toe aan 't licht gebragt.

Het aantal der oude en hedendaagſche Penningen, meest dienende ter ophelderinge van de geſchiedenisſen, en het kabinet van natuurlyke en andere zeldſaamheden vermeerderden merkelyk door

de toegenegenheid der Heeren *Winckelman*, *Haringman*, *van der Meulen*, *van Damme*, *Tjeenk*, *Gargon*, *Louysſen*, *van der Woordt*, *van Esch*, *van Duuren*, en *van Haren*, die aan het Genootſchap heeft toegezonden eene verzamelinge van zeker ſoort ſteenen, meest te vinden in de Frieſche Grietenyen van oost en west Stellingwerf en op de Overysſelſche hooge landen rondom de ſtad Steenwyk, in gedaante niet ongelyk aan ſpits toeloopende rok-knoopen, en door het gemeen aldaar gehouden voor donder-ſteenen, wier eerſte vorming en verdere aangroei de oplettendheid der natuuronderzoekeren niet onwaardig zyn, en uit deze verzamelinge zouden konnen opgehelderd worden.

Men heeft getracht, ook in dit vyfde deel, eene mengelinge van

ſtuk-

ſtukken te plaatſen, om aan den verſchillenden ſmaak der lezeren eenigzins te voldoen. Hierom zyn ſommige toegezonden verhandelingen, gelyk ook de Meteorologiſche waarnemingen van den Heer *Muller* voor het volgende deel geſchikt, welke anders hier hadden konnen geplaatst worden. Is iemand belust op de heilige *Aardrykskunde* en eene gegronde ophelderinge der Godlyke Schrift, daar uit afgeleid, de Bydragen van den Heer Secretaris TJEENK zullen hem voldoen. De *Genees- en Heelkunde* konnen nieuw licht ontfangen uit de verhandelingen en waarnemingen der Heeren DE WITT, DINCKLER, GREEVE, GALLANDAT, REITZ en SWAGERMAN, welke laatſte de liefhebbers der *Natuurlyke Hiſtorie* ook zal vermaaken. De *Sterrenkunde* heeft belang by de waarneminge van den Heer MECHAIN, en de *Werk-*

tuigkunde by de opgegeven verbeteringe van het heytuig door den Heer MEESE, welke het Genootſchap goedvondt aan 't algemeen mede te deelen, met byvoeginge der aanmerkingen van den Heer DE FREYTAG, vooral op dat anderen aanleidinge krygen, om op de voltooijinge van dit noodzaaklyk werktuig nader te denken. De *Geſchiedkunde van ons Vaderland* wordt veelzins opgehelderd door de Heeren ERMERINS en DE RHOER. De liefhebbers, eindelyk, van *oude Penningen* zullen 'er eenigen door den Heer VAN DAMME en den Secretaris TE WATER opgegeven en beſchreven vinden, die zeer zeldſaam voorkomen, of voorheen onbekend waren.

Dit Genootſchap, zich wyders verlatende op de werkzaame pogingen van alle zyne Leden, die

zich

zich daar toe vrywillig verbonden hebben, en vertrouwende, dat ook anderen deszelfs belangen zullen blyven behartigen, zal onafgebroken voortvaren, om alles aantewenden, wat ſtrekken kan ter meerdere bereikinge van het doel, 't gene wy ons voorſtellen, de verheerlykinge van den hoogen GOD, wiens zegen op alle onze ondernemingen ruste!, de uitbreidinge van allerleie nuttige wetenſchappen, die beſtendig in bloei en vruchten toenemen!, en het voordeel van 't Nederlandsch Gemeenebest, welks roem noch dagelyks aangroeije en haast den hoogſten trap van eer beklimme!

VLISSINGEN *den laatſten van wynmaand 's Jaars* MDCCLXXVI.

NAAMLYST

DER TEGENWOORDIGE HEEREN

DIRECTEUREN

EN

LEDEN

VAN 'T ZEEUWSCH GENOOTSCHAP
DER WETENSCHAPPEN

TE

VLISSINGEN

VOLGENS DEN TYD VAN HUNNE
AANSTELLINGE.

PROTECTOR.

Zyne Doorluchtigste Hoogheid WILLEM *de vyfde*, PRINS VAN ORANJE EN NASSAU, Erfstadhouder, Kapitein Generaal en Admiraal der vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz.

De Heeren DIRECTEUREN.

Mr. J. WINCKELMAN, Commis Generaal van Zeeland, oud-Burgemeester van Vlissingen. *President van het Genootschap.*

Mr. P. CHANGUION, Secretaris van Middelburg. *Vice-President van het Genootschap.*

Mr. A. J. HURGRONJE, Secretaris der Provinciaale Rekenkamer van Zeeland.

Mr.

Mr. S. M. SNOUCK HURGRONJE, Raad van Middelburg.

Mr. J. A. VAN DE PERRE, Heer van Nieuwerve Welzingen en Westhoven, Reprefenterende Z. D. H. den Heer Erf-Stadhouder, als Eerften Edelen van Zeeland.

Mr. J. STEENGRACHT, Raad en Advocaat Fiscaal ter Admiraliteit in Zeeland, Kiesheer van Middelburg.

Mr. K. VAN DEN HELM BODDAERT, Burgemeefter en Raad van Middelburg, Bewindhebber der W. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

Mr. D. RADERMACHER, Heer van Nieuwerkerke, oud-Raad van Middelburg, Bewindhebber der O. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

Mr. A. P. LAMBRECHTSEN, Heer van Ritthem, Burgemeefter en Raad van Vlisfingen, Bewindhebber der W. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

Mr. L. C. VAN SONSBEECK, Raad en Penfionaris van Vlisfingen, Bewindhebber der W. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

Mr. M. J. VETH VAN DE PERRE, Heer van Westkappelle en 't Nieuwland, Schepen en Raad van Middelburg.

Mr. C. C. BERTLING, Schepen en Raad van Vlisfingen.

Mr. D. TULLEKEN, Heer van Melis- en Marie-kerke, Burgemeefter en Raad van Middelburg.

Mr. D. P. DE MAUREGNAULT, Raad en Penfionaris van Vere

W. K. H. Baron VAN LYNDEN, wegens Gelderland afgevaardigd ter vergaderinge van de Algemeene Staaten.

M. HARINGMAN, Schout by nacht by de Admiraliteit in Zeeland, en Equipagiemeester van dezelve te Vlisfingen.

Mr. W. VAN CITTERS, oud-Raad-Penfionaris van Zeeland.

Mr. J. M. CHALMERS, Raad-Penfionaris der Heeren Staaten van Zeeland.

Mr. B. MATHIAS POUS, Schepen en Raad van Middelburg, Bewindhebber van de O. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

Mr. M. VAN VISVLIET, oud-Penfionaris van Middelburg.

Mr. E. CLYVER, Burgemeefter en Raad van Vlisgen.

Mr. J. MAURITZ, Burgemeefter en Raad van Vlisfingen.

H. EVERTSEN, Burgemeefter en Raad van Middelburg.

C. PLOOS VAN AMSTEL, *Jacob Cornelisz.*, te Amfterdam.

Mr. D. GRENIER VERWOUT NOIRET, Schepen en Raad van Middelburg.

Mr. P. HURGRONJE, Gecommitteerde Raad ter Admiraliteit te Amfterdam wegens deze Provincie, Penfionaris Honorair van Middelburg.

Mr. H. DE HAZE BOMME, Raad van Middelburg, Bewind-

Bewindhebber van de W. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

A. J. Baron TORCK, Vry-Heer van Rozendaal, Voorschoten, enz., beschreven in de Ridderschap van Gelderland, afgevaardigd ter vergaderinge van de Algemeene Staaten.

Mr. A. VAN DE PUTTE SCHORER, Schepen en Raad van Middelburg.

A. H. Graaf VAN RECHTEREN, Heer van Gerestein en Woudenberg, beschreven in het Lid der Heeren Edelen en Ridderschap van Utrecht.

M. C DE WAAL, Heer van Lexmond, Agthoven en Laakerveld, Deken van 't Kapittel van oud-Munster te Utrecht.

Mr. A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, Secretaris der Heeren Weesmeesteren te Rotterdam.

Mr. G. BRANTSEN, Burgemeester van Arnhem, afgevaardigd ter vergaderinge der Algemeene Staaten.

Mr. J. J. HARTSINCK, Charter-en Requestmeester ter Admiraliteit te Amsterdam, President van Hoofd-participanten der W. I. Compagnie ter kamer aldaar.

W. VAN DER MEULEN, Koopman te Amsterdam.

Mr. J. C. RADERMACHER, te Amsterdam.

W. H. Baron VAN ROUWENOORT, Heer van den Ulenpas en Rynenburg, Ridder van de Duitsche Orde, President der Heeren Gedeputeerden van 't Graafschap Zutphen.

Mr. G. D. DENICK, Burgemeester en Raad van Rotter-

Rotterdam, Raad en Fiscaal ter Admiraliteit op de Maas.

Mr. W. VAN HOGENDORP, Raad in de Vroedſchap van Rotterdam.

C. BOURKHART VOET, *Med. Doct.* te Dordrecht.

H. VINK, *A. L. M. Med. & Philoſ. Doct.*, Honorair Hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde, oud-Schepen van Rotterdam.

P. VAN DAMME, te Amſterdam.

Mr. A. HAGOORT, Schepen en Raad van Gorinchem.

Mr. C. CAEN, Burgemeeſter en Raad van Vliſſingen, Bewindhebber van de W. I. Compagnie ter kamer Zeeland.

Mr. D. VAN ALPHEN, Heer van Achtienhoven en den Bosch, Griffier van Leiden.

Mr. P. P. VAN GELRE, Raad van Zierikzee, en wegens die Stad Gecommitteerde Raad van Zeeland en Raad ter Admiraliteit aldaar.

Mr. J. MERSEN, Heer van Nieuwvliet, Bailliu van de wateren van Zeeland.

Mr. H. CALKOEN, Advocaat te Amſterdam.

Mr. G. J. BLANKERT, Secretaris der Heeren Staaten van Zeeland.

Mr. J. P. VAN DEN BRANDE, Ridder Baronnet, Heer van Gapinge, Crabbendyke, Couwerve enz., Schepen en Raad van Middelburg.

Mr. W. THIBAUT, Heer van Aagtekerke, Secretaris

ris ter Admiraliteit in Zeeland, Kiesheer van Middelburg.

F. EILBRACHT, Stadhouder en Griffier der Leenen van Loenderfloet.

C. J. VAN DER LYN, te Amfterdam.

G. F. Baron THOE SCHWARTSENBERG EN HOHENLANSBERG, Grietman van Menaldumadeel, Gedeputeerde Staat van Friesland enz.

O. Z. VAN HAREN, Grietman van west-Stellingwerf.

Mr. R. PALUDANUS, Raad en Thefaurier van Alkmaar.

Mr. C. W. ELLENTS, Raad en Secretaris van 't Landfchap Drenthe, mede-lid van den loffelyken Etftoel aldaar.

Mr. R. B. GOCKINGA, Secretaris der Heeren Gedeputeerde Staaten van Groningen en Ommelanden.

Mr. D. THOMASSEN à THUESSINK, Burgemeefter van Zwolle.

Mr. C. STEENGRACHT, Heer van Whell, Slangenburg enz., oud-Schepen en Raad van Vlisfingen, wegens deze Provincie Gecommitteerd ter Generaliteits Rekenkamer.

A. J. 's GRAEUWEN, *Med. Doct.*, Penfionaris Honorair van Zierikzee.

Mr. C. VAN LENNEP, te Amfterdam.

Mr. W. VAN DER BEEKE, Penfionaris Honorair van 't Sluische Vrye, Koopman en Refident te Japara.

Mr. J. VAN DER WOLFF, Burgemeester en Raad van Zierikzee.

Mr. J. A. WILHELMIUS, Heer van Kleverskerke en Brakel, Schepen en Raad van Middelburg.

J. C. MAUGIN, Lieutenant Kolonel en Kapitein ten dienste dezer Landen.

A. MOENS, Raad Extraordinair van Nederlands Indiën, Gouverneur en Directeur der Kust Mallabaar.

De Heeren LEDEN.

D. H. GALLANDAT, Med. Doct., 's Lands Operateur van Zeeland, Lector in de ontleed-heel- en vroedkunde te Vlissingen. *Thesaurier van van het Genootschap.*

J. MAZEL, Predikant der Walsche Gemeente te Vlissingen.

J. TJEENK, Predikant der Engelsche Gemeente te Vlissingen. *Eerste Secretaris van het Genootschap.*

A. MULLER, Stads Med. Doct., Schepen en Raad van Vlissingen.

P. C. HAGEMAN, Predikant der Luthersche Gemeente in de Beverwyk.

J. W. TE WATER, Predikant der Nederduitsche Gemeente te Vlissingen, Historieschryver van Zeeland. *Tweede Secretaris van het Genootschap.*

S. ESCHAUZIER, Predikant der Walsche Gemeente in 's Gravenhage.

G. DE WITT, Med. Doct., Chirurgyn-Major in 't regiment Mariniers ten dienste dezer Landen.

J. VAN IPEREN, A. L. M. Philos. Doct., Predikant der Nederduitsche Gemeente te Vere.

J. WILLEMSEN, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Predikant der Nederduitsche Gemeente te Middelburg.

M. SLABBER, Bailliu en Secretaris van Baarland.

P. NIEUWLAND, Predikant der Nederduitsche Gemeente in 's Gravenhage.

G. J. NAHUYS, Hoogleeraar in de Wysgeerte en Predikant der Nederduitsche Gemeente te Rotterdam.

Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, Burgemeester en Raad van Goes.

J. NETTIS, Med. Doct., oud-Leeraar der Doopsgezinden te Middelburg.

Mr. P. BODDAERT, Med. Doct., oud-Raad van Vlissingen.

L. BOMME, Directeur van de Commercie Compagnie te Middelburg.

J. PETSCH, te Ysselstein.

W. NOORDENHOUT, Predikant der Luthersche Gemeente te Amsterdam.

J. RATELBAND, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Akademie-Prediker te Franeker.

Mr. A. PERRENOT, Raad en Rekenmeester der Domainen van Z. D. H. den Heere Erf-Stadhouder.

J. J. ANDRIESSEN, Med. Doct., Burgemeester en Raad van Vere.

J. ERMERINS, Secretaris van Vere.

N. BARKEY, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Predikant der Hoogduitſche Gemeente in 's Gravenhage.

P. HOFSTEDE, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en oud-Predikant der Nederduitſche Gemeente te Rotterdam.

J. J. VAN DRUNEN, Hoogleeraar in de Ooſterſche taalen en Predikant der Nederduitſche Gemeente te 's Hertogenbosch.

J. J. DE FREYTAG, Kapitein Lieutenant Ingenieur ten dienſte dezer Landen.

A. BONN. Hoogleeraar in de Geneeskunde te Amſterdam.

L. REEDER, Predikant der Lutherſche Gemeente te Culemburg.

J. DU PONT, Med. Doct. te Rotterdam.

M. SIDERIUS, Kapitein Lieutenant Ingenieur ten dienſte dezer Landen.

Mr. J. G. SCHORER, Gecommitteerde Raad van Zeeland wegens Middelburg, en Raad ter Admiraliteit aldaar.

C. CLEYN, Predikant der Nederduitſche Gemeente in den Briel.

J. OOSTERDYK SCHACHT, A. L. M. Philoſ. Doct., Hoogleeraar in de Geneeskunde te Utrecht.

N. G. OOSTERDYK *Joansz.*, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leiden.

N. L. BURMAN, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Amſterdam.

A. VOSMAER, Directeur van het Natuur-kabinet van Z. D. H. den Heere Erf-Stadhouder.

L. DE BEAUFORT, te Maaſtricht.

P. 'S GRAEUWEN, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Groningen.

E. SANDIFORT, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leiden.

H. D. GAUBIUS, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leiden, Lyf-Arts van Z. D. H. den Heere Erf-Stadhouder.

Mr. B. VOORDA, Hoogleeraar in de Rechten te Leiden.

S. RAVIUS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Ooſterſche taalen te Utrecht.

G. N. HEERKENS, te Groningen.

Marquis DE ST. SIMON, Ridder der orde van Maltha.

R. VAN SUCHTELEN, Kapitein Ingenieur ten dienſte dezer Landen.

D. VAN GESSCHER, Heelmeeſter te Amſterdam.

F. H. GRAM, Heel-en Vroedmeeſter te Rotterdam.

J. W. PARIS, Predikant der Nederduitſche Gemeente te Hulst.

A. VAN GHERT, 's Lands Med. Doct. der Baronnye van Breda.

P. FERMIN, Med. Doct., gezworen Raad van Maastricht.

Mr. J. JONGBLOET, Advocaat te Arnhem.

P. J. BERGIUS, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Stokholm.

A. MONRO, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Edinburg.

Mr. H. CANNEGIETER, Hoogleeraar in de Rechten te Franeker.

F. C. MEUSCHEN, Raad en geheime Legations Secretaris der Hertogen van Saxen Hilburghaussen en Coburg Saalfeld in 's Gravenhage.

J. S. ROBERT, Predikant der Walſche Gemeente te Leiden.

D. DE GORTER, A. L. M. Philoſ. Doct., oud-Hoogleeraar in de Geneeskunde te Harderwyk en Lyf-Arts der Keizerinne van Rusland G. G.

S. H. MANGER, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Akademie-Prediker te Franeker.

J. PLOOS VAN AMSTEL, Med. Doct. te Amſterdam.

E. P. SWAGERMAN, Heelmeeſter te Amſterdam.

F. H. C. HOFF, Med. Doct. te Arnhem.

A. 's GRAVESANDE, Predikant der Nederduitſche Gemeente te Middelburg.

J. VAN ZELDER, Med. Doct. te Gouda.

Mr. H. SCHOMAKER, Secretaris der Stad en Advocaat Fiscaal der Financien van't Graafschap Zutphen.

Mr. J. C. COPES VAN HASSELT, Raad in 't Hof van Gelderland te Zutphen.

Mr. H. VAN WYN, Pensionaris van den Briel.

D. VAN DE WYNPERSSE, Hoogleeraar in de Wysgeerte te Leiden.

J. F. HENNERT, Hoogleeraar in de Wysgeerte te Utrecht.

C. LINNÆUS, Ridder van de Noordsterre, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Upsal, Lyf-Arts des Konings van Zweden.

J. B. SANDIFORT, Stads Med. Doct. in 's Gravenhage.

D. VAN CRUISSELBERGEN, Lector in de Historien en Grieksche taal, Rector der Latynsche Scholen te Vlissingen.

J. N. EYRING, Philos. Doct., Rector van 't Koninglyk en Keurvorstelyk Seminarium te Gottingen.

H. G. OOSTERDYK, Med. Doct. te Amsterdam.

B. BOSMA, A. L. M. Philos. Doct. te Amsterdam.

H. AENEAE, A. L. M. Philos. Doct. te Amsterdam.

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, Med. Doct., Lector in de Natuurlyke Historie te Leiden.

A. MACLAINE, S. S. Theol. Doct., Predikant der Engelsche Gemeente in 's Gravenhage.

P. CAMPER, Honorair Hoogleeraar in de Genees-kunde te Groningen.

Mr. M. TYDEMAN, Hoogleeraar in de Rechten te Utrecht.

J. DE RHOER, Hoogleeraar in de Welsprekendheid en Griekfche taal te Groningen.

P. CURTENIUS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Predikant der Nederduitsche Gemeente te Amsterdam.

L. BICKER, Med. Doct. te Rotterdam.

G. VAN DOEVEREN, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leiden.

P. BONDAM, Hoogleeraar in de Rechten te Utrecht, Historiefchryver van Gelderland.

G. J. GERARD, Auditeur der Rekenkamer van Haare Keizerlyke Majesteit te Brussel.

G. DE WIND, Med. Doct., Lector in de Ontleed-Heel-en Vroedkunde te Middelburg.

J. SPLINTER STAVORINUS, Kapitein ter Zee by de Admiraliteit in Zeeland.

C. R. HANNES, Med. Doct., Lands-Physicus van het Hertogdom Kleef, te Wezel.

G. GREEVE, Heel-en Vroedmeester te Utrecht.

J. BEATTIE, Hoogleeraar in de Zedelyke Wysgeerte te Aberdeen.

J.

J. DE LA LANDE, Koninglyk Leeraar in de Wiskunde te Parys.

MECHAIN, Aſtronomist voor de Zeevaart te Parys.

A. BOEHM, Vorſtelyke Hesſen Darmſtadſche Berg-Raad, Hoogleeraar in de Wysgeerte te Giesſen.

Mr. A. J. DE RUEVER, Penſionaris en Secretaris van Zierikzee.

M. HOUTTUYN, Med. Doct. te Amſterdam.

L. EULER, Hoogleeraar in de Wysgeerte te Petersburg.

J. A. EULER, Hoogleeraar in de Wysgeerte te Petersburg.

ROZIER, Abt, Chevalier de l'Egliſe de Lyon.

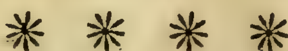
Mr. N. C. LAMBRECHTSEN, Raad en Penſionaris van Vlisſingen.

A. KLUIT, Hoogleeraar in de Welſprekendheid en Griekſche taal, Rector der Latynſche ſcholen te Middelburg.

J. VEIRAC, Med. Doct. te Rotterdam.

Mr. S. VAN DE COPPELLO, Med. Doct. te Middelburg.

J. VAN DOEVEREN, Major ten dienſte dezer Landen, Inſpecteur Generaal van 's Lands Zeewerken in Staats Vlaanderen.

LYST DER VERHANDELINGEN

VAN HET VYFDE DEEL.

NB.

NB. De boekbinders moeten de twee Plaaten, *waar op de verbeterde* Hey-werktuigen *afgebeeld zyn*, *voegen achter* bladz. 450.

DRUKFEILEN

EN

VERBETERINGEN.

Vyfde Deel.

Bl. XXXXVI r. 15 het van	——	van het
361. ut BURMANUS	——	ut BRUMANUS
537. r. 14 voortdraagt,	——	voordragen,
572. r. 9 *voorekomende*,	——	*voordkomende*,
573. r. 10 zoo wel *aarde*,	——	zoo wel voor
voor als voor	——	*aarde* als voor
573. r. 13. Altans	——	Althands
590. r. 29. reijen	——	rijen

Op bl. 414. r. 25 *achter* minime esse quaerendam, *by te voegen.* Sed de tempore, quo cusi fuerint illi numi, hic disputare nolo. Lege Ampl. VAN DE WALL in Actis Societ. Liter. Leidensis T. 1 p. 75. quem merito etiam dubitasse video, an *Wicus porto*, quo de dicebam supra, Dorestadum significet.

EERSTE
STICHTING
EN
LOTGEVALLEN
VAN SOMMIGE PLAATSEN TEN OOSTEN EN WESTEN DER SCHELDE GELEGEN.

DOOR

JACOBUS ERMERINS.

Dat de Deenen of Gothen deze landen het eerst bedykt hebben, getuigt REYGERSBERGH, op het gezag van *Cornelius Battus*, en wordt hier in van SMALLEGANGE wederſproken, welke ſtelt, dat de bedyking van ſommige Zeeuwſche Eilanden voor dien tyd reeds geſchied zou zyn. Moeilyk is het te beſlisſen, wie in dat ſtuk gelyk hebbe; daar men vindt, dat de bedyking in Friesland reeds in 't jaar 642 een aan-

vang zou genomen hebben (a): het een en ander kan waar wezen, de Noordsche volkeren kunnen hier bedykte landen gevonden hebben (b), en zelfs 'er nog meer by ingedykt hebben: want hunne heirlegers bestonden uit vrye lieden, die voor zig zelfs, en geenzins voor hunne opperhoofden, veroveringen maakten. Zy beschouwden die als een gemeenen eigendom, daar elk hunner even veel recht en deel in hadt, dewyl ieder iets hadt toegebragt tot de verkryging (c). Geen wonder dan, dat zy hunne wingewesten, voor de zeevloeden, door dyken beveiligden. Men wil, dat Walcheren, Schouwen en Borselen reeds voor 't jaar 833 bedykt waren, dog Duive-

(a) F. SJOERDS beschryving van oud en nieuw Friesl. I. D. 1 st. bl. 105.

(b) Dat de Noordsche volkeren hier bedykte landen gevonden hebben, is zoo onwaarschynlyk niet, als men het getuigenis van Tacitus aanneemt, die zegt dat in het 8. jaar voor 's Heilands geboorte, de Romeinen reeds een dyk aan den bovenkant van het Batavisch eiland langs den Noordtak des Rhyns gelegd, en het overige van het Batavisch eiland in 't jaar 55. bedykt hebben: zie Hist. aant. van Mr. G. VAN LOON op de Rym Chron. van *Klaas Kolyn*, bl. 339.

(c) ROBBERTSON inl. tot de Hist. van Karel de V., bl. 29 en 30. zie ook de bewyzen en opheldering tot gem. inleid. bl. 16. en volgg.

veland, Noordbeveland, Wolfersdyk, Zuidbeveland en Tholen zouden eerst na 't jaar 850 in 't drooge gelegd wezen (d). Deze tydstippen stryden geenzins met de inwooning der Deenen in deze landen, alzoo die reeds in 't jaar 810 eenen inval in Friesland deeden: en in 't jaar 837 uit het eiland Walcheren de Schelde op zyn gevaren, Antwerpen geplonderd en in brand gesteken hebben (e), terwyl zy nog in de jaaren 852 en 874 omtrent die rivier schynen gehuisvest te zyn geweest (f). En waarom zal het minder eer voor ons wezen te bekennen, dat wy de bedyking der landen van hun hebben geleerd, dan te moeten toestemmen, dat het Leenbestier en de wetten, daar toe behoorende, van hun zyn afgekomen?

Naar mate nu de Schelde, ten noorden en westen, eene kortere uitloozinge naar zee bekwam, zullen de ondervloeijingen der laage landen, ten weerzyden van derzelver boorden, minder geworden, en 'er dus goede weilanden

 uit

(d) SMALLEGANGE bl. 43.
(e) Vaderl. Hist. II. D. bl. 54.
(f) Ibid. II. D. bl. 66, 80.

uit geboren zyn. Zoo waarſchynlyk het nu is, dat de Deenen in Zeeland bedykingen om ſommige landen hebben gelegd, zoo waarſchynlyk is het ook, dat zulks door hun op de Schelde geſchied is: want daar zy hunne invallen tot in Braband en Vlaanderen voortzetteden, zullen zy zig ook aan dezen en geenen oord gevestigd hebben. Gend en Axel meent men, hebben die naamen van hun ontleend, en het koomt my voor, dat LILLO van een volkplanting der Deenen is voortgekomen. In de kaarten van Denemarken vindt men op de Oostkust van Jutland een eilandje *Lillo* genoemd; nu weet men, dat de verhuizende volkeren gemeenlyk de manier gehad hebben, datze het land, het geen ze innamen, den naam gaven van hun vaderland, dat ze verlaten hadden (g), zoo dat het zeer aanneemlyk is, dat een hoofd dezer Barbaaren, uit evengem. eilandje herkomſtig, zig aan dezen oord ter neder geſlagen heeft en 'er de eerſte bedyker van is geweest. Dit is ten minſten zeker, dat de Heerlykheid Lillo ouder is, dan by eenige ſchryvers gemeld wordt. Nu vindt men daar van reeds

(g) PICCARDT Antiq. van Vriesl. bl. 14.

reeds in 't jaar 1123 gewaagd, als *Godefroy van Bouillon* Hertog van Neder-Lotharingen, voor zyn vertrek naar 't Heilige land, de kapellen van *Lillo*, *Beerendrecht* en *Oorderen*, en alles wat van derzelver Parochien afhanglyk was, ſchonk aan de door hem geſtigte Kanunniken en Proost van de St. Michiels kerk te Antwerpen (h), maar de Tienden en wat hier nog meer aan behoorde, werden door den opvolger van Godefroy, *Hendrik* Graaf van Limburg, aan zyn Domeinen gehegt. Dan Hertog *Godefroy met den baart*, die hem ſedert opvolgde, gaf gemelde Tienden uit aan eenigen zyner leenmannen: maar, daarna de rechtmatige klagten hoorende van den Proost en Kanunniken der voorzeide kerk, gaf hy alles aan hun weder, gevende andere belooningen aan de genen, welken hy eerst met die Tienden hadt voorzien (i).

Deze Heerlykheid van Lillo werdt in 't jaar 1194 bezeten by *Diederik van Beveren*, kastelein van Dixmuide, Graaf van Aalst en Heer van Basſerode (k), en

(h) BUTKENS *Troph. de Brab.* T. I. *p.* 99.
(i) Ibid. T. I. *p.* 144.
(k) SANDERUS Verheerl. Vlaand. II. D. bl. 108.

en is door een grooten zeevloed in 't jaar 1234 overſtroomd geworden (l), welk ongeluk deze plaats en onderhoorigheid andermaal in 't jaar 1288 overkwam, daar zy ſints dien tyd onder water liggende, eerst lang naderhand is herdykt geworden (m). Ook ſchynt Lillo het ſtamhuis van een Edel geſlacht te zyn geweest: alzoo men *Everhart van Lillo* gemeld vindt onder de Edelen en Leenmannen van Braband, welken Hertog *Jan den I.*, in 't jaar 1294 overleden, in zyne oorlogen gediend hebben (n): dan of die hun vaderlyk erfdeel verloren hadden, dewyl veel vroeger, als boven gemeld is, het geſlacht van *Beveren* dit Leen reeds bezat, is onzeker: dit is waar, dat de overleveringen niet alleen, maar ook oude kaarten aanwyzen, dat in het eigentlyke Dorp Lillo, nu oud Lillo, een kaſteel geſtaan hebbe, waar van nog fondamenten in de gracht van het ſchansje, in later tyden op dien grond gebouwd en nog in wezen, te vinden zyn.

Vervolgens vindt men als Heeren van Lil-

(l) W. VAN HEYST Kron. bl. 140.
(m) Ibid. bl. 151.
(n) BUTKENS T. I. p. 344.

Lillo vermeld omtrent 't jaar 1355 *Franc de Mirabelli dict de Haelen* (o), in 't jaar 1372 *Franc de Halen sire de Mont S. Wibert* (p), omtrent 't jaar 1406 *Jean de Halen* (q); in 't jaar 1505 in Nov. verkogt *Philips* Koning van Castilien enz. *de hooge Middelen ende leege Justitie, ende Heerlykheid van Lillo* aan Mr. *Gielise de Schermere* voor 200 gouden Philips guldens, tot *eenen vullen Leene eeuwichlyk ende erffelyk te houden*, met magt om aldaar te stellen en maken alle officieren, als *Drossaert, Schouteth, Schepenen ende Vorsters* enz. Welke Heerlykheid aan voorgem. Koning vervallen was, na den dood van Heere *Francx van Haelen* (r). In 't jaar 1533 verkreeg *Eustache de Cocquiel dict le Merchier* door koop deze Heerlykheid, wiens Dogter *Anna de Cocquiel* door recht van naasting in 't jaar 1554 Vrouw van Lillo werdt (s), en door haar Huwelyk met *Paulus van Daele*, Ridder, deze Heerlykheid in dat geslacht overbragt, daar

(o) BUTKENS T. I. *p.* 460.
(p) Ibid. *p.* 493.
(q) Ibid. *p.* 538.
(r) Copie van den Giftbrief MS.
(s) BUTKENS T. II. *p.* 248.

die ſedert in gebleven is, en, zoo men wil, zig nog bevindt, wordende beſtierd van wegens de Abtdye van S. Michiel te Antwerpen, die voorwenden door eenen Heer *van Daelen*, woonagtig in een der Kanariſche eilanden, daar toe gevolmagtigd te zyn.

Lillo, gelyk reeds gemeld is, in 't jaar 1288 ondergevloeid zynde, werdt in de jaaren 1341 en 1342 door Hertog *Jan van Braband*, of op zyn bevel, weder herdykt (t), en wanneer in 't jaar 1357 de oorlog tusſchen Graaf *Lodewyk van Vlaanderen* en Hertogin *Johanna van Braband* eindigde, moest, by uitſpraak van Hertog *Willem van Beyeren*, Graave van Henegouwen, Holland enz. op den 4 Juny van dien jaare gedaan, de Hertog en Hertogin van Braband aan den Graaf en Graavin van Vlaanderen afſtaan de ſtad Antwerpen met haar onderhoorigheden, welke bewezen moest worden 10000 gls. aan Renten op te brengen, in welke Lillo geſchat wierdt op *negentich Capuynen vier en vyftigh ſchellingen groot: Item nog aldaer hondert gemeten Landts, die Heer Godevaert van der Delſt hout tot ſynen live, daer* af

(t) VAN HEYST Chron. bl. 167.

af die erflickheyt is drie pont, ſesſe ſchellingen acht deniers groot (u).

In 't jaar 1420 heeft *Jan van Beyeren*, Ruwaart van Holland en Zeeland, in oorlog met zyne Nigte Vrouwe *Jacoba*, door de Zeeuwen Lillo en Zantvliet doen overvallen en plonderen (v). De zeevloeden van de jaaren 1421 en 1485, die zoo veel verwoestingen in Holland en Zeeland aanbragten, hebben ongetwyffeld aan dezen oord ook rampen veroorzaakt; offchoon daar van geen aanteekeningen gevonden worden; gelyk mede die van 't jaar 1530, daar alleen van gewaagd wordt, dat die van Antwerpen tot Bergen op Zoom toe alle de Dorpen hebbe doen verdrinken, verwoest en geheel bedorven (w). De vloed, die den 15 Febr. 1551 woedde, heeft Zantvliet en Osſendrecht doen onderloopen (x). Wat onheil de Allerheiligen vloed van 't jaar 1570 ten oosten der Schelde door de overſtroomingen hebbe veroorzaakt, is nergens, myn's weten, aangeteekend, maar daar en tegen vindt

 men

(u) BUTKENS T. I. *p.* 476.
(v) Vaderl. Hiſt. III. D. bl. 447.
(w) HUNNIUS Zeeuw. Buyſe bl. 149.
(x) Chron. van Antw. bl. 49.

men genoeg van rampen, die het begin en voortgang des tachtigjaarigen oorlogs hier hebben voortgebragt.

In 't jaar 1573, wanneer Middelburg belegerd was, werden, om het ontzet te beletten, tusſchen Lillo en Oorderen, 10 of 12 groote ſchepen met ſteenen geladen, gezonken, en dus de Schelde voor groote ſchepen onbruikbaar gemaakt (y).

Te dezer tyd was het Dorp Lillo nog in vollen bloei, het hadt een haven: het veer van Lieſkenshoek was, even als nu ter tyd, in ſtand, en voor of by Saftingen hieldt een Esquader oorlogſchepen de wagt (z). In 't jaar 1574 bevondt zig hier omtrent een vloot van omtrent 30 Koningsſchepen, die door de Zeeuwen aangetast, ten deele veroverd, en ten deele vernield werden (a). In 't jaar 1576 vonden de Spanjaarden ter beveiliging van Antwerpen noodig, de dyken langs de Schelde door te ſteken, op dat de ſchepen over de ondergezette landen veilig mogten heen varen (b). Zoo groot was

(y) HUNNIUS bl. 90.
(z) Uit aant. MS.
(a) PERS Onſt. Leeuw bl. 255.
(b) DE GROOT Nederl. Jaarb. bl. 53.

was de vrees voor de fiere Zeeuwen, dat een der vrugtbaarste landstreken misschien van Neêrland aan de vernieling der stroomen wierdt ten beste gegeven, als een uiterste middel om de vaart af en aan voorsz. stad eenigzins veilig te maken, ja de schrik voor hunne vrybuiters deed *Damian de Morales* op dezen tyd, met zyne Spanjaards te Lillo liggende, de plaats en zyn post op 't gezigt van 's Prinsen schepen verlaten (c).

Het moet al voor 't jaar 1573 onder het bestier des Hertogen van *Alva* zyn geweest, dat de krygskundige en dappere Collonel *Montdragon*, op deszelfs bevel de tegenwoordige Fortres Lillo heeft gesticht, zeker zoo wel ter bewaaring als ter beteugeling van Antwerpen. 't Is waar, de getrouwe en naauwkeurige VAN METEREN, en op zyn gezag byna alle de volgende Nederlandsche geschiedschryvers, stellen, dat deze sterkte door die van Antwerpen, geduurende de belegering dier stad, is gebouwd, maar behalven dat de berugte F. STRADA, die veel geloof verdient in zaaken, ten dezen tyde, by de Spanjaards voorgevallen, niet alleen het tegendeel zegt, en de eer der stich-

(c) PERS Verw. Adelaar bl. 548.

ſtichting aan *Montdragon* toewyst (d); zoo is het byna onmogelyk, dat eene ſterkte met haast opgeworpen, ten zelfden jaare als die begonnen was, een zoo zwaar beleg konde uitſtaan, als zy in 't jaar 1584 door voorgem. *Montdragon*, onder 't opperbevel des Hertogen van *Parma* onderging; en hoe kan in 't jaar 1582 de Hertog van *Anjou* uit Zeeland naar Antwerpen reizende, des nachts tusſchen den 17 en 18 April in dit Fort zyn verblyf hebben gehouden (e), als het twee jaaren daarna eerst is aangelegd? de twyffeling wordt nog grooter, als de ſchrandere JANIÇON deze bouwing der Antwerpenaars in 't jaar 1583 ſtelt, en dus een jaar in den tyd met *van Meteren* verſchilt (f). STRADA heeft niet ter loops *Montdragon* geſteld den ſtichter van Lillo te zyn, maar herhaalt dit, wanneer hy, van het beleg in 't jaar 1584 ſprekende, zegt, dat *Montdragon*, het op Lillo aanzettende, niet onbewust was van de ſterkte der ſchans die hy aantasten zou, *dewyl hy haar zelfs gebouwd hadt* (g). Het is dan het geloofbaar-

(d) Nederl. Oorl. II. D. bl. 381.
(e) LE PETIT *Chron. T. II. p.* 440.
(f) Republ. der Vereen. Nederl. III. D. bl. 403.
(g) Nederl. Oorl. II. D. bl. 383.

baarſte, dat de Fortres door de Spanjaards aangelegd en, by hun vertrek uit de Nederlanden, in 't jaar 1577 of al vroeger gelyk wy zoo even te kennen gaven, verlaten, en daarna, vervallen zynde, door die van Antwerpen zal herſteld en in volkomen weerbaren ſtaat gebragt wezen; te meer daar die, door de Zeeuwen geholpen, en van al het noodige rykelyk voorzien zullen zyn geworden.

De byzonderheden der belegering van Lillo in 't jaar 1584 gaa ik ſtilzwygend voorby; de Heer VAN METEREN heeft die wydloopig geboekt, en niet verzwegen den roem, welken de jonge Heer *Tiligni*, de Schotſe Collonel *Balfour* en de Gascoinſche Capitein *Gaw* hier behaalden: alleenlyk heeft men aan te merken, dat door dit beleg het geheele dorp van Lillo met kerk en wat daartoe behoorde zal verwoest zyn, zoo dat naauwlyks eenige tekenen daar van overbleven; dog na de herdyking, en wel ſedert 50 jaaren, zyn op deszelfs puinhoopen eenige arbeiders wooningen gebouwd, die thans een vry groot gehugt uitmaken, en mede onder de gehoorzaamheid van den Staat behooren.

De

De Spanjaards hadden, geduurende het beleg, het huis of kasteel te Lillo versterkt, en by hun aftogt bezet gelaten: deze doorn was noodig uitgetrokken; waarom de Staatschen, ten volgende jaare 1585, na eenen dag schietens, dit bemagtigden, kunnende hetzelve door de Spanjaards, vermits het belet des waters, niet ontzet worden (h).

De bezorging dezer plaats en wat tot derzelver verdedinge noodig was, is al, van dien tyd af, door Zeeland geschied; met toezegginge, dat de kosten hier aan te besteden, zouden mogen gekort worden op de Quote dezer Provintie in den staat van oorlog (i), dat vervolgens in 't jaar 1588 door de bekende Acte des Raads van Staten, waar by het bestier van 't zoogenaamde *Committimus* aan Zeeland is opgedragen, genoeg is bekragtigd (k); ten welken jaare, Lillo en Liefkenshoek, als twee sleutels der Schelde, aan de Vereenigde Provintien van merkelyken dienst waren, wanneer de hulp, die *Parma* de zoo genaamde *onverwinnelyke vloot* toebren-

(h) HOOFT Nederl. Hist. bl. 1004.
(i) Resol. Raad van Stat. 2 Aug. 1585. MS.
(k) AITZEMA Zaken van Staat en Oorl. III. D. bl. 525.

brengen moest, door deze forten niet weinig opgehouden en vertraagd werdt (l).

Ten volgende jaare 1589 schynt hier eerst de verpagting der gemeene Middelen van consumptie door twee Gedeputeerden wegens Zeeland geschied te wezen (m). Het liep aan tot den jaare 1592, eer en alvorens het zoo ver gebragt was, dat de gereformeerde Godsdienst binnen deze Fortres geleerd wierdt; en is in October dezes jaars voor de eerstemaal het H. Avondmaal gehouden (n).

Het Guarnisoen dezer plaats heeft dikwils den vyand, zoo te water als te land, in dien langduurigen kryg, merkelyken afbreuk gedaan; waar van de jaaren 1599 en 1600 inzonderheid kunnen getuigen (o).

Den eersten Maart 1601 geschiedde te Lillo de uitwisseling van alle gevangenen, die in de magt der Spanjaards waren en nu hunne vryheid kregen, voor die van den Admirant van Arragon, die, in den slag van Nieupoort, het jaar te vo-

(l) STRADA Nederl. Oorl. II. D. bl. 715.

(m) Namentlyk door den Raadsheer *Eustache Adriaens Plauen* en den Pensionaris *Christoffel Roels*. Rek. van den Thesaur. *Manmaker*. MS.

(n) Kerkelyke Acta van Lillo Oct. 1592. MSS.

(o) BOR Nederl. Oorl. XXXVI. B. bl. 10 en 50 ✻.

voren gevangen genomen, op die voorwaarde geslaakt was (p).

De uitwisseling der eerstgetroffene wapenschorsing voor agt maanden met den Spanjaard, is tusschen den berugten Pater *Jan Neyen* en *Dirk van der Does* in 't jaar 1607 voor Lillo in een jagt geschied (q). Ook is na het sluiten der Treves in 't jaar 1609 deze Fortres merkelyk versterkt (r), en, ten volgende jaare, zogt men reeds de toestemming te bekomen tot de herdyking der Lillosche Polder (s). Maar ten jaare 1611 verzogten de inwoonders dezes Fortres, dat 'er een Magistraat over hen mogte worden aangesteld, ten einde op de bewaaring der weezen goederen en andere zaaken agt te geven (t). Dan het liep aan tot den 5 Juny 1627, alvorens Heeren

(p) Copie Public te Vere gedaan op 19 Febr. 1601. MS; van welke stad de Schepen *Willem Constant* gecommitteerd wierdt om te Lillo over te nemen al zulke gevangenen, als te Vere hun woonplaats hadden.

(q) Vaderl. Hist, IX. D. bl. 249 en St. Not. van Zeel. van 't jaar 1607 bl. 82.

(r) Vaderl. Hist. X. D. bl. 6 en St. Not. van Zeel. van 't jaar 1609 bl. 75.

(s) St. Not. van Zeel. van 't jaar 1610 bl. 134, 227, 254, 278.

(t) Dezelve van 't jaar 1611 bl. 207.

ren Gecommitteerde Raaden van Zeeland eene Regeering onder den naam van *gedelegeerde Rechters* aanſtelden (u).

De Vrede ten jaare 1648 te Munſter geſloten, bevestigde den Staat in het bezit van deze ſterkte; alzoo de Spaanſchen bedongen, dat alle de forten aan de oostzyde der Schelde (uitgezonderd Lillo) zouden moeten geſlegt worden. Straks na het ſluiten van dit Vrede-verbond, was men bedagt, om zoo veele verdronken landen, als van Antwerpen tot Zandvliet nu 60 jaaren ongedykt waren geweest, te beverſchen en tot vrugtbaare koornlanden te maken. De Dykagien bekend onder de naamen van de Polders van *Lillo*, *Stabroek*, *Beerendrecht* en *Zandvliet*, die 5200 gemeten volprezen ſchotbaar land bevatten, werden met wederzydſche octroijen, zoo van Spanje als den Staat, al ras voltrokken. Die van *Auſtruweel*, *Wilmersdonck*, *Oorderen*, *Eeckeren*, *Mercxem* ende *Steenborgherweert* by Antwerpen, draalden mede niet lang om hunne Polders de overheering van het zeewater te onttrekken. Haar Hoog Mog. ga-

(u) Aant. van Mr. L. DE COCQ Gecomm. Raad wegens Zierikzee MS.

gaven ten jaare 1651 ook oorlof tot het bedyken van Osſendrecht; en dus was deze geheele boord der Schelde weder met Dyken bezoomd; voor al, na dat ten jaare 1722 de Polder van Oorderen in het drooge is gelegd, en naderhand nog twee Polders aan Osſendrecht zyn beverscht geworden.

In den oorlog, waarin de Staat zig ten jaare 1666 met den Bisſchop van Munſter gewikkeld vondt, hadt deze eenen aanſlag op Lillo voor, waar over (ſchoon hy niet ter uitvoering kwam) als met oogluiking van den Spaanſchen Gouverneur der Oostenrykſche Nederlanden overlegd, naderhand opentlyk is geklaagd geworden (v). En in het ongelukkige jaar 1672 was men hier ook bedugt voor 's vyands aanval, waarom dan in den Lilloſchen Polder, op nieuw, het zeewater ingelaten werdt (w).

De geweldige ſtorm en hooge vloed, die den 26 January 1682 zoo veel rampen aan Holland, Zeeland, Vlaanderen en Braband toebragt, deed hier ook de dyken der Lilloſche Polders, benevens

(v) AITZEMA V. D. bl. 969.

(w) DE LARREY *Hiſt. de France ſous Louis* XIV. *T.* 4. *pag.* 61.

vens die van Oorderen, Ettenhoven, Muysbroeck, Eeckeren en Wilmersdonk bezwyken (x). Dan, die ſchade herſteld zynde, bragt de ſuccesſie oorlog, die ten jaare 1702 aanvang nam, hier weder zoo veel ongerustheid aan, dat men de afkomende wateren door het ſluiten der ſluizen te Lillo ophieldt: waar door veel landlieden in hunne verwagtingen van een goeden oogst werden te leur geſteld (y). Men bleef hier in geduurige onrust: de vyanden waren en bleven meester van Antwerpen en Zandvliet, offſchoon de troupen van den Staat in 't jaar 1703 door den dapperen Generaal *Slangenburgh* zegepralend van het ſlagveld van Eeckeren, onder het kanon van Lillo waren gevoerd; tot dat in 't jaar 1706 door het winnen der Bataillie by Ramillies geheel Braband en Vlaanderen voor de geallieerde Wapenen bukken moest. Verder is dezer plaats niets zonderlings bejegend, tot aan den jongſten ongelukkigen oorlog, wanneer het in 't jaar 1747 na het overgaan van Bergen op Zoom, door de Franſche troupen, onder het

 op-

(x) SYLVIUS Verv. op AITZEMA II D. bl. 185.
(y) Misſ. van den Reſid. HULST uit Brusſel dato 11 January 1702.

opperbevel van den Marefchal Grave van *Lowenthal* en beftuur van den Brigadier *De Bonaventura* regelmatig aangetast, en na een Bombardeering van tien dagen, en vyf dagen openen der Trancheen, van hun wierdt bemagtigd. Men verfchoone my in eenige byzonderheden van dit Beleg, waar in ik van het begin tot den einde tegenwoordig was, te treden, gewigtige redenen beletten zulks: het is genoeg bekend, hoe deze kleene en digt bebouwde plaats door 15000 kanonfchooten en 8000 bomben en houwitzer grenaden geheel in een puinhoop verkeerde: ook is dezelve, na het fluiten der Vrede te Aken in 't jaar 1748, den 9 December deszelfden jaars van de Franfche troupen ontruimd, en weder onder de gehoorzaamheid van den Staat gekomen, federt welken tyd tot heden, Lillo nimmer zig zoo in gebouwen als inwooners, tot voorigen bloei heeft konnen herftellen.

De KRUISSCHANS, eene uiterfte fterkte der Republyk aan de Schelde, een half uur boven Lillo, is zyne ftichting zoo wel als zyne eerfte benaming *Mondragon*, mede aan den vermaarden Spaan-

Spaanſchen Overſten *Montdragon* verſchuldigd, liggende tegen het beneden einde van den zoo bekenden Kouwenſteenſchen dyk. Zy is in 't jaar 1632 door Graaf Willem van Naſſau voor den Staat bemagtigd (z): by welken togt en onderneeming de Zeeuwſche Vice-Admiraal *Marinus Hollare*, als geleider, zig bevondt, alzoo niemand het terrein aldaar bekend was (a).

Op den 25 Auguſtus 1640 hadden de Spaanſchen een aanſlag op deze ſchans voor, die met eenen ongelukkigen uitſlag voor hun vrugteloos uitviel (b). De Majoor der kruisſchans *Cornelis Dingemansſen* en de Lieutenant *Wouter van Biliart* werden om hun betoonde dapperheid in deze attacque, door de Heeren Staaten van Zeeland naar verdienſten geloond (c).

Volgens het 48 Articul van het Tractaat van Vrede te Munſter in 't jaar 1648 geſloten, hadt deze ſchans moeten gedemolieerd worden. Aan de eene en andere zyde zyn verſcheiden bedingen

(z) AITZEMA I. D. bl. 1197.
(a) Geſchreven aant. van dien tyd MS.
(b) SCRIVERIUS Nederl. Oorl. bl. 301.
(c) St. Not. van Zeel. van 1640. bl. 157, 160, 212.

volgens dit Tractaat niet volbragt, en hebben in vervolg van tyd meermalen grond tot verſchillen gegeven: verders is dezer ſchans niets zonderlings bejegend, dan dat zy in 't jaar 1747, na het overgaan van Lillo, en dat de Franſchen de trancheen daar voor even geopend en een korte poos hevig beſchoten hadden, ook een conquest des vyands is geworden; die dezelve vervolgens, na 't Vredens verdrag te Aken in 't jaar 1748 hebben ontruimd en weder in bezit van den Staat geſteld. Over weinig jaaren is deze ſchans in zyn fortificatien, zoo niet verbeterd, ten minſten veranderd, en blyft ſteeds een voorburgt van Lillo.

FREDRIK HENDRIK en BLAEUWGAREN, twee ſchanſen beneden Lillo, beiden omtrent 't jaar 1627, op bevel des Prinſen *van Oranje*, gebouwd, die het eerſte zyn eigen naam deedt voeren, en aanleggen, om Lillo te dekken van de zyde van Zandvliet. Blaeuwgaeren, tegen de ſnelle kreek gelegen, werdt nog in hetzelfde jaar zyner ſtichting door eenen hoogen vloed zeer beſchadigd (d), en

(d) VAN SANTEN Spieg. der gedenkwaard. geſchied. bl. 58.

en in 't jaar 1629 op aanraden van den Lilloſchen Commandeur *Jacques Broucſaulx*, van een Redout in een Hoornwerk veranderd, volgens een plan van den Ingenieur *David van Orliens*; in welken ſtaat het gebleven is tot na het ſluiten der Munſterſche Vrede en het bedyken der Lilloſche Polder: wanneer het, als onnut zynde, is geſlegt, en de grond behoort nog heden aan den Commandeur van Lillo, die de inkomſten daar van geniet.

Schoon Fredrik-Hendrik op ordre des Raads van Staate gebouwd is, zyn de kosten daar van echter, meest by de Staaten van Zeeland, gedragen, zoo wel als die van deszelfs onderhoud. De Ingenieur *van den Bosſche* ſchynt daar van de hoofddirectie te hebben gehad (e). Ten jaare 1640 voegde men by deze ſchans een kroonwerk, in 't jaar 1672 geſlegt, waar van de grond nog tegenswoordig door den Commandeur van

 Lil-

(e) De Collonel HAULTAIN ſchynt met een corps troupen het maken dezer ſchans gedekt te hebben, en de Heer POMPEUS DE ROOVER Lid van den Raad van Staate de beſteding daar van te hebben gedaan. Uit geſchreven aant. van dien tyd.

Lillo, tot zaayland wordt verpagt. Verder heeft deze ſterkte geen merkwaardige Lotgevallen gehad tot het jaar 1747, wanneer zy, als de voormuur van Lillo, het eerst door de Franſche magt werdt aangetast, en na vyf dagen openen der Trancheen, veroverd: hier was het, dat de Collonel *De Vasſy* door een 24 ponder kanon kogel geveld wierdt, en de eerſte, ook de eenigſte Commandant is geweest, die in dezen rampſpoedigen oorlog in het verdedigen der post, hem aanbetrouwd, het leven gelaten heeft. De Franſche troupen ontruimden deze ſchans, na 't ſluiten der Akenſche Vrede in 't jaar 1748, en zy is onlangs merkelyk in haare vestingwerken veranderd.

ZANDVLIET is eene Heerlykheid van gryzen ouderdom. In 't jaar 1119 ſchonk *Godefroy met den baart*, Hertog van Braband, reeds de tienden dezer Parochie aan de Collegiale kerk van St. Michiel te Antwerpen; het geen ten zelfden jaare door Keizer *Hendrik* den V. bevestigd werdt (f). Geduurende den

(f) BUTKENS T. I. *pag.* 98.

den oorlog tusſchen Graaf *Lodewyk van Vlaanderen* en Hertogin *Johanna van Braband*, zonden de Vlamingen, in 't begin des jaars 1357, bedektelyk eenige compagnien volk te water, om dit gehugt of Dorp te overrompelen; maar, hunnen aanſlag ontdekt zynde, werden de aanvallers meest allen afgemaakt, en bleef hun Overſte of Capitein *Philippus van Wedergraet* met veel van zyn volk daar gevangen (g) Zy ſchynt al vroeg haare byzondere Heeren te hebben gehad; in 't jaar 1405 was *Jan Vryheer van Ghiſtelle en Inglmunſter* Heer van Beerendregt en Zandvliet (h). In 't jaar 1420 werdt zy door de Zeeuwen overvallen en geplunderd; door den vloed van den jaare 1551 werden de Polders voor deze Parochie gelegen overſtroomd (i); en door den zwaaren Orcaan, die den 1 November 1570 den zoogenaamden allerheiligen vloed veroorzaakte, is hier de kerk en toren ten eenemaal verwoest (k).

Omtrent 't jaar 1609 was *Jan van den*

(g) Ibid. *pag.* 472.
(h) SANDERUS I. D. bl. 231.
(i) Chron. van Antw. bl. 49.
(k) Uit mede gedeelde berigten.

Dycke, Lid van de Rekenkamer te Brussel, Heer van Zandvliet (l).

Ten jaare 1627 wanneer de groote Veldheer van 't nieuw gemeenebest Prins *Fredrik Hendrik* van Oranje en Nassau, den Bosch belegerde, en de Spanjaard zulks niet hinderen kon, vondt die goed, ter vergoedinge van een zoo merkelyk verlies, een andere vesting te stigten, en Zandvliet te bevestigen, zoo om Lillo te benaauwen, als om onderneemingen op 't Eiland Goes en de Zeeuwsche stroomen te kunnen doen (m). Tot het een en ander was deze plaats zeer gelegen; *Spinola* hadt reeds ten jaare 1622, by 't belegeren van Bergen op Zoom, daar eenige verschanzing begonnen (n) en schynt die nu verder voltooid te hebben; althans, dit Dorp werdt in zes bolwerken besloten; en Don *Louis de Bonneville* is de eerste Bevelhebber daar van geweest (o). Een jaar daar aan, wanneer deze versterking verder voltrokken wierdt, ontstondt hier den 14 Maart een zwaare brand, waar door behalven veele hut-

(l) GUICCIARDIN *Descript. des pays bas p.* 50.
(m) AITZEMA I. D. bl. 684.
(n) LE ROY Weereldl. Tonn. van Brab. bl. 62.
(o) Nassauer Heldens Pronk-Toneel bl. 35.

hutten voor de krygslieden, ook de kerk en toren in de asſche gelegd werden (p).

Na de Munſterſche Vrede is deze nieuwe ſterkte in wezen gebleven, en ſtrekte den Spaanſchen, tot een uiterſte grensplaats tegen de Republyk: men begreep daar van het gewigt by den aanvang van den ſuccesſie oorlog, wanneer die wel voorzien en bezet wierdt, zoo dat, wilden de Geallieerden door het ſtroopen, dat hier uit geſchiedde, niet meer gekweld wezen, zy in 't jaar 1705 genoodzaakt waren, voor 't eindigen van den Veldtogt, deze vesting in forma aan te tasten: in welk beleg de Generaal Graaf *van Noyelles* het opperbevel hadt (q), die voor dezelve 's nagts tusſchen den 26 en 27 October de loopgraaven deedt openen, den 28 die tot in den bedekten weg voortzette, die van de belegerden verlaten werdt, en den 29 des avonds om agt uuren de bezetting, die uit 8 à

900

(p) St. Not. van Zeel. van 't jaar 1628 bl. 41 en 68; ook uit medegedeelde berigten.

(q) De Veldmaarſchalk Grave *van Nasſau Owerkerk* met den Hertog *van Marlboroug* zyn geduurende de Attacque voor Zandvliet geweest, terwyl de Heeren Gedeput. te velde *van Rouwenoort*, *van Heemskerk* en *van Schagen*, zig te Beerendrecht ophielden.

900 man beſtond, krygsgevangen maakte, en de vestingwerken deedt ſlegten (r); dat echter zoo niet geſchiedde, of dezelve waren met weinig kosten weder in ſtaat van defenſie te brengen; gelyk bleek ten jaare 1747, wanneer men hier een voorpost voor Bergen op Zoom van wilde maaken, om tusſchen die ſtad en de forten op de Schelde een onbelemmerde communicatie te hebben. Dan men begon dit wel bedagt concept te laat uit te voeren, 't geen tot gevolg hadt, dat, even na den ongelukkigen Veldſlag van Lafeldt, de voorhoede van 't Franſch Leger onder den Graave *van Lowenthal*, dat naar Bergen marcheerde, Zandvliet zou aangetast hebben; dan daar in voorgekomen werdt door de bezetting, wel 1000 man ſterk, die des nagts, na het vuur uit eenige ſtukken kanon en houwitzers eenige uuren uitgeſtaan te hebben, daar uit de wyk naar Fredrik-Hendrik namen; ſedert zyn de Vestingwerken vervallen, en de plaats zonder bezetting gelaten. In 't jaar 1754 is door een zwaar onweêr de kerk en toren ander-

(r) ROUSSET Veldſl. van *Eugen*, *Marlb.* en *Oranje*, II. D. bl. 142. ook Copie Misſive van den Grave *van Noyelles* aan den Heer Griff. van *H. H. M.* MS.

dermaal afgebrand; gelyk die zulks ten jaare 1705 by 't beleg ook was wedervaren, en dus voor de vierde maal dit ongeluk trof: dog werdt deze laatfte reis alleen de kerk herbouwd, door de tiende-heffers dezer Heerlykheid, die met dien last zyn bezet, terwyl Zandvliet en Beerendrecht een eigendom zyn der Abdye van St. Michiel, die in 't jaar 1674 door koop hier van meestres geworden is (s).

OSSENDRECHT, WOONSDRECHT en het nabuurig BEERENDRECHT geven, door hunne benaamingen, genoeg te kennen, dat hier oudtyds veeren en overtogten waren, en dat die dorpen, op hoogten en duinen aan den boord van eenen vaarbaaren ftroom geftigt, in later tyden, eerst vrugtbaare koren-landen voor zig gekregen hebben. Het eerfte dat men van *Osſendrecht* gewaagd vindt, is in 't jaar 1212 of 1213, wanneer dit Leen verbeurd werdt verklaard, wegens den overlast en het geweld, dat de Leenbezitter hier te water en te land hadt gepleegd, zoo dat het zelve, door den Her-

(s) LE ROY Weerel. Tonn. van Brab. bl. 62.

Hertog van Braband, aan den Heer van Breda geſchonken wierdt (t). Ook ſchynt deze Heerlykheid het ſtamhuis van een Edel geſlagt van dien naam te zyn geweest: altoos *Arnoud van Osſendrecht* bezegelde mede den brief van Huwelykſche voorwaarden, tusſchen *Machtilde van Loven*, Dogter van *Hendrik den I.* Hertog van Braband en *Florents* van Holland, zoon van Graaf *Willem* en *Alida* van Gelderland den 5. November 1215 (u). Dezelve of een andere *Arnoud van Osſendrecht* wordt onder de Edelen en Leenmannen van Braband vermeld (v). Men weet, dat deze Heerlykheid en Woonsdrecht, zoo wel als het tegenwoordige geheele Marquiſaat van Bergen op Zoom, oudtyds tot het land en Baronnie van Breda behoord hebben, (hoe *Osſendrecht* in 't byzonder daar aan gekomen is hebben wy zoo even gezien,) en daar van afgeſcheurd zyn na het overlyden van *Aernoud van Leuven* in 't jaar 1287, en werdt dit het aandeel van *Gerard van Weſemaele* (w).

In later tyden ſchynt deze Heerlykheid

(t) BUTKENS T. I. *p.* 178.
(u) BUTKENS T. I. *p.* 212.
(v) Ibid. *p.* 224.
(w) Ibid. *p.* 309.

heid voor de helft aan den Marquis van Bergen, en voor de andere helft aan eenen byzonderen Heer te zyn gekomen: altoos in deze eeuw heeft het Huis *van Aarssen* die zoodanig bezeten, tot dat zy over weinig jaaren door koop geheel aan het voorsz. Marquisaat is overgegaan. De Polders, daar voor gelegen, en tot deze jurisdictie behoorende, zyn vry laat bedykt, zoo dat maar onlangs het laatste schor, tegen het Regtsgebied van Zandvliet paalende, in 't drooge is gelegd.

Woonsdrecht, *Hildernisse* en *Borchvliet*, Heerlykheden aan den boord der Schelde, tusschen Ossendrecht en Bergen op Zoom, hebben zig tot heden niet kunnen herstellen van de groote overstrooming op het einde der vyftiende eeuwe: zoo dat nog onbedykte schorren voor dezelve te vinden zyn, en van het Dorp Hildernisse niets is overgebleven, dan eene kleine hoogte, eenig weiland aan den waterkant, en eene groote modderige streek, langs de Schelde, alwaar men by laag water de grondslagen der kerk nog beschouwen kan (x).

Het

(x) Tegenw. St. van alle Volk. XII. D. bl. 184.

Het Land en de Baronnie VAN BEVEREN tegen de Schelde gelegen, van voor Antwerpen zig uitſtrekkende tot aan het verdronken land van Saftingen, bevat veele Dorpen en Parochien, waar van men een vry uitvoerige beſchryving by SANDERUS vindt (y), en vooral dat die ſedert het jaar 965 hebben toebehoord aan het Edele geſlagt *van Beveren*, tot dat *Johan van Beveren*, deze Heerlykheid ten jaare 1312 verkogt aan *Lodewyk*, zoon des Graaven van Vlaanderen: en is zy aan de Graaven van Vlaanderen gebleven, tot dat *Philips de Goede* Hertog van Bourgondien, Graaf van Vlaanderen enz. haar aan zynen natuurlyken zoon *Cornelis* ſchonk, die ook Heer van Vliſſingen was, en in 't jaar 1452 zonder wettige kinderen na te laten, in een veldſlag gebleven zynde (z), dit aanzienlyk Leen aan eenen anderen basterd zoon van opgemelden Hertog *Philips*, genaamd *Anthony*, bygenaamd den *grooten bastaard van Bourgondien*, zal opgedragen wezen; uit welken tak der Bastaarden van Bourgondien de laatſte geweest

(y) Verheerl. Vlaand. II. D. bl. 105—110.

(z) OLIVARIUS VREDIUS *prob. genealog. Com. Flandriae*, *parte II. p.* 385.

weest is Heer *Maximiliaan van Bourgondien* Marquis van Vere en Vlisfingen enz.; na wiens overlyden in 't jaar 1558, de Baronnie van Beveren in 't jaar 1574 verkocht is aan *Philip Prins van Kroy*, *Hertog van Aarſchot* enz. wiens afſtammelingen die nog heden bezitten.

Het ſchynt, dat oudtyds iemand binnen dezen lande en Baronnie zig ter neêr zettende, gehouden was zekere rechten te betaalen, waar door veele lieden weerhouden werden hun beſtaan hier te zoeken; althans het behaagde *Lodewyk* Graave van Vlaanderen, den 9 July 1371, voorz. recht te vernietigen, daarentegen invoerende het recht, om na de dood van elken Parochiaan te heffen *de beste hand ende tbeste hooft* (a); welk recht ik meene dat nog in ſtand is en een der inkomſten van den Heer uitmaakt.

Wanneer de Brabanders en Vlamingen ten jaare 1484, met elkanderen oneens en in oorlog waren, en de vrede niet geſloten wierdt voor St. Jans miſſe in 't jaar 1485, leedt de Heer van *Beveren*

(a) Origin. Vidimus van den brief, door den Raad van Vlaanderen, den 26 Maart 1483 gegeven, ter Griffie van Vere berustende.

ren veel nadeels in zyne tienden, visscheryen enz., weshalven hy aan verscheiden zyner pachters merkelyken afslag toestaan moest (b).

In de onlusten ten jaare 1489, tusschen den Roomsch Koning *Maximiliaan van Oostenryk*, en die van Vlaanderen ontstaan, waar in de Heer van *Beveren* de zyde des eerstgemelden hieldt, was hy bedacht, om voor de veiligheid van zyn kasteel en goederen te zorgen, als nemende tot zyn *Saudeniers van den Casteele* aan, *Herbaert van Berneuclt*, *Roel de laat*, *Pieter Valc*, *Jan de Wint*, *Moenken van der Heyden . . . . bacquet* ende *Symoen van Goethem*, onder het bevel van *Daniel de Fiennes*, die gesteld was als *Capitain vp t voorsz. slot, te hulst, Calloo, Andwerpen eñ elders.*

Wanneer de landen, tot deze Baronnie behoorende en tegen de Schelde gelegen, het eerste bedykt zyn, is vry duister; althans die van den Doel schynen, al voor 't jaar 1369, in 't drooge te hebben gelegen, doch van dien tyd ingebroken te zyn geweest, om dat in 't jaar 1553 ten tyde wanneer Heer *Maximi-*

(b) Origin. brieven van Schepenen van Callo deswegen, ter Griffie van Vere.

milîaan van Bourgondien, Heer van Vere, van Beveren enz. tot zynen universeelen Erfgenaam benoemde, *Maximiliaan de Hennin*, hy hem met name gaf *le schorre appellé le Doulle adjoinct* (zegt hy) *à ma Seigneurie de Bevres, soit qu'il fust dicqué ou a dicqué* (c). Zoo dat die schorren, nog gedeeltelyk, ongedykt zullen zyn geweest. Paus Pius de V, by eene Bulle van den 26 October 1569 waar in den Doele vrydom van Tienden gegeven wordt, zegt, dat deze landen, ten dien tyde, met 'er zee gemeen lagen, en omtrent 200 jaaren dus gelegen hadden: welker bedyking eerst in 't jaar 1593 voor een deel, den *Ouden Doel* genaamd, is voltrokken (d), en het overige deel eerst ten jaare 1614 is droog gemaakt, nevens de Polders *St. Anna en Keetenisse.*

Ten tyde van deze laatste bedyking is ook het dorp de Doel gesticht, en by het uitgaan van de Treves in 't jaar 1621, delibereerde men aan de zyde der Staaten, om de dykagie door te steken, waar tegen die van den Doel

(c) BOXHORN op *Reygersbarg* bl. 225;
(d) HUNNIUS bl. 246.

zig verzetteden, en in een bondige memorie de fchadelykheid beweerden, die voor de Vereenigde Provincien hier in lag opgefloten. Ook gefchiedde 't niet; dit land bleef beverscht afgefcheiden van het vaste land van Vlaanderen door de zwaare kreek van Kieldrecht of Saaftingen, die in 't jaar 1570, den Doel, St. Anna en Keetenisfe reeds tot een eiland gemaakt hadt.

Ten jaare 1649, en dus aanftonds na 't fluiten der Munfterfche Vrede, verleende de Koning van Spaingien octroy tot het bedyken van Calloo; daar onder ook begrypende *den Polder van den Doel, St. Anna en Keetenisfe, voor zoo veele als dezelve raken en toebehooren aan de Heerlykheid en Jurisdictie van Calloo en Kieldrecht.* Welke bedyking dan den tegenwoordigen *Polder van Calloo* heeft voortgebracht: waar door de kreek van Kieldrecht gefloten is, en het land van Beveren tot aan de Schelde weder famen is vereenigd geworden.

Geduurende den geheelen Spaanfchen oorlog, is dit Doelfche eiland, als een eigendom van den Staat, aangemerkt; dit was door een meenigte actens te bewyzen: en wanneer ten jaare 1649, de Ge-

Gereformeerde ingezetenen alhier, over het niet *onderhouden der Pauselyke vierdagen* gekweld wierden, namen de Heeren Staaten van Zeeland deswegen een hertig besluit, zeggende *dat de Souveraine magt van het eiland van den Doel aan den Staat behoord, zynde het gat van de Peerl voor onze Limietscheiding altoos gehouden* (e), en de Heer *Veth*, Secretaris der Staaten van Zeeland, heeft ten jaare 1652, in 't breede gededuceerd, *het Recht van opperste gezag, dat dezen Staat toebehoord over de forten en onderhoorige districten van Lillo, Liefkenshoek en den Doel.* Dit alles verviel, wanneer den 20 September 1664, gesloten wierdt het bekende Tractaat van Limietscheiding: waarby *het geheele Dorp van Kieldrecht met zyn Toren ofte Kerk; gelyk mede het land van den Doel en Keetenisse* is overgelaten aan den Koning van Spaengien, doch *Liefkenshoek met* 150 *roeden rondom hetzelve aan de landzyde*, afgestaan bleef aan den Staat (f). Zeeland verzette zig hier tegen; dan het hielp niet: men zag te laat de na-

(e) Verhand. over eenige vragen rakende den Doel. MS.

(f) AITZEMA V. D. bl. 308.

deelige gevolgen hier uit voorkomende, en moest zig vergenoegd houden met het kleene ſtukje lands, dat ter nombre van 174 gemeten 22 roeden, ſchotbaar, rondom Liefkenshoek behouden was, van welk de lasten, zoo ordinaire als extraordinaire van de jaaren 1676 tot 1687 aan Zeeland zyn betaald. Dan die ſedert dien tyd, eerst door verleende vrydom voor 36 jaaren, en na 't expireeren van dien, ter oorzaak van eene doorbraak aan Liefkenshoek in 't jaar 1715 niet meer geheven worden.

Ten jaare 1672 werdt in het dorp den Doel een kerk voor de Roomſche ingezetenen geſticht, die nog in wezen en ten dezen jaare 1773 merkelyk is vergroot geworden.

De gedenkwaardige vloed van 1682 deed de Polders van Calloo, ouden en nieuwen Doel overſtromen, doch van dien ramp heeft men zig door het ſluiten der doorbraken ras weten te herſtellen.

De ſuccesſie- oorlog, die in 't jaar 1701 reeds aanvang nam, bragt meer ſchade en rampen aan dezen oord te weeg. De Franſchen en Geallieerden begrepen ieder het gewicht om van deze Polders

mees-

meesters te blyven; 't geen tot gevolg hadt, dat de landen rondom Liefkenshoek aan 't Zeewater wierden overgegeven. Men zocht dat fort te dekken, door het opwerpen van een redout naby den Doel *dwars in den weg* genaamd, voor weinig jaaren eerst geslegt. Een corps troupen der Geallieerden leegerde zig in dit dorp en den Polder van dien naam, zy maintineerden zig zoo door inundatien, als door redouten en affnydingen, op en omtrent den dyk tegen de slikken van Kieldrecht. Dit gaf somwylen gelegenheid tot scherpe ontmoetingen; alzoo de Franschen en Spaanschen in hun gezicht waren verschanst, waarvan de geslegte redout *Spar* nog getuigenis draagt. De Schelde was hier omtrent met een esquader schepen bezet, waarover eerst de Captein *Maarten Barendse Boom*, en naderhand de Commandeur *Steven Wiltschut*, het bevel voerde. De Schelde was tusschen Lillo en Liefkenshoek door een scheeps-brug beslagen, aan welke alle waaren uit en naar Braband komende, moesten overgescheept worden; dit duurde tot in 't jaar 1706, wanneer na de Battaille van Rammillies de vyanden ook dezen oord verlieten. De vrugten van

 den

den Vrede, in 't jaar 1713, te Utrecht gesloten, werden hier naauwlyks gesmaakt, of op den 3 Maart 1715 spoelde, door eenen hoogen vloed, de contrescharpssluis te Liefkenshoek door, en de Polders van den Doel, St. Anna en Keetenisse, werden onder water gezet, het geen van eenen tweeden hoogen vloed op den 4 April daar aan, gevolgd werdt, en de rampen dezer Polders merkelyk verzwaarde; welker herstel veel heeft gekost, en waardoor die van St. Anna en Keetenisse, nog met een merkelyk capitaal tot heden belast zitten.

Dit zelfde jaar werdt binnen Antwerpen, op den 15 November, gesloten het zoo bekende Tractaat van Barriere, waar by Art. 17 aan Haar Ho. Mog. werdt gecedeerd de Souvereiniteit van het Dorp en den Polder van den Doel, zoo mede de Polder van St. Anna en Keetenisse (g), het welk op den 22 December 1718 by nadere conventie hernieuwd werdt, met deze bepaling, dat het gebied van Haar Ho. Mog. wel met den eigendom van het Dorp en Polder den Doel, St. Anna en Keetenisse, zoude vermeerderd worden, doch zig tusschen de

(g) *Rec. des principaux Traitez de Paix &c. T. II.*

de forten de Peerle en Liefkenshoek niet verder uitstrekken dan halverweg (h), welke beide verdragen door den Keizer, Engeland en den Staat zyn bekragtigd geworden.

Haar Ho. Mog. verleenden hier op, den 22 November 1719, volmagt aan derzelver Resident te Brussel, *Ernest Pesters*, om *de possessie van de gecedeerde Landen en Polders te aanvaarden, den Eedt van de Magistraeten aldaer zynde af te nemen enz.*. Met opzicht tot den Doel schreven de Hoog Bailliu en Hoofdschepenen des lands van Waas, by Missive van 25 January 1720 aan de Wet aldaar, en ordonneerden hun, zoo de conventie van 22 December 1718 als de acte van overstelling, door zyne Keizerlyke Majesteit den 28 October 1719 gegeven, te doen publiceren, met bevel om Haar Ho. Mog. voortaan als hunne Souvereinen te gehoorzamen; ontslaande ten dien einde de onderzaaten van den Eed van getrouwigheid aan zyne Keizerl. Majesteit afgelegd (i).

De Heer *Pesters* begaf zig, verzeld van een detachement uit het guarnizoen

 van

(h) Vaderl. Hist. XVIII. D. bl. 190.
(i) Copie Actens hier van MS.

van Lillo en Liefkenshoek naar den Doel, alwaar de Wet, op den 20 February 1720 den Eed van getrouwigheid, zoo voor zig, als voor de ingezetenen, in deszelfs handen hebben afgelegd. Dit alles niet tegenstaande heeft men sedert durven twyffelen, of deze Polders Staaten of Oostenrykſche grond zyn, daar van de opgezetenen zig meesterlyk weten te bedienen, zig Oostenryks, of Staats houdende, naar mate hun belangens dat vereisſchen; dit is zeker, dat zy tot heden aan geen der beide Souvereinen eenige lasten betalen; 't geen men wil dat aan de Oostenrykſche zyde voorkoomt uit kragt van een octroy, dat nog niet geëxpireerd zoude wezen: en ik meene wel te weten, dat zy van hunne vonnisſen, hier gewezen, nog appelleeren aan den Raad van Vlaanderen binnen Gendt.

CALLOO is een Heerlykheid ten oosten tegen de Schelde, palende ten westen en noorden aan de Baronnie en Landen van Beveren, waarvan zy voortyds een deel heeft uitgemaakt, maar nu is afgeſcheiden, na het berooid afſterven van Heer *Maximiliaan van Bourgondien* Heere

van

van Beveren enz. wanneer zy ten voordeele zyner fchuldeisfcheren afzonderlyk verkocht is.

In den oorlog, welken Koning *Lodewyk* de X. met Graave *Robbert van Vlaanderen* hadt, werdt dit Dorp of Stedeken (als 't genoemd wordt) in 't jaar 1315 door Graaf *Willem* den III. van Holland, die Bondgenoot van opgemelden Koning was, deerlyk geplunderd en verwoest (k).

In den oorlog, welken de Aarts-Hertog *Maximiliaan van Oostenryk*, naderhand, tegen de Vlaamingen gevoerd heeft, is door de laatften een blokhuis omtrent Calloo opgerecht, waar door de Heer van *Beveren* veel fchade leedt aan zyne visfcherye op de Schelde (l).

Men weet, hoe in het vermaarde beleg van Antwerpen in 't jaar 1584, de Hertog van *Parma*, zig op den dyk van Calloo gevestigd hadt, en daar de fchans *Marie* gefticht; welke zyne berugte brug, over de Schelde gebouwd, be-

(k) LANGENDYK Graven van Holland I. D. bl. 186, 187.

(l) Origin. brief van accoort tusfchen den Rentmeester des heere van *Beveren*, en die zyne Pagters hier over aangegaan, van dato 18 February 1485, ter Griffie van Vere berustende.

beſchermen moest; en dat hier, de dyk doorgeſteken zynde, de kreek van Kieldrecht zig vereenigde met de Schelde; waardoor ten jaare 1632, de Spaanſche Vloot, die op 't Slaak geſlagen werdt, haaren weg, om op de Zeeuwſche ſtroomen te komen, genomen heeft. De ſterkten, aan en omtrent Calloo, bleven dus van veel aangelegenheid voor de Spaanſchen, en waren den Staatſchen byzonder hinderlyk, wanneer die eenigen aanſlag op Antwerpen voorhadden; waarom Graaf *Willem van Naſſau*, in 't jaar 1638, die aantastte, doch ongelukkig, alzoo hy deerlyk geſlagen werdt, verliezende daar by onder anderen zynen eenigen zoon *Mauritz* (m).

Deze Heerlykheid, als boven gezegd is, in 't jaar 1574 opentlyk verkocht, en van de Baronnie van Beveren afgeſcheiden zynde, *word ter leen gehouden van den Grave van Vlaenderen, van zynen Souveraine wetachtighe Camere binnen zynen lande ende Graeffſchappe van Vlaenderen voornoemt. Conſiſteerende in eene plaetſe, dorp, parochie, poort ende heerlickhede van Calloo met zyne appendentien en dependentien, ter cauſen van welken*

(m) AITZEMA II. D. bl. 535.

ken zoo vermach alle Justitie, hooghe middelen en leeghe, ende dienvolghende Schepenen van deselve heerlykheid vermogen te rechten te zitten, en de Justitie administreren, in alle Civile ende Crimineele saecken, soo leenmannen doen ter halle van Beveren, ende de sententien by deselve Schepenen gegeven in Civile saecken hebben heurlieder ressort aen den Provincialen Raedt van voorn. lande van Vlaenderen, wesende de voorsz. poort ende heerlykheid verciert met een haven aen de Riviere van der Schelde ende Jurisdictie. Alle heerlyk gesagh van deselve heerlyckheid streckt haer over de geheele Parochie van Calloo, over de districte ende limiten, daer dat de sacramenten geadministreert, de geschoten, poincten, ende settingen gecollectert, ende de Justitie van allen ouden tyden by de Wethouders aldaer geadministreert is geweest (n). De Heer bezit ook verscheidene Cynsen op verscheide partyen van landen binnen voorz. Parochie, enz.

Ten jaare 1590 behoorde deze Heerlykheid toe aan Jonkvrouwe *Marie Venant* wed. van *Cornelis Brentens*. In 't jaar

(n) Denombrement der Heerlykheid van Calloo, getrokken uit origineele stukken MS.

jaar 1647, aan m'her *Jean Baptiste de Cachopin de la Redo*, Ridder enz.

In 't jaar 1712 den 18 Maart is deze Heerlykheid publicq ter vrydags merkt te Antwerpen verkocht aan m'her *Jan Joſeph Vecquemans Baron de la Verre*, en genaast by m'her *Jacques Francois Grave van Groesbeeck, Wemmelingen, Borch-Grave van D'aublain.*

Ten jaare 1748 den 8 Augustus, is dit Leen verheven ten name van m'her *Alexander Francois Grave van Groesbeeck, Wemelingh ende het H. R.* enz.

LIEFKENSHOEK weet men, is een genoegzaam reguliere vesting van vier bolwerken, twee raveleinen en eenen bedekten weg, tegen over Lillo; wier naams oorſprong volgens eene overleevering zoude afkomen van eenen ſchaapherder *Lieven* geheeten, die zyn herders hutte in dezen oord hadt opgeſlagen, of zyne ſchapen aldaar gewoon was te weiden: dit is ten minſten zeker, dat de naam van Liefkenshoek ouder is dan de ſtichting van het Fort, alzoo ik reeds tien jaaren voor dien tyd het *Veer van Liefkenshoek* gemeld vinde.

Het was ten jaare 1584, dat deze ſterk-

ſterkte door die van Antwerpen ter beſcherming der Schelde wierdt opgeworpen; nog niet voltrokken, werdt zy reeds door de Spanjaarden den 10 July aangetast en veroverd (o), juist ten zelfden dage, als de grondvester onzer Republicq en Vader des Vaderlands *Prins Willem de* I, door een moordenaars hand het leven verloor. Den 3 April des volgenden jaars hernamen de Graaf *van Hohenlo* en de Admiraal *Juſtinus van Nasſau* Liefkenshoek (p). Waarop daar in, van der Staatſche zyde het bevel ſchynt gevoerd te hebben, de Collonel *Michiel Cauelier* (q). Ten jaare 1589 ontſtond hier een gevaarlyke muitery onder de bezetting, zoo door gebrek van betalinge, als door misnoegen tegen ſommigen hunner hoplieden, welke opſtand den 11 October van dat jaar door afgezondenen van Heeren Gecommitteerde Raaden van Zeeland, te weten de Heeren *Meyros*, *Reygersberch* en *Jan Pieters*, gelukkig geſtild en

(o) VAN METEREN XII. B. bl. 195 v.
(p) Ibid. bl. 203.
(q) Copie Misſive der Regeer. van Vere aan denzelven dato 9 Nov. 1585. MS.

en beſlegt werdt (r). Wanneer ten jaare 1614, de Polders van den Doel, St. Anna en Keetenisſe herdykt, en dit Fort merkelyk in zyne Vestingwerken verbeterd werdt, kwam op den 11 Augustus de Gouverneur van 't Kaſteel van Antwerpen, by vollen dag deze ſchans bezichtigen, by zig hebbende eenige Officiers en Ingenieurs; en dewyl dezelve toen in eenen zwakken ſtaat van tegenweer was, vreesde men dat de vyand het beſtand breeken zoude; waarom in allen haast twee Compagnien uit Vere ter verſterking van 't Guarniſoen naar Liefkenshoek afgezonden werden (s). En om een denkbeeld te vormen, hoe veel zorg, ten dien tyde, voor de forten op de Schelde ſteeds gedragen wierdt, zoo vinde ik dat ten jaare 1616, alle die Forten geduurig bezet waren met vier Vaandelen Engelſchen, buiten 800 man en nog zes byzondere Compagnien.

Ten jaare 1622, werdt aan *Francois de Wispeleer*, Erf-Griffier der Stede en Ambagte van ter Neuſen, door Heeren Ge-

(r) Copie Misſive van gem. Heeren aan hunne Committenten. MS.

(s) Misſive van den Raadsheer CAMPE aan de Regeer. van Vere. MS.

Gecommitteerde Raaden van Zeeland, octroy verleend tot het ſtigten van een Molen, daar, of te Lillo, met recht van dwangmaalerie, gelyk die op Liefkenshoek nog in wezen is.

Ten jaare 1632 werdt hier een ſteene kerk gebouwd, in plaatſe van eene houten hutte, waar in tot dien tyd de Godsdienst was verrigt (t).

Het was den 28 July des jaars 1641, dat de Spaanſchen eenen aanſlag op dit Fort voorhadden, dan die van binnen daar van kundſchap hebbende, verweerden zig zoo dapper, dat de vyand na een half uur vechtens met groot verlies moest te rugge keeren (u): ter belooning van welke wakkerheid aan de bezetting ook behoorlyke vereeringen, door de Heeren Staaten van Zeeland, gedaan werden (v).

Na het ſluiten der Munſterſche Vrede, genoot deze Plaats eene ongeſtoorde rust. Het Tractaat van Limietſcheiding ten jaare 1664, ontzette haar van het bewind over het Doelſche land, alzoo het gebied van den Staat toen

(t) Aant. van den Eerw. Heer VAN IPEREN, MS.
(u) SCRIVERIUS Nederl. Oorl. bl. 306.
(v) Stat. Not. van Zeel. van 't jaar 1641, bl. 204.

wierdt bepaald tot 150 roeden rond dit fort; ook deedt de hooge vloed van 1682, de landen daar om heen wel ondervloeijen; dan het een en ander bragt geen merkwaardige veranderinge aan de ſchans of haare geſteldheid te wege. Ten jaare 1690 of 1691, werdt hier de zee-contreſcharp merkelyk verhoogd, en de capitaale gracht gediept.

By den aanvang van den ſuccesſie-oorlog, zogten de Franſchen al vroeg zig in deze nabuurſchap te nestelen, want met het begin des jaars 1702, wierpen zy een Linie op van het Fort de Peerl naar het Dorp Kieldrecht, dan alzoo zulks onder het kanon van Liefkenshoek geſchiedde, werdt het door geſtadig vuuren op de arbeiders belet en voorgekomen (w), en de vyand ſchynt dit zelfde jaar voornemen te hebben gehad om deze ſchans aan te tasten (x), gelyk, ten jaare 1707, een aanſlag om by verrasſing meester van Liefkenshoek te worden, den Franſchen vry gunſtig toe-

(w) Misſive van den Command. te Lillo *Brunet de Rochebrune* aan Haar Hoog Mog. dato 17 April 1702.

(x) Misſive van den Reſident HULFT aan Haar Hoog Mog. dato 1 Juny 1702.

toefcheen, daar de grachten toegevrozen, en het guarnizoen dronken was; dan men wil dat onder de hoofden der vyanden gefchil ontftondt, wie van hun het bevel over den aanval zoude voeren, en dat daar door die aanflag te niet liep.

Op den 3 Maart 1715 fpoelde, door een hoogen vloed, hier de contrefcharps fluis door, waar door niet alleen de capitaale wal veel fchade leedt, de brug weggerukt en landwaards in gedreeven wierdt, en de land-contrefcharp doorbrak, maar ook de Polders aan den Doel, St. Anna en Keetenisfe overftroomden; het geen van een tweeden vloed, den 1 April daar aan, gevolgd zynde, de kosten ter herftellinge der vestingwerken zoo zwaar maakte, dat de Heeren Staaten van Zeeland by Misfive van den 11 April des zelfden Jaars aan Haar Ho. Mog. verzochten, met den Raad van Staate te willen overleggen, wat met het *gedevalifeerde* Fort Liefkenshoek te doen ftonde.

Men weet, hoe ten jaare 1747 by de invafie der Franfchen in Staats Vlaanderen, ook deze vesting, na een flappe verdediging, voor derzelver magt heeft

moeten bukken, waar van ik my, hoewel 'er ooggetuige van geweest ben, om gewigte redenen, onthoude de byzonderheden te verhalen. De Vrede van Aken in 't jaar 1748 heeft deze ſterkte weder onder haar natuurlyken Souverein gebracht, en ſedert valt daar omtrent niets van belang aan te merken.

HET LAND EN HEERLYKHEID VAN SAFTINGEN, ook Schaftingen, Chaeftinge of Saaftingen, dat ten Oosten en Noorden aan de Schelde, ten Zuid-oosten aan het land en Baronnie van Beveren, daar onder den Doele, en ten Zuiden en Westen aan Hulſter Ambacht pleeg te grenzen, geheel door de zee ingezwolgen, zoude hier geen plaats vinden, ware het niet dat het meer dan waarſchynlyk is, dat deze thans bedolven Heerlykheid met ter tyd het hoofd wederom zal boven ſteken, zig in vrugtbaare korenakkers herſcheppen, en het in dit vooruitgezigte niet te onpasſe komen zal, het een en ander van derzelver alouden toeſtand gemeld te hebben.

Wy zullen dan eerst den ſtaat en omtrek dezer Heerlykheid, voor dat zy door den vloed bedekt wierdt, en daar

na eenige byzonderheden van dezelve aanteekenen.

Van het Klooster de Grouwe of Graeuwe 100 roeden ten Oosten, tot aan het noordeinde van de Noord-Polder ten Oosten van 't oude Kasteel van Saftingen, was een lengte van ruim 2100 Gendtsche roeden: omtrent even gelyke lengte was het van Husterloo tot aan het Dorp van Saftingen: zoo dat dit land en Heerlykheid in lengte en breedte weinig verscheelde, daar beide zig een en een half uur uitstrekkende, zy mogelyk 12000 gemeten lands hemels breedte in zig bevatte: ook vinde ik in haaren Kreits nog twee Parochien of Kloosters, de eene *St. Laurens* en de andere *Casuweele* geheeten. De eerste was omtrent 500 roeden ten Noord-oosten van 't Klooster de Grouwe gelegen, en de laatste in het Oosten in de Casuweelsche moeren, omtrent een kreek de Couveringe geheeten en het land van den Doel; dan of gem. plaatsen afzonderlyke Leenen of onmiddelyk onderhoorig aan Saftingen waren, bepaal ik niet, maar wel, dat zy binnen den omtrek van het land van Saftingen gelegen zyn geweest.

Dit land beſtond ook uit onderſcheiden Polders: de Noord-Polder bevondt zig ten Oosten en Noorden tegen de Schelde, ten zuiden tegen die Dykagie welke Saftingen met den Doel gemeen hadt, ten Westen tegen de Secys-polder.

In de Dykagie, die den Doel voor het zeewater beveiligde, was ook een gedeelte van het Land van Saftingen begrepen; en dit gedeelte van Saftingen grensde ten Noorden aan de Noord-Polder, ten Oosten aan de Schelde, ten Zuiden aan het Land van Beveren of den Doel, en ten Westen aan de Secys-polder en de Caſuweelſche moer.

Daar aan volgde, de Secys-polder, die wel bebouwd en bevolkt ſchynt te zyn geweest: ja ik twyffele, of die niet een Dorp in zig bevatte: zy ſtootte ten Noorden tegen de Westerſchelde, ten Oosten tegen den Noord-Polder en de gemeene Dykagie van Saftingen en den Doel; ten Zuiden tegen de Couveringſche kreek, en ten Westen tegen de Polder van Saftingen. De Noordelyke Dyk van deze Polder, vinde dat de Peenendyk was genoemd, misſchien by verbastering van Deenendyk afgekomen,

als wanneer dit Land al vroeg in 't droge zoude gelegen hebben.

Ten Westen van deze was de Polder van Saftingen, waar in het Dorp van dien naam te vinden was, als mede een gehugt *ter Holen* geheeten, welke ten Oosten van zig de Secys-polder hadt, ten Westen de Polder van Namen en Vranckendyk-Polder, en ten Zuiden St. Laurens en de Landen tegen de Couveringsche kreek gelegen.

De Landen van St. Laurens tot aan den Gageldonkschen Dyk en de Casuweelsche moer, palende aan de Hulster moer, maakten het Zuidelyk gedeelte van Saftingen uit.

Ten Noord-westen van het Dorp Saftingen, bevondt zig de Polder Meerlemon, die in groot en kleen- Meerlemon onderscheiden wierdt, en waar van het laatste gedeelte onder deze Heerlykheid behoorde.

Dat dit Land en Heerlykheid onder Hulster-Ambagt zou behoord hebben, gelyk beweerd wordt (y), is my niet gebleken, maar waarschynlyker, dat het een byzonder Leen is geweest, wiens

 Hee-

(y) Tegenw. St. der Vereen. Nederl. II d. bl. 517.

Heeren niemand dan de Graaven van Vlaanderen boven zig kenden.

Ik begryp niet hoe men twyffelen kan, of deze Heerlykheid tot Staats of Oostenryks Vlaanderen zoude behooren (z): my dunkt, dat de grensſcheiding, bepaald by de Tractaaten in 't jaar 1715 en 1718 volſtrekt beſlisſen, dat Haar Hoog Mog. hier de wettige Souvereinen zyn; ja zelfs, dat de grenspalen, by 't Tractaat van 't jaar 1664 vastgeſteld, dit ten voordeele der Republyk reeds betoogd hebben.

Vrouw *Margarita* Graavinne van Vlaanderen, en haar Zoon *Guy*, hebben aan het land van Chaeftyn den eerſten van *paestmaent* in 't jaar 1260 keuren verleend, die in 28 articulen beſtonden, en waarvan my een afſchrift ter hand gekomen is.

Dit Land en Heerlykheid in 't jaar 1299 een eigendom zynde van *Robbert*, oudſten Zoon des Graaven van Vlaanderen, werdt by ruiling afgeſtaan aan *Gerard d'Enghien dit de Sottenghien*, Castelein van Gend, die daar voor weder afzag van het recht 't welke hy binnen gemelde ſtad

(z) Tegenw. St. der Vereen. Nederl. II D. bl. 557.

ſtad bezat, genaamd *het regt van den Castellein.* Het heeft tot wapen of banier een *fasce d'or & de guelles de dix pieces, au lyon de ſable* (a).

In 't jaar 1323, by 't maken der Vrede tusſchen Graaf *Willem* den III van Holland met *Lodewyk van Nevers*, Graaf van Vlaanderen, werdt bedongen, zoo 'er in 't vervolg eenig verſchil tusſchen de Graaven ontſtaan mogte, dat zulks niet door de wapenen, maar door uitſpraak van zes goede mannen wederzyds te kiezen, moeste beſlegt worden; welke goede mannen van de Vlaamſche zyde te *Saaftingen*, en van de Hollandſche zyde te *Rilland* by een moesten komen (b). De Heer WAGENAAR ſchryft *Rynland*, maar dit is als een enkele verzinninning aan te merken: goede mannen, om verſchillen van dien aart te beſlegten, zouden wederzyds een verblyfplaats ten minsten van twintig uuren van den anderen gelegen gekoren hebben! Neen het is zeker genoeg, dat men hier twee uiterſte en wederzydſche grensplaatſen begrypen moet, gelyk Saftingen en Ril-

 land

(a) *L'Espinoy Recherche des Antiquitez & Noblesſe de Flandres p.* 100, *et* 165.

(b) Vaderl. Hist. III D. bl. 203.

land waren, ſedert beide door de zee ingezwolgen: dan gaarne vergeeft men den Heere WAGENAAR zulke geringe feilen, het is onmogelyk alles wat in de oude Historien door de gelykheid van naamen duister voorkomt, naar eisch op te helderen; gebrek van de Zeeuwſche en Vlaamſche landen, zoo als zy oudtyds waren, genoeg te kennen, kan dien misſlag in dit geval veroorzaakt hebben.

Het Kasteel van Saſtingen, zoo bekend in de oude Vlaamſche geſchiedenisſen, is geſtigt geweest by *Margareta*, dochter van *Boudewyn* VIII Graave van Vlaanderen, voor of omtrent 't jaar 1279. Deze ſterkte werdt door de Gentenaars belegerd, die onder de Regeering van den Graave *Lodewyk van Malen* aan het muiten geſlagen waren, dan welk beleg vrugteloos moest opgebroken worden in 't jaar 1382. *Hector van Vecholt*, natuurlyke zoon des Graaven van Vlaanderen, voerde op dien tyd het bevel over de belegerden; voor en na hem is dit Kasteel door verſcheiden adelyke en uitmuntende mannen bewaard geworden, als bevelhebbers, gelyk omtrent het jaar 1449 *Adriaen van Voorbou-*

houte als Capitein van Hulst en Saftingen wordt vermeld (c).

Wanneer het Kasteel te Saftingen, mogelyk door ouderdom en overſtroomingen, onbruikbaar werdt, heeft de Aarts-Hertog *Maximiliaan van Oostenryk*, in 't jaar 1484 eene ſchans by Saftingen opgeworpen (d), even beneden het zoo genaamde Paardeſchor, op den Dyk van het Luys. In verſcheiden oude kaarten van het beleg van Antwerpen, vindt men het *Lies* of *Leys-Fort* daar ter plaatſe, waarom men denkt, of dit Lies, Leys of Luys-Fort niet een en het zelfde zy geweest met de ſchans van Saftingen, en Lies, Leys of Luys geheeten, om dat zy in een Polder van denzelfden naam gelegen was. Deze ſchans dan werdt gebouwd, om die van Gent en Brugge, die het voogdſchap van *Maximiliaan* niet wilden erkennen, en opentlyk tegen hem opgeſtaan waren, aan deze zyde in bedwang te houden. Het zy hoe het wil, deze ſchans werdt aangelegd op eenen Dyk *Cloppersdyk* geheeten. In dezen zelfden kryg, die in 't jaar 1485 een einde nam, hebben die

van

(c) SANDERUS Verh. Vlaand. II D. bl. 147.
(d) BOXHORN op Reigersbergh II D. bl. 147.

van Antwerpen deze fchans belegerd, en, na wakker befchoten en meenigen ftorm 'er op gedaan te hebben, veroverd, en ten gronde toe geflegt, zynde in dit beleg dood gebleven *Boudewyn van Hoogwoude*, een Hollandchs Edelman (e).

De teelt en 't reden van Mee-krap moet hier al vroeg bekend en van veel aanbelang zyn geweest: want ik vinde, dat Schepenen van dezen lande en vryheid den 26 van hooymaand des jaars 1471 eene *Keur of Ordonnantie op 't reede van Mee* hebben gemaakt.

In 't jaar 1478 confenteerden de *Inwooners van ftadt en vryheid van Caefſtyn* £ 150 Vls. aan *Maximiliaan* Hertog van *Bourgondien*, Graave van Vlaanderen, ter oorzake van zyne huwelyks verbintenisfe met Vrouwe *Maria* Hertoginne van *Bourgondien:* en in 't jaar 1499 bragten zy in *manieren van eender Bede* £ 300 van xl gr. Vls. elk pond, aan den Aarts-Hertog *Philippus* op, die zy hem *van rechtswegen fchuldig waeren* ten tyde dat hy Ridder geflagen was, als my uit affchriften van twee quitantien dier onderfcheidene betalingen gebleken is. Laatstgemelde Aarts-Hertog *Philips* hadt

(e) PETIT Chron. T. I p. 568.

hadt reeds den 6 December 1496 deze Heerlykheid begunstigd met het recht, om op Weeskinderen en hunne goederen behoorlyke ordre te ſtellen en voorzieninge te doen.

Het is denkelyk, dat dit Land niet op eenmaal, maar allengskens, ten prooye der zee geworden zy; de vloeden van 't jaar 1530, 1532, 1551 en inzonderheid die van den jare 1570 hebben daar van den ondergang veroorzaakt; waar, tot overmaat, by is gekomen, dat in 't jaar 1584 de overgebleven Dykagien hier door de Zeeuwen zyn doorgeſtoken, om het Land van Vlaanderen, tot Hulst en Antwerpen toe, onder water te zetten.

De ſchans te Saaftingen, 't zy het Liesfort of het Blokhuis, door den Aarts-Hertog *Maximiliaan* gebouwd, was in 't jaar 1572 in de magt der Spanjaarden, 't geen het opvaren der Schelde voor de Zeeuwen gevaarlyk maakte: alzo het geſchut dezer ſchans wakker op hun vyanden ſpeelde; dan zulks belette dezelven niet, om heen en weder te zeilen, en de Spanjaards hier dus te benaauwen, dat zy de ſchans verlieten: werpende een van hunne beste ſtukken geſchut in een

die-

diepe gracht, daar het de Zeeuwen uithaalden en te Vlisſingen opbragten.

In October 1583, wanneer Vlaanderen naar de zyde van Parma begon te hellen, en die der Staaten ſtond af te vallen, werden onder anderen, van wegens 't Hoofd-Collegie des lands van Waas, gedeputeerden aan den Prins tot Eeckelo gezonden, onder welken ook de gedeputeerden van Saftingen waren: en den eerſten November ſloten zy met den Prins van Parma, binnen Eeckelo, hun accoord, waarby tot de kosten des oorlogs enz. Saftingen belooft, vier maanden geduurende, te zullen betalen vier honderd guldens (f).

Naar allen ſchyn is, na de Munſterſche Vrede in 't jaar 1648, een gedeelte van het land van Saftingen, en wel dat gene, 't welk het Luys geheten wierdt, ingedykt, en door den vloed van 't jaar 1682 op nieuws ondergeloopen, en ſedert met de Zee gemeen gebleven. Althans heden is van deze geheele landſtreek niets over, dan een vuurbaken ſtaande op den uiterſten hoek van Saftingen op eene hoogte, welke een overblyfſel

(f) DE JONGHE Gendſche Geſchiedenisſen II D. bl. 339 en 345.

ſel is van den Dyk, die de Polder het Luys dekte, welk vuurbaken onderhouden wordt door de ſteden Bruſſel, Antwerpen en Mechelen, die van de voorby zeilende ſchepen een zeker bakengeld heffen.

Het is zeker, dat Saftingen een geregelde Regeering heeft gehad en zeer lang behouden. Want in de kerk van den Doel, in 't jaar 1672 eerst gebouwd, vindt men een *Bailliu* van Saftingen begraven: en wylen de Doelſche Stadhouder *de Leeuw*, in 't jaar 1764 overleden, getuigde, nog twee of drie menſchen gekend te hebben, die Schepenen te Saftingen waren geweest. De Parochie kerk van Saftingen was aan de Maagd Maria gewyd: en in 't jaar 1646 vind ik nog *Jan Melis* als Heer van Saftingen vermeld (g).

Dat ook hier voor de Prediking en voortplanting der hervormde Leer al vroeg gezorgd is, blykt, door dien de Claſſis te Steken vergaderd, den 11 Oct. 1578, tot Predikant te Caſuweele beriep *Gillis Tavernier*, die in 't jaar 1581 te vergeefs ontſlag van zynen dienst verzogt:

(g) Kort berigt nopende de Heerlykheid van Zaamſlag. MS.

zogt: en in 't jaar 1580 tot Predikant te Saaftingen beroepen is *Hubertus de Ryke*, die niet aanſtonds kwam, waarom de Claſsis te Zuiddorpe, den 30 Mey 1580, beſloot naar een' anderen om te zien: dan dezelve in Augustus 1580 zyn beroep aanvaarende, is hy zyn dienst blyven waarneemen tot in 't jaar 1581, toen hy naar Ridderkerk vertrok (h).

(h) Volgens medegedeelde berigten van den Eerw. Heer JONA WILLEM TE WATER.

VER-

VERHANDELING

OVER

HET GEBRUIK VAN DEN

SPIRITUS SALIS MARINI,

IN SOMMIGE UITWENDIGE

GEBREKEN.

DOOR

E. P. SWAGERMAN.

Onder de verdrietelykheden, welken ons in de Heelkonst dikmaalen voorkomen, is geen van de minste te reekenen, de behandeling van die ongemakken, waar aan men den naam van kleinigheden geeft. Dat sommige derzelver, veelmaalen, meer onze oplettenheid vorderen, dan zulke, welke in de daad van grooter aanbelang zyn,

zullen zy, die de Heelkonst dagelyks oeffenen, denk ik, my gereedelyk toeſtaan. Want deeze zo gering ſchynende gebreken, welken, dikwils, ook door ons zelfs als zodanige worden aangemerkt, maaken, ter oorzaake hunner traage en ſomtyds vry moeielyke Geneezingen, derzelver Lyderen verdrietig, en baanen daar door den weg tot minachting voor hunnen Heelmeester: dit is zoo waar, dat ik met leedweezen moet zeggen, meermaalen gehoord te hebben, dat de braafſte Lieden, zo wel Genees- als Heelkundigen, in dusdanige kleinigheden, ten uiterſten veragtelyk werden voorgeſteld; daar zy nogthans, om hunne bekwaame handelwyze in de herſtelling der zwaarwigtigſte gebreken, met alle billykheid, den grootſten lof verworven hadden.

'tIs door eene ſoortgelyke kleinigheid, dat ik ondervonden heb, dat, alles aan te wenden, 't welk ter verbeetering onzer kundigheden ſtrekken kan, de eenige weg is om dergelyke verdrietelykheden te boven te komen: want zig voor allen blaam te willen hoeden, is eene vrugtelooze pooging. Het zy genoeg, indien wy maar, op de gepastſte gronden,

den, ons verzeekerd moogen houden, dat anderen, wier bekwaamheid wy, met recht, meerder dan onze eigene oordeelen te zyn, ons egter met geen billyke reden van eenig pligts-verzuim konnen befchuldigen: en als dan mag men den goeden uitflag der geneezinge, die ook anderen buiten ons beroep fomtyds bewerken, veel eerder aan een lotgeval, dan hunne kundigheden, toefchryven.

Door deezen zelfden weg, heb ik de nuttigheid ontdekt en ondervonden van deezen *Spiritus*, in onderfcheidene gebreken, welken van minder aanbelang waren, en hier tevens zullen voorkoomen.

Men moet geenfins verwagten, dat ik, in het mededeelen deezer ongemakken, een *Syftematisch* rigtfnoer volgen zal. Ik heb daar in niets anders beoogd, dan proefondervindelyk mede te deelen, het gene door anderen en my meermaalen gezien is.

De gebreken, welken in deeze verhandeling voornaamlyk voorkomen, zyn, de Eeltachtige uitbottingen aan de Vingeren en Teenen; fommige Wratten, eenige *Sarcomata* zo aangeboorne als

verkreegene (a); enkele Zweeren aan onderſcheiden deelen; eenige *Fungi*; en ſommige *Polypi*, zo die der Ooren als van de Neus.

Wyders heb ik by de melding der voordeelen van deezen Geest, in mynen geneezings aanleg, geenſins, de daar by voorgekomen tegenkantingen, verzweegen: in hoope derhalven dat myne aangewende poogingen ten nutte zullen ſtrekken, zal ik thans tot de reeds gemelde taak overgaan.

In den voortyd van 't jaar 1760, viel my de behandeling te beurt, eener eeltachtige uitgroeijing op den top der voorſte vingers van een jong Heer. De oorzaak daar van was hem onbekend, maar het gebrek zelf zeer pynlyk. Dit eeltachtig weezen ſtrekte zig uit, van onder den nagel, tot over den top des vingers. Myn eerſte aanleg ter geneezing beſtond, in de eeltſtoffe week te maaken. Dit bewerkte ik, door 't opleggen van een papje uit brood en melk ſaamgeſteld. Hier door myn oogmerk bereikt en de ſtoffe week genoeg gemaakt hebbende, ſchrapte en ſneed ik dezelve da-

(a) VAN GESSCHER, over de voornaamſte langduurige Gezwellen, bladz. 98.

dagelyks zo verre af, tot dat eindelyk, de daar onder gelegen gladde en gaave huid, te voorſchyn kwam. Dit verſchynſel, gevoegd by de onpynlykheid van den Lyder, die betuigde geen ongemak meer te voelen, deed my hoopen, hem, op deeze wyze, te zullen geneezen; doch wy beiden waren bedroogen: want, kort daar na, geraakte alles weder in den voorigen toeſtand. Toen beproefde ik de bleinmaakende middelen, met welker aanleg ik zo lang voortging, tot dat een gedeelte der huid daar door was weggeknaagd: maar, en de geneezing en het eelt, volgden wel ras elkanderen. Vervolgens nam ik, na eene tweede rauwmaaking, de *Lapis Infernalis* te baat, welke geen gunstiger uitwerking hebbende, dan de voorgaande middelen, verliet my de Lyder ſtilzwygende, dien ik niet, dan na verloop van eenige maanden, volkomen geneezen weder zag, by gelegenheid, dat men my, ten zynen huize, ter geneezing van een ander ongemak geroepen hadt. Men verhaalde my toen, dat wylen de Heer J. D. SCHLIGTING, M. Doktor, de uitroeijing van zyn gebrek ondernomen hadt, door het-

zelve zo diep, als hy gevoeglyk oordeelde, weg te ſnyden; doch dat de hergroeijing van het eelt onmiddelyk de geneezing gevolgd was. Maar eindelyk, dat, kort daar na, een Duitsch Heelmeester, daar by geval gekomen zynde, de geneezing ondernomen hadt, door de eeltachtige ſtoffe dagelyks met een geel vogt te beſtryken: na deeze bewerking, werd door hem, de ſtoffe, welke zig geſtadig opwierp, van tyd tot tyd met een mesje afgeſchrapt: en het gevolg daar van was geweest, dat, het gemelde opwerpſel allengs verminderende, de daar onder gelegen huid zig ten laatſten glad en effen vertoonde, zonder iet der gemelde ſtoffe meer voort te brengen: ook, dat die geheele behandeling, aan den Lyder, geen de minſte pyn veroorzaakt hadt.

Ik wil gaarne bekennen, dat dit verhaal myne nieuwsgierigheid gaande maakte, inzonderheid toen ik den vinger glad en ongeſchonden zag. Myn beſluit daar omtrent was, dat het gebruikte geele vogt, ſcherpte genoeg bezitten moest, om zodanige eene ſtoffe te vernietigen: maar ik kon geenſins denken, dat hetzelve, ter oorzaake van zyne

zag-

zagte werkinge, onder de Chymiefche Scheivogten zoude behooren. In deeze onzeekerheid dan moest ik blyven berusten, dewyl my gelegenheid ontbrak, om eenige proefneeming te bewerkftelligen. Maar eindelyk kwam my in 't jaar 1761. in handen, het *Journal de Medecine* voor de maand February. Hier vond ik *pag.* 145. verfcheidene waarneemingen, medegedeeld door den Heere MONCEAU, van hoornachtige uitgroeijingen aan de Dyen en Beenen, by welker befchryving men nog, fommige foortgelyke gevallen uit andere fchryvers, vindt medegedeeld. Wyders berigt ons de Autheur, dat men in het werk, bekend onder den naam van *Encyclopedie*, op het woord *Corne*, nog veele voorbeelden aantreft wegens foortgelyke uitgroeifelen aan byzondere lighaams deelen: ten laatften voegt hy 'er by, dat de Heer JAUCOURT, (die de fchryver van dat onderwerp is) wil, dat men in het begin, zodanige miswasfen zoude kunnen voorkomen, door het gebruik van den geest van Zeezout.

Myne te vredenheid was vry groot omtrent deeze ontdekking, dewyl het gemelde middel my voorkwam, heel

wel, zo in kleur als zagtheid, met het gene men by mynen Lyder hadt gebruikt, over een te ſtemmen, te meer, om dat ik den goeden uitſlag, in gebreeken van den Mond en de Keel ondervonden, en deszelfs ſchadelooze uitwerkinge, op die nog tederder deelen dan onze uiterlyke huid, gezien had: en beſloot daarom, by de eerſte voorkomende gelegenheid daar van Proeven te neemen, in zodanige gevallen, waar in het met billyke reden ter geneezing kon worden aangewend.

EERSTE GEVAL.

In eene der zomer maanden des jaars 1764 kwam by my een jong Heer ter geneezing voor een Pry-Wrat (*Verruca Porrus*) zittende aan den voorkant van 't eerſte lid zyns middenſten Vingers: dezelve was hem zeer pynlyk en bloedde op de minſte aanraaking. Deeze Wrat beſtreek ik met den enkelen *Spiritus Salis Marini*; dit baarde hem voor eenige oogenblikken een weinig prikkeling, doch deeze hield ras op. Vervolgens overdekte ik dezelve met fyn plukſel in denzelfden geest bevochtigd, en lag 'er een

Di-

Diapalmpleistertje overheen. 's Anderendaags was het gebrek reeds verminderd, en met een wit korstje overdekt, maar het plukſel door de drooging ſterk aangekleefd; alles nogthans zonder de minſte ontſteeking. Om dees zo ſterke drooging te voorkomen, lag ik by het volgende verband, over de wiek, met *Spiritus* doordrongen, een ander met *Digeſtief* beſmeerd. Deeze handelwyze beantwoordde volkomen aan myne verwagting: en dagelyks dus voortgaande, was de Lyder den veertienden dag geneezen.

TWEEDE GEVAL.

Den 15. December van het zelfde jaar, geroepen zynde by eene jonge Juffrouw, vond ik, daar komende, haar Handpalm naby de Muis bezet met die ſoort van Wrat, welke *Myrmecia* geheeten wordt (b). Deeze Wrat hadt in den omtrek de grootte van eene grauwe Erwt, was rond, doch niet heel verheven, maar eeltachtig hard, veroorzaakende by de geringſte drukking veel

(b) CELSUS *Lib.* 5, *Cap.* 28.

pyn. Ik rigtte myne behandeling op dezelve wyze in, als by het voorige geval: dit ging zo lang goed, tot dat een korst, door dien geest gemaakt, wegviel; toen noodzaakte my de pyn, geduurende twee dagen, met een *Digeſtief* te verbinden; en voltrok vervolgens myne geneezing, door een deel van deezen *Spiritus* onder twee deelen Varkensreuzel te vermengen (deeze ſamenſtelling zal ik voortaan, kortheidshalve het Mengſel noemen). Door eene dusdanige behandeling nam het gebrek, met dagelyks zyne vereeltheid in de gedaante eener witachtige korst op te werpen, allengskens af, zo, dat de Lyderesſe, den 31. derzelver maand, geneezen was.

DERDE GEVAL.

Den 23. van die zelve maand, vertoonde my een Koopman, hier ter ſtede woonende, eene ſoortgelyke Wrat als de laatstgenoemde, zittende aan de buiten zyde van het midden lid des middenſten vingers van zyne regterhand. Deeze Wrat, welke by uitſtek pynlyk was, hadt hy reeds verſcheidene maanden

den met veel ongedulds gedraagen: konnende niet lyden, dat de naastgelegen vinger daar tegens rustte; 't welk hem onder het schryven veel moeielykheid verwekte. Tot uitroeijing der zelver, waren hem, door een oud en ervaaren Heelmeester, alle de gepaste hulpmiddelen aan de hand gegeeven, als de bleinmaakende, de *Spiritus Nitri*, *Lapis Infernalis* en soortgelyke; doch te vergeefsch: want het ongemak werd, door die allen, en grooter en gevoeliger. Wat aanbelangt de hoedanigheid deezer Wrat, dezelve bezat minder verhevenheid dan wel uitgebreidheid, was bruin van kleur, op het gevoel eeltachtig hard, en gekarteld als haaije vel.

De geneezing welke van my gevordert werd, beproefde ik op dezelve wyze als in het voorige geval, naamlyk met den *Spiritus* alleen; maar dit slaagde slegs zo lang, tot dat de daar door gemaakte korst zig scheidde, en het daar onder liggende gedeelte zig vleezig rood vertoonde: want, toen werd ik verpligt om de pyns wille, twee of drie dagen na den andere eene ettermaakende Zalve te gebruiken. Hier na egter de toevlugt neemende tot het gemelde Meng-

ſel, kwam 'er dagelyks op het gebrek eene witte ſtoffe te voorſchyn, welke, afgevallen zynde, wederom van eene dergelyke gevolgd werd; na welker afvalling men, dien dag, het middel een weinig dunner geſmeerd aanlag. Dus voortgaande tot in het laatst van January 1765, liet ik de behandeling van 't ongemak, in zo verre aan den Lyder over, dat ik hem by tusſchenpoozingen kwam zien, en nam den 5. Mey myn afſcheid: zynde het gebrek toen geheel onpynlyk, en reeds zo klein, dat hy maar eerst na verloop van eenige dagen, de opwerpende ſtoffe, die droog en als een kleine ſchilfer was, behoefde af te ſchrappen; en in den natyd, deszelfden jaars, den Lyder ontmoetende, vond ik hem over zyne geneezinge, welke in eene der Zomer maanden voltrokken was, zeer vergenoegd: hebbende daar van niets overgehouden, dan een glad lidteeken, in de gedaante eener pokput.

In het begin van dit onderwerp is gebleeken, hoe moeielyk zig die eeltachtige uitbotting, aan den top des Vingers, liet tot geneezing brengen. Maar

het

het zyn de vingeren alleen niet, welke deeze ziekte onderworpen zyn:. men ontdekt dezelve ook aan de Teenen, gelyk ik in myne Praktyk meermaalen, en wel meesten tyds, ondervonden heb. Onder myne aanteekeningen, vind ik de geneezing eener vleeschachtige uitgroeijing onder den Nagel van den grooten Teen. Dit ongemak hadt zulk eene groote uitgebreidheid, dat het my ondoenlyk was, om den Nagel, niettegenſtaande dezelve door de verhevenheid van 't uitwas byna drie agtſte deelen eens duims van den top des Teens afſtond, tot aan 't einde deezer uitgroeijing weg te ſnyden. Dit gebrek, welk een geruimen tyd door een ander Heelmeester was behandeld, veroorzaakte de Lyderesſe zo veel pyns, dat zy haaren dienst, als Dienstmaagd, moest verlaaten: en, de geduurige daar by plaats hebbende bloeding en vogtsontlasting, belette haar tevens aan deezen voet een ſchoe of muil te konnen draagen. Na eene genoegzaame beſchouwing van het gebrek, beſloot ik het zelve op de gevoegelykſte wyze uit te roeijen. Ten dien einde beſtreek ik de oppervlakte dagelyks met de *Lapis Infernalis*, en dek-

dekte die telkens met droog pluksel: maar de groote droogte in de geneezing hinderlyk wordende, werd het drooge pluksel voor eene wiek met *Digestief* besmeerd verwisseld. Door deeze handelwyze hield de bloeding ras op, en de uitvloeijing der stoffe nam allengs af: het uitwas verdunde van tyd tot tyd, schoon lang na zo veel niet, dat de Nagel den top des Teens wederom volkomen konde naderen: maar, de zweer ten minsten sloot met eene schilferachtige, doch vaste vlakte; en dusdanig werd de geneezing, welke door my den 31. January 1760. was begonnen, den 4. Maart deszelfden jaars voltrokken, na welken tyd ik deeze Lyderesse niet weêr gezien heb.

Dat de oorzaak deezer ziekte, eene opwerping of liever uitbotting van eeltachtige stoffe der huid onder den Nagel, geweest zy, welke naderhand, door bygekomen ontsteeking, tot verzweering en uitspatting van bastaard vleesch is overgegaan, komt my meer dan waarschynlyk voor; zo als ook in het vervolg nader zal blyken. Want ik heb verscheidene maalen, by lieden, welken over pynlyke drukking onder de Nagelen hunner Teenen klaagden, gevon-

vonden, dat zodanige pyn, alleen door de ophooping eener ſoortgelyke eeltſtoffe veroorzaakt werd: en, dit eeltachtig weezen, was niet zo ras opgeruimd, na eene voorafgegaane weeking in water, of myne Lyders waren wederom voor eenen tyd lang van hunne pyn ontſlaagen: ook heb ik dees op-hooping, ſomwylen, zo aanmerkelyk gevonden, dat de Nagel, door dezelve, ruim een vingerbreedt van het topeinde des Teens was afgeſtooten: doch altoos ben ik genoodzaakt geweest, om dat gedeelte, 't welk uit de daar onder gelegen huid voortkomt, te laaten zitten, dewyl anders, en bloeding en pyn, de gevolgen daar van waren. Moogelyk zal men denken, dat het eene van den Nagel afgeſcheiden en in dervoegen opeengehoopte ſtoffe is. Dergelyke eene afſchilfering der Nagelen vindt men dikmaalen: maar dat ſoort van gebrek is, uit de opeengeſtaapelde Nagellaagen en derzelver hoornachtige hardheid, zo wel van de beſchreeven ziekte te onderkennen, dat men ze beiden ſlegs eens behoeft te zien, om 'er van overtuigd te zyn.

Uit myne voorgaande gezegden blykt dan, dat het my meer dan waarſchynlyk voor-

voorkwam, dat het uitwas, van de aldaar gemelde Dienstmaagd, uit eene voorafgegaane vereelting zynen oorſprong hadt genomen: zie hier eene nadere opheldering desaangaande.

VIERDE GEVAL.

Den 26. May 1767. werd myne hulpe verzogt van een zeevaarend man. Deeze toonde my zyn voorſten Vinger, welken ik aan den top bezet vond, met een dergelyk, en niet minder dik, bastaard vleesch, als by de hier voorgemelde Dienstmaagd. Hetzelve was insgelyks zeer vast, pynlyk en veel vogts ontlastende. Den eerſte oorſprong van dat gebrek, berigtte hy my geweest te zyn, eene kleine hardheid naar den voorkant onder den Nagel, welke hem by de minſte drukking veel pyn veroorzaakte. Wyders, dat het in zulk een ſtaat allengskens in grootte toegenomen, eindelyk doorgebroken, en dus uitgeſpat was, egter hadt hy met een wit poeder uit zyn zalfdoos (zynde de *Alumen Ustum*) den verderen aanwas deszelven zoeken te beteugelen; maar, nog dit middel, nog de daar by gebruikte zal-

zalven, waren geenzins vermoogende geweest, om het dus uitgefpatte vleesch in eenen anderen ftaat te brengen, als waar in hy het aan my vertoonde. De aanvang myner geneezing beftond, in den Nagel tot agter en rondom het uitwas weg te fnyden, welk niet moeielyk viel, vermits dezelve zyne gewoone dunheid en geen de minste vasthegting aan het uitgroeifel hadt. Vervolgens beftreek ik het zelve geheel en al met de *Lapis Infernalis*; dekte het door een wiek met *Digeftief* befmeerd, en lag 'er een Diapalmpleister over heen. Door deeze behandeling verminderde de kwaal tot meer dan de helft in haare dikte; maar toen als een vlakke zweer geworden zynde, verkleinde dezelve, in weerwil deezer dagelykfche beftryking, en floot ten laatften (zodanige geneezingen heb ik by het gebruik van deezen Steen, in tegennatuurlyke uitbottingen meermaalen ondervonden; en heb daar door geleerd, dat middel, by andere gelegenheden, als een goed velmaakend middel te gebruiken). Evenwel, de onvolkomenheid dier geneezing, my toen nog allerduidelykst blykende, nam ik myn toevlugt tot het gebruik van het

voorschreeven Mengsel: bewerkende daar mede een trapswyze afschilfering, met zulk eene vermindering, dat daar van, den 24 July, maar alleenlyk een dun en nauwlyks noemenswaardig schilfertje overbleef. Deeze Man, die toen verpligt werd wederom naar zee te gaan, nam tot volkomen zekerheid, nog een kleinen voorraad van dit Hulpmiddel mede: hem belastende, tot 't einde der geneezinge, welke hy aan de geheele te rug blyving deezer opwerping konde kennen, dus voort te gaan. Sedert heb ik van deezen Lyder niets meer vernomen, niet tegenstaande hy, na dien tyd, dikmaalen in deeze stad geweest is zonder my weder te komen zien; waar uit ik met reden besluit, dat hy volkomen geneezen en wel gebleven is (c).

By

(c) Den 3. September 1770. had ik het genoegen, van eene soortgelyke uitgroeijing in haar begin te zien. Dezelve zat onder den Nagel van den grooten Teen, en was zeer pynlyk, uit oorzaak dat de Nagel, van deszelfs topeinde werd afgedrukt. Haare grootte was gelyk, met die van eene middenbaare grauwe Erwt, zo hard als eelt, en liet zig ook dus snyden; zittende met eenen hals, iet dunner dan haar boven deel, in de huid vast. Ter geneezing deezer uitgroeijing, bestreek ik dezelve met den enkelen *Spiritus*, lag 'er een wiek-

By den aanvang van dit Onderwerp heb ik gezegd, by alle gelegenheden, welke my zouden voorkoomen, niet te zullen nalaaten, met het gemelde middel, in zodanige gevallen, proeven te neemen, omtrent welke men het veiliglyk ter geneezinge konde aanleggen. De volgende gevallen, zullen daar van ter bevestiging ſtrekken.

VYFDE GEVAL.

In de maand Oktober des jaars 1767. verzogt my eene Vrouwe, oud 70. jaaren, haar te willen geneezen, van een gezwel, 't welk zy midden op haar hoofd hadt. Dit gezwel, omtrent midden op hetzel-

wiekje met denzelven bevogtigd over, en dekte met een *Diapalm* pleistertje. Hier door droogde dezelve van dag tot dag ſterk, en eindelyk eene hoornachtige hardheid verkreegen hebbende, viel het geheele lighaam derzelver den 17. gelyks de teen weg. Dit zelfde verſchynſel gebeurde een en andermaal, waar door de Lyder in ruim twee maanden tyds geneezen is: hebbende zo als ik in het midden deezes jaars gezien heb, niets daar van behouden. Dit gebrek, dat ik vermoede, van denzelfden aart te zyn, als de twee voorgaande, hadt niets gemeen met de Lykdoorn, maar ſchynt my toe, tot dat ſoort van Wratten te behooren, aan 't welk CELSUS *Lib.* 5. *Cap.* 28. den naam van *Acrochordon* geeft.

ve zittende, was meer dan een duim lang, doch een weinig minder breedt, omtrent drie agtſte deelen van een duim dik, op het gevoel hard, onverſchuifbaar, niet met haair gedekt, en niet pynlyk als by ſommige tyden. Dit ongemak, dat ik met eene gaave huid gedekt, natuurlyk van kleur, en zonder zweering vond, was door haar toen ruim zes jaaren gedraagen. Hetzelve was, volgens haar zeggen, byna drie jaaren lang door één Chirurgyn behandeld; geduurende welken tyd zy betuigde, dikmaalen, door het gebruik der ſcherpe middelen, veel pyn geleeden te hebben. Uit de beſchreevene omſtandigheden kwam my dit gebrek voor, niet anders te zyn, dan eene *Sarcoma*, welkers vastheid en onbeweeglykheid, ik toeſchreef aan de ontaarting der huid; en beſloot daarom, de geneezing, door de oplegging van wegeetende middelen, te onderneemen. Met dat oogmerk dan, werd vooraf deszelfs oppervlakte vernietigd, door een korstmaakend mengſel, ſaamgeſteld uit een groot deel roode *Praecipitaat* met een gepaste hoeveelheid varkensreuzel. Na de afſcheiding van de korst, werd dagelyks de

La-

Lapis Infernalis gebruikt; met welke zig alles zo wel ſchikte, dat my dagt, daar door, de volkomen geneezing bewerkt te zullen hebben: want het gezwel ſcheen geheel vernietigd, en van den ganſchen omtrek was het, of zig over de vlakte een lidteeken wilde vormen: maar na verloop van weinige dagen, kwam 't ongemak weer op nieuws te voorſchyn met kleine heuveltjes, welken eindelyk als in elkanderen ſmolten, en hetzelve deeden hervoortkomen. Vervolgens ging ik over tot het gebruik van de *Butyrum Antimonii*, waarmede ik, niettegenſtaande derzelver gebruik haar veel pyn veroorzaakte, tot zulk eene aanmerkelyke diepte doordrong, dat men zig naauwlyks kon verbeelden, eenig overblyffel meer te zullen ontdekken: maar by de aannaderende geneezing bleek het tegendeel; want, ſchoon een groot deel des gezwels, op deeze wyze was ten onder gebragt, waren 'er nog veele plaatſen, uit welken de ontaarte ſtoffe wederom te voorſchyn kwam. Om die reden nam ik het beſluit, om tot het meergemelde Mengſel de toevlugt te neemen. En in de daad, door deszelfs gebruik leed zy minder

 pyn:

pyn: en de overblyffelen des gebreks fleeten door een fchilfermaaking, met eene zo fterke en dagelykfche verminde-ring, dat de Lyderesfe my in den zo-mertyd van 't jaar 1768. verliet; heb-bende daar van geen andere kenmerken behouden, dan eene ftofgelykende fchil-fering der opperhuid. En dewyl het thans ruim twee jaaren geleeden is, dat ik haar niet vernomen heb, en dat der-zelver behoeftige ftaat haar bovendien verbied zig myne hulpe te onttrekken, kan ik my zelfs haarer aanhoudende ge-neezing genoegzaam verzeekerd houden.

ZESDE GEVAL.

In den nazomer deszelfden jaars, be-zogt ik een Vrouwe oud omtrent 60 jaa-ren, welke in het middendeel van haar Voorhoofd, een weinig hoger dan den uiterften rand der Wenkbrauwen, eene byna zwarte hoornachtige uitgroeijing hadt. Dit uitgroeifel, 't welk men om zyne hardheid veel eer onder de hoor-nen dan onder de wratten konde ftel-len, ftak alrede, meer dan een vierde deel van een duim boven de huid uit: en fchoon hetzelve zig niet gemakkelyk

liet

liet beweegen, was daar en boven, de geringſte pooginge daar toe, haar zeer hinderlyk. De omtrek deszelven vertoonde eene ſaamenſtelling van laagen, rondom welken de huid iet verheevener, en het hoornachtig deel zig als ingezonken vertoonden; zynde de daar omſtreeks gelegen huid als verſchroeid leder in één getrokken. Deeze Vrouw, die byna drie jaaren lang aan veele *ſcrophuleuze* zweeren hadt geſukkeld, verkreeg dit ongemak na derzelver geneezinge. Op deeze uitgroeijing heb ik niets anders gelegd dan het beſchreeven Mengſel; en daar door is zy, na dat het grootſte deel daar van eerst is weggevallen, en 't overige als laagswyze ſcheidde, zonder eenig kenbaar overblyſſel, binnen den tyd van zes weeken geneezen.

ZEVENDE GEVAL.

Den 3. September 1768. werd my door een Heer, oud ruim 60 jaaren, de geneezinge verzogt van een *Sarcomateus* Gezwel, een grooten duim breedt van den uiterlyken been-rand des linker oogkuils afſtaande.

Het gezwel, welk genoegzaam rond

en in zyn middenlyn zevenagtſte deelen van een Rhynlandſchen duim groot was, hadt tot zyn grondſteun een ſoort van ſteel, ruim drie agtſte deelen eens duims Rhynlandſch dikte, welkers afmeeting met de grootſte verhevenheid van het uitwas overeenſtemde: hier door kwam de gedaante deszelven zeer na by ſommige ſoorten van paddeſtoelen, die aan den rand dun en na het midden in dikte zyn toeneemende.

Dit gebrek hadt, volgens het berigt van dezen Heer, ſedert een groot jaar zyn oorſprong genomen uit een glad platachtig zagt gezwelletje; en was langen tyd met de opperhuid gedekt en pynlyk gebleeven. Maar na verſcheiden raadpleegingen, zo te Leiden als hier, met veele voornaame Genees- en Heelkundigen, gehouden te hebben, onder welken eenigen hem geraaden hadden, de geneezing te beproeven door afbinding, ſommigen de wegſnyding, anderen de branding: waren enkelen onder hun voor den aanleg van bytmiddelen geweest. Eindelyk zig dan by een oud ervaren Heelmeester vervoegende, op wiens raad hy, toen ruim zes maanden lang, het gezwel met een groene pleis-

ter

ter hadt gedekt gehouden, was het zelve in dien tyd ontveld, veel grooter en eenigzins pynlyk geworden.

Dus zyn ongemak moede geworden zynde, verzogt hy, op de aanraading van fommigen zyner Vrienden, myne hulpe. Na het ontfangene berigt van zyn genomen advyzen, zeide ik zyn Ed. dat het my voorkwam, dat 'er voor zyn gebrek, buiten de binding, fnyding of branding, nog wel eén middel ter geneezinge te beproeven was: en dat ik my, fchoon geen volkomen verzeekering daar van konnende geeven, egter daar mede vleide; doch dat ik tevens, door die geneeswyze geleerd hebbende, dat 'er fomtyds langen tyd toe werd vereischt, in gevolge daar van derzelver duuring geenzins durfde bepaalen. Maar het vooruitzigt eener zo gemakkelyke geneezinge, hoe flaauw ook, deedt hem, myn laatst gedaane voorftel, niet eens in aanmerking neemen: zo wel te vreden zynde dat 'er deze hoop nog overig was.

Ik lag dan den 9 het befchreeven Mengfel, op fyn plukfel gefmeerd, voor de eerste maal aan, overdekte het zelve met eene eenvoudige Diapalmpleister,

 en

en verzogt den Lyder, die buiten de ſtad woonde, het verband twee maalen daags dus te willen doen hernieuwen.

Den 19 het gebrek voor de eerste reize na den nieuwen aanleg beſchouwende, vond ik het zelve reeds met een witachtige korst gedekt, en ried daarom zyn Ed. die van zelfs te laaten afvallen, wyl hy my zeide, dat hem het gebruikte Middel, in de eerste dagen, veel prikkeling hadt veroorzaakt: wyders, na de wegvalling van de korst, des anderen daags met enkel droog plukſel te verbinden; en den daar aan volgenden dag het gewoone Middel wederom dun geſmeerd op te leggen; dat hy vervolgens, hetzelve dagelyks weer in grootere hoeveelheid moest doen gebruiken; nadien 'er van tyd tot tyd ſoortgelyke bekorstingen zouden volgen. Herhaalde reizen heb ik dat zelfde verſchynſel waargenomen: en de Heer LABEE heeft enkele maalen, toen gemelde Heer tot mynent kwam, daar van ooggetuige geweest. Dus verminderde dit uitwas trapswyze: maar ten laatsten met de huid gelyk geworden zynde, kon men, in het betasten van dezelve, gewaar worden, dat het gedeelte, welk de ſteel van 't uitwas maak-

maakte, door de ganſche huid verſpreid was. Dit nog overgebleeven deel nam op gelyke wyze af als het voorgaande: en deeze opwerping en afſchilfering heeft zo lang aangehouden, tot dat 'er eindelyk geen ander merkteeken van is nagebleeven, dan een genoegzaam vlak Lidteeken, dat van geen aanbelang was: in welken ſtaat de Heer VAN GESSCHER het zelve insgelyks gezien heeft. Schoon nu de volkoomene geneezing van dit gebrek tien maanden heeft geduurd, was egter de Lyder met de trapswyze uitroeijing deszelfs wel vernoegd, om het weinige ongemak dat hy daar by geleden hadt: te meer om dat ook zyne pleister, welke in den beginne vry groot en hem hinderlyk was, allengskens kleiner werd; behoudende ten laatsten geen meer grootte als een hollandsch ſtuiver ſtuk.

AGTSTE GEVAL.

Den 9 February 1769 klaagde my eene Juffrouw, oud omtrent 70 jaaren, over den grooten last, welken haar een Gezwel veroorzaakte, dat onder en in het midden van de voetzool geplaatst

ſtond.

ſtond. Over dit gezwel, 't welk zy ſedert 't jaar 1753 hadt gedragen, was ik reeds drie Jaaren te vooren geraadpleegd, dewyl hetzelve haar toen het gaan ook moeielyk maakte. Agt jaaren voor deeze gemelde raadvraaging, hadt zy het, op den raad van een ervaren Heelmeester, afgebonden; doch met gevolg eener ſpoedige wederkeeringe: en na dien tyd hadt ieder, die zy daar over onderhouden hadt (ik zelfs), haar geraden niets daar aan te doen, maar het zelve met geduld te draagen. Wat aanbelangt den ſtaat van het gezwel, zo als het zig toen vertoonde, deszelfs uiterlyke gedaante hadt veel overeenkomst met die gewasſen, welken men Paddeſtoelen heet: deszelfs bovenſte en grootſte deel, was in zyne uitgebreidheid gelyk een hollandſche ſchelling, rustende op eene ſteel, van omtrent drie agtſte duim dikte: van welks midden dit vlakke gezwel by verdunning eindigde; zynde voor 't overige van dezelfde kleur als de natuurlyke huid, en met de opperhuid gedekt. De gunſtige uitſlagen der voorgemelde gevallen nogthans, deeden my nu beſluiten, haar het Mengſel te laaten gebruiken tot een proefneeming, zonder dat ik durfde beloo-

looven, dat zy 'er eenige verbeetering door behaalen zoude. T'en dien einde dan werd 'er eene wiek, met dit Mengſel vet beſmeerd, twee maalen daags opgelegd. Na verloop van veertien dagen haar weder ziende, vond ik het ongemak tot myne eigene verwondering reeds aanmerkelyk verminderd: binnen den tyd van een Maand tot aan den ſteel weg; en de dagteekening, in dit geval noodeloos houdende, zal ik alleen zeggen, dat het ganſche gezwel, in de maand Augustus deszelfden jaars, geheel tot de oppervlakte der huid was uitgeroeid. Egter ried ik haar nog eenigen tyd daar mede aan te houden, om zo doende de geneezing tot volkomenheid te brengen; en langen tyd daarna, heeft zy my ook verklaard, volkomen geneezen te zyn (d).

De

(d) Den 9. September 1770. werd ik wederom by deeze Lyderesſe geroepen. Daar komende vertoonde zy my andermaal het gezwel onder haaren Voet, hebbende byna dezelve grootte als voorheen, zig tevens beklaagende (het zyn haar eigene woorden, dat zy myn raad niet gevolgd, maar dezelve verwaarloosd hadt; en dat zy zulks te wyten hadt aan eene haarer vriendinnen, welke dagt dat zy reeds alles te boven zoude zyn.

Omtrent haare geneezing, heb ik wederom denzelf-

De gunſtige gevolgen in de onderſcheidene proefneemingen, deeden my dezelve aan eenige myner goede vrienden mededeelen, van welken ik ook een zeer voldoenend berigt, zo omtrent het meergemelde ſoort van Wratten, als der Vereeltingen, verkreegen had.

Hier door werd het perk myner nieuwsgierigheid allengs uitgebreider, naardien ik my reeds by vooruitzicht vleide, met de hoope van eenen goeden uitſlag omtrent andere, doch eenigermaten gelykaartige gebreken. Hierom beſloot ik ook, by de eerſte gelegenheid my voorkomende, op de vleesch-gezwellen (*Sarcomata*) welken men by de Geboorte ontdekt, denzelfden aanleg van middelen te bewerkſtelligen. Maar, hoe zeer zig myne geneegenheid hier toe uitſtrek-

zelfden weg ingeſlaagen als te vooren, en haar van tyd tot tyd bezogt, by welke gelegenheid ik ook in de verteering deszelven, gelyke verſchynſelen en gevolgen heb waargenomen als de eerſtemaal. Den 18. Maart 1773. haar nog eens bezoekende, vond ik nog uit- nog inwendig geen de minſte overblyfſelen, dan eene ligte ſchilfering, voor welke ik haar ried nog met ſmeeren aan te houden; omtrent het goed gevolg daar van, heb ik nog korts voldoenend berigt ontfangen, wyl haar woonplaats thans buiten deeze ſtad is; maar ook dat nog een weinig ſchilfering bybleef.

ſtrekte, bleef my egter dezelve ontbreeken: eindelyk evenwel werd daar toe eene gelegenheid gebooren.

NEGENDE GEVAL.

De Heer LABEE namelyk werd ter behandeling geroepen voor een Meisje, oud ruim een en een half jaar. Aan hetzelve hadt men kort na de geboorte een vleesch-gezwel (*Sarcoma*) ontdekt, welk byna de ganſche uiterlyke vlakte van het linker *Labium Pudendum* beſloeg. Onze onderlinge en herhaalde geſprekken aangaande het gebruik des meergenoemden *Spiritus*; de voordeelige gevolgen in de voorige gevallen daar van gezien; gevoegd by het vlytige gebruik deszelven middels, deeden hem met den aanleg daar van niet toeven; te meer, wyl verſcheiden Heelmeesters, daar over geraadpleegd, alleen, of voor de ſnyding of de branding, waren geweest. Een plukſel-wiek, beſmeerd met het Mengſel, werd over de ganſche uitgeſtrektheid des gezwels gelegd, en met eene Diapalmpleister overdekt. De geduurige vogtigheid der uitvloeijende Pis maakte, wel is waar, ſomwylen

op

op enkele plaatsjes, een ligte ontvelling, doch was, voor 't overige, van geen kwaad gevolg. Staande de geneezinge werd de geheele vlakte des gezwels, met een dun witachtig korstje als overdekt, welk van tyd tot tyd, by verdunning en vermindering kleiner wordende, ten laatſten, na verloop van byna een jaar, eene gaave huid onder zig vertoonde: welke traage geneezing ik gevoeglyk, aan de geduurige bevogtiging der Pis, meen te mogen toeſchryven.

Deeze welgelukte handelwyze hadt ten gevolge, een tweeden aanleg van hetzelfde middel in een ander voorwerp.

TIENDE GEVAL.

By een Kind, ruim een jaar oud, hadt men na de geboorte een ſoortgelyk vleesch-gezwel ontdekt, zynde rood van kleur, en geplaatst aan de regter ſlaap des hoofds, welk van een zeer klein beginſel, tot de grootte eener groote kars, maar platter van gedaante, was aangegroeid. Hetzelfde middel werd, op gelyke wyze, als in het voorgaande geval aangelegd. Na verloop van weinige dagen werd deszelfs kleur, van

zeer

zeer rood, bleeker, en het gezwel begon, op het gevoel, eene merkbaare papachtigheid aan te neemen, zo, dat men het byna kon plat drukken. Maar 't ongunstig gevoelen, dat door anderen, aan deeze ouderen, met betrekking tot eene soortgelyke geneezinge, werd ingeboezemd, gevoegd by de voorkeur, welke men hun zeide, dat de branding boven alle middelen hadt, verwekte in die Lieden eene geemelykheid, welke stuursheid ten gevolge hebbende, voor deezen hunnen Heelmeester niet te dulden was; die daarom het besluit neemende, van niet weder te komen, ten einde soortgelyke onaangenaamheden te ontvlieden, daar in ook is blyven volharden. Echter heeft men in het vervolg vernomen, dat dit gebrek, welk de ouderen, door hetzelfde Middel datze van den Heere LABEE hadden doen komen, hebben blyven behandelen, ten einde van tien weeken, na eene kleine doorbraak gelukkig geneezen is.

De volgende gevallen zyn my door den Heere VAN GESSCHER medegedeeld, welke, de gunstige uitslagen der voorige proeven bewust zynde, zyne behan-

deling op de volgende wyze heeft ingerigt.

ELFDE GEVAL.

Het Zoontje van den Heer N. D. M. werd den 2. January 1770. gebooren met een zeer klein vleesch-gezwelletje op den top des linker ſchouders. Men gebruikte in den eerſten tyd, omtrent hetzelve, weinig oplettenheid: en, het was alleen de merkelyke toeneeming des gezwels, om welke men my, den 15. April daar aan volgende, raadpleegde. Het gezwelletje, dat in den beginne niet grooter was geweest, dan eene der kleinſte Erwten, was nu, in kleur en omtrek, vry na aan eene Kers gelykvormig. Deszelſs oppervlakte was effen: ik beſpeurde in het Vetvlies geenerley verharding; en myne geneezingswyze rigtte ik op de volgende manier in.

Onder ééne *Unce Axungia Porcina* mengde ik twee *dragmen Spiritus Salis Marini*, en liet een gedeelte daar van op ſyn plukzel geſmeerd, twee maalen daags aanleggen. Men vervolgde het gebruik deezes middels tot den 27. dito: als wanneer de weinige verandering,

welke

welke ik befpeurde, my het befluit deedt neemen, om de evenredigheid van den Geest van het Zout tot die der Reuzel te vermeerderen. Ik mengde derhalven, onder één *Unce* Reuzel een halve *Unce* van deezen Geest; en liet het op dezelve wyze als te vooren gebruiken. De werking in de daad, van dit Mengfel, was zeer blykbaar. In weinige dagen kwamen de beginfelen te voorfchyn eener doode korst, welke de ganfche oppervlakte des gezwels innam, en die, vervolgens, door verrotting werd afgeftooten. Dit verpligtte my, om voor eenigen tyd van deszelfs gebruik af te zien, en de verzwooren oppervlakte met kalkwater te dekken. Myn oogmerk naamlyk was, door deeze handelwyze, de drooging dier oppervlakte te bevorderen; en als dan het gebruik des gemelden Middels te hervatten. De geringe aandoening welke hetzelve te weeg bragt; de afneeming des gezwels, hoe weinig ook dezelve zyn mogt; zo wel als de goede uitflagen, welken het hulpmiddel, onder de beftieringe myner vrienden gehad hadt, waren genoegzaame redenen, om te hoopen, dat een tweede aanleg van

hetzelve, de zaak op eene gunſtige wyze zoude beslist hebben. Eene geweldige ſtuip echter, welke gansch onverwagt, den 10. Juny, toen de geheele vlakte byna met de huid gedekt was, het Kind wegrukte, belette my, voor altoos, het gevolg te zien deezer proefneeminge.

TWAALFDE GEVAL.

By het Dogtertje van dienzelfden Heer, met het voorige ter eener Dragt gebooren, vertoonde men my, den 2. Juny deszelfden jaars, een vleesch-gezwelletje, op het midden van het Borstbeen, dat de grootte hadt van eene Erwt. Dewyl het Kind toen reeds vyf maanden oud was, en men het gezwelletje niet dan weinige dagen te vooren beſpeurd hadt, kan ik ook niet met zekerheid bepaalen, of het by de geboorte beſtaan heeft dan niet. Dit ondertusſchen is zeeker, dat het aan alle kenmerken van een aangebooren vleeschgezwel deelachtig was.

Ik bediende my by deeze gelegenheid van hetzelfde hulpmiddel als te vooren: maar, na dat hetzelve twintig dagen ge-

gebruikt was, vond ik de grootte des gezwels, eer toegenomen dan verminderd. Dit deedt my besluiten, om den Geest van het Zout in zyne volle kragt te beproeven: aangemoedigd zynde, door de gunstige veranderingen, welke ik in een dergelyk geval bespeurde, dat ik ten zelfden tyde met dien enkelen geest behandelde. Ik verzogt derhalven, dat men het gezwelletje vier maalen daags, voorzigtig zoude bestryken met een penceeltje van denzelfden geest doordrongen, en zorgvuldig in acht neemen, zo weinig van den omtrek te bestryken als maar immer doenlyk was. Het een en ander werd vry naauwkeurig opgevolgd; schoon het Kind, welks Moeder weinig uuren na de verlossing gestorven is, geheel aan de zorge eener Minne, buiten de stad woonende, was toebetrouwd. Ik zag hetzelve weder den 18. July; en ontdekte niets dan een klein vlak zweertje; zynde het gezwelletje, na dat het geheel was uitgedroogd, drie dagen te vooren, afgevallen. Dit zweertje is, door een enkel kleefpleistertje, in weinige dagen geneezen.

DERTIENDE GEVAL.

Het Dogtertje van W. D. hadt van de geboorte af, de beginſelen van een vleesch-gezwel op het midden des Voorhoofds, 't welk men my niet dan na verloop van dertien weeken zien liet. Het was toen, in grootte, gelyk aan het voorige, hebbende in den omtrek, geenerley verharding. De traage vorderingen, welke de Geest, vermengd met Varkensreuzel, in 't eerſte deezer gevallen maakte, bepaalden my nu tot het enkel gebruik van deezen Geest, door een penceel aangebragt. Vier maalen daags liet ik met dit Middel het gezwelletje voorzigtig aanraaken, beſchermende den omtrek, door denzelven ſlegs met een weinig kaarsſmeer te beſtryken. Het gevolg was in allen opzigte gelukkig. Den 22. derzelver maand, toen hetzelve reeds volmaakt was uitgedroogd, heb ik het in dien ſtaat vertoond, aan de Heeren LABEE, SINDERAM, MARTENS en DE KEYZER. Toen ik het Kind den 2. July weder zag, heb ik het geheele gezwelletje, welks omtrek nu begon los te worden, met het einde eener dunne ſpatel afgeligt, en bevond toen niets dan een

een ondiep kuiltje, vry gelyk aan een pok-put, welks uitgebreidheid byna droog was.

Tot dus verre met het by een schikken deezer Verhandeling gevorderd zynde, kwam het volgende geval te vooren.

VEERTIENDE GEVAL.

Den 17. September 1770. verzogt een Heer, oud 44 jaaren en buiten deeze stad woonachtig, myne hulpe ter geneezing van éen gezwel aan zyn Hoofd geplaatst. By 't onderzoek, vond ik hetzelve een vleesch-gezwel (*Sarcoma*) te zyn, zittende aan den bovenkant van 't Agterhoofd. De oppervlakte daar van was glad, van haair ontbloot; en de kleur iet rooder dan die der overige bekleedselen. Wat aanbelangt deszelfs gedaante, dezelve was Eyvormig, en in diervoegen, dat zyn laagste middenlyn, die $1\frac{3}{4}$ duim Amsterdamsche maat beliep, zig volgens de breedte van 't Agterhoofd bepaalde, terwyl de kortste lyn, die $1\frac{1}{4}$ duim bedroeg, zig naar de lengte van hetzelve uitstrekte. Wyders bevond ik hetzelve op het gevoel beweeglyk, zagt en indrukbaar, zonder echter

veel veerkragts te bezitten; maar ook zonder kenmerken der indrukking na te laaten. Dit alles gevoegd by deszelfs dikte, welke $\frac{6}{8}$ duim was, maakte het gezwel vry aanzienlyk. Omtrent den oorſprong deszelven was de Lyder geheel onkundig; betuigende daar van niets te weeten, dan dat het zig, voor ruim agt jaaren, eerst met een klein beginſel ontdekt hadt: allengsken in grootte, doch zonder pyn, was toegenomen; en eindelyk gevorderd tot dien ſtaat, waarin ik het toen zag.

Niettegenſtaande deeze Lyder, reeds drie maalen, de wegneeming van drie ſoortgelyke gezwellen door het Mes hadt ondergaan, van welke hy my ook de ſchendige merkteekenen, zo aan het Hoofd als Aangezicht, vertoonde; en tevens betuigde, voor ſoortgelyke Operatien niet bevreesd te zyn: nogthans wenschte hy wel, dat ik, zo zulks mooglyk was, daar toe eene gemakkelyker geneeswyze wilde inſlaan. Dit voorſtel werd door my beantwoord, met te zeggen, dat ik de geneezing, zonder de Operatie, niet volſtrekt durfde belooven: maar dat ik echter dezelve wel wilde beproeven; dewyl zulks zonder

na-

nadeel konde gefchieden. Tot dat einde dan gaf ik hem eene kleine hoeveelheid *Spiritus Salis Marini* met gemeen water tot de helft verflapt mede, met verzoek, om het gezwel eenige maalen daags daar mede te penceelen.

De Heer VAN GESSCHER, die op dien tyd gevallig aan myn Huis was, vroeg my, na het vertrekken van deezen Heer, of ik my met eene gelukkige geneezinge durfde vleijen? welke vraag ik zyn Ed in dervoegen beantwoordde, dat naamlyk, myne verwagting daar omtrent zeer gering, doch de aanleg veilig was.

Den 21. den Lyder weder ziende, was aan het gezwel geen verandering te ontdekken, dan dat de oppervlakte iet harder fcheen.

Den 28 vond ik de volgende verandering, te weeten, dat de opperhuid een weinig rimpelig, en het gezwel zelfs wat papachtig was. Op dien tyd gaf ik den Lyder een *Unce* van den zuiveren Geest mede: verzoekende wyders, denzelven twee maalen daags, met een lapje daarin bevogtigd, te willen opleggen, en hetzelve met een Diapalmpleister te overdekken.

Den 8. Oktober was de geheele huid veel drooger, en rimpelde als men haar met de vingeren byeen kneep: het gezwel zelfs bezat meer taaiheid; en het gebruik van den Geest was voor den Lyder, door deszelfs meerdere prikkeling, gevoeliger geweest.

Den 15. bezat de huid nog meerdere taaiheid en droogte, en liet zig, door derzelver meer verkreegene ruimte, als met plooijen byeen drukken: het overige des gezwels hadt nu ook een veel grooteren trap van taaiheid verkreegen.

Den 19. zag ik, dat de gedroogde en korstige oppervlakte der huid, door den gewoonen Heelmeester des Lyders was weggenomen, onder welke zig verfcheiden kleine openingen hadden ontdekt, door welke het gebruikte Middel voor hem vry hinderlyk hadt geweest. Ik verzogt den Lyder, zyn Chirurgyn te willen belasten, dat hy alle de opkomende korsten van zelve zoude laaten afvallen, en nu tot drooging 't *Aqua Calcis*, dat ik voorfchreef, aan te leggen.

Den 5 November was alles wederom droog, en het Gezwel in eenen gunstigen ftaat. Ik gaf toen het meergenoemde

de Mengſel tot ſmeering mede, met die bepaaling nogthans, dat men, zo ras het gevoel der prikkeling minder werd, wederom met denzelfden geest zoude voortgaan.

Den 3. December zag ik met den Heer VAN GESSCHER andermaal het gezwel, en wy beiden vonden hetzelve dunner en zo ons dagt, klaarlyk vogt bevattende te zyn.

Het was niet dan den 22 February 1771 dat de Lyder my weer kwam zien, dewyl hy om het winter ſaizoen, wanneer zyn gewoone handeldryving ſtil ſtaat, niet dan zeer zeldzaam hier ter ſtede komt. Ik vond van het ganſche gezwel niets overig: alleenlyk vertoonde zig by deszelfs midden eene opening, van grootte als de top der pink, welke opening, ruim drie weeken te vooren, daar was ingekomen, en geſtadig veele ſtoffen hadt ontlast, van een weeke zelfsſtandigheid: de overige omtrek was met korsten en ſchilfers bezet. Voor 't overige betuigde my de Lyder, dat hy, van het gebruik des Middels geen ongemak leedt; waarom ik hem ried, met hetzelve nog op gelyke wyze voort te gaan.

Den

Den 18. Maart ontmoette de Heer VAN GESSCHER deezen Lyder wederom tot mynent. Wy vonden het gezwel geheel vernietigd, de bekleedſelen overal plat, de opening geſlooten, maar de huid op veele plaatſen nog met ſchilfers bezet: aan de regter zyde nogthans, ſcheen onder de huid nog een weinig weekheid te zyn: ook kon men den omtrek daar het gezwel gezeten hadt, door eene meerdere diepte, dan die der overige bekleedſelen, onderkennen. Wyders werd in de behandeling geen verſchikkinge gemaakt.

Op den 22. April vertoonde zig alles nog veel gunstiger. De bekleedſelen hadden hunne volkomen vastheid: het Lidteeken was natuurlyk: om kort te gaan, alles was in den natuurlykſten ſtaat, zonder eenig verſchynſel tot wederkeering aan te duiden. Den 27. Mey waren deeze omſtandigheden geenzins minder, wanneer ik den Lyder, volkomen geneezen te zyn, verklaarde.

Alhoewel men, tot heden toe, de geneeswyze der Vleesch-gezwellen, (*Sarcomata*) bepaald heeft, om dezelve uit te roeijen door bytmiddelen, of tot de wegſnyding, of branding, echter blykt uit

uit den goeden uitſlag der bovengemelde gevallen, dat dergelyke handelwyze, in ſoortgelyke omſtandigheden ten minſten, verwerpelyk zy. Ik zegge in ſoortgelyke, dewyl ik geenzins voor alle nog kan inſtaan. Want in zodanig een geval, welk de geheele zelfſtandigheid van de wang, met een gedeelte der lip ontaart hadt, en het tandvleesch zelfs niet was vry gebleeven (e); of daar de ganſche lip met eene dergelyke ziekte is bezet, zo als my nog niet lang geleden, in het wandelen op den weg, aan een Jongetje omtrent 5 Jaaren oud, gelyk men my berigt heeft, is voorgekoomen; of daar de top der neus door een zodanig gezwel was aangedaan (f). By dusdani-

(e) GRASHUIZEN, *Spina Bifida*, *pag.* 253.

(f) By een Kind, wiens top der Neus geheel met een Vleesch-gezwel bezet was, beproefde de jonge LAKEMAN de geneezing door het brandyzer. De korst eenige dagen daarna geſcheiden zynde, vond hy niet ſlegs den top, maar zelfs een gedeelte van het middenſchot der neus geſcheiden. Hier door bleef, ter wederzyde, niet meer dan een klein gedeelte der neusvleugelen over: en hy hadt vervolgens veel moeite, om de geneezing, door ſterk aangehaalde kleefpleisters, te voltrekken. Welke eene wanſtalligheid deeze heeling moet verwekt hebben, is ligtelyk na te gaan: zelfs heb ik het geval niet gezien, maar meer dan eens heeft hy my hetzelve verhaald.

nige voorvallen heeft het my aan gelegenheid ontbrooken, myne proeven voort te zetten.

Om echter de geneezing daar van hoopeloos te ſtellen, hier toe vind ik nog geen genoegzaame redenen: te meer, daar de ondervinding heeft geleerd, dat 'er buiten myne opgegeevene geneezingen, nog andere wegen zyn, langs welke de herſtelling beproefd, en ook volbragt is.

Den 15. December 1750. werd de Heer A. VAN DER DUIN geroepen by een Kind, 't welk eenige weeken oud was, ter geneezinge eener Lies-Breuk aan de regter zyde. Daar gekomen zynde, vond hy, by 't onderzoek derzelver, dat een gedeelte van de plaats, alwaar de pop des Breukbands haare werking tot tegenhouding van de Breuk verrigten moet, bezet was met eene *Sarcoma*, ter grootte eener nagel van den vinger. Het zien van dat gebrek, maakte in het begin, den aanleg van den band bedenkelyk; maar de noodzaaklykheid evenwel overweegende, om deeze Breuk te moeten inhouden, deedt hem ten laatsten met den aanleg niet meer aarzelen; ten minſten wilde hy onderzoeken, wat de uitſlag

ſlag zyn zoude. Het gevolg was zeer gunstig, want, door deeze drukking, werd het gezwelletje, van verheven en hoog rood, allengskens plat en bleeker van kleur; en op deeze wyze was dit Kind, na verloop van eenige maanden, en van zyn Breuk en van zyn vleesch-gezwelletje geneezen.

Den 13. February 1753. werd de zelfde Heelmeester geraadpleegd over een Kind oud 8. Maanden, hebbende twee vleesch-gezwellen, als een op de wange, en een ander op het zydelyke gedeelte der heup. Het eerst gemelde, werd door het brandyzer uitgeroeid en vervolgens geneezen. Maar de pynlykheid deezer bewerkinge, hadt zo veel te weeg gebragt, dat de Ouders van het Kind, geenzins konden beſluiten, om eene tweede ſoortgelyke bewerking toe te ſtaan, te minder, wyl 't ongemak buiten het gezicht geplaatst was. In het zelfde jaar ontdekte men aan dit Kind eene darm-breuk in de lies, ter geneezinge van welke een breukband werd aangelegd: en wel met zo gunstig een gevolg, dat, nadien 't einde van deszelfs beugel zeer juist het vleesch-gezwel bepaald bleef drukken, daar door de gee-

nee-

neezing der beide gebreken gelukkig volgde.

Was het geluk den Heere VAN DER DUIN, in zyne geneezingen der beide voorgaande gevallen, zo gunstig geweest, hetzelve ſtrekte hem tevens, by eene volgende gelegenheid, zo ten nutte, dat hy op middelen bedagt werd, om door konst het zelve na te volgen. Want den 22. December 1761. gevraagd wordende, by een Kind, oud 5 maanden, ter geneezinge van een vleesch-gezwel, 't welk even onder het linker ooghol was geplaatst, en zig voor een groot deel over 't onder ooglid uitſtrekte, werd hy te raade, wyl de gewoone geneeswyze hier volſtrekt niet raadzaam was, door eene bekwaame en te gelyk ſchadelooze drukking, de vernietiging van het gezwel te onderneemen. Ten deezen einde lag hy op hetzelve een ſtuk gewoone ſtopverw, van grootte als het ongemak, welke hem door haare kneebaarheid, 't allerbekwaamst ſcheen, om het gebrek welſluitende te drukken: over dezelve lag hy trapswyze drukdoeken; en dit alles, werd met een windſel rondom het hoofd gaande, bevestigd, en geduurende agt of tien dagen in rust

ge-

gelaten. Door deeze behandeling, werd dit Kind, binnen den tyd van 6. maanden, volkomen geneezen, zonder zelfs de minste wankleurigheid in de huid na te laaten.

Niet minder gelukkig was de uitslag der geneezinge van het volgende geval, welk zyn Ed. den 3. Maart 1768. werd aanbevoolen. Een Kind reeds één jaar oud, droeg voor het hoofd eene *Sarcoma*, ter grootte eener kleine nagel van den vinger. Het gezwelletje werd insgelyks, op de bovengemelde wyze, door drukking bepaald gehouden: met dat gevolg, dat hetzelve den 6. Augustus zyne verhevenheid geheel verlooren hadt: de roode kleur was ook verdweenen; en niet anders is daar van overgebleeven, dan, dat de huid niet volkomen wit geworden, maar een weinig blaauwachtig is.

Even zo gelukkig slaagden ook de Heeren HOVIUS en RICHARD, by een Kind aan welk men boven op het hoofd een vleesch-gezwel ontdekte. Want, een brokje plat lood, van bekwaame dikte, met een kleefpleistertje zo veel sluitende aangelegd als doenlyk was, bewerkte de geneezing, in den tyd van een

 half

half jaar, zonder iet anders ter hulpe noodig te hebben.

Dus aangetoond hebbende, dat het in de konst geenzins aan Middelen ontbreekt, om dit ſoort van gebreken, op eene zagtere wyze, dan gewoonlyk geſchiedt, uit te roeijen, zoude ik gevoeglyk konnen eindigen, indien ſommige byzonderheden my niet weerhielden.

Vooraf moet ik zeggen, dat het gebrek, 't welk ik hier bedoele, geenzins betrekkelyk is, tot dat ſoort van Muis-vormige vlakken, welken met haairen begroeid zyn: want deeze verkrygen, voor zo verre my bekend is, nimmer grooter uitgebreidheid, dan zy by de geboorte hadden; en even dus, is het ook met de zo genaamde roodewyn- en ſommige bruine vlakken gelegen (g).

Maar het gebrek, 't welk ik hier beooge, is het waare vleesch-gezwel (*Sarcoma*). Het zelve neemt zyn begin, uit een klein en naauwlyks noemenswaardig bloedrood ſtipje, en groeit ſomwyle tot eene aanmerkelyke grootte uit: ten bewyze hier van ſtrekt het Jongetje, hier vooren gemeld, tot een voorbeeld, wiens bovenlip uitermaate groot is uitgegroeid.

By

(g) STALP. VAN DER WIEL. II d. bl. 358.

By een Kind reeds eenige maanden oud, zag ik voor veele jaaren, een soortgelyk gezwel, 't welk met eene aanmerkelyke breedte, het gansche bovendeel van het gewrigt der hand besloeg: en in het midden deezes jaars, vertoonde men my een Kind, oud 4 maanden, welks top der neus geheel bezet was met een soortgelyke ziekte, uit een zeer klein beginsel dus toegenomen. Maar echter schynt in dit zelfde soort, by sommige kinderen een eindpaal omtrent deszelfs aangroeijing plaats te hebben. Want men heeft opgemerkt, dat by eenige kinderen, dit gebrek, zo lang zy zuigende waren, steeds aanwies, doch dat hetzelve, wanneer men deeze wyze van voeding naliet, niet slegts geen vordering meer maakte, maar zelfs afnam en genas. Sommigen weet ik geneezen te zyn, door dezelven met Brandewyn te wassen en daar mede te dekken. Beide deze laatste byzonderheden weet ik waargenomen te zyn: maar of zy by de meeste kunnen plaats hebben, dient nader onderzogt te worden (h). Men moet intusschen het tegendeel niet zoeken te besluiten, uit de *sarcomateuze* lip

 van

(h) HILDAN. *Cent.* 5. *Obs.* 46.

van het Jongetje hier vooren gemeld. Want my is met zekerheid berigt, dat men dit gebrek, in zynen voortgang, heeft zoeken te ſtuiten, door rondom hetzelve inſnydingen te maaken, met oogmerk om daar door deszelfs voeding te beteugelen; doch, uit het gevolg, blykt de onzeekerheid dezer proefneeminge (i).

Dat 'er echter eenig vermogen, in de deelen, dusdanig reeds ontaart, plaats kan hebben, niet alleen ter verbeetering maar zelfs tot vernietiging van zodanig een gebrek, oordeel ik uit de volgende waarneeminge beſlisſend te konnen bewyzen.

Aan een Kind, oud 5 weeken, nam de Heer LOTZE, in 't jaar 1760, door branding een vleesch-gezwel uit den bovenlip weg, terwyl 'er, ter wederzyde, nog twee kleine beginſelen van vleesch-gezwellen aan de top der neus overbleeven. Naauwlyks was het eerstgemelde geneezen, of men ontdekte een zo ſpoedige toeneeming der twee nagebleevene, dat de ganſche neus, binnen korten tyd, daar door zulk een afgryſelyk aanzien

(i) HELWIGIUS, *Obſ.* 35. BORELLIUS, *Hist. & Obſerv. rarior. med. phyſ.* 49.

zien kreeg, dat men ſteeds dagelyks de ſchrikkelykſte gevolgen te gemoet zag. Maar eindelyk hieldt die woedende voortgang van zelfs op, en alles ſchikte zig zo voordeelig, dat de geheele uitzetting allengs zodanig inkromp, dat daar door niet ſlegs de vrees voor die gevaarlyke gevolgen verdween, maar ook het deel wederom zyne natuurlyke gedaante verkreeg, zo dat men, met het 7. jaars des Kinds, daar aan geen kenbaare misſtand meer ontdekken konde. Dit Kind hebben wy den 4. July deezes jaars in ons weeklyks gezelſchap gezien (zynde het zelve toen 11. jaaren oud) en daar aan niets konnen ontwaar worden, dan alleen dat het vel van den top der neus, een weinig gladder en ſtrakker was, dan dat der overige deelen.

Wanneer men nu alles overweegt, dat omtrent de vleesch-gezwellen, en derzelver behandelingen, gezegd is, blykt het myns bedunkens tamelyk klaar, dat de ſnyding of branding (en het gebruik der gewoone bytmiddelen veel minder) maar zeer zeldzaam, zo ooit, te pas komen. Want hoe ſpoedig men ook eene deezer Operatiën verrigten wil, nogtans moet men dezelve

in dervoegen inrigten, dat de kwaal tot in den grond wordt uitgeroeid, of het gezwel keert weder, zo als de ondervinding geleerd heeft (k).

Even onveilig is het gebruik der ſcherpe bytmiddelen, en nog meer zelfs aan mislukking onderworpen (l): ook hebben de gevolgen getoond, dat dezelve, door het verwekken van ſtuipen, uit hoofde haarer hevige werkingen, voor ſommige kinderen doodelyk zyn geweest (m).

Byaldien derhalven de aanleg van den *Spiritus Salis Marini*, in weerwil der naar waarheid medegedeelde voordeelen, in ſommige gevallen nogthans, en mogelyk dan nog wel uit hoofde van de plaats, eenige bedenking baaren mogt (ſchoon het veilig gebruik deszelven uit het vervolg nog nader blyken zal) dan immer zou men ter geneezinge de toevlugt tot de drukking konnen neemen; want deeze ſchynt my toe, meer door derzelver aanhoudenheid te geneezen, dan wel door het geweld: ten

(k) HILDAN. *Cent.* 5. *Obſ.* 45. ST. V. D. WIEL, II d. bl. 362, 365.

(l) ST. V. D. WIEL, bl. 366.

(m) HEISTER, Heelkonst, bl. 550. ULHOORN, aanteek. ib.

ten minsten dunkt my de goede uitſlag der geneezing van het Kind, welks onder ooglid ten grootſten deele met het vleesch-gezwel bezet was, zulks vry duidelyk te kennen te geeven: wyl anderzins het oog, om die geſtaadige drukking, volſtrektelyk daar by moest geleden hebben.

Ik voorzie wel dat men vraagen kan, wat 'er dient gedaan te worden, als de wang van eene dergelyke ziekte is aangetast, zo dat de ganſche zelfſtandigheid daar in deel heeft? Als dan kan men nog, voor dat men tot de operatie overgaat, de drukking beproeven. Zy, die de wegneeming der gezwellen, uit de binnen vlakte der wangen of lippen, of zelfs gedaan of bygewoond hebben, weeten, dat de daar op ſomtyds volgende bloeding, zeer gemakkelyk wordt te keer gegaan, met deeze deelen tusſchen een toegekneepen blad tin of lood te beknellen. Is men bedugt voor de nadeelige gevolgen van het lood, ook om de ſmeedbaarheids wille by het tin gedaan, dit kan vergoed worden, door eenig bekleedſel daar om te leggen; en wat aanbelangt deszelfs zwaarte, dezelve kon, door aangehegte koorden, ee-

nigzins beteugeld worden. Veel meer bedenking verdient de noodzaakelykheid, van het herhaald gebruiken der voedſelen by jonge kinderen: doch deeze vrees vervalt eeniger maten, wanneer men het verband in overweeging neemt, van het Kind, waar van de Heer GRASHUIZEN melding doet (n). Voor 't overige ſtaat het elk vry, zyne keuze te rigten, naar goeddunken, en naar vereisch van zaaken. Wat my belangt, ik heb het van mynen pligt geagt, het een en ander deezer proeven, ten voordeele myner medemenſchen, mede te deelen: my tevens verzeekerd houdende, dat 'er veele (zo niet allen) en wel de meesten, door den eenen of anderen weg gered konnen wroden. - Thans blyft nog overig te melden, de voordeelen welken ik gehad heb, in het gebruik van deezen Geest, by het behandelen der Zweeren, zo van den mond als der keel en andere deelen: de polypeuze uitwasſen in den gehoorweg en die der neuze.

In de Zweeren aan de tong, het tandvleesch, de amandelen en het hangende gehemelte, zo, die met ſpekachtige ſtippen en korsten bezet waren, als

(n) Ibid. 256.

als die, waar mede versterving gepaard ging, heb ik deezen *Spiritus*, met de *Mel Rosarum* of eenige andere syroop vermengd, menigvuldige maalen met het grootste nut gebeezigd: schikkende deeze saamenmenging, naar vereisch van zaaken, en naar mate de omstandigheden zulks scheenen te vorderen. Ik moet evenwel ook erkennen dat my de *Spiritus Vitrioli*, in soortgelyke gevallen, dikwerf is van nut geweest: en het zyn de waarneemingen van herhaalde mislukkingen, der gebruikte weekmaakende gepaard met afleidende Middelen, en somwylen ook te vergeefsch hervatte aderlaatingen, welke anderen en my, in dat soort van zweeren, van de deugdzaamheid deezer Geesten overtuigd hebben. Ik beooge hier geenzins, het soort van ontsteeking (inzonderheid aan de amandelen voorkomende) welk door zyne hevigheid, alle kenmerken draagt eener te vreezene verzweering: ook niet de gene, waar in men in de daad, niet anders, dan gebrek aan den natuurlyken slym, als de oorzaak der Ziekte beschuldigen kan; en welke dikmaalen in haare geneezinge zeer langwylig is: want, schoon ik in dat geval, met die

Middelen somtyds geslaagd heb, is my ook wel de mislukking ten deel gevallen. Wat de eerste deezer laatstgenoemde ziekten betreft, daar dezelve zagte oplosmiddelen vereischt, vordert de laatste in tegendeel, of slymachtige of zagte saamentrekkende: ook wel die beiden vereenigd.

VYFTIENDE GEVAL.

In den jaare 1761. slaagde ik by eene Vrouw van omtrent 50. jaaren, zeer gelukkig met de geneezinge dier Keelziekte, ons door den beroemde VAN SWIETEN medegedeeld (o), door haar de keel geduurende eenige dagen, met den *Spiritus Salis Marini*, met roozen honig vermengd verscheiden maalen daags te doen bestryken.

Deeze wyze van behandeling (te weeten het penceelen) is wel de beste, maar niet altoos doenlyk; om die reden laat ik dikwils den meergemelden Geest met honig of syroop gemengd zynde, met water vermengen en als gorgeldrank of mondspoeling gebruiken.

ZES-

(o) Kort begrip der Leger Ziekten, bl. 7. Amst. 1760.

ZESTIENDE GEVAL.

In 't jaar 1764. kwam een myner vrienden (de Heer J. H. BLEKKING) ter behandeling voor, een *Epulis*, zittende tusſchen eene der agterſte en bovenſte kiezen, van grootte als eene knikker, omtrent welker oorſprong men, nog eenig bederf der Kaak of Kies beſchuldidigen konde. Hy genas dezelve in den tyd van twee maanden, alleen door haar met den Geest van Zeezout met Roozen-honig vermengd eenige maalen daags te doen penceelen.

ZEVENTIENDE GEVAL.

Aan een Lyder, wiens beide *Tonſillæ* zodanig waren uitgezet, dat hy, geduurende verſcheiden weeken, byna geen voedſelen dan ſlegs weinige dunne, en nog met moeite, hadt konnen gebruiken, beproefde dezelfde Heelmeester in 't jaar 1767. het gebruik deszelven *Spiritus*, op onderſcheidene wyzen met water verſlapt. De uitſlag was zo gunſtig, dat de Lyder, daar door, in weerwil der kwaade voorzeggingen van braave mannen in de konst, en welken hem

hem met gepaste kundigheden hadden behandeld, binnen den tyd van vier maanden geneezen werd.

Men moet geenzins begrypen, dat ik vastſtelle, dat het gebruik van dit Middel, in deeze laatstgenoemde gebreken, onfeilbaar is. Zo waar het is, dat het geſtel des Menſchen niet altyd eener is, zo waar is het ook, dat wy van éénMiddel niet verwagten konnen, dat hetzelve in alle geſtellen, alle die ziekten, ſchoon van eenerlyen aart zynde, geneezen zal. De ondervinding heeft my zelfs geleerd, dat in ſommige gevallen, het Vitrioolzuur meerder voldeed dan dat des Zeezouts; ook wel dat geene der zuuren gelukken wilden, gelyk ik reeds gezegd heb: maar ook hetzelfde is my wedervaaren, zo van zagte als van ſaamentrekkende Middelen. En ik durf verzeekeren, dat de meergemelde zuuren, op eene regelmatige wyze gebeezigd, my, beſtendig, het meeste voordeel hebben gedaan, na dat verſlappende en andere Middelen, vrugteloos, waren aangewend: en 't is naauwlyks te gelooven, hoe veel een ſpaarzaam gebruik deszelven vermag. In de maand Juny jongstleden bleek nog deszelfs nut, by een Kind,

Kind, naar gisſing 6 of 7 jaaren oud, welks wang, tandvleesch en het grootſte deel der tong aan de linker zyde, in derzelver oppervlakte, geheel verſtorven waren, wyl de ſcheiding, door het gebruik van deezen Geest met roozen honig vermengd, en in witten wyn tot mondſpoeling gebragt, met den vierden dag reeds volkomen was: doch dit Kind ſtierf zeer onverwagt aan ſtuipen, en wel waarſchynlyk aan eene ſtofs verplaatſing.

AGTTIENDE GEVAL.

Den 30. Oktober 1768. vertoonde men my een Kind, van nog maar zes weeken oud, hebbende eene aanmerkelyke Zweer met verſterving van binnen aan de linker zyde van het *Labium Pudendum.* Deeze zweer, welke uit een klein beginſel, onder het gebruik van pappen uit brood en karnmelk ſaamgeſteld, tot de grootte van een hollandſche ſchelling was toegenomen, beproefde ik eerst tot zuivering te brengen, door het gebruik van de *Mercurius Præcipitatus Ruber*, met *Axungia Porcina* gemengd, (welk Middel my in zweeren

hier

hier ter plaatſe, in de onberispelykſte voorwerpen, meermaalen is van nut geweest), terwyl ik de overige naby gelegen deelen met witten wyn deed ſtooven; maar, en de ontſteeking en de hardheid namen toe, en de zweer vergrootte. Hierom dekte ik den 3. November de zweer met *Mel Roſarum*, waar onder eenige droppelen van den meergemelden Geest vermengd waren. Den 5. was de zweer reeds merkelyk ingekrompen en drooger, terwyl het verſtorvene door eene zagte verettering verſmolt; en dus, voortgaande, was het Kind den 13. November geneezen.

NEEGENTIENDE GEVAL.

In de maand July van 't jaar 1766., werd myne hulpe verzogt by een Man van 60. jaaren oud, die van eene grove en volbloedige geſteldheid en gewoon was aan een geduurig gebruik van wyn en andere geestryke dranken. Het Been deezes Lyders vond ik aan den onderkant der kuit bezet met eene hevig rottende en geſtadig bloedende zweer, ter grootte eener matige handpalm. De bloeding deezer zweer, om welke ik voor-

voornaamelyk geroepen was, wyl dit ongemak reeds veele jaaren hadt geduurd, oordeelde ik uit de hevigheid der rotting voort te komen. Om deeze dan te keer te gaan, nam ik de toevlugt tot een ruim gebruik der gepoederde *Myrrha*, bezorgende de zweer verder met droog plukſel en een ſluitend verband; doch ſlaagde daar mede niet. Vervolgens beſtrooide ik de zweer met 't *Alum. Crud.*, met de *Gum Arabicum* bedeeld en tot een poeder gebragt; maar, dit mede niet voldoende, verwisſelde ik hetzelve voor de fyn gewreeven *Terra Japon:* maar in weerwil van alle deeze bleef de bloeding, alſchoon dezelve wel niet vermeerderde, echter aanhouden, waar door het bederf ook geenzins verminderde. Hierom beſloot ik de *Tinctuuren* de plaats te doen vervullen van de eerstgenoemde Middelen. De *Tinctuur Aloes & Myrrhæ* voldeed niet aan de verwagting; en de *Tinctuur Angelicæ* met de *Mel Chelidon:* ſlaagde niet veel beeter: doch my te binnen brengende, dat de Heer PRINGLE, in zyne proeven over de verrotting, zeer veel voordeels gehad hadt in het gebruik van 't aftrekſel der Kamille Bloemen, deed ik my

eene

eene ſterke *Tinctuur* derzelver vervaardigen, en beproefde deeze insgelyks; doch, ook dezelve heeft den Lyder geen meer voordeel toegebragt dan de anderen. Wyders ging ik over tot een ſterk afkookſel van de *Cortex Quercin.*, in 't *Aq: Calcis*, welke ſchors, in veele gevallen van bederf, eene uitſteekende nuttigheid heeft, en mede door den Heer PRINGLE, in deszelfs Proeven, als zodanig opgegeeven wordt. In dit geval nogthans, kon deszelfs rotting weerſtaand vermogen geen meerder proef houden, dan de voorgemelde Middelen; niettegenſtaande ieder derzelver verſcheiden dagen agter een gebruikt zyn. Eindelyk dan, ziende dat alle deeze hulpmiddelen myn oogmerk niet vervulden, en dat de bloeding en rotting aanhielden, en de eerſte my meermalen noodzaakte tot een ſterke aanvulling met fyn plukſel, kwam ik ten laatſten tot het beſluit om het vermoogen des *Spiritus Salis Marini* te beproeven, welks nut in verſtervinge my bekend was. Een half *Unce* dan van deezen, met twintig *Uncen* waters vermengd hebbende, dekte ik de ganſche zweer met plukſelwieken daar in nat gemaakt. Door deezen

zen aànleg, welke, even als by de voorige Middelen, twee maalenda ags geschiedde, werd in den tyd van 24 uuren, de bloeding en het bederf gestuit, en de zweer in eenen staat gebragt, dat de Lyder zyne opgeschortte reize, naar Keulen, vier dagen daarna ondernam: neemende nog eene gelyke hoeveelheid van dus toebereid vogt en een voorschrift tot nieuwe gereedmaking mede. En alhoewel de Lyder, door dit hulpmiddel, niet geneezen is, echter heeft my zyne Familie, lang daarna, berigt, dat en de bloeding en de rotting, daar door zo wel beteugeld zyn, dat hy zyn ongemak, naar ouder gewoonte, wederom heeft konnen behandelen.

TWINTIGSTE GEVAL.

In de aan my medegedeelde waarneemingen van den Heer BLEKKING, vinde ik 'er eene, waar in hy zegt, dat by eene Lyderesse, met *Ascites* behebt, beide haare beenen, welke ontveld waren door de ontlastinge van het water, tot aan de kniën gedreigd werden met verstikkinge: maar, dat hy niet alleen de verstikking, door het gebruik

 van

van den Geest des Zeezouts met witten wyn, is te boven gekomen; maar zelfs die ongestelde beenen, welke thans natuurlyk dun zyn, nog heden daar mede in een goeden staat houdt: zynde dit geval hem 't eerst voorgekomen den 11. November 1766.

EENENTWINTIGSTE GEVAL.

By eene Vrouw, ruim 50. jaaren oud, my den 31. Augustus 1770. ter behandeling voorgekomen, welke twee *Fungi* hadt, als ééne zeer aanmerkelyke van byna 4 duimen middenlyn, aan den boven kant der Dye even onder het *Ligamentum Poupartii*, en de andere aan derzelver onderkant één duim middenlyns, gezeeten ter plaatse, daar men gewoonlyk aan dit deel de *Fontanellen* zet, heb ik, tot eene onderhoudene geneeswyze, deezen *Spiritus*, nu eens met water dan eens met wyn verlengd, gebruikt tot den 18 January 1771. wanneer de dood een einde van haar sukkelend leven maakte. By die gelegenheid heb ik op de kleinste *Fungus*, welke door een haarer voorige Heelmeesters by de huid was weggesneden en

en toen wederom te voorſchyn kwam, ter beteugeling, den gemelden Geest ſlegs tot de helft verſlapt aangelegd; en ik kan zeggen, dat zy dezelve niet alleen gemakkelyk verdroeg, maar, dat daar en boven de aanwas zo traag voortging, dat de *Fungus*, op den dag wanneer de Lyderesſe overleedt, niet meer dan een halven duim boven de oppervlakte der huid was uitgegroeid. De grootſte *Fungus* bleef mede zo gunstig, dat op veele plaatſen van dezelve de huid nog niet ten eenemaal vernietigd was: ook heb ik my, in den laatſten tyd, by een zelfde gebruik des *Spiritus Vitrioli*, als by verwisſeling, zeer wel bevonden.

In den natyd van 't jaar 1770, nam ik eene ſoortgelyke proeve by een Vrouw van aanzien, hebbende eene *Fungus* aan den voor- en binnen- kant van 't onderſte gedeelte des ſcheenbeens, zynde by verwisſeling, nu eens de *Spiritus Salis Marini*, dan eens de *Spiritus Vitrioli*, en met wyn en met water verlengd, eenigen tyd tot onderhouding derzelver gebruikt; doch ook deeze Vrouw, is mede het ſlagtoffer dier ongelukkige ziekte geworden.

TWEEENTWINTIGSTE GEVAL.

Een jong Heer, oud in de 20. jaaren, was reeds eenige jaaren behebt geweest, met en uitvloeijing van dunne weiachtige ſtoffe uit zyn linker Oor, zynde dezelve eenigermaaten van eene kwaade reuk. Deeze ontlasting van tyd tot tyd vermeerderende, vondt hy eindelyk goed, my, in Augustus des Jaars 1767, daar over ter hulpe aan te zoeken. Dit oor beſchouwende, vond ik het zelve met de gemelde weiachtige ſtoffe geheel vervuld; vloeijende deeze by nagt zo ſterk, dat zyn hoofdkusſen daar door zeer vogtig werd. Na de opruiming deezer vogtigheid, vertoonde zig eene vleeschachtige uitgroeijing, komende uit den inwendigen gehoorweg voort, en zig tot aan den uiterlyken weg uitſtrekkende; zynde byna van dikte als eene gewoone Ganze ſchagt. Om 't oor tot zuiverheid te brengen, gebruikte ik het volgende. ℞. *Vin. Alb. Gall. Unc. j Mel Roſar. Scr. ij. m.* Hier door myn oogmerk niet bereikende, beproefde ik na verloop van eenige dagen (ten einde ook waar het mooglyk 't uitwas te beteugelen) het volgende Mengſel. ℞. *Vin. Alb. Gall.*

Gall. Unc.j. Mel. Ægyptiac. Scr ij, m. Maar, ſchoon de zuivering en de vogts vermindering hier door wel gelukte, nogthans verminderde het uitwas niet. Tot vernietiging deszelven, nam ik myne toevlugt tot een meergenoemden Geest, denzelven met Regenwater tot de helft verſlappende Met dit Vogt beſtreek ik eenmaal daags het uitwas, en vulde na iedere bewerkinge het Oor met droog plukſel: welke behandeling, in den beginne, den Lyder wel wat prikkeling veroorzaakte, doch gemakkelyk gedragen werd. Op deeze wyze is 't uitwas, tot diep in den gehoor weg vervolgd en vernield: zynde 'er tot heden, wanneer ik dit ſchryve, ſchoon reeds 4. jaaren geleden, geen de minſte ſchyn van deszelfs wederkeering te ontdekken. Het overige, ter geneezinge, heb ik alleen bewerkt, door 't gebruik van den witten Wyn: van het ganſche gebrek heeft de Lyder niets behouden, dan eene ligte Doofheid, en eene bykans niet noemenswaardige vogts uitvloeijing, voor welke hy nu en dan een ſlap aftrekſel der *Terra Japonica* in witten wyn met goed gevolg gebruikt.

DRIEENTWINTIGSTE GEVAL.

Een ſoortgelyk gebrek (maar van een veel kwaader aart) kwam my ter behandeling voor, in de maand April des jaars 1769. Dit gebrek hadt reeds over de agt jaaren geduurd: de daar uit vloeijende vogten waren zeer ſtinkende, en uitermaaten veel. Wat aanbelangt 't uitwas, hetzelve was genoegzaam eens zo dik als het voorgemelde: in zelfſtandigheid veel vaster, en mede tot byna aan den voorkant van 't uiterlyke Oor uitgeſtrekt: welk uitwas, zyne voorige Heelmeesters, door verſcheiden maalen daar brokken af te breeken, getragt hadden uitteroeijen; doch te vergeefsch, dewyl het telkens wederom was aangegroeid. By dit verhaal, der aan hem gedaane behandeling, voegde hy nog, dat men zodanig in 't Oor geſpooten hadt, dat het vogt hem weder de Keel was uitgekomen.

Denzelfden dag, dat ik hem de eerſte maal onderzogt, ſpoot ik hem insgelyks in 't Oor, eenige maalen naar elkanderen, met witten wyn, doch geenſins met zulk een gevolg: maar, na het ſpuiten, klaagde de Lyder over duize-

zeligheid, even als iemand die door den wyn bevangen is: over dit ongemak heb ik ook den Lyder bovengemeld verſcheidene maalen hooren klaagen; doch het was in beiden van korten duur.

Het goed gevolg in het gebruik des *Spiritus*, by het voorgaande uitwas, overreedde my ras denzelven hier ook te beproeven. Hierom beſtreek ik hetzelve, den volgenden dag, door middel van een penceel daar mede, zynde met water tot dezelfde maate verſlapt: en ziende, dat hem deszelfs gebruik niet hinderlyk en voor zyn ongemak voordeelig was, heb ik daar mede ruim zeven weeken aangehouden. Maar, wyl het toen, nog met een klein gedeelte, boven den ingang des binnenſten wegs bleef uitpuilen, ging ik over tot het gebruik van den zuiveren Geest: en ſchoon dezelve hem meerder gevoelige prikkeling verwekte, echter verhinderde deeze my niet, daar mede omtrent even lang aan te houden. Op deezen tyd was ik met de vernieling des gebreks zo verre gevorderd, dat het met den binnenweg een gelyke vlakte maakte. Ik beproefde ten laatſten ook nog de witte *Vitriool*: maar, telkens de ſcheiding,

van de daar door gemaakte witte korst, moetende afwagten, eer ik weder voort kon gaan, en tevens niet vorderende, ſtaakte ik, na verloop van eenige dagen, het gebruik daarvan, om reden, dat het meer dan waarſchynlyk was, dat een inwendig Beenbederf, tot het uitwas de eerſte gelegenheid hadt gegeeven; konnende de vernietiging van 't eene, zonder de ſcheiding van 't andere, niet verwagt worden: welk laatſte een werk der Natuure is. Om die reden dan, ging ik over tot het volgende als een onderhoudend Middel. ℞. *Vin. Alb. Gallic. Unce j. Terra. Japon. gr. x. m.* Hier mede, tot in de Maand November deszelfden jaars, aangehouden hebbende, verkoos ik, om een weinig meerder te droogen, hetzelfde Middel in eene gelyke hoeveelheid gerectificeerden wyngeest opgelost te doen gebruiken: waar mede tot heden toe, zynde reeds 2. jaaren, 't ongemak in denzelfden ſtaat gehouden is, zonder de minſte ontlasting van Been te ontdekken.

VIERENTWINTIGSTE GEVAL.

In het laatst van November 1769. werd

werd my, door een bejaard Heer, de geneezing verzogt eener *Polypus*, zittende in de rechter neusholte. Deeze was zo lang, dat ze maar even binnen de uitwendige opening der neus bepaald bleef; en dus byna gelyk met den rand der neus-vleugel. Dit gebrek, wyl de neus vry lang en ruim was, hadt aan den onder- kant de dikte van den top eens kleinen mans duim; en, ſchoon dezelve naar boven verſmalde, behieldt echter de ſteel eene dikte, welke gelyk ſtond, met het uiteinde eener middenbaare pink: ſtrekkende, zo als naderhand gebleeken is, zig uit tot aan 't *Os Spongioſum Inferius*, waar door ik toen derzelver einde met het oog niet kon bereiken. De kleur deezer *Polypus* was bleek geel, en haare zelfſtandigheid ſlym bevattende.

Omtrent de oorzaak des gebreks wist de Lyder niets anders, dan dat hy ſedert ruim 15. jaaren, na eene gevatte koude, aanhoudende verſtopt en in zyne reuk gebrekkig was geweest: maar wat den tegenwoordigen ſtaat zyns ongemaks betrof, hetzelve hadt zig toen, ſedert ruim zes weeken, eerst kennelyk ontdekt.

Ik besloot de geneezing te beproeven door het gebruik van saamentrekkende Middelen. Ten dien einde deed ik hem een sterk afkooksel, van roode roozen bladen in rooden wyn, met pluksel in de neus brengen, en het zelve drie maalen daags hernieuwen. Met het gebruik daar van werd ruim agt dagen aangehouden; doch toen ziende, dat de vordering weinig te beduiden hadt, liet ik geduurende eenige dagen, tot eene proef, den Lyder den zuiveren Brandewyn eenige reizen daags opsnuiven: maar wyl hem dezelve het ongemak lastig maakte, ging hy wederom over tot het gebruik des voorigen Middels, met die verandering nogthans, dat ik, by 5 *Uncen* van het gemelde afkooksel, nog liet voegen een halve *dragma Terra Japonica.* Dit mengsel deedt meer dienst, en daarom werd 'er, in het vervolg, by 5 *Uncen* 2 *Scrupels* by gevoegd, met welk men tot den 26. January 1770. is blyven aanhouden.

Deeze behandeling nogthans hadt op den duur geen zeer gunstige gevolgen, want het gebrek was, geduurende dien tyd, slegs weinig opgekrompen, in dikte naauwlyks iet verminderd; doch de

Ly-

Lyder ademde vryer: ook was de kleur deszelven rooder en de zelfstandigheid vaster.

Staande deezen tyd, hieldt de Heer VAN GESSCHER zig bezig, met het neemen van proeven ter uitroeijing van verscheidene *Polypeuze* overblyffelen van eenen slymigen aart, zig ophoudende in beide de neusholten van een Jongman, van welken hy den 18. Oktober 1769, eene zeer aanzienlyke *Polypus*, die van agteren uit de neusholten tot beneden de *Uvula* was doorgezakt, hadt weggenomen. By deeze gelegenheid, veele Middelen, ter vernietiging te vergeefsch beproefd hebbende, als, de *Sabina. Merc. præcip. Ruber. Vitriol. Album. Terra Japon.* enz., besloot hy eindelyk, uit hoofde van den gelukkigen uitslag des *Spir. Sal. Marin.*, in andere uitwasfen door ons ondervonden, ook met denzelven, op dit geval, eene proef te neemen. En deeze onderneeming gelukte zo wel, dat hy, door het onvermengd gebruik van deezen Geest, den Lyder gelukkig heeft geneezen: door hem denzelven, na alvorens met de penceeling begonnen te hebben, dagelyks twee of drie maal te doen opsnuiven, zonder dat de Lyder daar

daar van eenig ander ongemak gehadt heeft, dan een enkele maal te moeten niezen.

Het goed gevolg zyner geneezinge, bragt my in de nieuwsgierigheid, om by mynen Lyder, door het neemen eener foortgelyke proeve, insgelyks de uitroeijing des gebreks te onderstaan. Hier mede maakte ik een aanvang den 27. January 1770, en deed het lighaam van de *Polypus*, zo verre mogelyk was, eenmaal daags door een penceel met deezen geest beftryken. Onmiddelyk na de beftryking, welke ik in den eerften tyd zelf verrigtte, werd het gebrek, door de fcherpte van het Middel, met een witte korst als overtoogen; doch in weerwil van dat verfchynfel, leed de Lyder daar door niets anders dan eene ligte traaning der oogen. Na iedere beftryking werd de neus met fyn plukfel gevuld: en dus voortgaande, kwamen 'er van tyd tot tyd, door het fnuiten van de neus, kleine gedeelten der gemaakte bekorstinge te voorfchyn, na welker affcheidinge het lighaam der *Polypus* zig telkens rood en onbefchaadigd vertoonde. In diervoegen verminderde dezelve allengskens; doch

de

de inademing door de neus bleef nog moeielyk, inzonderheid by nagt. Ter verbeetering daar van, liet ik den Lyder, van den 7. tot den 15. February, den *Spiritus* twee maalen daags gebruiken, en tegens den nagt, het meergemelde afkookſel, met plukſel in de neus brengen: maar daar mede geen voordeel behaalende, ſtaakte ik het gebruik deszelven, en hervatte ook weder het eensdaags gebruik des *Spiritus*.

Geduurende het laatst van deeze Maand, tot in April, was de inademing veel vryer, en 't ongemak merkelyk verminderd. Maar den 15. April vond ik den onder- en buitenkant der regter neus-vleugel met eene pynelyke ontſteeking en uitzetting naar binnen bezet, draagende alle kenmerken eener *Furunculus*. Hier voor liet ik den Lyder eenige maalen daags warme zoete melk opſnuiven, en dezelve met plukſel tegens dat gebrek aanleggen. Door deeze handelwyze, de ontſteeking en pyn verminderende, kwam 'er na verloop van weinige dagen ruime ontlasting van Etter, ter bevordering van welken ik de neus aldaar met een *Digestief* wiekje dekte.

Den

Den 20. werd ik 's avonds by den Lyder ontbooden, en daar gekomen zynde, vertoonde hy my, in een tinnen waterpot, naar gisſing vyf *Uncen* dik en gezond bloed, welk zig door de regter opening der neus ontlast hadt: my tevens vragende, of deze bloeding wel door zyn ongemak ontſtaan konde? van deeze gedagten bragt ik hem af, met te zeggen, dat zyne volbloedigheid veel eer van een dergelyke ontlasting te beſchuldigen was, om reden dat hy zeide, dien dag eene ongewoone zwaarte in het hoofd gevoeld te hebben: ook was de bloeding reeds geeindigd eer ik kwam, en is niet weer te voorſchyn gekomen.

Den 26. verwisſelde ik het gebruik der *Digestief* voor witten wyn, en zag toen by nader onderzoek, dat de *Polypus* reeds tot hoog in de neus was opgekrompen, ter plaatſe van den grond der neus- kuil, zynde die verhevenheid, dewelke men overgaat om in de keel te komen. Ik zegge opgekrompen, wyl ik, na de ſcheidinge, der meergemelde bekorstingen, de *Polypus* nimmer anders dan met eene gelyke en ongeſchonden vlakte gevonden had: een bewys derhalven, dat, in dit geval, iet anders

ge-

gebeurt, dan by de gewoone bytmiddelen.

Den 8. May deed ik het hulpmiddel, tot de helft met water verslapt, twee maalen daags met pluksel inbrengen, en dus tot den 12. Juny aanhouden, als wanneer zyne gewoone verstoptheid, die toen weer meerder was, my het gebruik des enkelen middels wederom deed hervatten, ter betere verspreiding van welken, hy drie maalen daags den enkelen witten wyn opsnoof. Op dien tyd zag ik klaar, dat het onderste sponsbeentje van die zyde, met eene meerdere hoeveelheid slyms, in deszelfs bekleedselen zittende, bezet zynde, de waare oorsprong van dit gebrek geweest was, zynde de hoeveelheid derzelver, den 23. Augustus dermaten verminderd, dat ik zyne geneezing ten aanzien van de *Polypus*, volkomen oordeelde, niet tegenstaande zyne verstoptheid, en in gevolge daarvan, ook deszelfs reuk, niet geheel verbeterd is.

Onder de aanteekeningen, van den meergenoemde Heer BLEKKING, vind ik tevens twee welgelukte geneezingen van *Polypen* der neus, voornaamlyk door deezen geest bewerkt. By de geneezing van

de

de eerſte nogthans, tot welker uitroeijing, met de tang, een ander Heelmeester reeds dag en uur bepaald hadt, vind ik, dat door hem ook *Spiritus Vitrioli* beproefd is, doch ik heb, zegt hy, in 't einde, de geneezing, inzonderheid door den *Spiritus Salis Marini*, in den tyd van twee maanden tot haare volkomenheid gebragt.

Het tweede geval is, eene *Polypus* der neus welke met beenbederf vergezeld was: doch ook deeze is op dezelfde wyze na de ontlasting van twee kleine beendertjes, door den gemelden *Spiritus Salis* in den tyd van drie maanden geneezen.

Zie daar wat ik, in de medegedeelde gevallen, omtrent het gebruik van deezen *Spiritus* heb waargenomen, welke gunſtige gevolgen ik aan niets anders te danken heb, dan aan de mislukte geneezing van 't eerstgemelde geval, en het voortzetten deezer proeven met myne vrienden.

Want, ſchoon men deezen geest, by verſcheiden Schryveren, in onderſcheidene omſtandigheden, vindt aangepreezen (o); echter heb ik nergens eenig berigt

(o) BOERHAVE, *Mater. Med. Sect.* 434. *pag.* 95, 100. DIO-

rigt ontmoet, waar in dezelve, omtrent de opgenoemde gebreken, opzettelyk ten Heelkundigen gebruike word voorgesteld: derhalven heb ik my moeten vergenoegen, met myne waarneemingen, en daar uit, deszelfs verdere voordeelen in volgende gevallen opmaaken.

Ik ben zeer gereed te gelooven, dat 'er nog andere enkelvoudige Middelen en ook soortgelyke vogten zullen gevonden worden, welker deugdzaamheid, ten Heelkundige gebruike, alleen by mangel van bekwaame proefneemingen nog is verborgen gebleeven.

Niets derhalven verlange ik meer, dan, dat myne geringe poogingen gelegenheid zullen geeven, ter verdere nasspooringen van een Middel, dat tot dus verre, in de Heelkundige werken, zulk eene geringe plaats schynt te hebben konnen verdienen: en schoon het zelve, by beroemde Mannen, als by uitstek nuttig tegens de verrotting en versterving, wel bekend is en beschreven; evenwel schynt het, in veele der gemelde ziekten,

DIONIS. *Oper. p.* 673. HEISTER Heelk. bl. 548. SHAUW, Oeffening der Geneesk. II d. bl. 30. CHIR. SCHLUSSEL I band bl. 610. VERDUC. *Pathologie*, *p.* 171.

ten, hunne oplettenheid niet getroffen te hebben.

Ik eindige dan met den wensch (om met den beroemden VAN SWIETEN eene zelve taal te ſpreeken) dat "dit onvergelyklyk Middel eerlang de plaats mag winnen, voor veele andere nutteloozе ſaamenmengingen".

NASCHRIFT.

Sedert den tyd, dat ik myne Verhandeling, over het gebruik des *Spiritus Salis Marini* enz., het Genootſchap heb toegezonden, is my een getal van elf gelukkige geneezingen bekend, van *Sarcomata* uit geboorten, waar onder ſommige van aanmerkelyke grootte. Twee *Polypi* van de neus, en twee ware *Epuli*. Van welke gebreken, ik ſommige gezien en zelfs door myne behandelingen geneezen heb.

Amſterdam
den 1 *May* 1775.

GE-

WAARNEMINGEN OVER GENEZENE HOOFDWONDEN, VERZELD MET FRACTUUREN IN HET CRANIUM.

DOOR

GERARD GREEVE.

I. *WAARNEMING.*

Den 6 Juny 1767 des namiddags om vier uuren viel C. S. oud 15 jaaren, zynde een zeer vlug en gezond jongeling, van een Cantoor, door een open ſtaande luyk, in de kelder, welke met op zyn kant gezette klinkers gevloerd was. De hoogte van dezen val gemeten zynde, was 26 voeten. Na den val was hy zonder beweging; zo dat men hem voor dood opnam: het bloed vliette hem uit den mond, neus, ooren en linker oog;

enige bewegingen in armen en beenen kwamen haast weder, en gaven teekenen van een noch tegenwoordig leeven, het welk meer aanwakkerende, kreeg hy geduurige neiging tot braaken, en deed zuks ook vervolgens, loosde de ingenomen ſpys en veel bloed, het geen hy by tusſchenpozing ſcheen in te zwelgen: hy bleef volkoomen onbewust en verdooft in alle zintuigen, het aangezigt was bleek, en 't geheele lichaam met klam zweet bezet; aan geene deelen zyns lichaams vond men enige belediging, behalven een *Contuſie* aan den linker onderarm, en boven dien een allerzwaarſte *Contuſie* aan de linker zyde zyns hoofds, waar door het bovenſte ooglidt in kort tot een uitermate dikte opzwol. Deze *Contuſie* ſtrekte zich uit over het geheele voorhoofd en gedeeltelyk over het opperhoofd en ſlaapbeen aan die zyde. Na een ruime aderlating op den arm, en de hoofdhairen met een ſcheermes afgeſchooren te hebben, wagtte men de noch verzogt zynde *Geneesheeren*, om nevens hun Ed. te overleggen, wat in deeze omſtandigheid ten beste des Lyders diende gedaan te worden.

Hoe moeilyk het is om in gevallen

van een gekneusde plaats aan 't hoofd, zonder verbreking of verfcheuring der dekfelen en de zagte deelen, over de belediging aan 't *Cranium* een gegrond oordeel te vellen, weten alle die er ondervinding van gehad hebben, of die in 't lezen van Heelkundige Waarnemingen bedreven zyn (a), maar in dit geval

 was

(a) Den 10. July 1773. 's morgens viel G. de lyfknegt van Mevrouw B. van de hooyzolder met het hoofd langs een plantier paal op den grond in het ftal neder: geheel beroerd in alle zintuigen wierd hy door zyn kameraden voor dood opgenomen. Een naby woonend Chirurgyn geroepen zynde, deed hem aanftonds een aderlating; waardoor hy eenige leeden begon te verroeren, en daar na bragt men hem in huis en te bed; men befpeurde uiterlyk aan zyn lichaam geen belediging, en dewyl hem niemand had zien vallen, wist men niet, of hy waarlyk een val gedaan had, of dat hy een toeval van bezwyming had gekregen. De Heer Profesfor HAHN, by den Lyder verzogt zynde, vondt na onderzoek een gecontundeerde plaats vlak op 't voorhoofds-been, en zyn Hooggeleerde liet my roepen. Den 12. dito in den vroegen morgenftond den Lyder vifiterende vond ik hem weder fprekende, hy wees my zelfs de beledigde plaats van zyn hoofd aan, en hy klaagde over een onlydelyke pyn in hetzelve: volftrekt was het hem onmogelyk, om het hoofd zonder in een flaauwte te vallen op te lichten, en enige drank gebruikende gaf hy dien weder over; de vorige dagen was hy veel minder prefent en geduurig flapende geweest. De beledigde plaats des voorhoofds teekende uiterlyk nog fchaving nog *Contufie*; maar myn vinger in 't gehair-

was by deze duisterheid iets byzonders, 't geen ik niet weet als een kenteeken der *frac-*

hairde deel zettende, voelde ik een zagte doch zeer weinig opgezette zwelling, meerder doortastende was het als of myn vinger van zelfs geleid wierd in een tastbare scheur van 't voorhoofds- been: ik liet hem uit en in ademen, en hoesten; 't laatste verwekte een onlydelyke pyn In 't hoofd; maar door dit alles kon ik niet bemerken, dat er eenige beweging door in de zagte deelen gemaakt wierd, echter scheen de scheur in 't voorhoofds-been zo kennelyk door my gevoeld te worden, dat als ik enige beweging in de zagte deelen bespeurd had, ik ontwyfelbaar vast zou gesteld hebben, dat 'er een *fractuur* in dat been plaats had: te meer om dat de tegenwoordigheid der toevallen zulks ook zeer waarschynlyk maakte. Ik berichtte zyn Hooggeleerden 't geen ik gevonden had, en wy gingen aanstonds t' zamen den Lyder zien, en na dat ik de hoofd- hairen op deze plaats door een scheermes afgeschooren had, was ik verwonderd, dat het kenteeken eener *fractuur* in 't voorhoofds- been nu niet meer te voelen was op die plaats, daar ik die zo even te vooren duidelyk meende gevoeld te hebben, maar ruim een duim afstands van de eerste plaats zydewaards teekende het gevoel een *fractuur* in het been aan: om niet te schielyk te zyn, besloot men het deel te omleggen door een *fotus* van *Spirit. Vini Camphor. Cum Sale Armoniac.*, en men liet het Compres zo dikwils, als het droog was, weder bevogtigen. De toevallen verminderden niet, en de Lyder geen afgang gehad hebbende, bragt ik die door een lavement voort, de traage en kleine pols deed de aderlating niet herhaalen; ik zag dien dag den Lyder verscheide maalen, en ik moet betuigen, dat telkens op een andere plaats op het gevoel een *fractuur* in het voorhoofds- been meende te

fractuur in het *Cranium* ooit aangemerkt gevonden te hebben, en dat meende ik, bewees my deszelfs tegenwoordigheid, gevoegd by alle toevallen reeds boven gezegd, onwederspreekelyk: de gekneus-

te kunnen ontdekken. Den volgenden nagt bragt hy met onlydelyke hoofdpyn, en aanhouding van alle andere toevallen door, zo dat ik hem 's morgens niet beeter bevond; men besloot echter noch zonder iets anders te doen met de voorn. *fotus* te *continueren*; doch de toevallen vermeerderden dien dag, en 's nagts was hy zeer pynlyk geweest, en reeds des morgens, (zynde toen den 5 dag) begon een krampagtige sluiting der onderkaak zich te vertoonen, de huid was niet meerder uitgezet, en vertoonde zich nog rood nog blaauw, maar kennelyk was hy op 't gevoel van het *Cranium*, door een onder de pees kalot uitgestort bloed, afgeweken. Nu vertoonde zich op het gevoel de *fractuur* aan beide de hoeken, de toenemende toevallen verpligtten tot een insnyding der zagte deelen, en ik deed die regt op het midden van het voorhoofd, van boven nederwaards ter lengte van ruim twee duimen. Met een herhaalde snede tot op het been doorgesneden hebbende, ontlastten zich omtrent twee lepels vol vloeibaar uitgevaat bloed; dat zich onder de pees kalot en op het *pericranium* uitgestort had: zo spoedig was dit bloed niet ontlast, of alle de bedriegelyke teekenen des gevoels van een *fractura Cranii* verdwenen, de krampagtige sluiting der onderkaak, die pyn in 't hoofd, die braking en rusteloosheid hielden alle dien dag op; en na dat de Lyder een verkwikkelyke nagtrust genooten had, was hy den volgenden dag veel beter; en na nog 12 volgende daagen was de gemaakte wond weder geheel genezen, en hy in alle opzigten in vorige gezondheid hersteld, en is ook altyd wel gebleven.

de plaats des hoofds zwol niet op, en de oneffenheid des beensgeſteldheid was zeer duiſter te voelen, maar door het geheele voorhoofds-been van de wenkbraauw af, tot aan de *Sutura Coronalis*, zag men ter dikte van een penneſchagt een kloppende beweging, en welke zich agter de voornoemde naad veel verbreedde en irregulier wierd. Deze beweging was zeer ſterk, wanneer hy braakte, en verhief zich telkens, wanneer hy uitademde; als ik den vinger er opzette, gevoelde ik 'er niets van, en deed het ophouden, maar loslatende kwam het aanſtonds weder: ik begreep dus, dat deze beweging door geen bloedvat der uiterlyke dekſelen gemaakt wierd, maar voortkwam door dien het been daar onder geſcheurd was, en dat de *dura mater* door de beweging der herſenen als door derzelver ſlagaderlyke vaten hier poging tegen de bekleedſelen deed, om zich van het bloed, dat op dezelve uitgeſtort was, te ontlasten, en welk bloed, door de opgezwollendheid der bekleedſelen, een tegenſtand om zich daar onder te verbergen vond, en dus telkens in het hoofd te rug keerende, deze langduurende klopping maakte. In hoe verre dat

dat deze myne opmerking gegrond was, zal naderhand blyken.

Wanneer de verzogte Geneesheeren gekoomen waren, beſchoude men des Lyders gevaarlyken toeſtand aan alle zyden, en na dat ik omtrent de noodzakelykheid der hoofds-inſnyding gegronde reden gegeven had, had ik het genoegen, dat eenparig door alle Genees- en Heelmeesteren hier tegenwoordig, wierd toegeſtaan om dit handwerk te beginnen. De Lyder gebragt zynde op een kamer, daar hy zoude konnen blyven, begon ik met een dwerſche ſnede ruim vier duim lang over het linker opperhoofds-been twee duimen agter de *Sutura Coronalis*; byna uit het midden van deze ſnede begon ik een tweede, wat ſchuinsch na beneden over 't voorhoofd; dus opende ik de hoofddekſelen in de gedaante van een T. Deze keuze van inſnyding, was ik om de *Musculus Temporalis* verpligt: in beide deze inſnydingen had ik in agt genomen dezelve by herhaling te doen, het mes aanſtonds niet op het been doorzettende; en deze voorzigtigheid kwam hier wel te pas, wyl ik anders zeer gemakkelyk in 't geval had kunnen koomen, om met de punt van 't mes,

door de ſcheur van 't *Cranium* heen te dringen, en de *dura mater* te kwetſen. Deze inſnydingen gedaan hebbende, ſcheidde ik de bekleedſelen en 't *Pericranium* van 't *Cranium*. De Lyder begon onder deze bewerkinge te ſchreeuwen, en ſtelde zich als te weer tegen iemand, daar hy gewoon was mede te verkeeren. Na deze groote inſnydingen der hoofds dekſelen, en ontblooting van 't *Cranium* zag men zeer duidelyk: dat, dat been gebroken en geſcheurd was, een ſcheur ging door het geheele *os frontis*, en was zo ver van een geweken, dat men de punt van een vry dik ſtilet daar kon tusſchen geſtooken hebben. Boven deze zag men een zeer irreguliere *fractuur* in 't *os Bregmatis*, en beneden na 't *os Temporum* wierd men door 't gevoel gewaar, dat het been aan dien kant ingedrukt was. Door alle deze ſcheuren, ontlastte zich veel bloed; 'twelk door ſterke uitademing en ſchreeuwing, welke de Lyder deed, als met golfjes van binnen uit het hoofd wierd uitgeperst. De ſplyting van 't *Os Frontis* en de *fractuur* in 't *Os Bregmatis*, was op die plaats, daar ik te vooren die kloppende beweging in de bekleedſelen gezien had, en de uitkomst

be-

bevestigde hier myn voorgemelde opmerking ten vollen. Het was aanſtonds, als of door deze bloeds ontlasting uit het hoofd, des Lyders levendige werkingen meerder wierden: maar de groote bloeding der zagte deelen, was hinderlyk aan een naauwkeurig onderzoek. Het was dan daarom, dat men beſloot, zich met het reeds gedaane voor ditmaal te vergenoegen; ik verbond den Lyder, met de vleeschlappen door droog plukſel te verwyderen, en de wond met het zelve te vullen, 't welk ik met de compresſen alles verzekerde, door het groote hoofddekſel.

Den volgenden nagt bragt hy zeer onrustig door, hy greep geſtadig na de beledigde zyde, en zou dikwils het verband hebben afgetrokken, waren de oppasſers niet op hunne hoede geweest; het braken verminderde, en eenigen drank hem toegediend had hy gedronken. Den volgenden morgen tot een nader onderzoek beſtemd, weekte ik met laauw water het verband los. Hy was onder deze behandeling woelig, 't geen te weeg bragt, dat het zo voorzigtig niet konde afgenomen worden, zonder op nieuw bloed te ſtorten; ook vondt men noodig om

om de infnyding langs de fcheur van 't *os Frontis* noch wat te verlengen: 't geen ik op een gefleufde fonde deed: het been eischte ook nog meerder ontblooting aan den beneden kant, 't geen hoe gemakkelyk zulks ook van boven te doen was, hier, om de *Fimbriæ* van den *Musculus Temporalis*, een zeer moeilyke bewerking was: ik moest het gedeeltelyk door een mes fcheiden, en affchrappen; inmiddels bragt ik dit verband alles in dien ftaat, dat men by het volgende gemakkelyk de *Trepaan*, zo zulks vereischt wierd, ftellen kon, en voor ditmaal my met het reeds gedane vergenoegende, verbond ik mede als den vorigen avond; ik voorzag my voor het avond verband, van alle het noodige wat tot de *Trepanatio* vereischt mogt worden.

Tot het avond verband, het geen om 7 uuren beftemd was, was des lyders toeftand gebleven als te vooren, gevende alsnoch de allerminfte kenteekenen niet van een bepaalde bewustheid; ik weekte het verband weder los, en nam het voorzigtig af. De min bloedigheid der wond toonde de gefteldheid van 't been beter als te vooren; men zag dat het *os Frontis*

tis zeer ruim gefcheurd was, van de *Sutura Coronalis* tot op de *orbita*, en mogelyk noch verder, 't geen 't gezigt ontweek: doorgaande, aan het bovenfte gedeelte, was dit been aan de voornoemde naad in ftukken gebroken, gelyk ook het *os Bregmatis* gebroken was, en dat toonde een zigtbaare indrukking na de zyde van 't *os Temporum*; alle deze ftukken zaten echter in elkanderen zo vast, dat ze niet te bewegen waren: de ruimte der fcheur echter gaf doorgang aan de punt van een *Elevatorium*, waarmede ik een hoek van een ftuk been vattede, en 't geluk had van 't uit te wrikken; dit ftuk been was van het *os Frontis* en driehoekig, bevattende aan zyn breed einde in zich een gedeelte der voornoemde naad, en 't was grooter dan ik door een *Trepaan* boor zoude uitgeboord hebben. Hier door ontlastte zich noch veel geftold bloed uit het hoofd, en gaf een behoorlyke ruimte tot inbrenging van *Elevatoria*; waardoor ik poogde om het ingedrukte beenftuk op te lichten en gelyk te voegen: maar het weerftond myn poging, niettegenftaande ik daar toe het *Elevatorium* van PETIT, verbeterd met de bol van LOUIS, 't welk een zeer

ge-

geſchikt werktuig is, met kragt gebruikte. 't Gelukkig uitnemen van dit ſtuk been bewaarde den lyder van niet *getrepaneerd* te worden; in 't verbinden vulde ik de plaats van dit beenſtuk met een dun doorgaat ſtukje loot, dat de *dura mater* niet konde drukken na de wys van BELLOSTE, en 't verdere verband deed ik als te vooren. Den volgenden nagt bragt de lyder weder woelig door; maar zyne kennis was wat meerder, hy gaf te kennen als hy moest wateren, en zyn koorts was niet ſterk. In deze geſteldheid vond men hem 's morgens, in welk verband ik noch een hoekig ſtuk been mede in de naad gevat uitligte: door deze noch meerdere ruimte poogde ik andermaal om het ingedrukte beenſtuk op te ligten, maar zonder voordeel; ik verbond weder als vooren, met dat onderſcheid, dat ik een plaatje van zilver, naar de kroon ener *Trepaan* gemaakt, gebruikte om voegelyker 't been te vullen. Ik verbond op dezelfde manier den lyder tweemaal daags, en het zal van geen zonderling nut zyn alles te verhalen, wat er van verband tot verband voorkwam. Zyn bewustheid wierd meerder, zyn koorts was weinig, hy dronk gewillig

zo

zo hem iets gegeven wierd, zyn water-loozing maakte hy met waarſchouwing, enige Lavementen tot bevordering der afgang wierden met voordeel geappliceerd, hy begon enige zyner vrienden te kennen, ſliep ſomtyds enigen tyd gerust aan den anderen, maar wierd ook ſomtyds als verwoed wakker, en gaf als dan zyn oppasſers veel werk om te beletten, dat hy het verband niet afſcheurde, en zonderling was het, dat hy als verwoed op iets kon byten, en met zyn tanden knerzen. Dit duurde met een gewenschte verettering der wond, en zigtbare beterſchap van dag tot dag tot den 13 dito; wanneer ik verpligt wierd om de benedenſte lapwond, die by elk verband veel pyn veroorzaakte, en zeer dik was, door een ſcheermes aan de zyde des ſlaapsſpiers af te ſnyden. Op dien tyd begon het ingedrukte ſtuk been op 't gevoel te waggelen; maar echter, ſchoon ik den bovenſten overſtekenden rand met een tang gelyk ſneed, kon ik het door hef-tuigen nog gelyk voegen, nog uitligten, de Etter zakte uit den omtrek der wond meest na de opening die in 't been was, en ſtortte zich uit op de *dura mater.*

Tot

Tot noch toe had zich geen verſchynſel van enig kwaad toeval opgedaan, maar de ettering der wond wierd zo overvloedig, dat hoe oplettend ik zulks tragte te beletten, niet konde voorkomen, dat zich een menigte derzelve op de *dura mater* ſtortte; het *fragment*, dat los was, dit vlies aan den onderkant ook drukkende, en de *dura mater* met een korst geronnen bloed bezet zynde, begon de wond te rieken, gemerkt de warmte van 't ſaiſoen daar ook veel aan toebragt. Dit ontdekte men reeds 's avonds den 14, zynde het toen den 9den dag van den val, de Lyder kreeg koorts, wierd onpreſenter, ſliep ongeruster en ſnorkend, had des nagts zyn water onwillig laten loopen: dit alles verpligtte ons reeds des morgens den 15. om een nieuwe proef te doen tot wegneming van het ſtuk been, ik ſneed weder nog zo veel ik kon van den overſtekenden beenrand weg, waardoor ik zo veel ruimte maakte, dat ik met moeite een zeer plat puntig *Elevatorium* inbrengen kon: hier mede haakte ik het ſtuk been vast, en de gladde zyde van 't *Elevatorium* tegen 't vaste been tot ſteunpunt ſtellende, trok ik het gelukkig na boven; zo dat het zich

toen

toen gelyk voegde: dit *Elevatorium* door een myner Confraters latende vasthouden, bragt ik de punt van 't *Elevatorium* van PETIT onder hetzelve, met zo een gewenschte ligting dat het omboog; waar na ik het met een tang vattede en uitnam: de *dura mater* was onder dit beenſtuk zwart, maar met een zeer levendige klopping, veel etter ontlaste zich uit de opening, enige losſe en noch vast zittende ſtukken van de binnenſte tafel nam ik weg; de opening die nu in 't *Cranium* was, vulde ik met een doorgaat ſtukje loot, 't gene echter geen drukking konde maken, en ik verbond de wond weder met een regelmatig verband. Van agteren bleek het, waarom dit beenſtuk zo moeilyk gelyk te voegen was geweest; door dien de binnenſte tafel veel breeder als de buitenſte, en met tandagtige uithoeken was afgebroken.

Hier was nu de zorgelyke omſtandigheid gebooren, hoe men best de natuur door konst zoude helpen; want de ſtukken been die ik had uitgenomen, maakten byeengevoegd ruim de grootte uit van zeven, die men door een ordinaire trepaanboor uitboort. De opening in 't *Cranium* was een langagtige driehoek, ruim

drie en een halven duim lang, en twee duim van boven breed, behalven noch de ſcheur die door het geheele voorhoofds-been heen ging. Hoe veele Lyders zyn er niet omgekomen, die reeds 't eerſte gevaar hunner hoofdwonden hadden doorgeſtaan, en in wien de herſtelling der zintuigen reeds blykbaare hoop ter herſtelling gaf, door een *Fungus* die zich door een geboorde Trepaans opening verhief? Hoe veel konstgrepen zyn er voormaals niet op zo een *Fungus* gebezigd? de affnyding, afbinding of vertering door bytmiddelen, hadden allen even meest dadelyke gevolgen. Dit gedugt toeval had ik hier niet minder te vreezen: maar aanſtonds daar op bedacht zynde, ging ik het tegen door eerst de verlooren zelfſtandigheid van het been te vullen, met een doorgaat loode plaatje, terwyl ik door een konstige hand er een, na de uitgenomen beenſtukken van zilver liet maken; het was in zyn bodem doorboord met gaatjes, en met een omgeſouldeerden rand, die byna de dikte van 't *Cranium* had, voorzien: op dezen rand waren twee diverſche ſtyltjes vastgehegt, die met haar vier uitſtekende hoeken, als het plaatje geappliceerd

was,

was, aan wederzyde op het *Cranium* rusteden: *de dura mater* konde er dus niet door gedrukt worden, de Etterstof kon zich door de openingen vry ontlasten, 't verband kon zonder enig gevaar regelmatig worden aangelegd, en 't was het belettend werktuig tegen een gedugte *Fungus.* Reeds den 17 was het, dat ik het in plaats van 't loode gebruikte.

Inmiddels had ik by elk verband de *dura mater* met warm gemaakte *mel rosar.* bestreken. De voorgemelde *crusta* scheidde spoedig, de reuk verdween, en uit de *dura mater* begonnen zeer levendige *papillæ* op te schieten. Des Lyders verstand luikte op, alle zyne zintuigen kwamen weder, hy begon met smaak eenige verkoelende vrugten met een booteram te eten, en 't wierd niet meer noodig, zyn afgang door clysteren te bevorderen. In dezen gunstigen toestand was het reeds den 14 dag van zyn ongeluk, dat men ook besloot het verband, 't welk noch tweemaal daags gedaan was, op eens om de vierentwintig uuren te verminderen. De *dura mater* reeds zich zuiver vertoonende, liet ik ook na het gebruik van de *mel rosar.*; de geheele hoofdwond had ik tot noch toe gedekt

met droog plukſel, en over 't zelve gelegd een compres in warmen franſchen wyn bevogtigd, en alles vastgehouden door het groote hoofd- dekſel; doch de woeligheid des Lyders, die ook veel aan 't verband trok, verpligtte my tot 't *Capeline*, dat ik weder ſloot met den zeshoofdigen band. In de volgende verbanden maakte de aanhegting van het plukſel in het afnemen veel pyn, inzonderheid na de zyde des ſlaaps; om dit voor te komen, gebruikte ik een dunne *Sparadrap*; dit ging in den beginne zeer goed. De wond *Cicatrizeerde* aan de zyde van de huid aanmerkelyk, eu het verband was lydelyker; doch dit voordeel duurde niet lang; want de *Sparadrap* den etter niet *abſorberende*, wierd die gedreven naar de laagſte plaats der wond, zakte op het plaatje, en, ſchoon dit met plukſel gevuld was, door het zelve op de *dura mater*. Dit verpligtte ons de *Sparadrap* af te laten. By elk verband nam ik het plaatje ook uit, en waſchte het af in warmen franſchen wyn, voor dat ik het weder *appliceerde*, den etter van de *dura mater* met dotjes plukſel afvagende.

Gelyk geringe omſtandigheden 't verband

band pynlyk, en de Lyders (om zo te ſpreken) dol zouden konnen maken, als men dezelve niet naſpeurt; zo was het hier geſteld met des Lyders ooren, welke, om dat hy te vooren zyn eigen hair droeg, nooit aan enige knelling gewoon veel ſmert door het knellend verband begonnen te maken, het welk ik ontdekkende verbeterde door ze buiten knelling te houden, en ze van agteren op te vullen met compresſen.

Dagelyks met droog plukſel voorts verbindende, kan ik niet voorby om aan te merken, 't geen ik niet weet in veel *obſervatien* gemeld te zyn; namelyk, dat men zag, dat de herſenen nog herſen vlieſen op verre na het hoofd niet vulden; men kon zeer wyd, inzonderheid aan den binnenkant, in 't hoofd inzien, ja er wel een vinger tusſchen geſtoken hebben zonder de *dura mater* te raken (b), en ik meen opgemerkt te hebben, dat in droefgeestige tyden, (die de Lyder ſomtyds had) deze zakking der herſenen meer was als anders; deze groote losheid der *dura mater* van de zyde van 't *Cranium*, bewees de proeve van HAL-

(b) Naderhand heb ik dit ook opgemerkt gevonden, in de derde Waarneming van ACREL.

LER, over de beweging der herſenen, overeenkomſtig met de ademhaling, zo zigtbaar, dat dit enkele geval in ſtaat was, (om dat men 't zo veel dagen aan den anderen konde zien) alle twyfel des aangaande te beſlisſen: hy hieldt veeltyds onder het verbinden, als ik het plaatje afnam, den adem in, dan waren de herſenen en *dura mater* zeer laag, en ik had moeite om den etter af te vagen: wanneer hy ſchreeuwde, vervulde het hoofd zodanig, dat de etter met golfjes uitſtroomde: wanneer hy matig uitademde, zag men zeer duidelyk, (behalve de geduurige klopping der ſlagaderlyke vaten in de *dura mater*) door de beweging der herſenen het hoofd volder worden, maar wierd niet geheel gevuld: dit gebeurde alleen als hy ſterk ſchreeuwde; integendeel zakte alles weder zeer laag, als hy den adem lang inhieldt. Dikwils gebeurde het ook dat, zo ras het hoofd van 't verband ontbloot was, hy een onlydelyke pyn gevoelde in de kiezen, 't geen meest na een kwartier uurs weêr bedaarde, doch hem ſomtyds ook wel veel langer bybleef.

De buiten beenſchors van 't *Cranium*, die zeer lang droog bleef, begon nu

hier

hier en daar eenige *papillen* op te ſchieten, inzonderheid uit de randen, en de *dura mater* had zeer zichtbare vleeschheuveltjes reeds gemaakt; wanneer men op den 23. July gewaar wierd, dat de buitenſchors van 't *Cranium* zich beweeglyk vertoonde, en den tweeden dag daarna was 'er een gedeelte zo los geworden, dat ik het zonder enige moeite kon afnemen, en den daar aan volgenden dag de rest van den geheelen bovenrand, en ook van de punten van het geſpleten voorhoofds-been, in zo verre het niet gedekt ware door de bekleedſelen: want het gene noch met de bekleedſelen was gedekt gebleven, is zonder eenig toeval nog *exfoliatie* verenigd.

Na de *exfoliatie* van het been, gebruikte ik het plaatje niet meer; want hoe zeer het aan 't oogmerk voldaan had, zoude het nu een ſchadelyk lichaam zyn geworden, en de *osſificatie* van het been hebben gehinderd. De plaats van hetzelve vervulde ik door een groote wiek, en 't overige van de wond dekte ik op dezelfde wys. De randen van de beenwond en de oppervlakte van 't been waren ſpoedig met een zuiver rood vleesch bezet. Ik heb, hoe naauwkeu-

rig ook opgemerkt, niet anders konnen beſpeuren, dan dat het de zelfſtandigheid van 't been zelve was, waar uit dat vleesch weêr uitgroeide. De *papillen* van de *dura mater* raakten de zyde eerst aan den kant van 't ſlaapbeen, en vereenigden zich daar zeer ſpoedig. Langzamer ging dit aan de boven zyde; echter hegte zich de *dura mater* daar ook: door die vereeniging dezer *papillen*, kreeg men een platte wond, die haar klopping behieldt, en by ſterke inademing als een kuiltje kon inzakken. De *Cicatrizatie* vorderde van de zyde der wond aanmerkelyk, en de opening in 't *Cranium* wierd vaster. De menigvuldige etter, die verpligt had, om alle dag te verbinden, verminderde; zo dat men den 27. Augustus beſloot 't verband om de twee maal 24. uuren te vernieuwen. De Lyder was nu zeer wel, gezond, ſterk, nimmer enige hoofdpyn hebbende, en kon zonder vermoeidheid enige uuren aan den anderen zich met teekenen vermaken. Echter reeds van den 15. Augustus, was de omtrek van de wond weinig *gecicatrizeerd*. Het droog plukſel maakte het verband door zyn aanhegting weêr pynlyk. Pleisteragtige midde-

delen, hoe droog en ſchraal ook geſmeerd, maakten meer etter, en 't vleesch *Fungeus*; zeer dun lood, 't geen door de Esſayeurs tot de zilver proeven gebruikt word, zou voordeel hebben gedaan, maar men kon het niet lang bezigen, om dat het niets *abſorbeerde*, en daardoor wierd de plaats van de beenwond te vogtig. De *Vitriool*- ſteen over de randen geſtreken, deed ook niets aan 't oogmerk der heeling. Dit duurde, zonder dat men zeggen kon iets ter genezing van de zyde der wond gevorderd te zyn, tot den 18. September, wanneer de Lyder, (die nu reeds over huis ging) de matigheid die hy in eten en drinken gehouden had, te buiten ging; hy at ter ſluip eenige lepels graauw Erten met braadvet, en een ſtukje gebraden osſen vleesch, en vervolgens veel groente. Hier door kreeg hy 's avonds een ſterke koorts met walging en braking, en had een zeer onrustigen nagt. De wond deelde aanſtonds in dit toeval; een *Eryſipelas* bezette de heele zyde des hoofds, en viel als een uitwendig vergift op de reeds gemaakte nieuwe huid, waardoor veel vernield wierd; en in de wond zelfs had men eenige ſtippen, als of ze door een bytſteen gemaakt wa-

 ren.

ren. Hoe ſlegt zich dit nieuwe toeval ook opdeed, was het echter ſpoedig weder bedaard; want door *pulp: Caſſ: et Tamarind. gelaxeerd* zynde, bleef de koorts weg, en de *Eryſipelas* verdween; de toevloed van ſtof verpligtte weêr tot een dagelyksch verband. Een klein beenſchilfertje wierd opgeworpen, 't geen ik uitnam. Hier na ſchikte zich de wond ter genezing, met zo een gelukkigen voortgang, dat na noch een klein beenſchilfertje, 't welk zich onder de bovenſte lap wond onthouden had, uitgenomen te hebben, de *fungeuziteit* aan die zyde ook inkromp, en de geheele oppervlakte vereenigde zich vervolgens zodanig, dat de geheele wond op twee of drie kleine ſtipjes na, als een ſpeldeknops grootte, met een vast lidteeken, den 22. October geſloten was. Het hoofdverband liet ik nu na, en dekte het lidteeken met een welgevoegd plaatje van binnen met zeemleder gevoederd; 't welk ik door een band die om het hoofd gong verzekerde. Hier mede gewende hy zich aan een paruik, en aan de lugt, en zou reeds den 25. dito, volkomen genezen, zyn kerkgang gedaan hebben; maar den dag te vooren openbaarde zich een roozige ont-

ſte-

ſteking over het hoofd, met uitdaauwing agter de ooren. Een gedeelte van het nieuwe lidteeken wierd ook weder raauw en vogtig, 't geen langzamerhand weder droogde, zo dat den 4. December alles zo wel was en bleef, dat hy geen opzicht over dit ongemak meer noodig had: zynde in zo een volkomene gezondheid, en bekwaamheid van geest, als hy ooit te vooren geweest was; met een woord, geen enig letſel hoe ook genaamd, zou men kunnen opnoemen, dat hem is bygebleven.

De behandeling van dit zorgelyk geval, deed ik onder opzicht van de *Geneesheeren* WOERTMAN, SCHUTS en VAN DER SCHROEF, en met adſiſtentie van myn *Confraters* H. V. LOENEN, S. V. D LINDEN en D. C. WEEFERS, terwyl veel andere *Hoogleeraaren*, *Geneesheeren*, en *Heelmeesters*, dikwils my de eere deeden, om myn behandeling te koomen zien.

II. WAARNEMING.

Den 17. February 1773. 's avonds om tien uuren wierd HENDRIK, de Koetſier van de Wel Edelen Heer VAN DER HOOP, oud 28. jaren, met het hoofd voor over

buk-

bukkende, door de agtervoet van een koets paard, zo geweldig tegen hetzelve geslagen, dat hy bezwymd neerviel, en door zyn mede koetsier, die by hem in de stal was, voor dood wierd opgenomen. Geroepen zynde, vond ik hem by myn komst noch bezwymd, hebbende een doodbleek aangezigt, en een klam zweet op hetzelve, dat zich ook over 't geheele lichaam uitstrekte, en, door een wond aan 't hoofd, zeer bloedende. Ik onderzocht het hoofd, en vond aan 't bovenste linker zydelingsche gedeelte van 't opperhoofd in de bekleedselen een wond van byna vier duimen lengte, en in zyn midden byna een duim breedte van een geweken. Myn vinger daar in brengende ontdekte ik dezelve door te gaan niet alleen tot op het *Cranium*; maar tevens, dat het been daar ter plaatse een aanmerkelyken indruk had. De hoofdhairen afgeschoren hebbende, vond ik my verpligt aanstonds de zachte deelen te verwyderen, om de beensgesteldheid met meer naauwkeurigheid te kunnen onderzoeken, ten welken einde ik de wond aan haar beide hoeken verlengde. Vervolgens deed ik een insnyding van 't midden der wond na boven, en een vierde

in-

insnyding van het midden na beneden. Alle deze insnydingeu deed ik met een genoegzame voorzorg, om de punt van 't mes niet direct tot op het *Cranium* door te drukken, maar de doorsnede met herhaling tot op het been te doen. De zachte deelen dus in 't kruis ruim genoeg doorgesneden hebbende, separeerde ik de lappen van den gemaakten vierhoek van 't *Cranium*, en nam die zeer ruim door een schaar weg. Door deze gemaakte ruimte zag ik een zeer groote beens indrukking, zelfs met vermorseling; doch welke stukken alle zo vast klemden, dat ik er geen een uit konde nemen. Echter vloeide door de tusschen-wydte der scheuren veel bloed, dat zich op de *dura mater* uitgestort had. Onder de bewerking klaagde de Lyder en braakte met herhaalde tusschenpozingen. Ik vulde de wond met droog pluksel, overdekte dit met compressen, en omsloeg alles door het verband het groote hoofd-deksel. Niet tegenstaande hy veel bloed verloren had, deed ik hem noch een aderlating op den arm; waar onder hy presenter wierd, en wel zodanig, dat hy (behalven de pyn aan zyn hoofd) my zeide een volstrekte be-

weeg-

weegloosheid te gevoelen in zyn geheelen rechter arm. Ik onderzocht zyn arm, maar kon geen de minste *Contusie*, nog enige andere uiterlyke belediging daar aan gewaar worden. Men bragt hem te bed; en na dat hy dien nagt gerust enige uuren geslapen had, vond ik hem 's morgens zeer present van geest, wist zyn ongeluk, duidelyk en verstaanbaar sprekende, te verhalen. Hy zag zeer vlug uit beide zyn oogen, en hoorde het minste geritsel. De reuk en smaak was onbelemmerd, gelyk ook in alle deelen 't gevoel, zelfs in den verlamden arm. Ik liet hem op een hard lichaam sterk byten, 't welk hem niet hinderde. Hy had neiging tot braken en wierp het ingenomen vogt daar door zeer gemakkelyk weder uit. Hy kon zyn hoofd zelfs zonder hulp opligten, maar klaagde over pyn in de wond. Zyn pols vol zynde deed ik hem noch een aderlating van 10 Uncen, en ik verzocht den Heer Med: Doctor en Professor OOSTERDYK SCHACHT tot myn adsistentie.

's Namiddags in byzyn van zyn Hooggeleerden den Lyder bezoekende, vonden wy hem als 's morgens. Ik weekte met laauw water het met bloed door-

dron-

drongen verband los, en nam alles voorzichtig af. Na alles afgenomen te hebben, zag men in 't linker bovenste gedeelte van 't opperhoofds-been, even onder de *Sutura Sagittalis*, een zich schuins na beneden toe strekkende groote gemorselde beens indrukking, zo diep dat men in dezelve wel een vinger zou hebben kunnen verbergen. Den omtrek van 't been, genoegzaam ontbloot zynde, vondt men geheel, zonder enige uitgestrektheid van *fractuur* of *fissuur*; maar alle de ingedrukte beenstukken waren zo vast geklemd, dat ik niet als met veel moeite enige tusschenruimte in dezelve ontdekken kon. 't Overleg was, om enige stukken been uit te ligten. Dit beproefde ik op verscheide plaatsen met byzondere *Elevatoria*, en eindelyk voegde ik een zeer dun, wiens punt als een beiteltje was, in een tusschen reet, en ligtte een *fragment* daar mede uit; en na daardoor ruimte gekregen te hebben, nam ik 'er noch 12 à 13 weg, het een meer en 't ander minder groot; van alle deze *fragmenten*, en noch een menigte die ik vervolgens weg nam, was 'er geen enige, die beide de tafelen bevatte; ze waren alle door het *diploë* van elkanderen gescheiden. Sommige

stuk-

ken van de onderſte tafel waren diep in de *dura mater* gedrongen; waardoor haar wegneming een bloeding veroorzaakte, die zo toenam, dat ik enige andere moest laten blyven tot een beteren tyd. Ik verbond de wond door een zagte vulling, zo als ik de eerſte maal gedaan had: na het verband en wegneming der *fragmenten* verminderde de braking; zo dat de Lyder enige koppen ſlappe Coffy en een dronk koud water inhieldt. 't Overige van den dag en volgenden nagt, bragt hy tamelyk rustig door. 's Morgens vond ik den Lyder redelyk wel, de hoofdpyn was zeer gematigd, en de pols teekende geen de minſte koortſige beweging. By het verband nam ik noch zes zeer aanmerkelyke beenſchilfers weg, en de opening in 't *Cranium* door 't wegnemen van deze en de vorige, maakte een vry geregeld ovaalswys gat, hebbende byna drie duim lengte en een en drie vierde duim breedte. De *ſystole* en *diastole* in de vaten van de *dura mater* was zeer levendig. Daags te vooren had ik my een naauwkeurig denkbeeld ingeprent van de opening, die ik in 't *Cranium* zoude hebben, wanneer ik alle de *fragmenten* uitgenomen had,

en

en op deze gisſing had ik my een zilver doorgaat plaatje, het welk op vier ſtyltjes rustte, door een kundige hand doen vervaardigen, om daarmede de beens-opening te bedekken, en de plaats van de verloren zelfſtandigheid te vullen, ten welken einde het zo gemaakt was, dat ik de ſtyltjes na de dikte van 't *Cranium* konde buigen, en aangevoegd zynde kon dienen tot een ſteunpunt van myn verband, en een tegenhoudend beletſel voor de opryzing en uitpuiling van 't *Cerebrum:* het paste volmaakt in de beens-opening, en door een regelmatig verband, met behoorlyke vulling van plukſel, deed ik het plaats houden. De lyder, dus verbonden zynde, bragt het overige van den dag, en den volgenden nagt, zeer rustig door. By het volgende verband was de lyder zeer preſent, de neiging tot braken geheel ophoudende, en niet tegenſtaande de beginnende ettermaking van den grooten omtrek der wond, had hy geen koorts: alles afgenomen hebbende ontdekte ik, in den enen hoek der beens-wond, noch een aanmerkelyk *fragment* van de onderſte tafel, 't welk omgebogen was, en de *dura mater* kwetste, doch 't welk noch vast

 hield

hield aan zyn ander einde; ik ligtte het op, en brak het af, en na 't weg genomen te hebben, verbond ik als vooren; de lyder loosde zyn water willig, doch tot noch toe had hy geen afgang gehad. Om die te bevorderen zette ik een *Lavement*, daar een goede ontlasting op volgde; maar onder 't drukken om den afgang te maken, werd zyn ſpraak belemmerd, zo dat hy ſommige woorden niet kon uitbrengen; maar enige ſprak hy noch duidelyk. Alle zyne andere zintuigen bleven onberoerd, en den volgenden nagt bragt hy zeer rustig door, en een weinig dun voedſel gebruikende vond men by het verband alles zeer wel. Den 22. dito vond ik by het verband noch een diep ſchuilend *fragment*, van de onderſte tafel afgeſcheiden, de *dura mater* drukkende en kwetſende; dit zeer diep onder de bovenſte tafel verborgen zynde, brak ik het echter door een *Elevatorium* los, en nam het uit; na 't verband weder geregeld als te vooren aangelegd te hebben, was hy 't overige van den dag zeer wel. Maar des nagts overviel hem een geweldige hoest, die hem weinig had doen rusten, en waardoor zyn hoofd zeer

ver-

vermoeid was. By 't verband vond men zulks geen ſchade gedaan te hebben; de *ſystole* en *diastole* der vaten waren levendig, en de omtrek der wond was in een volmaakte verettering, zyn ſpraak tot nu toe belemmerd begon te verbeteren, zo dat hy na den volgenden nagt wel gerust te hebben verkwikt was, en zyn ſpraak nu geheel onbelemmerd; hy klaagde weinig over 't hoofd, maar had een zware pyn in den rechter ſchouder, dien hy zo min als den arm aan die zyde kon opligten: intusſchen was het of nu alles voor den wind ging, en dat de genezing zich voorſpoedig zou ſchikken. De gezonde toeſtand van den lyder, 't herſtel zyner zintuigen, de geregelde verettering der wond, een oppervlakkige ſcheiding der *dura mater*, en voortbrenging derzelver *papillen* waren deze vleiende teekenen. Het wel voegelyk plaatje hield, door een regelmatige en de natuur nagebootſte drukking, de geweldige pogingen van 't *Cerebrum* om zich op te heffen, en de beenwond door te dringen, zonder enige drukking tegen; en deze behandeling toonde hier reeds deszelfs groote noodzakelykheid; want het is zonder ondervinding byna niet wel te gelooven,

 met

met welk een ſterk geweld 't *Cerebrum* zich zocht te verheffen, en ter been-wond door te dringen; ten welken einde ik verpligt was om het verband door een ſterk ſluitende *Capeline*-band te onderſteunen. Deze vleiende teekenen van voorſpoed duurden tot den 10 dag van des lyders ongeluk; want in dien nagt overviel hem een zware aanval van aamborstigheid: men berigtte ons dat hy gezond zynde nu en dan daar aanvallen van gehad had, maar dit toeval eindigde met een verſchikkelyken hoest, waardoor hy zeer vermoeid en rusteloos het overige van den nagt doorbragt. 's Morgens zynde nu den 11. dag vond ik hem zeer verzwakt, zyn ſpraak was op nieuw belemmerd, en de beweging van zyn rechterbeen van de heup af tot de teenen toe, daar tot noch toe geen letſel aan beſpeurd was, was byna geheel weg. By het verband vond ik (hoewel de hoest nu volkomen ophield,) zo een ſterke ſtootende beweging van de herſens tegen de beledigde plaats, dat zelfs myn hand, hoe drukkende ook, op het verband gelegd, daar door telkens opgeligt wierd. 't Verband echter afgenomen hebbende, vond ik de goede ver-

ettering in den omtrek der wond, in een dunne ſcherpe ſtof veranderd; de *dura mater* verſcheurd, en alle te vooren zichtbare *papillæ* verdwenen; 't *Cerebrum*, niet tegenſtaande het wel voegelyk verband, was enige lynen boven de beenwond uitgezet, en hebbende noch een ſterke ſtootende beweging: ik liet hem zyn adem inhouden, en door een zagte drukking bragt ik het *Cerebrum* nederwaards, vulde de beens-opening weder met myn plaatje, en lag tusſen de ſtyltjes een langwerpig Compres, om 't meerder nederwaards te drukken, en na den omtrek behoorlyk gevuld te hebben omſloot ik alles door een vry vast ſluitenden *Capeline*-band; onder de bewerking, en kort na 't verband, had de lyder een ſcheele hoofdpyn, die ſpoedig geheel verdween; ik kon niet de allerminſte misſlag in zyn levens regelen van dit toeval beſchuldigen: des avonds na verbed te zyn werd hy weder aamborstig, en kreeg op nieuw een aanval van hoest; door deze geweldige ſtootende beweging, borst een bloedvat in 't hoofd; waarop een zware *Hæmorrhagie* volgde, die rykelyk door het verband heen ſtroomde, en

 veel

veel doeken en beddegoed had nat gemaakt. Geroepen zynde vond ik hem boven mate angstvallig en fomber; eer ik het verband losmaakte, deed ik een ruime aderlating, en het verband afgenomen hebbende hield de bloedvliet op: zeer duidelyk zag ik, dat de *pia mater* nu ook verfcheurd was, en dat daar door de bloedftorting ontftaan was, over 't *Cerebrum* lag ik een plumafool en daar op het plaatje, en 't verdere verband weêr even fluitend; hy rustte dien nagt heel weinig, door dien er noch verfcheidene aanvallen van hoest kwamen, doch hy loosde daar door enige fluimen, en zulks fcheen hem wat te verligten: den volgenden morgen was hy zeer fomber, en zodanig belemmerd in de fpraak, dat hy volftrekt geen andere woorden als met veel moeite ja en neen uitten kon; de geringfte beweging was nu niet meer in zyn rechter been te bemerken, doch zyn verftand en andere zintuigen waren onaangedaan, by het verband vond ik de beweging van 't *Cerebrum* veel minder, ook waren de herfenen in hunne bepaalde ruimte, de etter van den omtrek der wond was in beter ftaat, en, niet tegenftaande het verband enige uuren

kor-

korter gezeten had, dikker; ik bevogtigde een wiek in *mel rosar:* en lag die op 't *Cerebrum*, hier over myn plaatje, en vervolgens 't verband; dien dag dronk de lyder veel melk en water, maar men ontdekte geen de minste koorts. Den overigen dag was hy heel stil en den volgenden nagt had hy enige uuren aan den anderen zeer gerust geslapen, 't geen hem verkwikt en versterkt had, zo dat hy den 1. Maart zeer redelyk was. By het verband was de Etter zeer goed, maar 't *Cerebrum* had enige hoog roode stippen, en toonde weder een geweldige neiging om door de beens-opening heen te dringen. Onder de *mel rosar:* deed ik een weinig *Tinct. myrh:* waar mede ik gelyk te vooren 't *Cerebrum* dekte, door de steunplaat van 't plaatje gedrukt, en een evenredig sluitend verband: hy was het overige van den dag redelyk wel en 's nagts had hy eene verkwikkelyke rust. By het verband ontdekte ik diep in de zelfstandigheid van 't *Cerebrum* enigen etter, en die afgevaagd hebbende zag ik noch een klomp, die enige zelfstandigheid van 't *Cerebrum* zelfs bevatte, door de uitademing opryzen; ik streek dezelve door zagt pluk-

ſel af, en in alles beſloeg het ruim een prop als een lidt ener vinger: ik dacht hier in een beenſplinter te vinden, maar het was zo niet; aan den omtrek van deze ſcheiding van 't *Cerebrum* was het *Cerebrum* als kleine darmtjes geboogen, hoog rood van couleur, en opgeblazen als of ze wind bevatten, en deze waren geweldig genegen om zich op te heffen en de been-wond uit te dringen, zelfs ſlopen zy tusſchen de geringſte reeten: doch geen voordeel ziende in 't gebruikte middel, beſloot ik droog te verbinden, en alles zo wel te vullen, dat ik niets ontſloten overliet, waardoor ik my tegen derzelver uitkruiping kantede. De lyder was daags zeer rustig en 's avonds vond ik hem zo ſterk ſnorkend ſlapen, dat ik in verbeelding was, of deze ſlaap ook tegennatuurlyk was; doch hem maar even aan de hand vattende om den pols te voelen, ontwaakte hy, en rustte 't overige van den nagt heel wel.

Den 3. dito zynde toen den 15. dag was hy vry wel, by het verband vond ik een zeer wel geſtelden etter, zo in den omtrek van de wond, als over 't *Cerebrum*; geen ſcheiding meer van 't *Cerebrum* gewaar wordende, was ook de vo-

vorige holligheid byna weder vervuld, de darms wyze boogen waren minder rood, en niet meer zo ſterk opgeblazen, ook waren ze niet zo veel opgerezen. Ik verbond weder zonder enige *medicamenten*, hy gebruikte dien dag een weinig dun voedſel, en rustte 's nagts zeer wel. Den volgenden dag was alles na evenredigheid beter, en na weder wel geſlapen te hebben, was hy den 6. in kragten toegenomen; hy ligtte zelfs zyn hoofd op, draaide en bewoog het na alle zyden, zyn ſpraak was een weinig beter, en als men onder de voet kittelde, maakte hy enige beweging in de teenen; maar zonder deze prikkelende oorzaak, was hem de beweging onmogelyk. By het verband was ik verwonderd het *Cerebrum* zo bepaald in zyn *organiſatie* te zien, alle vorige geweldige bewegingen waren in rust: de *ſystole* en *diastole* der vaten, die men in enige dagen niet als onduidelyk gezien had, vertoonden zich nu duidelyk, te vooren had men noch nooit de beweging der herſenen overeenkomende met de beweging der ademhaling, onderſcheiden van de beweging der vaten, kunnen zien, maar nu zag men zulks allerklaarst; want uit-

 ade-

ademende rezen de herſenen, en diep inademende zonken zy als een kuil in, en men zag dit by iedere beurtverwisſeling der ademhaling, en dus onderſcheiden reizen: dit verſchynſel gaf my een groot genoegen, en ik meende door een wel voegelyken voortgang met verbinden nu voor te kunnen komen een *Fungus cerebri*, die ik altyd voor zo gedugt beſchouwd, en wiens voortkomst ik altyd aan een verzuimde oplettendheid in 't verbinden geweten had.

Den volgenden nagt was hy, ſchoon geen borst benaauwdheid nog hoest gehad hebbende, buiten gewoon woelig geweest. Dit had te weeg gebragt, dat het verband was los geraakt en verſchoven, 't welk dus niet voldaan hebbende aan de behoorlyke drukking, oorzaak was dat het *Cerebrum* weder door de beens-opening was heen gedrongen: het werkte zo kragtig om zich meerder op te heffen en uit te puilen, dat het voor iemand van geen ondervinding byna niet te geloven is, hoe zo een zachte zelfſtandigheid, als het *Cerebrum* is, zo een geweldige kracht kan oeffenen, om buiten zyn bepaalde ruimte uit te dringen, en ik durf my verzekeren dat het bin-

binnen weinig uuren tot een ongeloof-lyke grootte zou hebben uitgekomen, indien zulks niet krachtig belet ware: ik voegde het, gelyk te vooren, door een zachte drukking met inhouding van den adem noch weêr gelukkig binnen; maar door de geringſte tusſchenſpatie kropen de kleine darmswyze boogen, als kleine opgeblazen darmtjes in. Onder de bewerking kreeg de lyder een kleine *Convulſive* trilling door 't geheele lichaam, dewelke aanſtonds weder over was, zo ras ik de opening door een plumaſool en 't plaatje geſloten had; de beweging der herſenen, overeenkomende met de ademhaling, was nu niet te zien: ik verzekerde het verband zo ſluitend als enigzins, zonder den lyder hinderlyk te wezen, mogelyk was, en dit bragt te weeg, dat hy 't overige van den dag redelyk was, en 's nagts een geruste ſlaap genoot. By het volgende verband vond ik het plaatje weder, doch minder als den vorigen dag, opgeligt. Het aanvoegende, en 't *Cerebrum* nederwaards drukkende, had de lyder weder een *Convulſive* trilling: op dien tyd bedacht ik om de opryzing van 't *Cerebrum* meerder te beteugelen, het plaatje te omringen door een ring

van

van zagt plukſel ſterk in een gedraaid. Dit aangevoegd hebbende gaf my beter gelegenheid, om het verband daar op ſluitende aan te leggen, en het voldeed zo wel aan myn oogmerk dat ik reeds den 10. alles weder in rust zag, en 't *Cerebrum* onder den beenrand bepaald, leverde weder 't genoegelyk gezicht van de beurtswyze op en nederdaling na de beweging der ademhaling: de krachten van den lyder waren aanmerkelyk toegenomen en zyn ſpraak verbeterde van dag tot dag. De genezing van zyn hoofdwond aan zyn omtrek was ſterk toegenomen: en dagelyks met dezelfde oplettendheid verbindende, by alle welke verbanden men de beweging der herſenen bleef zien, was hy reeds den 15. zo ver gevorderd, dat hy een uur kon opzitten; ook was zyn ſpraak weder geheel herſteld, zo dat hy vry en onbelemmerd een reden zonder hapering voeren kon, hy toonde een volſtrekt geheugen van al het voorledene, en onder het opzitten ontdekte hy een kleine beweging in zyn teenen van 't rechter been te kunnen maken, welke hy ſedert den 25. February gemist had.

Intusſchen had hy nu en dan 's nagts we-

weder een aamborstigheid en hoest gehad, maar van minder belang: doch in het geheele beloop van zyn ongeval, tot noch toe, had hy van zelfs geen natuurlyken afgang gehad, verfcheide *laxativen*, door den Hoogleeraar voorgefchreven, waren dikwils zonder vrugt gebruikt. De ontlasting moest ik meest door *lavementen* voortbrengen, die ook telkens om de twee of drie dagen herhaald waren geworden, en intusfchen had hy ook verfcheide borst-middelen gebruikt.

Van den 16. tot den 20. vorderde alles zeer gewenscht: 't *Cerebrum* kreeg een zeer aangename roode couleur, en uit deszelfs geheelen omtrek verhieven zich een menigte *papillen*, die zich gereed fchenen te maken om, zo als het been *geëxfolieerd* was, daarmede te verenigen, en aan te hegten. De beweging van zyn teenen had zich ook uitgeftrekt tot de voet en knie, en enigfins tot in de heup; zo dat hy meer of min het been begon op te trekken. Na dien tyd kon men zeggen dat alles, ter genezing van de hoofdwond, zich naar wensch fchikte: de omtrek was reeds aanmerkelyk verkleind, en hier en daar vertoonden zich de randen van de beenwond

wond los en waggelende. Hoewel ik daar van reeds teekenen befpeurde den 21, zo liep het tot den 12. April aan, eer alle de onderfcheide *geëxfolieerde* beenftukken waren weggenomen; ze fcheidden langs den geheelen rand van de beenwond, en bevatten overal de bovenfte en benedenfte tafel. Doch naauwlyks was een beenftuk weggenomen, of de vleesch *papillen* die daar uit voortkwamen verenigden zich onmiddelyk met die van 't *Cerebrum* voortgebragt waren, en geduurende dezen tyd zag men de beweging der herfenen, in onderfcheiding van de beweging der vaten.

De Lichaams krachten van den lyder waren ook zeer toegenomen, niet tegenftaande hy verfcheide aanvallen gehad had van aamborstigheid en hoest, waarvoor hem welvoegelyke geneesmiddelen voorgefchreven waren, en door herhaalde aderlatingen had men veel verligting toegebragt. De beweging in zyn been was den 1. April zo verre herfteld, dat hy zonder hulp daar op ftaan en gaan kon, ook begon hy den fchouder enigfins op te lichten, en den arm in 't gewricht van den elleboog te buigen. Wanneer ik hem den 7. dito

to aanzette om de beweging van zyn hand en vingeren te beproeven, zeide hy my daar noch geen vermogen in te hebben, en als iets zonderlings enige dagen reeds te hebben ondervonden, dat, als hy poogde om zyn hand en vingeren te bewegen, de wil om die beweging te doen altyd in zyn voet en teenen merkte, en dat hem zulks onmolyk was te beletten. Den volgenden dag kreeg hy een geringe beweging in de buiging der hand, en ook in den duim en vingeren; ik had in de toenemende beweging van 't been ook opgemerkt, dat men die 't eerst zag in de buigers, en daar na in de uitſtrekkers: maar in tegenſtelling van de beweging in 't been, dewelke eerst begon in de teenen, vervolgens in de voet, knie, en dye, zag men de beweging in den arm beginnen van boven naar onderen.

Na dat het been *geëxfolieerd* was, gebruikte ik niet meer het plaatje, nog den ring van plukſel; en de beide hervoort gebragte *papillen*, zo van 't *Cerebrum* als die van 't been, verenigden zo ſpoedig te ſamen, dat de aaneenhegting reeds langs den geheelen beenrand den 15. geſchied was, en de wond inmiddels ook reeds

aan-

aanmerkelyk in zyn omtrek verkleind zynde, maakte nu de gedaante van een eenvoudige vlakte, in welks midden noch duidelyk zichtbaar bleef alle voorgenoemde beweginge. Alle deze goede gesteldheden der wond, die een spoedige genezing scheenen te beloven, en de matige hoeveelheid van Etter deden besluiten, om het verband nu maar om de tweemaal vier en twintig uuren te vernieuwen; maar den 16. wierd de lyder aangetast door een verkoudheid, borst benaauwdheid, en een droogen en scherpen hoest, en onder het uitgespogen slym zag men enige bloedige striemen: de neus en oogen vloeiden heel sterk, en zyn stem wierd schor, de eetlust verdween geheel, en hy kreeg koorts met *rheumatique* pynen door alle de leden, inzonderheid by de inplanting des *deltoides* aan den rechter arm. Na herhaalde gebruikte inwendige middelen en twee zeer ruime aderlatingen wierd hy verligt, en de hoest bragt fluymen voort, die in den beginne met bloedige striemen noch rykelyk bezet waren, doch zuiver en lymiger wordende, loste hy in 24. uuren byna twee geheele waterpotten vol teringagtige fluymen,

en

en zulks enige dagen aan den anderen aanhoudende met een geduurig koortsje, waardoor hy veel vermagerde, deed met reden vrezen, dat hy geheel verzwakken en uitteeren zou. Hy raakte geheel bedlegerig, en, door den geduurigen hoest, nagt nog dag niet kunnende rusten, in de uiterste verzwakking. Dit toeval duurde tot den 30. dito, en na dien tyd verminderde de hoest en uitwerping van fluimen, en na een verkwikkelyke rust genoten te hebben, begon hy te beteren: den 2. Mey was hy geheel zonder koorts, en de etenslust kwam weder.

Geduurende dit toeval was de beweging van zyn hand niets gevorderd, en in enige dagen was de beweging der *systole* en *diastole*, en de stootende beweging van de hersenen (door de benaauwde ademhaling en hoest) zo sterk, als ooit te vooren. En den 25. was de te vooren matige veelheid van etter (waarom men besloot van alleen om de tweemaal vierentwintig uuren te verbinden) zo aanmerkelyk vermeerderd, dat ik verpligt was weder alle dag de wond te verschoonen; ook wierd uit de diepte der wond een klein *fragment* opgeheven, dat ik weg nam: den 2. Mey ontdekte ik noch een

 frag-

fragment, dat los was en gemakkelyk uitgenomen wierd.

Zo heftig als hem dit toeval had aangevallen, en hoe zeer hy daardoor ook verzwakt was, zo ſpoedig zag men hem, na dat de koorts, hoest, en uitwerping van fluimen achterbleven, weder in kragten toenemen, en herſtellen. Uitermate hongerig zynde, konde men hem niet genoeg 't gevaar voorſtellen, zo hy door te veel eten zyn lichaam weder ontſtelde. Hy gehoorzaamde aan een voorgeſchreven eetregel; en reeds den 5. Mey het bed weder geheel verlatende, zag men de beweging in zyn hand en vingeren ook vorderen, hy begon dezelve uit te ſtrekken, zyn kamer te verlaten en over huis te gaan.

By elk verband vondt men de hoofdwond aanmerkelyk verkleind, en een groote omtrek, welke het been dekte, was reeds met een opperhuid overdekt; echter ontdekte zich een klein puistje in de gemaakte *Cicatrice*. Den 13. was het een zweertje, 't welk ik met de punt van een ſtilet opende, en daardoor ontdekte ik, dat er een beenſchilfer in verborgen was; ik nam dien uit, zynde dezelve als een matige visſchub, hoekig en zeer ſcherp.

ſcherp. Hierna zag men, door de opening, de beweging der vaten van 't *Cerebrum*; de wegneming had weinig pyn veroorzaakt, en geen beroering gemaakt in 't lichaam: doch ons van boven naar beneden gevolgd zynde, ontwaarde hy ene aandoenlyke trillende beweging in de vingeren van de rechter hand, inzonderheid in den duim, dewelke, een moment daarna, naar alle zyden *Convulſief* geſlingerd wierd, en zulks nam zo ſterk toe, dat hy de beweging met zyn andere hand niet beletten kon. Zich neer gezet hebbende, hield eindelyk deze beweging op; maar aanſtonds volgde een ſchudding van het hoofd, dat daardoor naar alle zyden ſlingerde. Dit mede ophoudende, viel het hem op 't hart met zo een geweldige klopping, dat zyn klederen, die de borst dekten, daardoor hoog opgeheven wierden; hier op volgde een geweldige ſchok, en op dat moment was alles weder in ſtilſtand. Dit toeval duurde in alles omtrent een kwartier uurs, en hy was geduurende het zelve altyd preſent gebleven; maar de beweging der vingeren, inzonderheid van den voorſten vinger en de pink, waren daardoor verminderd.

 Den

Den 20. Mey was de genezing zo toegenomen, dat er niet meer open was als een klein plekje, dat men met een doorſneden ſtuiver zou hebben kunnen bedekken. De boven arm was weder pynlyker; ik *appliceerde* op die plaats een grooten ſpaanſche vlieg pleister, die ik naderhand noch weder, doch zonder vrugt, herhaalde. Den 26. was de geheele hoofdwond *gecicatrizeerd*, maar den 24. had men reeds gezien, dat uit de *Cicatrice* enig vogt daauwde, het welk vermeerderde, en puistjes maakte die in één liepen en de geheele oppervlakte van de beenwond *excorieerden*; inmiddels verhief zich noch een kleine beenſchilfer, die ik zonder enig gevolg wegnam: den arm liet men ſtryken met *Sp: matrical. cum ſal. armoniac.*, en een verwarmenden pleister lag men over den ſchouder en boven arm, waar op dagelyks de beweging in de hand en vingeren toenam; zo dat hy den 7. Juny daar mede reeds een ſtuk geld kon opvatten. Zyn gezondheid was herſteld, hy wierd ſterk, en had nog duizeling nog pyn in 't hoofd, en verre van enige dofheid was hy vlug en actief. Den 18. echter had hy weder een trilling in de hand en in 't hoofd gehad,

had, maar niet zo ſterk als de vorige, ook had dezelve geen hinder gedaan in de beweging. Ik deed hem weder een aderlating, en hoewel de *Excoriatie* noch niet geheel gedroogd was, ging hy zonder enig letſel den 22. Juny te voet na zyns Heeren buitenplaats, een goed uur van deze ſtad gelegen. Men had voor zyn vertrek gezien, dat hy reeds met den arm een zwaren emmer kon dragen, en met den duim en vingeren een ſpeld kon opvatten. Voor zyn vertrek bezorgde ik, dat de plaats van zyn hoofd-wond overdekt was door een met zeem-leder gevuld plaatje, 't welke hy noch enigen tyd, na dat de *Excoriatie* geheel gedroogd was, heeft gedragen, doch om 't verſchuiven hem ongemakkelyk wordende, heeft hy het afgelaten, zonder dat het hem hindert.

De been-wond is niet als voor een gedeelte naby den rand beenig verenigd, 't midden is zagt gebleven; zodanig dat men heden noch zien en voelen kan de beweging der herſenen en die der vaten. De beweging van arm, hand en vingeren, die ik noch enigen tyd liet *linieeren* met *ol. palm.*, is zo verre herſteld, dat hy bekwaam is om al het ſtalwerk te kunnen

verrigten. Enige weinige malen heeft hy noch een *Convulsive* beweging in zyn rechter arm en been gehad, zodat hy (hoewel present blyvende) echter niet kon blyven staan, maar dit toeval veel minder komende, zag ik hem nu (zynde den 9. April 1774) vry wel en zeer gezond.

Het blykt uit dit geval, dat het de Heelmiddelen niet zyn, op wier vertrouwen men de genezing moet zoeken; immers heb ik in 't geheele beloop niet dan maar tweemaal dezelve, met nadeel, gebezigd: 't droog plukfel alleen heeft de leiding van de natuur gevolgd; maar dit zoude van even zo weinig nut geweest zyn als 't andere, zo een wel bereid verband, de konst-plaat, en plukfel-ring, niet altoos behoorlyk gesteund hadden: en hoe zeer ik in 't vorige geval geleerd had, wat nut ik daar mede doen kon, zo heeft het noch geen vergelyk by 't gene ik in dit geval daar van ondervonden hebbe, en te veelmalen in het beloop van deze Waarneming aangehaald is, om weder te herhalen. En indien deze Waarnemingen het geluk mogten hebben, om 't nuttige daar van te leeren en tot een voorbeeld te die-

dienen, en dus tot nut van andere lyderen te verstrekken, zoude zulks my zeer aangenaam zyn.

Ook kan ik niet genoeg dankzeggen voor de oplettende zorg, die de Hooggeleerde Heer OOSTERDYK SCHACHT geduurende het geheele beloop der genezing besteed heeft, om zo veele en inportante toevallen door de kragt van welgeschikte geneesmiddelen tegen te gaan en af te weren; waardoor des lyders gezondheid zo wel weder hersteld is. En gelyk zyn Hooggeleerde my by alle verbanden adsisteerde, en de Hooggeleerde Heeren HAHN, en LUCHTMANS, benevens myn konst-broeder VAN LANCKOM, en de Heer Med: Stud: CRAAYVANGER, my veeltyds de eere deeden om den lyder te koomen zien, kunnen hun ED. in allen opzichte tot getuigen verstrekken van deze gelukkige genezing.

Utrecht den
29. *April* 1774.

VERHANDELING

OVER DE

MEDELYDENHEID

DER

DEELEN

VAN HET MENSCHELYKE LIGCHAAM

IN ZIEKTEN,

DOOR

GYSBERT DE WITT.

§. I. Door medelydenheid wordt in 't algemeen te kennen gegeven eene natuurlyke geneigdheid, door welke zig het eene natuurlyke ligchaam met het andere uit eenige oorzaken zoekt te vereenigen, of te gelyk en zonder schynbare oorzaken wordt aangedaan, ter zelver tyd als het ander ligchaam aangedaan wordt. Wanneer men dit op de deelen van 't menschelyke ligchaam

chaam toepast, zo volgt, dat deze medelydenheid niet anders is als de gemeenschap, betrekking, genegenheid of gevoel, welke de deelen van 't ligchaam tot elkander hebben.

§. II. Dat 'er zo iets diergelyks tusschen de deelen van 't menschelyke ligchaam plaats heeft, wordt bewezen uit de verschillende verschynselen en toevallen, welke 'er ontstaan, wanneer een deel lydt.

§. III. Deze medelydenheid nu veronderstelt gevoel, want anders kan het eene deel het ander tot geen medelyden brengen. Vermits nu alle gevoel en gewaarwording in 't menschelyke ligchaam door de zenuwen voortgebragt wordt, zo volgt ook, dat de zenuwen, die deelen zyn, door welker tusschenkomst de medenlydenheid onderhouden wordt. Dan de bewegingen onzes ligchaams zyn wy aan de zenuwen verschuldigd; de takken, die derzelver stammen afgeven, of die genen, welke met deze gemeenschap hebben, houden de deelen van 't ligchaam in eene onderlinge afhangelykheid, en brengen de ziekten den

den één den ander over, waardoor zy aangetast worden.

§. IV. Sommige Schryvers meenen, dat deze overbrenging ook kan toegeschreven worden aan de vliezen, welke aan deze deelen gemeen zyn: maar de ondervinding leert, dat de vliezen hun gevoel verliezen, zodra zy geene gemeenſchap met de zenuwen meer hebben; dan een vlies heeft geen gevoel als voor zo ver zulks door de zenuwen, welke zig daar in verſpreiden, te weeg gebragt wordt. Ook gebeurt het, dat een deel, 't welk het ander tot medelyden brengt, zeer ver van 't zelve afgelegen is; ja zelfs dat alle die deelen, welke tusſchen beiden gelegen zyn, in 't geheel niet lyden. Hoe zoude het dan mogelyk zyn, dat een vlies zodanige toevallen in een ander deel zoude overbrengen, zonder die genen, welke tusſchen beiden gelegen zyn, aan te doen?

§. V. Eenige der aanhangers van dit gevoelen verbeelden zig, dat de vliezen hunne bewegingen aan andere deelen door ſlingeringen te weeg brengen; maar wie zoude kunnen gelooven, dat de vliezen van

van alle zyden ſterk gedrukt, op ieder punt hunner oppervlakte vastgehegt, flodderende op een oneindig getal plaatſen, en door verſcheide omwegen geleidt, tot zodanige bewegingen in ſtaat zyn? Voorwaar men moet zig op eenmaal van alle werktuigkundige denkbeelden ontdoen, om zodanig een gevoelen aan te nemen. In één woord, de vliezen brengen niets toe tot het medegevoel, en zo het al ééns geſchiedt, moet zulks aan de zenuwen, welke zig in dezelve verſpreiden, worden toegeſchreven.

§. VI. Anderen ſtellen, dat de vaten ook het hunne toebrengen tot het medegevoel der deelen. Verſchillende verſchynſelen, welke zig in ſommige gevallen opdoen, ſchynen in den eerſten opſlag dit gevoelen te begunſtigen: dan men zoude niet veel moeite hebben om te betoogen, dat zulks door de vaten op zig zelve niet te weeg gebragt wordt, maar dat de zenuwen veel eer de ſpillen zyn, waarop de asch van de medelydenheid der deelen draait. Dan de zenuw wordt eerst geprikkeld, de vaten op die plaats aldaar zaamgetrokken, en dus het bloed met meer geweld naar een an-

ander deel gevoerd, waar door de vaten in zodanig deel ſterker opgezet worden, de zenuwen op die plaats door hare werking prikkelen, en dan dus of zodanig verſchynſel veroorzaken.

§. VII. Wy hebben reeds betoogd, dat deze geneigdheid niet afhing van de vliezen § V, en dat ſchoon de vaten daar toe iets ſchynen by te brengen, dit nogthans niet anders geſchiedt als door de werking van de zenuwen op dezelven § VI. Hier uit volgt, dat de zenuwen de eenigſte deelen zyn, waar door de medelydenheid der deelen onder elkander onderhouden wordt.

§. VIII. De zenuwen zyn daar toe ook het beste geſchikt, want zy zyn ieder op zig zelve uit verſcheide vezeltjes zaamgeſteld, welke als bundelswys aan elkander gevoegd zyn, zodanig dat in derzelver voortgang en verdeeling deze vezeltjes zig maar van den bundel (om zo te ſpreken) afſcheiden, en als dan onder den naam van takken zig in de verſchillende deelen verſpreiden. Wanneer men dit overweegt, zo valt het niet moeielyk te begrypen, dat de zenuw-

ve-

vezelen, welke tegen elkander aangevoegd zyn om de ſtam uit te maken, ook vatbaar zyn voor het indrukſel, welke de afgeſcheide tak in haren voortgang en verdeeling ontfangt, en dus wanneer een deel lydt, wordt een ander, dat zelfs ver afgelegen is, tot medelyden gebragt.

§. IX. Dit alles zoude evenwel door de zenuwen niet kunnen te weeg gebragt worden, zo 'er niet iets verborgener tegenwoordig was, ik meen de naauwe en onderlinge vereeniging van ziel en ligchaam, welke vereeniging, ten opzigte der wyze hoe, 's menſchen vernuft te boven gaat; alleenlyk zien wy, dat zy beurtlings op elkander werken.

§. X. Dat de ziel op het ligchaam werkt, blykt uit verſcheide gevallen; dan wanneer de ziel aangedaan wordt, brengt zy zodanige veranderingen in zekere deelen van 't ligchaam te weeg, overeenkomſtig het ſoort van aandoening. Want by voorbeeld, by de herdenking van afſchuwelyke zaken wordt ſomtyds walging voortgebragt; men geve verder agt op de veranderingen, welke

de

de ziels aandoeningen, gelyk droefheid, gramfchap enz., op ons ligchaam te weeg brengen, en, indien zy aanhouden, groote wanorders in de dierlyke huishouding kunnen voortbrengen, ja zelfs den dood veroorzaken, gelyk ik zulks door een menigte voorbeelden zoude kunnen bevestigen.

§. XI. Dat het ligchaam ook insgelyks op de ziel werkt, en door eene zekere aandoening van 't ligchaam ook een diergelyk denkbeeld overeenkomftig de aandoening in de ziel voortgebragt wordt, blykt insgelyks uit verfcheide gevallen. Op dusdanige wyze worden door de aanfchouwing van iets de aandoeningen in de ziel veroorzaakt; zo wordt by voorbeeld door de prikkeling van een zenuw het denkbeeld van pyn voortgebragt; op dezelfde wyze wordt door het aanhooren van een ftreelend muziek de gramfchap en haat in liefde en genegenheid veranderd, enz.

§. XII. Deze beurtelingfche werkingen van ziel en ligchaam op elkander verfchaffen ons een denkbeeld van de algemeene medelydenheid, welke zig

over het geheele ligchaam uitbreidt; de uitwerking van het *opium* ſtrekt hier van ten bewyze, want het zelve maakt niet alleen de zenuw, die het aanraakt, onbekwaam tot zyne verrigting, maar het geheele zenuwgeſtel wordt op dezelfde wyze daar door aangedaan, zo dat 'er eene algemeene gevoelloosheid, en de dood hier door kan veroorzaakt worden.

§. XIII. Behalven deze algemeene medelydenheid is 'er nog eene byzondere tusſchen verſcheide deelen, door welke 'er verſcheide werkingen voortgebragt worden, die dikwils eenige verſchynſelen in die deelen voortbrengen, welke ſchier geene vereeniging hebben met die genen, welke aangedaan worden. Deze byzondere medelydenheid wordt door de gemeenſchap, welke de meeste zenuwen onzes ligchaams op een oneindig getal plaatſen formeeren, voortgebragt.

§. XIV. Dat dezelve door de gemeenſchap der zenuwen voortgebragt wordt, hebben verſcheide ſchryvers gelyk ANDREAS LAURENTIUS, CASPAR BAUHINUS en WILLIS reeds betoogd, en is door de lateren in 't algemeen aangenomen. E-

venwel heeft de Engelsche Hooggeleerde WHYT (a) dit gevoelen getragt te wederleggen, en de byzondere medelydenheid zo wel als de algemeene van den oorspronk der zenuwen afgeleidt. Ik wil niet ontkennen, dat 'er verscheide verschynselen in sommige ziekten voortkomen, welke alleen voortgebragt worden door de aandoening van 't algemeene zintuig der gewaarwordingen, gelyk by voorbeeld, dat zonderling toeval in het *malum hypochondriacum* door EBERHARD (b) in een jongman waargenomen, welke by ieder aanval alles dubbeld voelde, 't geen zekerlyk nergens anders van kan afgeleidt worden als van den oorspronk der zenuwen des gevoels: maar dat men alle de andere verschynselen in deze zelfde ziekte van dezelfde oorzaak zoude moeten afleiden, is geenzins aannemelyk. — Om nu in 't onderzoek van de byzondere verschynselen, welke zig in de verschillende ziekten opdoen, eenigzins gelukkig te slagen,

(a) *Observations on the nature, causes, and Cure, of those disorders which have been commonly called Nervous &c. pag.* 37—54.

(b) *Nova Acta Physico Medica Academ. Natur. Curiosor. Tom. III. Obs. LXXVI.*

gen, is het vooraf noodzakelyk, dat ik eenig gewag make van de vereeniging der zenuwen in 't algemeen; vervolgens zal ik alle de vereenigingen der zenuwen in 't byzonder opnoemen, waarna het gemakkelyker zyn zal rede te geven van alle de voorkomende verſchynſelen in ziekten.

§. XV. De zenuwen ſchynen zig in den eerſten opſlag op dezelfde wyze te vereenigen als de vaten, door inmondingen, maar of zulks ook wezenlyk zo plaats heeft, is tot nu toe nog niet beweezen, en is moeielyk te ontdekken. Het eenigſte, dat wy door onze zintuigen kunnen waarnemen, is dat zy zig op drie onderſcheide wyzen vereenigen; want op ſommige plaatſen, alwaar zy zig vereenigen, ſpreiden zy zig uit, en ſchynen zig volkomen onder den anderen te vermengen; op andere plaatſen ziet men wederom, dat de zenuw-vezeltjes zig vereenigende tegen elkander aangeplakt worden door middel van een celagtig weefſel; eindelyk worden zy op andere plaatſen met elkander vereenigd door zekere kleine ligchaamtjes, welke by de Ontleedkundigen onder den naam

van zenuwknoopen (*gangliones*) bekend zyn.

§. XVI. Deze zenuwknoopen, welke eene roodagtige kouleur en eene vaste zelfſtandigheid hebben, zyn van eene verſchillende grootte en figuur, zy worden door dezelfde vliezen bekleedt als de zenuwen. Men kent tot nu toe niet volkomen derzelver weeffel; men ziet wel is waar, dat de zenuwknoopen, welke door de *nervi vertebrales* geformeerd worden, zaamgeſteld zyn uit een vermenging van eene graauwe met eene witte zelfſtandigheid en met verſcheide kleine bloedvaatjes doorzaaid. Even zo is 't gelegen met derzelver gebruik. LANCISIUS (c) is van gedagten, dat zy geſchikt zyn om nieuwe geesten te verſchaffen voor de byzondere verrigtingen, waartoe zy verordend zyn. J. M. HOFFMANN (d) meent, dat dezelve zyn *diverticula ſpirituum*, waarvan zy den loop verhaasten, om ze dus ſchielyker naar verafgelegene deelen te voeren. Anderen ſtellen wederom, dat zy geſchikt zyn om de trilling te ſtuiten, op dat de-zel-

(c) MORGAGNI *Adverſar. Anatom. V. p.* 101.
(d) *Idea Machinae Humanae, p.* 257

zelve niet naar de hersſenen zoude overgebragt worden, en aldaar eenige wanorde veroorzaken; dan de ondervinding leert, dat de tusſchenribbige zenuw, welke met meerder ſnelheid de indrukſelen, waar door zy aangedaan wordt, aan de hersſenen en zenuwen, waarmede zy gemeenſchap heeft, mededeelt, het grootſte aantal zenuwknoopen heeft. JAMES JOHNSTON (e) is van gedagten, dat de zenuwknoopen geſchikt zyn om zenuwen af te geven aan die deelen, welker beweging niet van onzen wil afhangen. Eindelyk de beroemde MECKEL (f) ſchryft aan de zenuwknoopen de drie volgende nuttigheden toe, welke my zeer aannemelyk voorkomen: als 1. een kleine zenuw in kleindere te verdeelen, en dus het aantal der zenuwvezeltjes te vermeerderen. 2. Om de zenuwen veel gemakkelyker door verſchillende rigtingen naar haare byzondere deelen te geleiden. 3. Om verſcheide kleine zenuwvezeltjes tot een dikker zenuw te vereenigen. — Dit ten opzig-

(e) *Philoſophical Transactions Vol. LIV. p.* 177.

(f) *L'Histoire de l'Academ. des Scienc. de Berlin l'an.* 1749. *p.* 91. §. *XIV.*

te van de vereeniging der zenuwen in 't algemeen.

§. XVII. Onder alle de zenuwen onzes ligchaams, welke met elkander vereenigen, ſpelen het harde gedeelte der gehoorzenuw, de dolende en de tusſchenribbige zenuw, uit hoofde van derzelver veelvuldige gemeenſchappen de grootſte rol in onze dierlyke huishouding; waarom de beroemde WINSLOUW (g) deze de *nervi ſympathetici* genaamd heeft. Evenwel zyn 'er nog andere zenuwen, welke zig veelvuldig met de anderen vereenigen, gelyk in 't vervolg blyken zal. — Laat ons nu zien, welke vereenigingen 'er door alle de zenuwen geformeerd worden, en een begin maken met die van 't vyfde paar.

§. XVIII. De eerſte tak van het vyfde paar zenuwen of *ramus ophthalmicus Williſii* vereenigt zig eerſtelyk met de reukzenuw door middel van deszelfs *ramus naſalis*, welke door het *foramen orbitare internum* uit de oogholte gaat, en zig met gemelde zenuw in de neus vermengt. Ten tweeden vereenigt zig de ge-

(g) *Expoſit. anatom. Traité des nerfs.*

gemelde tak met het derde paar zenuwen in de oogholte door middel van het *ganglion lenticulare*, waaruit een aantal kleine zenuwvezeltjes voortkomen, die de *plexus opticus* rondom de gezichtzenuw formeeren; deze vezeltjes doorboren daarna het harde oogvlies, loopen tusſchen 't zelve en 't vatagtig vlies voort tot aan het druivenvlies, alwaar zy de *nervi ciliares* uitmaken (h). Ten derden door middel van deze zelfde zenuwvezeltjes wordt 'er ook gemeenſchap geformeerd met de gezichtzenuw (i). Eindelyk deze eerſte tak van 't vyfde paar vereenigt zig nog door middel van de

(h) *Zie* J. G. ZINN *Deſcriptio Anatomica oculi humani Tab. VI. Fig. IX.*

(i) Men kan hier over nazien de *Verhandelingen van 't Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen, 1ſte deel bl.* 20—22. Waar in ik eenig gewag gemaakt heb van de bewegingen van den regenboog, en over de uitgeſtrektheid van 't netvlies tot aan de hairige voortbrengſels. Schoon de fynheid dezer deelen juist wel niet toelaat om met zekerheid aan te toonen, of 'er eene onmiddelyke vereeniging plaats heeft tusſchen het netvlies en de *nervi ciliares*, zo heeft men egter geene redenen daar aan te twyffelen, vermits de proeven van HALLER en FONTANA voldoende aantoonen, dat 'er door de prikkeling van den regenboog geene verandering in den oogappel te weeg gebragt wordt, en dat dezelve zig maar alleen vernaauwt, wanneer de lichtſtralen op 't netvlies vallen.

de *ramus frontalis* met het harde gedeelte der gehoorzenuw, en wel met deszelfs bovenſten tak de *ramus jugalis*. Zo dat de eerſte tak van 't vyfde paar zenuwen de gemeenſchap onderhoudt tusſchen het eerſte, tweede, derde en zevende paar zenuwen.

§. XIX. De tweede tak van 't vyfde paar zenuwen of *ramus maxillaris ſuperior* vereenigt zig met het zesde paar door middel van de *ramus vidianus*, welke door een byzonder gat aan de *baſis* van 't vleugelswys uitſteekſel van het wiggebeen loopt, waarna dezelve zig in het kanaal, (waardoor de inwendige kropſlagader in 't bekkeneel ingaat), met een takje van het zesde paar vereenigt om de tusſchenribbige zenuw uit te maken (k). Behalven dit vereenigt zig

(k) Men heeft hier over verſchillende gevoelens, want ſommigen ſtellen, dat deze zenuw geenzins zyn oorſpronk neemt van het vyfde en zesde paar, maar dat dezelve hier maar alleen mede vereenigt: men leze de bewysredenen voor en tegen in het onlangs vertaalde keurig werk van MONRO *over de verſpreiding der zenuwen bl.* 114 en volgende. Maar ſchoon PETIT, in eene byzondere verhandeling, in 't jaar 1727. aan de koninglyke Akademie overgegeven, betoogd heeft, dat de tusſchen-

zig nog de tweede tak van 't vyfde paar met het harde gedeelte der gehoorzenuw op twee plaatsen, als eerstelyk door middel van de *rami nasales superiores postici*, welke de *ramus vidianus* afgeeft; ten anderen door middel van de stam van dezen tak zelfs, wanneer dezelve uit het *foramen orbitare inferius* te voorschyn komt, en zig in verscheidene takken op de wang verspreidt. Zo dat de tak van 't vyfde paar gemeenschap heeft met het zesde en zevende paar zenuwen.

§. XX. De derde tak van 't vyfde paar of *ramus maxillaris inferior* veree-

 nigt

schenribbige zenuw hier integendeel schynt te eindigen; waarby zig ook WINSLOUW voegt. Zie zyne *Exposition Anatomique Traité des nerfs* §. 357—360. Zo heeft nogthans de beroemde MECKEL aangetoond, dat de gemelde takjes van 't vyfde en zesde paar de wortels zyn van de tusschenribbige zenuwen. De rede, die hy hier van geeft, is eerstelyk, dat de *ramus vidianus* veel dikker is op die plaats, alwaar dezelve uit het *ganglion Sphenopalatinum* te voorschyn komt; ten anderen bewyst hy zulks uit de rigting van eenige takjes, welke uit de *ramus vidianus* voortkomen, voor dat dezelve met het zesde paar zig vereenigt, welke takjes de *rami nasales superiores postici* genaamd worden, en die zig met een takje van het harde gedeelte der gehoorzenuw vereenigen. Zie *Hist. de l'Academ. Royal. des Sciences de Berlin*, *l'an.* 1749. *p.* 88. §. *VI.*

nigt zig vooreerst met het harde gedeelte der gehoorzenuw op twee onderſcheide plaatſen. Eerstelyk geſchiedt zulks door middel van het vierde takje van de *ramus auditivus externus*, welke van de ſtam zelve afgaat en agter het hoofd van de onderkaak heen loopt, alwaar dezelve zig vereenigt met het harde gedeelte der gehoorzenuw, om zig agter het uitwendige oor te verſpreiden: ten anderen geſchiedt zulks ook door middel van de *ramus lingualis*, welke een klein takje afgeeſt, dat zig met de zo genaamde *Chorda tympani* vereenigt, welke van 't harde gedeelte der gehoorzenuw afkomſtig is. Deze zelfde *ramus lingualis*, na dat zy zig in de zelfſtandigheid van de tong verſpreidt heeft, vereenigt zig nog met de takjes van het agtſte en negende paar zenuwen, welke zig in de tong verſpreiden. Eindelyk de derde tak van 't vyfde paar, welke door 't kanaal van de onderkaak loopt, vereenigt zig by de kin nog met een takje van het harde gedeelte der gehoorzenuw. Zo dat de derde tak van 't vyfde paar zenuwen de gemeenſchap onderhoudt tusſchen het zevende, agtſte en negende paar zenuwen.

§. XXI.

§. XXI. Het harde gedeelte van 't zevende paar zenuwen vereenigt zig met de drie takken van 't vyfde paar, zo als §. XVIII. XIX. XX. gezegd is, op verſcheide plaatſen, en heeft behalven dit nog gemeenſchap door middel van één derzelver onderſte takjes, welke zig aan de keel onder de breede ſpier van de onderkaak verſpreidt, met een takje van het tweede en derde paar der halszenuwen. Zo dat het harde gedeelte der gehoorzenuw de gemeenſchap onderhoudt tusſchen den eerſten, tweeden en derden tak van het vyfde paar, en het tweede en derde paar der halszenuwen.

§. XXII. Het agtſte paar zenuwen, zodra hetzelve uit het bekkeneel te voorſchyn komt, vereenigt zig eerſtelyk door middel van een takje, dat zig agterwaards keert en van deszelfs eerſten tak afkomstig is, met de *nervus accesſorius Williſii.* Ten tweeden, deze eerſte tak zyn weg vervolgende verſpreidt zig in de tong, alwaar dezelve vereenigt met de *ramus lingualis* van den derden tak van 't vyfde paar §. XX., en met het negende paar. Ten derden de ſtam nederdalende vereenigt zig door middel van 't *gan-*

glion cervicale ſuperius met de tusſchenribbige zenuw. Waarna 't zelve ten vierden een tak afgeeſt, welke zig verſpreidt in de deelen van 't ſtrottenhoofd, en aldaar met de uiteinden van de terugloopende zenuwen vereenigt. Ten vyfden formeert het een gemeenſchap met het tweede paar der halszenuwen door middel van een klein takje. Ten zesden op de hoogte van het ſtrottenhoofd vereenigt het zig met een klein takje van 't tweede *ganglion* der tusſchenribbige zenuw. Ten zevenden in de borst door onderlinge vereenigingen met de tusſchenribbige zenuw worden de *plexus cordiacus* en *pulmonalis* geformeerd. Ten agtſten eindelyk tusſchen de hoofden van 't middenrift doorgegaan zynde vereenigt zig dit paar door middel van de *gangliones ſemilunares* met het tusſchenribbige paar om verſcheide vlegten in den onderbuik te vormen. Zo dat het dolende paar de gemeenſchap onderhoudt tusſchen de *nervus accesſorius*, het vyfde, het negende, het tweede paar der halszenuwen en het tusſchenribbige paar.

§. XXIII. Het negende paar zenu-

wen

wen vereenigt, wanneer het zig in de tong verſpreidt, met de *ramus lingualis* van den derden tak van het vyfde paar §. XX. en met de *ramus lingualis* van het agtſte paar §. XXII. Eindelyk vereenigt het zig nog met het eerſte en tweede paar der halszenuwen, en met het tusſchenribbige paar.

Het tiende paar vereenigt zig met het eerſte paar der halszenuwen en met het tusſchenribbige paar.

§. XXIV. Het eerſte paar der halszenuwen heeft gemeenſchap met het negende en tiende paar §. XXIII, met het tweede paar der halszenuwen en met het tusſchenribbige paar.

Het tweede paar der halszenuwen vereenigt zig met het tusſchenribbige paar door middel van het *ganglion cervicale ſuperius*; met het harde gedeelte der gehoorzenuw §. XXI; met het agtſte §. XXII, en het negende paar §. XXIII. en met het eerſte en derde paar der halszenuwen.

Het derde paar der halszenuwen vereenigt zig met het tweede en vierde paar van den hals om de middenriftzenuw uit te maken; en van voren vereenigt het

zig

zig met de tusſchenribbige zenuw door middel van een klein takje. Eindelyk nog even gelyk ook de twee vorige paren met de *nervus accesſorius Willisii.*

De vier volgende paren der halszenuwen na verſcheide takjes afgegeven te hebben, welke zig in de nabuurige deelen verſpreiden, vereenigen zig met het eerſte paar der rugzenuwen om de armzenuwen uit te maken.

§. XXV. De twaalf paren der rugzenuwen geven ieder afzonderlyk van voren twee takjes af, welke met het tusſchenribbige paar vereenigen.

De vyf paren der lendenzenuwen hebben met de andere ruggemergzenuwen gemeen, dat zy ieder met het tusſchenribbige paar gemeenſchap hebben. Voor het overige vereenigen zy zig met elkander, en door de ſamenkomst van de vier eerſte paren wordt de dyezenuw geformeerd.

Van de zes paren der heiligbeenszenuwen vereenigen zig de vier eerſten met het vyfde paar der lendenzenuwen om de heupzenuw uit te maken.

§. XXVI. Het tusſchenribbige paar

ze-

zenuwen vereenigt zig eerſtelyk door middel van het *ganglion cervicale ſuperius* met den tweeden tak van het vyfde paar en het zesde paar der hersſenen §. XIX; met het dolende paar §. XXII; met het negende en tiende paar der hersſenen §. XXIII; met het eerſte, tweede en derde paar der halszenuwen. Ten tweeden door middel van 't *ganglion cervicale inferius* en *thoracicum ſuperius* met het dolende paar §. XXII. waaruit de hart-en longevlegt geboren wordt. Ten derden door middel van 't *ganglion ſemilunare* ook met het dolende paar §. XXII. waaruit alle de vlegten in den onderbuik voortkomen, die hunne benamingen verkrygen van de deelen, waarin zy zig verſpreiden, gelyk de *zonnevlegt* de *maag*, *lever*, *nier*, *bovenſte* en *onderſte darmſcheilvlegten* en de *onderbuiksvlegt*. Ten vierden eindelyk onderhoudt dit paar door middel van zyne zenuwknoopen de gemeenſchap met alle de ruggemergszenuwen.

§. XXVII. Wanneer men op alle deze gemelde vereenigingen der zenuwen agt geeft, hoe dat zy als 't ware met elkander eene aanéénſchakeling formeeren,

ren, behoeft men zig geenzins te verwonderen over de medelydenheid van het eene deel tot het ander; ten minften, wanneer een zenuw geprikkeld wordt, kan het medegevoel door de aanéénfchakeling fchielyker aan andere zenuwen overgebragt worden, als na het algemeene zintuig der gewaarwording. Laat ons nu zien, door welke vereenigingen van zenuwen fommige verfchynfelen voortgebragt worden, zonder ons te bekreunen over 't zeggen van fommigen, die het als onnut aanmerken, om alle deze verbintenisfen angstvallig na te gaan. Voorwaar een taal, welke in den mond van een regt geaart Ontleedkundigen weinig past.

§. XXVIII In verfcheide ziekten der hersfenen, gelyk kneuzingen en ontftekingen, worden de oogen ontftoken door de uitwerking der zenuwen op de vaten in de oogholte; gelyk het derde paar en de eerfte tak van het vyfde paar, welke hunne zenuwen aan de oogfpieren afgeven, waardoor deze fpieren in een ftuiptrekkende beweging geraken, en dus een wild gezicht voortbrengen, 't geen eene aanftaande raaskalling voorfpelt.

Na

Na de hoofdwonden komen 'er verzweringen in de lever, welke ſomtyds door galbrakingen voorafgegaan worden; dit zoude men ook kunnen verklaren uit de gemeenſchap van het dolende met het tusſchenribbige paar, waaruit de *levervlegt*, welke zig in dit ingewand verſpreidt (l), geformeerd wordt. Na

(l) Doch BERTRANDI heeft hier over een geheel ander ſtelſel uitgedagt, 't welk voornamelyk hier op uitkomt; dat door de wanorde, in de herſſenen na een hoofdwonde veroorzaakt, 'er eene meerdere hoeveelheid bloed in de *ſlaap*- en *wervelbeensſlagaderen* gevoerd wordt, en dat dus de aderen en boezemhollen der herſſenen veel meer bloed ontfangen als van te voren; waardoor de bovenſte *holader* als dan meerder bloed in het regter oor van 't hart ontlast als de benedenſte *holader:* Door deze hoeveelheid en ſnelheid, waarmede het uit de bovenſte holader ontlast, wordt 'er tegenſtand geboden aan het bloed, dat door de onderſte holader opwaards naar het hart gedreven wordt, en door dezen weêrſtand wordt dus 't bloed in de onderſte holader opgehoopt, en by gevolg ook in de leveraderen, en deze ophooping geeft gelegenheid tot ontſteking en verzwering in de lever. Zie *Memoire ſur les abſces du foye a l'occaſion des playes de tete* te vinden in de *Memoires de l'Academie Royale de Chirurgie Tom. III.* —— Maar POUTEAU is van een geheel ander gevoelen; hy ſtelt, dat de wanorde in de herſſenen na een hoofdwonde in tegendeel belet, dat 'er zo veel bloed niet door de ſlaap- en wervelbeensſlagaderen naar de herſſenen kan gegevoerd worden, door dit beletſel wordt de ſtam van de groote ſlagader, en by gevolg ook alle de ſlag-

Na een hoofdwonde heeft BOHN eene versterving aan den grooten toon van de voet zien ontstaan: zo deze versterving ook wezenlyk een uitwerksel van de hoofdwonde geweest is, kan zulks verklaard worden uit de vereeniging van 't tusschenribbige paar met de paren der lendenzenuwen §. XXV., en dewyl van het vyfde paar der lendenen met de vier eerste paren zenuwen van het heiligbeen de *heupzenuw* geboren wordt §. XXV, zo kan zulks, indien men dit toeval uit de gemeenschap der zenuwen wil verklaren, niet anders als door deze vereeniging geschieden, dewyl de gemelde zenuw takken in de voet verspreidt.

§. XXIX.

slagaderen in den onderbuik, met meerder bloed opgevuld, waardoor 'er meerder bloed in de lever gebragt wordt, eensdeels door de *leverslagaderen*, ten anderen door den *poortader*. De lever nu een ingewand zynde, welke zo veel bloed niet kan lyden, en zeer ligt tot verstopping overhelt, uit hoofde van deszelfs zwak weefsel, zo wordt hier door zeer ligt ontsteking en verzwering veroorzaakt. Zie deszelfs *Melanges de Chirurgie pag.* 123—141. —— Zie daar twee verschillende gevoelens; zo ik myne gedagten hier over zoude uitlaten, zoude ik liever tot het laatste overhellen, schoon een ongenaamd Schryver, onder den titel van *Avis d'un Serviteur d'Esculape sur les Melanges de Chirurgie par Mr. Pouteau*, hem over dit stuk, gelyk ook over zyn geheele werk, zeer gehekeld heeft.

§. XXIX. Door de gemeenschap van den eersten tak van het vyfde paar en wel door deszelfs *ramus nasalis* met het eerste paar zenuwen §. XVIII. wordt de rede verklaard, waarom men somtyds tot niezen aangezet wordt, wanneer men tegen de zon ziet.

Uit deze zelfde gemeenschap leidt men ook af, waarom sommige scherpe vlugge dingen, gelyk de uitwaasseming van uyen, mostaard enz. een traaning te weeg brengt, dewyl de gemelde *ramus nasalis* eenige takjes afgeeft aan de traanstippen, waardoor in dit geval door de prikkeling van deze zenuw de traanstippen als toegesnoerd worden, en dus de traanen, welke door dezelve zig in de traanzak ontlasten, als noodzaken over de wangen te rollen.

Eindelyk uit de gemeenschap dezer zelfde zenuwen kan men nog afleiden, waarom door het lang aanhoudend niezen niet alleen stuiptrekkingen, maar ook blindheid kan veroorzaakt worden, gelyk DEKKERS (m), HILDANUS (n) en de beroemde HAL-

(m) *Exercitat. pag.* 22.
(n) *Observat.* 24. *Cent.* I.

LER (o) ons daar van voorbeelden opleveren.

§. XXX. De ooren brengen uit hoofde van de gemeenſchap der zenuwen verſcheide deelen tot medelyden, ja zelfs kunnen de oorpynen dikwils den dood veroorzaken door de vereeniging van het harde gedeelte der gehoorzenuw met verſcheide zenuwen. §. XXI. De oorpynen brengen ſomtyds pyn in de armen (p) te weeg, 't geen kan afgeleidt worden uit de gemeenſchap van het harde gedeelte der gehoorzenuw met het tweede en derde paar der halszenuwen §. XXI. en deze wederom met

(o) *Praelect. Boerhaav. Tom. IV. pag.* 86. *Not. gg.*

(p) Zo geeft HILDANUS een voorbeeld op van een vrouw, welke van der jeugd af aan etter uit de ooren ontlast had, en ſomtyds daardoor pynen in beide armen leedt. *Obſervat. II. Cent. III.* Hy geeft nog een ander voorbeeld van een meisje van tien jaaren, welke al ſpelende een glaze bolletje in haar linker oor gekregen had, 't welk niet alleen door pyn in den arm van die zelfde zyde, maar nog door verſcheide andere zware toevallen gevolgd wierdt, als pyn aan die geheele zyde van 't hoofd, pynlykheid der geheele linkerzyde van 't ligchaam, een droogen hoest, opſtopping der maandſtonden, ſtuipen, vermagering en uitteering van den linkerarm; alle deze toevallen hielden op, wanneer men agt jaren daarna het bolletje uit het oor haalde. *Obſerv. IV. Cent. I.*

met de vier volgende paren, waaruit de *armzenuwen* geformeerd worden. §. XXIV.

De oorpyn wordt dikwils verzeld met pyn in de keel en moeilykheid in de ſlikking, gelyk ook ſomtyds de oorpyn een gevolg is van de keelontſteking; dit toeval kan verklaard worden uit de vereeniging van het harde gedeelte der gehoorzenuw met den derden tak van het vyfde paar zenuwen §. XX, of ook wel door het harde gedeelte der gehoorzenuw alleen, waarvan eenige takjes in de keel en ſlokdarm zig verſpreiden. Hier uit kan ook afgeleidt worden de drooge hoest, welke 'er ontſtaat, wanneer men al te diep in het oor peutert.

§. XXXI. In de rotkoortſen doen 'er zig ſomtyds twee verſchynſelen op, welke onze opmerking verdienen, als de verduistering van 't gezicht, en de doofheid. Om hier van eenige rede te geven dient men op te merken, dat 'er in deze ziekte eene vuile ſcherpe ſtoffe in de eerſte wegen huisvest. Het tusſchenribbige en het dolende paar nu hebben hunne voornaamſte verdeeling in den onderbuik door middel van de

gangliones femilunares, welke uit de vereeniging der gemelde zenuwen gevormd worden, en aldaar gefchikt zyn om alle de verfchillende vlegten voort te brengen, die hier als van een middenpunt ftraalswys nederdalen naar alle de deelen van den onderbuik §. XXVI. Deze twee gemelde zenuwknoopen moeten dan als het middenpunt aangemerkt worden, waarvandaan niet alleen deze, maar ook nog andere verfchynfelen, welke zig in deze ziekte opdoen, moeten afgeleidt worden; want de zenuwen der eerfte wegen zyn aan de prikkeling blootgefteld, hier door worden deze zenuwknoopen in beweging gebragt, en dus ook de twee paar groote zenuwen, welke dezelve uitmaken.

§. XXXII. Om nu de verduistering van 't gezicht hier uit te verklaren, is het noodzakelyk, dat ik tot den oorfpronk van 't tusfchenribbige paar zelfs opklimme, welke geformeerd wordt uit de vereeniging van den tweeden tak van 't vyfde paar met het zesde paar §. XIX. De tweede tak van het vyfde paar nu heeft één en denzelfden oorfpronk als de eerfte tak van 't vyfde paar, welke met het der-

derde paar gemeenſchap heeft door middel van het *ganglion lenticulare*, waaruit de *nervi ciliares* voortſpruiten, die wederom zig vereenigen met het netvlies §. XVIII.

§. XXXIII. De doofheid wordt op even dezelfde wyze bewezen door de vereeniging, welke het harde gedeelte der gehoorzenuw met den tweeden tak van het vyfde paar heeft §. XIX. (q). Zoo kan men ook nog de belemmering in de ſpraak, welke men veeltyds in deze ziekte ook waarneemt, afleiden van de vereeniging van den derden tak van het vyfde en 't agtſte paar, welke beiden een zenuw afgeven, die zig in de

 tong

(q) Dewyl het harde gedeelte der gehoorzenuw weinig tot de gewaarwording van 't geluid ſchynt te weeg te brengen, en ook geene onmiddelyke gemeenſchap, voor zo ver ik weet, met het zagte gedeelte van de gehoorzenuw heeft, zo zoude men hier door in twyffel kunnen gebragt worden, of de doofheid wel van de gemelde vereeniging kan afgeleidt worden; maar wanneer men opmerkt, dat het harde gedeelte de zenuwvezeltjes afgeeft tot de beweging van de ſpieren in de holligheid van den trommel, welke beweging der ſpieren tot het hooren zeer noodzakelyk is, zo wordt deze zwarigheid geheel weggenomen.

tong verſpreiden §. XX en XXII. (r).

§. XXXIV. Er zyn voorbeelden, dat ſommigen, na een overtollig gebruik van ſpyzen blind, en na de ſpysvertering wederom ziende wierden. Dit toeval kan mede door de zenuwen verklaard worden. De maag, welke 'er zeer veele ontfangt van het dolende en tusſchenribbige paar, wordt door de veelheid van ſpyzen zeer opgevuld, waardoor

(r) Schoon ik bewezen heb, dat deze zintuigen uit hoofde van medegevoel door middel van de aangewezen gemeenſchap der zenuwen in haare werking kunnen verhinderd worden; zo zoude men kunnen vragen, dewyl ik eene prikkelende ſtoffe in de eerſte wegen als de werkende oorzaak van deze prikkeling aangemerkt heb § XXXI, waarom wy dan in andere ziekten, daar ook de eerſte wegen zeer vervuild zyn, deze zelfde verſchynſelen, ten minſten zo dikwils, niet zien te voorſchyn komen? Hier op kan men antwoorden, dat in dit geval de zondigende ſtoffe in de eerſte wegen van één zo ſcherpen en loogzoutigen aart is, dat zy daardoor het ligchaam van deszelfs kragten of zintuiglyke bewerkingen vermindert of berooft, 't zy zulks geſchiedt door 't medegevoel, gelyk wy reeds betoogd hebben, 't zy zulks geſchiedt door verplaatſing van ſtoffe, 't zy door vermenging van 't bedorvene met onze vogten, of door ontaarting van de vogten in 't gemeen, waardoor te weeg gebragt wordt, dat de dierlyke geesten niet zodanig afgeſcheiden worden, als het wel behoorde.

door deze zenuwen gedrukt worden. Uit deze drukking nu kan men de rede verklaren, waarvandaan de zodanige blind worden na een overtollig gebruik van ſpyzen, zo men maar alleen agt geeft op de gemeenſchap dezer zenuwen met die van den oogbol, 't geen ik §. XXXII. aangetoond heb. (s).

§. XXXV. De periodieke blindheid kan op dezelfde wyze en door gemelde vereeniging der zenuwen insgelyks verklaard worden, dewyl na alle waarſchynlykheid de oorzaken hier van in de eerſte wegen ſchuilt. F. C. MEDICUS (t), welke de zitplaats van alle de periodieke ziekten in de eerſte wegen ſtelt, noemt verſcheide oorzaken op, welke daar toe gelegenheid geven, als

(s) Men zoude, wel is waar, dit ook kunnen verklaren door de drukking of door de opzetting der vaten ten tyde van de ſpysvertering, waardoor de vaten in de oogholte met meerder bloed opgevuld worden; maar dan is men wederom genoodzaakt tot de zenuwen weder te keeren, want deze opgezette vaten zouden als dan noodzakelyk de zenuwen, welke tot het gezicht behooren, moeten drukken, waar door de blindheid kan te weeg gebragt worden, zo lang de drukking aanhoudt.

(t) Zie zyne *geſchichte periodiſcher krankheiten* bl. 260—289.

1. de tegennatuurlyke vermeerderde aandoenelykheid der eerste wegen. 2. De Gal, welke aldaar 't zy in hoeveelheid 't zy in hoedanigheid zondigt. 3. Eene verzameling van slym. 4. Eene kwaade spysvertering. 5. De Wormen enz.

§. XXXVI. De tandpynen brengen mede verscheide deelen tot medelyden, dezelve veroorzaken somtyds een zwelling en ontsteking in de wang; de zenuwen van den tweeden en derden tak van 't vyfde paar, welke in de tanden zig verspreiden, geven hier toe gelegenheid, om dat van deze zelfde zenuwen eenigen zig ook in de wangen, spieren van 't aangezicht, en in het tandvleesch verspreiden; waarom, indien de tandpyn zwaar is, door deze prikkeling der zenuwen de uiteinden der slagaderen zaamgetrokken worden, en hier door wordt eene verstopping en ontsteking in die deelen te weeg gebragt.

De tandpyn strekt zig somtyds tot aan de ooren uit, ja zelfs gebeurt het, dat de pyn in de aangedane tand gering is in vergelyking van die der ooren, 't geen te weeg gebragt wordt door de vereenigingen, welke het harde gedeelte

der

der gehoorzenuw met den tweeden en derderden tak van het vyfde paar maken §. XXI. — Hierdoor verligten ook sommige geneesmiddelen de tandpyn, wanneer zy in de ooren gestoken worden.

De tandpyn brengt ook somtyds de oogen tot medelyden en veroorzaakt ontsteking in dezelven, 't geen mede uit de onderlinge gemeenschap der zenuwen van de drie takken van het vyfde paar moet afgeleidt worden.

§. XXXVII. Wanneer de tanden in kinderen te voorschyn komen, wordt dit dikwils verzeld met buikloop, koortsen, brakingen enz. Het is ontegenzeggelyk, dat by de uitkoming der tanden de zenuwen van den tweeden en derden tak van het vyfde paar, welke zig in het tandvleesch verspreiden, zeer sterk geprikkeld worden door de verscheuring, welke de uitkomende tanden aan het tandvleesch veroorzaken. De derde tak van het vyfde paar nu vereenigt zig in de tong met het dolende paar §. XXII; ja zelfs het tusschenribbige paar, 't welk gedeeltelyk zyn oorspronk van den tweeden tak van het vyfde paar §. XIX heeft, wordt hier door ins-

gelyks geprikkeld, waardoor de uiteinden der ſlagaderen in de darmen by tusſchenpozingen zaamgetrokken worden, en hier door meerder hoeveelheid vogt in dezelven afſcheiden en dus een buikloop veroorzaken. Maar wanneer de prikkeling zo ſterk is, dat daar door eene geheele toeſnoering van de ſlagaderlyke uiteinden der darmen te weeg gebragt wordt, zo ontſtaat 'er in plaats van een buikloop, koorts, brakingen ja zelfs ſtuiptrekkingen. Dit heeft HIPPOCRATES reeds waargenomen, dat de kinderen op dien tyd door geene ſtuiptrekkingen aangetast worden, wanneer zy een buikloop hebben, om dat daar door de vaten ledig worden, en dus de zenuwen overal zo ſterk niet prikkelen kunnen.

§. XXXVIII. In de long-ontſteking wordt de Lyder ſomtyds by het ſleutelbeen en ſchouderblad pyn gewaar, 't welk moet afgeleidt worden van de prikkeling, die de zenuwvezeltjes van de *longevlegt* veroorzaakt, en daardoor eene beweging in de tusſchenribbige zenuw te weeg brengt, welke, na dat dezelve met het tweede paar der lendenen zig

zig vereenigd heeft, een tak afgeeft, die zig in de onderfleutelbeen-fpier verfpreidt.

De Hersfenen worden in de long-ontfteking fomtyds ook aangedaan; wanneer men agt geeft, dat het dolende en tusfchenribbige paar, welke de longevlegt formeert, met het vyfde paar gemeenfchap hebben, en dat dit vyfde paar eenige takjes afgeeft aan het harde hersfenvlies, zo behoeft men hierover zig geenzins te verwonderen (u).

§. XXXIX. In de ontfteking van het middenrift ziet men dikwils de hondslach (*rifus Sardonius*) ontftaan, welke veroorzaakt wordt door de vereeniging van het harde gedeelte der gehoorzenuw met het tweede en derde paar der halszenuwen, waarvan gedeeltelyk de *middenriftszenuw* geformeerd wordt §. XXIV, als mede door de vereeniging van 't vyfde paar en wel door middel van deszelfs tweeden tak met de tusfchenribbige zenuw, welke een takje afgeeft aan de middenriftszenuw §. XXIV., waardoor in

(u) Dit kan ook afgeleid worden van den beletten omloop des bloeds, dewyl in de long-ontfteking 't bloed zo wel niet door de vaten van de longen kunnende vloeien, 'er als dan meerder bloed in de vaten van de hersfenen wordt opgehouden.

in de ſpieren van het aangezicht, waaraan het vyfde en zevende paar takken afgeven, zodanige ſtuiptrekkende bewegingen voortgebragt worden, even als in het lagchen.

De ontſteking der hersſenvliezen is ſomtyds een gevolg van de ontſteking van het middenrift, 't welk door dezelfde gemeenſchap voortgebragt wordt, doordien het vyfde paar ook eenige takjes afgeeft aan het harde hersſenvlies.

De pyn in het opperſte gedeelte van den ſchouder vergezelt ſomtyds de ontſteking van het middenrift; dit wordt afgeleidt van het derde paar der halszenuwen, welke, nadat dezelve met het tweede en vierde paar van den hals de middenriftszenuw geformeerd heeft, zig verſpreidt in de bekleedſelen en ſpieren van het onderſte gedeelte van den hals, en het bovenſte gedeelte van den ſchouder (v).

§. XL. Wanneer de maag lydt, worden de hersſenen ook insgelyks aangedaan: de hoofdpynen, raaskalling, duizeling, roodheid van het aangezicht enz. zyn

(v) Zie MONRO *over de verſpreiding der zenuwen*, *bladz.* 157.

zyn hier van de uitwerkfels. Om hier van eenige rede te geven, dient men op te merken, dat wanneer de zenuwen van de maag geprikkeld worden, ook de *lever*, *milt*, *darmſcheilsvlegt*, welke eenerlei oorſpronk hebben, insgelyks aangedaan worden, waardoor de vaten in den onderbuik zaamgetrokken worden, en deze zamentrekking veroorzaakt, dat het bloed in grooter hoeveelheid naar het hoofd gevoerd wordt, en dus de gemelde uitwerkſels veroorzaakt. Men kan zulks ook afleiden van de vereeniging van het dolende en tusſchenribbige paar met het vyfde paar zenuwen.

Het dolende en tusſchenribbige paar, waar uit de zenuwen van de maag voortkomen, formeeren ook de *longevlegt*, en hiervan gaan eenige takjes af aan de lugtpyp en ſlokdarm: hiervandaan is aamborstigheid dikwils maar een uitwerkſel van een kwalyk geſtelde maag. Hiervandaan ook de maag-hoest.

De longen worden niet alleen door de maag tot medelyden gebragt, maar zelfs ook het hart. Want de takjes, welke de *hartvlegt* uitmaken, komen insgelyks van het dolende en tusſchenribbige paar,

paar, zo dat wanneer de maagzenuwen geprikkeld worden, dan wordt deze prikkeling insgelyks aan de hartvlegt overgebragt, waardoor het hart eenigzins in zyne beweging belemmerd wordt; hiervandaan in dit geval de flaauwten.

De gemeenſchap, welke de *maagvlegt* met de andere vlegten in den onderbuik heeft, veroorzaakt, dat wanneer de maag lydt, ook de andere ingewanden van den buik aangedaan worden, en in tegenoverſtelling, wanneer deze lyden, wordt de maag aangedaan gelyk in 't vervolg blyken zal. — Zo worden door de gemeenſchap van de maagvlegt met die van de lever de ongeregelde bewegingen van de maag aan de lever medegedeeld, waardoor eene meerdere hoeveelheid gal afgeſcheiden wordt. — Door de gemeenſchap van de maagvlegt met die van 't darmscheil, wordt de maagpyn aan de darmen medegedeeld. — Dewyl eindelyk die zelfde vlegt onmiddelyk van het dolende en tusſchenribbige paar afkomſtig is, en dat deze zig byna door het geheele ligchaam verſpreiden, behoeft men zig niet te verwonderen, dat de ongeſteldheden in de maag ſomtyds zweet verwekken, of in

te-

tegendeel de uitwaasſeming beletten, dewyl door de aandoening van dit zenuwgeſtel de uitwaasſemende vaten zaamgetrokken worden.

§. XLI. De darmen ontſangen hunne zenuwen van de *darmscheilsvlegt*, welke, even gelyk alle de anderen, uit de vereeniging van het dolende en tusſchenribbige paar afkomstig is. Hier van kunnen alle de toevallen, welke het darmwee, verſtropte breuk of kronkel in de darmen vergezellen, afgeleidt worden. — Zo worden de flauwten veroorzaakt door de medegedeelde aandoening aan de hartvlegt. — De ademhaling wordt moeilyk door de ongeregelde bewegingen, welke de prikkeling van de zenuwen der darmen aan de longevlegt te weeg brengt. — De hik ontſtaat uit de gemeenſchap, die de tusſchenribbige zenuw met de middenriftszenuw formeert. — Er ontſtaat ſomtyds in dit geval eene ontſteking in de lever, vermits de darmſcheilsvlegt met die van de lever eenerlei oorſpronk heeft. — De braking wordt veroorzaakt door de gemeenſchap van de darmſcheilsvlegt met die van de maag. — Er volgt

ſom-

ſomtyds een opſtopping van de pis door de vereeniging van de darmſcheilsvlegt met die van de nier, waardoor de uiteinden der ſlagaderen in de nieren toegeſnoerd worden, en de afſcheiding van de pis verhinderd wordt. — De ophouding van de pis in de blaas is ſomtyds daar ook een gevolg van, welke afgeleidt moet worden van de *onderſte darmſcheilsvlegt*, welke eenige takjes afgeeft aan de blaas, waardoor dan in dit geval door de prikkeling dezer zenuwen de ſluitſpier van de blaas krampagtig zaamgetrokken wordt, 't welk te weeg brengt, dat de pis niet naar den wil kan geloost worden. — De uitwaasſeming wordt belet, om dat de aandoening der zenuwen van de darmſcheilsvlegt aan het dolende en tusſchenribbige paar overgebragt wordt, waardoor de uiteinden der uitwaasſemende vaten van het geheele ligchaam ſterk toegeſnoerd worden. — Het darmwee gaat ſomtyds over tot het voeteuvel, doordien de prikkeling van de darmſcheilsvlegt aan de *heupzenuw* overgebragt wordt, waardoor de vaten rondom de geledingen verſtopt worden. — Het darmwee kan hoofdpynen verwekken, dewyl de vaten in de

de ingewanden van den buik door de prikkeling der zenuwen als zamengetrokken gehouden worden, waardoor eene meerdere hoeveelheid bloed naar het hoofd gevoerd wordt. — Eindelyk kan de prikkeling in deze gevallen in het darmſcheilsvlegt zoo groot zyn, dat het dolende en tusſchenribbige paar zo ſterk aangedaan worden, dat 'er ſtuiptrekkingen door ontſtaan (w).

§. XLII. De ontſteking in de lever brengt ſomtyds een bloeding uit het regter neusgat te weeg. Dit toeval wordt afgeleidt van de regter tusſchenribbige zenuw, waar uit de *levervlegt* gedeeltelyk geformeerd wordt, die gemeenſchap heeft met de zenuwen in de neus, door middel van de *rami naſales ſuperiores postici*, welke uit de *ramus vidianus* voortkomen §. XIX, die door haare prikkeling eene verſtopping in de

 vaten

(w) Ik zoude hier nog kunnen byvoegen de verklaring der toevallen van het Kolyk van *Poitou*, maar zende liever den lezer naar MONRO *verhandeling over de verſpreiding der zenuwen bladz.* 175. *aanteek.* (*R* 7.), waarin de geleerde Heer COOPMANS volledig betoogd heeft, dat dezelve afhangen van de aandoening van het tusſchenribbige paar zenuwen.

vaten van de neus veroorzaken, welke als dan door bloeding gevolgd wordt.

De braking verzelt ook wel de ontfteking van de lever, vermits de levervlegt met die van de maag een en denzelfden oorfpronk heeft, ja zelfs hebben beide deze vlegten aan de poortier van de maag gemeenfchap met elkander.

Van deze zelfde levervlegt kan men ook nog afleiden, waarvandaan in de fchrik en overmatige droefheid zeer fchielyk de geelzugt kan geboren worden door de krampagtige zamentrekkingen dezer zenuwen.

§. XLIII. De milt heeft zeer veel invloed op verfcheide deelen van de verfchillende vereenigingen, die de miltvlegt met de andere vlegten in den buik heeft. — De verftoppingen in de milt verwekken fomtyds een lastig gevoel aan de regterzyde van den buik, om dat de miltvlegt met die van de lever eenerlei oorfpronk heeft. — Deze verftoppingen gaan veeltyds met braking verzeld door de gemeenfchap van de miltvlegt met die van de maag. — Door deze zelfde gemeenfchap wordt ook te weeg gebragt, dat wanneer de milt met een dik

bloed

bloed opgevuld is, de ongeregelde bewegingen, welke in dit ingewand ontſtaan, aan de maag medegedeeld worden, en deszelfs poortier zig krampagtig toetrekkende, wordt 'er aan de lucht, welke in de maag is, gelegenheid gegeven zig uit te zetten, en opſpanning van winden in de maag teveroorzaken. — De *hypochondriaci* hebben eene moeilyke ademhaling door de prikkeling aan de longevlegt medegedeeld, welke even gelyk de miltvlegt van het dolende en tusſchenribbige paar afkomſtig is.

§. XLIV. Wanneer de nieren met ſteen bezet zyn, doen 'er zig mede verſcheide byzondere toevallen op, welke van de vereenigingen, die de *niervlegt* met andere zenuwen heeft, afhangen. — Somtyds worden 'er hartkloppingen geboren door de aandoening van de hartvlegt. — De pols is klein aan de zyde van de aangedane nier, vermits de tusſchenribbige zenuw met de halszenuwen gemeenſchap heeft, uit welker vier laatſte paaren de *armzenuwen* geformeerd worden §. XXIV; door de medegedeelde aandoening dezer zenuwen worden de ſlagaderen in den arm

zaamgetrokken, waardoor belet wordt, dat zy niet gelyk te voren aan de geregelde zamentrekkingen van het hart gehoorzamen. — Er ontſtaan colykpynen en brakingen door de vereeniging van de niervlegt met die van het darmſcheil en de maag. — De bal aan die zelfde zyde wordt opwaards getrokken door de vereeniging van de niervlegt met de lendenzenuwen, welke eenige takjes afgeven, die zig in de *musculus cremaster* verſpreiden, waardoor deze ſpier krampagtig zaamgetrokken wordt, en dus de bal opwaards trekt. — De opſtopping van de pis wordt te weeg gebragt door de prikkeling, die de zenuwen van de niervlegt ondergaan. — De pynen in de lendenen door de vereeniging in de niervlegt met de lendenzenuwen. — Het nierenwee ſtrekt zig ſomtyds tot aan de tegenovergeſtelde gezonde nier uit, ja zelfs worden de Lyders, ſomtyds, maar alleen de pyn gewaar in de gezonde nier: Wanneer men opmerkt, dat de niervlegt van de eene zyde met die van de andere zyde gemeenſchap heeft, behoeft men zig geenzins te verwonderen, dat de prikkeling van de niervlegt aan de zieke zy-

de

de naar de tegenovergeſtelde zyde overgebragt wordt, en de ſlagaderlyke uiteinden van de gezonde nier zaamtrekken, en dus aldaar pyn, als mede opſtopping van pis, veroorzaakt wordt.

§. XLV. Wanneer 'er een ſteen in de blaas huisvest, worden de Lyders een jeuking of ook wel pyn aan het hoofd der roede gewaar, 't geen veroorzaakt wordt door de prikkeling der zenuwen in de blaas en de vereeniging derzelver met die genen, welke zig in het hoofd der roede verſpreiden. — Uit hoofde van de *onderſte darmſcheilsvlegt*, waarvan de blaas eenige takjes ontfangt, wordt de aandoening van dit ingewand aan alle de andere van den onderbuik medegedeeld, hiervandaan de brakingen, hik, opzetting van den buik, belette afgang enz. in de ophouding van de pis (x). — Insgelyks wordt dezelve ook medegedeeld aan den aars, om dat derzelver zenuwen denzelfden oorſpronk hebben. — Wanneer men de

 pis

(x) Hiervandaan kan men ook afleiden de braking, welke de Heer COOPMANS in de koude pis waargenomen heeft. Zie MONRO *over de verſpreiding der zenuwen*, *bladz.* 144. *aanteek.* (G 6.).

pis met pyn loost, of gelyk by ſommige menſchen, wanneer zy op 't einde van de pisloozing zyn, gebeurt, worden zy kleine ſtuiptrekkende bewegingen of trillingen door het geheele ligchaam gewaar, 't geen niet anders kan verklaard worden als door de vereeniging der zenuwen van de blaas met die van het tusſchenribbige paar.

§. XLVI. De baarmoeder heeft geenen minderen invloed op verſcheide deelen: men ziet hier van de bewyzen in den ſtaat der zwangerheid en de opſtoppingen der maandſtonden. Alle de toevallen te verklaren, welke daar uit kunnen voortſpruiten, zoude ons tot herhaling brengen, ik zal dus maar alleen melding maken van het medegevoel, dat 'er plaats heeft tusſchen de borsten en dit ingewand: Want telkens als de maandelykſche ontlastingen aanſtaande zyn, zwellen de borsten meer op, en ſlinken wederom, zo dra deze ontlasting ophoudt; de veranderingen, die de borsten ondergaan in den ſtaat van zwangerheid en na de verlosſing, zyn nog aanmerkelyker. Zulks wordt veroorzaakt door het tusſchenribbige paar, welke

zo

zo wel aan de baarmoeder als aan de borsten zenuwtakjes afgeven (y): hiervan kan ook afgeleidt worden, hoe de kitteling van de eene, eene byzondere gewaarwording aan de andere kan mededeelen. — Onder alle de toevallen, welke de opſtopping der maandſtonden na zig ſleept, verdient de blindheid, waar van ons WEBER (z) een voorbeeld oplevert, onze opmerking. Zo men zulks van de aandoening der zenuwen wil afleiden, kan het niet anders geſchieden, als door de medegedeelde prikkeling van de tusſchenribbige zenuw, welke prikkeling tot aan den oorſpronk van deze zenuw overgebragt wordt, alwaar dan de blindheid op dezelfde wyze kan te weeg gebragt worden, zo als ik §. XXXII. aangetoond heb (a).

 §. XLVII.

(y) Maar de opzwelling der borſten wordt door ſommigen ook afgeleidt door de vereeniging van de inwendige mamſlagader met de bovenbuiksſlagader.

(z) *Obſervat. Medic. Faſcicul. II. pag.* 60.

(a) Doch wanneer men opmerkt, dat door de opſtopping der maandſtonden de *masſa* van 't bloed vermeerderd wordt, waardoor de vaten in 't algemeen meerder opgezet worden, zo kan deze blindheid ook afgeleid worden van de drukking der vaten in de oogholte op de gezichtzenuw.

§. XLVII. De tegenwoordigheid van wormen in de maag en darmen veroorzaakt zeer wonderlyke toevallen en verſchynſelen, welker aantal zeer groot is: maar om van alle deze eenige rede te geven, moet men vooraf ſtellen, dat de prikkeling, welke de zenuwvlegten in den buik hier door ondergaan, aan het dolende en tusſchenribbige paar medegedeeld wordt; zonder welke de wormen geene zo zonderlinge rollen in het ligchaam zouden kunnen ſpelen, en zo een groot aantal van toevallen en verſchynſelen door medegevoel, in verafgelegene deelen veroorzaken. Ik zal trachten alle deze toevallen uit de vereeniging der zenuwen te verklaren. — De walging en braking als mede de groote eetlust wordt afgeleidt van de plaatſelyke prikkeling op de zenuwen. — De afſcheiding van een bleeke pis of ook wel de geheele opſtopping van pis wordt veroorzaakt uit de gemeenſchap van de niervlegten met die van de maag en darmſcheil, waardoor de ſlagaderlyke uiteinden der nieren als zamentrekken, en naar den graad van zamentrekking een bleeke pis afgeſcheiden, of ook wel in 't geheel opgeſtopt wordt. — Er

zyn

zyn voorbeelden, dat de opſtopping der maandſtonden daarop gevolgd is (b); dit kan afgeleid worden van de onderſte darmſcheilsvlegt, welke met de bovenſte darmſcheil-en maagvlegt eenerlei oorſpronk hebben. — De hik ontſtaat uit de vereeniging van het tusſchenribbige paar met het tweede, derde en vierde paar halszenuwen, die de middenriftszenuw uitmaken §. XXIV. — De zwakke tusſchenpozende pols, als mede de huiverigheid over het geheele ligchaam, door de ongeregelde bewegingen, welke het tusſchenribbige paar aan de vaten te weeg brengt. — De drooge hoest (c) wordt te weeg gebragt door de aandoening van de longevlegt, welke uit de vereeniging van het dolende en tusſchenribbige paar §. XXII. geformeerd wordt; hiervandaan ook de moeilykheid in de ademhaling in dit geval. — De hartklopping en flaauwte door de ongeregelde medegedeelde beweging van de hartvlegt, welke insgelyks uit de vereeniging van het dolen-

(b) Zie ROSEN VAN ROSENSTEIN *handleiding tot de kennis en genezing van de ziekten der kinderen bladz.* 439.

(c) *Commerc. literar. Norimberg. An.* 1732. *pag.* 46.

de met het tusſchenribbige paar ontſtaat §. XXII. — De moeilykheid in de ſlikking door de aandoening van de terugloopende zenuwen, die van het agtſte paar afkomſtig zyn §. XXII, welke eenige takjes afgeven aan het keelgat en ſlokdarm. — De knerſing der tanden in den ſlaap uit de vereeniging van den tweeden tak van het vyfde paar met de tusſchenribbige zenuw. §. XIX, en van den derden tak van het vyfde met het dolende paar §. XX. — De kitteling in de neus ontſtaat uit de aandoening, welke de prikkeling van de tusſchenribbige zenuw aan de *rami naſales ſuperiores postici* §. XIX te weeg brengt. — De hoofdpyn kan afgeleid worden uit de vereeniging van het agtſte en tusſchenribbige paar met het vyfde paar zenuwen. — De belemmerde ſpraak en ſprakeloosheid (d) wordt veroorzaakt uit

(d) Zie *abhandl. der koninkl. Akadem. der Wisſenſchaf. zu Stokholm.* 1747. *bladz.* III. FORESTUS in zyn werk *de febrib. cum morb. Epidem. public. graſſ. lib.* 6. verhaalt van een kind van twaalf jaren oud, dat twee weken ſtom bleef, en de ſpraak weder kreeg, na een menigte wormen ontlast te hebben. Zo vindt men nog een voorbeeld van ſtom en doofheid door wormen in den onderbuik veroorzaakt, medegedeeld door den Heer RENAUD in de *beden-*

uit de vereeniging van den derden tak van het vyfde met het dolende en negende paar zenuwen, welke ieder takken afgeven in de tong §. XXIII; hieruit zoude men ook nog kunnen afleiden de rede van de overvloedige affcheiding van kwyl in dit geval. — De ruisfching der ooren en doofheid uit de gemeenfchap van de tusfchenribbige zenuw met den tweeden tak van het vyfde paar, en deze met het harde gedeelte der gehoorzenuw §. XIX en XX. — De verduistering van het gezicht en de blindheid (e) wordt verklaard uit de vereeniging van het tusfchenribbige paar met den tweeden tak van het vyfde paar, waardoor dan de aandoening aan den eerften tak van 't vyfde paar, welke met het eerfte en derde paar zenuwen in de oogholte zig vereenigt, medegedeeld wordt, op dezelfde wyze als ik §. XXXII. gezegd heb. Uit deze zelfde gemeenfchap wordt ook afgeleidt de verwyding van den oogappel, welke als een teeken van wor-

dendaagfche Vaderlandfche Letteroeffening. 1*fte deel. mengelw. bladz.* 102.

(e) Nu onlangs heb ik een kind gezien, het welk door blindheid aangetast is geweest, en volkomen het gezicht wedergekregen heeft na de ontlasting van eene groote hoeveelheid wormen.

wormen erkend wordt (f). — De vallende ziekte en ſtuiptrekkingen kunnen in dit geval niet anders voortgebragt worden als door de ſterke aandoening van het tusſchenribbige paar, 't welk zig door 't geheele ligchaam verſpreidt. — Op dezelfde wyze moet ook de dolheid verklaard worden, waarvan voorbeelden zyn (g), en alwaar de prikkeling van het tusſchenribbige paar zo ſterk is, dat daardoor de hersſenen zelfs tot medelyden gebragt worden. — Er zyn nog verſcheide andere toevallen (h), wel-

(f) Zie MONRO *over der verſpreiding deo zenuwen*, *bladz.* 145. *aanteek.* (*H.* 6.) alwaar de Heer COOPMANS dit verſchynſel zeer duidelyk verklaart, en 'er nog eene waarneeming byvoegt van eene vernauwing des oogappels door dezelfde oorzaak voortgebragt.

(g) Zie *Ephemerid. natur. curioſor. Dec.* 3. *A.* 3. *obſerv.* 135. In den veldtogt van 't jaar 1762. in Duitschland, heb ik in het legerhospitaal de opening bygewoond van 't lyk van een Soldaat, welke aan eene volkomene dolheid geſtorven was, waarin de omgewonde darm geheel met wormen vervuld was, welke rond en in een oneindig getal klompen in elkander gewikkeld waren.

(h) Zo zyn 'er voorbeelden, dat door wormen in de maag en darmen de borſten der zuigende vrouwen opdroogen, waar van N. ANDRY in zyn *Traité de la generation des vers dans le corps de l'homme pag.* 82 *& ſuivans* twee waarneemingen mededeelt, daar, na de ontlasting der wormen, het zog

welke door wormen kunnen voortgebragt worden, en die insgelyks door de

zog wederom naar de borsten te rug keerde. — Zo heeft VAN DOEVEREN een kind van twaalf jaren oud behandeld, 't welk na eenige stuipen en een geringen trap van vallende ziekte, door een allendaagsche koorts aangetast wierdt. Zie het meergemelde werk van ROSEN VAN ROSENSTEIN, *bladz.* 443. — Men vindt nog een waarneeming van een derdendaagsche koorts door wormen veroorzaakt, medegedeeld door N. ANDRY, in zyn reeds gemelde werk *pag.* 89. — Myn geagte kunstbroeder, de Heer BEILON, *Chirurgien Major* in dienst van dezen Staat, heeft my het geval medegedeeld van een Soldaat, welke door koorts met benauwde ademhaling, hoest, een onveranderlyke stekende pyn in de zyde, zware hoofdpyn, en een volle en sterke pols aangetast wierdt; hy wendde de hulpmiddelen tegen de ontsteking wel is waar met vrugt aan, maar wanneer alles scheen overwonnen te zyn, openbaarden zig dezelfde toevallen weder op nieuw, met even zo veel hevigheid; dit hield wel drie maanden by herhalingen aan: eindelyk verdrietig over zyne vrugtelooze pogingen, viel hem in de gedagten, of de wormen niet wel eenen diergelyken rol zouden kunnen spelen. De eenigste teekenen, welke hem in dit gevoelen versterkten, waren eene opzetting in het bovenbuiksryk, ongestadige honger en een gevoel van ledigheid omtrent de maag. Zyn E. beproefde de wormverdryvende middelen, en 'er ontlaste zig eene groote hoeveelheid langronde wormen, met maden en slym verzeld, waarop alle de toevallen verdweenen. Zie daar een soort van ontsteking-koorts door wormen. — N. ANDRY in zyn meergemelde werk *pag.* 87. maakt ook gewag van een lyder, welke door de ontlasting van een worm

de vereeniging der zenuwen kunnen verklaard worden.

§. XLVIII. Er zyn nog een oneindig getal verſchynſelen in vele ziekten; dan uit al 't geen tot nu toe gezegd is, kan men genoegzaam van alle de toevallen, welke in de verſchillende ziekten voorkomen, rede geven: ik zoude ook telkens genoodzaakt zyn tot herhalingen te komen, dewyl vele ziekten één en dezelfde toevallen en verſchynſelen opleveren; ik meen dus eenigzins aan het bedoelde oogmerk voldaan en genoegzaam bewezen te hebben, waarvandaan de medelydenheid der deelen van 't menſchelyke ligchaam in ziekten afhangt.

worm aanſtonds van het zydewéé genezen wierdt. — Uit deze, en andere reeds gemelde toevallen, ſchynt het, als of 'er geen een toeval was, dat niet door wormen kan voortgebragt worden, en hier uit blykt teffens, hoe moeilyk het is om ſtaat te maken op de kenteekenen der wormen, dewyl dezelve ook aan andere ziekten gemeen zyn.

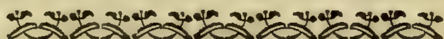

GE-

GENEES- EN HEELKUNDIGE WAARNEMINGEN.

DOOR

J. S. G. DINCKLER.

EERSTE WAARNEMING.

Over de heilzaame kracht van den vluggen geest van Ammoniac-zout, met zout van Wynſteen bereid en met gedistelleerde Oliën vermengd, in een ſoort van zwarte Staar of in 't begin derzelve.

Er is een ſoort van zwarte Staar (*Amauroſis*), by ons veel gemeener,

J. S. G. DINCKLERI.

OBSERVATIONES MEDICÆ ET CHIRURGICÆ.

I. *De virtute Spiritus ſalis Ammoniaci vinoſi cum ſale Tartari parati, oleisque æthereis nupti, in Amauroſis quadem ſpecie, vel Amauroſi incipiente.*

Frequentior est apud nos quam aliis in locis Amauroſis ſpecies, quæ fabris, qui in officinis fer-

ner, dan op andere plaatſen, welk aan zulke menſchen, die in de yzerſmederijen het ſtaal bereiden, voornamentlijk overkomt, en, naar alle waarſchijnlijkheid, veroorzaakt wordt door de ongemeen ſterke licht-ſtraalen, die van de groote vuuren afſchitteren, en het net-vlies van 't oog te ſterk aandoen.

Ik heb niet een' enkelen, maar meer dan twintig lijders, waar onder ſommigen die volkoomen ſtekeblind waren, door het volgende middel genezen. En niet alleen zoodanigen, maar die ook door andere oorzaken een *Amauroſis* begonden te krijgen.

In een verouderde *Amauroſis* heb ik het niet beproefd, om dat ik my niet kan

ferrariis chalybem parant, præſertim accidit, quæque procul dubio ab igne coruſcante, radiisque luminis vividisſimi in tunicam retinam fortiter agentibus, originem ducit.

Horum non unum vel alterum, ſed plusquam viginti, quorum quidam viſu adeo orbati erant, ut manibus palpando incedendum esſet, hoc remedio a cæcitate liberavi.

Sed non hos ſolum, verum etiam alios, qui Amauroſis ab aliis causſis ortæ initio laborabant, ſanavi. In Amauroſi vero chronica nullum periculum

kan verbeelden, dat voor zoo een ongemak, als het veele jaaren geduurd heeft, eenig hulp-middel zoude wezen.

Door zachte *laxeerende* middelen, eenige dagen achter één gegeven, het lichaam van den lijder gezuiverd zijnde, zoo heb den wijnigen geest van *Sal Ammoniac* op de volgende wijze gebruikt. Ik heb geen geest genomen, die met levendige kalk, doch altoos die met zout van wijnſteen bereid was, om dat de eerst gemelde al te vlug is, deszelfs dampen te ſcherp zijn, en te ſterke prikkeling, ja zelfs ontſteking in de oogen kunnen veroorzaken, wordende tot de geneezing wel eenige, doch geene al te ſterke prikkeling vereischt.

lum feci. Vix enim perſuadere mihi posſum dari in tali malo, quod per plures annos adflixit, remedium.

Præmisſis laxantibus, per aliquot dies adhibitis, Spiritu Sal. Ammoniaci vinoſo hoc modo uſus ſum. In uſum ſemper traxi ſpiritum, qui cum ſale □ri paratus erat, non cum calce viva, quia hic nimis volatilis est, et vapores ejus acrimonia, quam posſident, lædunt, vel oculos nimis irritare, immo inflammare posſunt.

Ad ſanationem enim requiritur irritatio, ſed non adeo vehemens, ut inflammare posſit.

In een once van gemelden geest, mengde ik eenige druppels, b. v. twintig, van de *Ol. Cataputiae*, *Rorismarini* of *Lavendulae:* en deed de Lijders een ſpongietje, in een *Eau de la reine* doosje, daar mede nat maken, en de reuk daar van vijf, zes of achtmaal daags zoo ſterk opſnuiven, dat zij daar als bezwijmd of dronkig van wierden.

In een andere once van dezen geest, drupte ik twaalf druppels olie van kruidnagels, drie of vier druppels olie van kaneel en van foelij, en liet den Lijder van dit, wel onder een gemengd, vijf en twintig of dertig druppels in 't holle van zijn warme hand gieten, en die hand dan, half toe, tegen zijn kaak en wenk-

Inſtillavi unciæ hujus Spiritus, Olei Cajiput, vel Lavendulæ, vel rorismarini aliquot guttas, v. g. XX., et ut ſpongiam pyxidi olfactoriæ incluſam eo humectarent, vaporemque fortiter naribus attraherent, ut temulenti et vertiginoſi fere fierent, juſſi, et ut hoc per diem 5, 6, vel octies repeterent ſuaſi.

Inſtillavi porro unciæ hujus Spiritus, olei ætherei Caryophyllor. gutt. XII. Cinnamomi et Macis gutt. IIJ vel IV, juſſi ut volæ manus calidæ contractæ, v. g. gutt. XXIV vel XXX. infunderent, volamque contractam ita genæ et arcui ſupercili-

wenkbrauw, het hoofd voor over gebogen, zoodanig gesloten houden, als of hij dat vocht in zijn hand sterk wilde bezien, op dat de oprijzende dampen daar van onmiddelijk tegen het opengehouden oog zouden komen.

Maar men moet zorgen, dat maar alleenig de damp, en niets van den geest zelfs, in 't open gehouden oog komt.

Als deze damp wat al te sterke prikkeling in 't oog veroorzaakt, moet de Lijder wat minder vocht in de holte van zijn hand doen, en dezelve niet zoo gesloten, of wat verder van 't oog afhouden.

Indien beide de oogen aangedaan zijn, moet

ciliari applicarent, capite inclinato, oculo aperto, ac si in volam inspicere vellent, ut spatium illud intra superiorem genæ partem, et arcum superciliarem vola manus contracta clausum quasi esset, et vapor a Spiritu adscendens in oculum dirigeretur.

Sed nihil Spiritus oculum ingredi debet, solummodo vapor, et oculus non claudendus est.

Quod si fiat, ut oculus a vapore nimis irritetur, ut aeger ferre non possit, vola manus parumper deorsum removenda, ut aliquid vaporis oculum praetermeare queat, vel possunt pauciores guttae volae in posterum infundi.

Si uterque oculus visu privatus vel hebes est, va-

moet ook door beide de neusgaten de geest opgesnuifd, en aan beide de oogen de damp daar van geappliceerd worden, drie of viermaal daags, en zulks acht, veertien of meer dagen achter een.

Terwijl dit middel gebruikt wordt, moet de Lijder zich voor koude, al te sterken licht, en zwaar te verteeren zijnde voedsels wachten.

Terwijl de geheele oogbol dus geprikkeld wordt, zoo wordt de *Tunica Sclerotica*, en het vlies 't welk de gezicht zenuw omvat, ook geprikkeld, waardoor deze zenuw het zelve wordt aangedaan, het welk in lammigheid van andere zenuwen, de wrijvingen, spaansche vliegen, blaar-trek-

vapor in utrumque immittendus est, modo in hunc, postea in alium, id quod per diem ter vel quater peragitur. Utrumque, attractionem videlicet per nares, et immissionem vaporis in oculos, per octiduum, 14, vel etiam plures dies continuari suasi.

Dum hoc utuntur, ut frigus, luminis vehementiam, et alimenta digestu difficilia vitent, suasor fui.

Toto oculi bulbo irritato, irritatur sclerotica ad nervum opticum extensa, hinc quoque vagina membranacea hujus nervi, qua irritatione in hoc nervo idem efficitur, quod in aliorum nervorum paralysi præ-

trekkende en andere diergelijke prikkelende middelen te weeg brengen.

TWEEDE WAARNEMING.

Over een Phosphorisch licht, door de uitvloeiselen van menschen veroorzaakt, en van de beledigingе, door deszelfs aanporringe te weeg gebragt.

Een jongen van veertien jaar ging naar bed, in 't welk zijn jonger zuster zich even te voren neergelegd had. Achter over leggende en zich willende toedekken, zag hij op den deken een bolletje vuur. Hij wilde dit met de hand daar

 af

præstant aliæ irritationes v. g. frictiones, sinapismi, cantharides, urticationes etc.

II. *De lumine Phosphorico ab hominum effluviis orto, et de læsione ab ejus impulsu inducta.*

Puer XIV annos natus lectum, in quem brevi ante soror ejus natu minor ingressa erat, petit. Corpore resupinato, antequam stragulum imponeret, conspicit in eo globum igneum: manu eum ferit

af doen, wanneer de bol zich verlengde en als een blaauwe ſtreep zich vertoonde. Zich wederom achter over leggende, zoo werdt het vuur naar hem toe bewogen, viel op zijn buik en brandde hem eenigſins, hij ſchudde het met zijn hand daar af, en van den deken, wanneer het verdween. Hier op dekte hij zich toe, en ſliep den geheelen nagt gerust. 's Anderen daags 's morgens wakker geworden zijnde, voelde hij pijn in zijn buik, die dik en hard geworden was.

De Ouders over dit geval zeer aangedaan, kwamen met den jongen mij conſuleeren, op dat ik de dikte en hardigheid van den buik zelfs zoude zien.

Door

ferit a ſtragulo remoturus, quo motu globus oblongus fit, et ſtriam cærulcam format. Post iterum ſeſe reſupinat in lectum, ignis a ſtragulo verſus eum movetur, in abdomen ejus incidit, eique ſenſum ustionis imprimit: ignem, qui in ſtragulo remanſerat, iterum manu percutit, quo facto extinguitur, et evanescit.

Hoc peracto ſtragulum imponit, et tranquille per totam noctem dormit. Mane expergefactus ſentit dolores in abdomine, quod intumuerat, durumque evaſerat.

Pueri parentes hoc phœnomeno perterriti me conſulunt, puerumque ſecum ducunt, ut abdominis intumescentiam duritiemque ipſe viderem.

Ad-

Door ontbindende (*discutientia*) en *laxeerende* middelen, zijn deze twee toevallen ras verdweenen.

Een Molenaar, die tot laat in den nagt gemalen had, ging ten twee uuren middernagt te bed, daar zijn broeder vijf uuren te voren ingegaan was. De kaars uitgedaan hebbende, en zich willende toedekken, zoo zag hij aan het dekfel eenig vuur, 't welk op het laken vallende, zich eerst in kleine bolletjes, als groote druppels, verfpreidde, die wederom tot één kwamen en toen verdwenen. Hij voelde niet de minste warmte aan het laken, daar het vuur op geweest hadde, doch wel als of 'er eeni-

Adhibui laxantia, et discutientia, et durities tumorque remediis facile cesferunt.

Molitor, qui in feram usque noctem pinferat, hora circiter fecunda post mediam noctem lectum petit, in quo frater ejus quinque ante horas fefe repofuerat. Extincta candela, dum ftragulum elevat, videt fub èo ignem vivide lucentem, qui fe, dum ftragulum elevat, dividit et expandit. Ille ignis, qui in linteo fuperiori hærebat, mutatur in globulos, qui tanquam guttæ crasfæ decidunt in linteamen inferius, in eoque in unum coëunt, quo facto ignis evanescit. Manu contrectat illum linteaminis locum, in quo ignis apparuerat, nihil fentit caloris; fed locus ille ei aliqua pinguedine ob-

eenige vettigheid aan was. Dit verſchijnſel heeft iets meer dan een minuut geduurd.

Deze twee waren arme geringe menſchen, die niet dikwils hunne bedden verſchoonen, en daarom door 't zweet en vette ziltige uitwaasſemingen vuil waren: Deze ſtoffen door de warmte in beweging gebragt, en onder het dekſel beſloten, begonnen te lichten, toen, door het opſlaan van het dek, daar de buiten lucht bijkwam, en dus aan dezelve een uitgang verleend werdt.

Ik kan verzekeren, dat deze twee verſchijnſels waar en waarachtig zijn: want heb moeite gedaan om dezelve behoorlijk

obductus esſe videbatur. Phœnomenon hoc lucidum per minutum et quod excedit durabat.

Hi, quibus hæc accidebant, erant inferioris conditionis homines, qui lintea vel ſtragula raro mutare ſoliti ſunt, hinc ea ſudore, perſpirabilique oleoſa, ſalinaque materia ſqualebant. Hæc materia calore in motum acta, et ſub ſtragulo incluſa, tum demum lucere incipiebat, quum ſtragulo remoto aëris externi acceſſus concederetur, et tranſitus vaporum oleoſorum calidorum in aërem frigidiorem fieret.

Quod vero hæc ita, uti narravi, acciderint, pro certo asſeverare posſum. Omnem enim curam in indagando adhibui, ut certus fierem, eos, qui hæc

lijk te onderzoeken, en verzekerd te zijn, dat deze menſchen, zijnde eerlijke en geloofwaardige lieden, door hunne inbeelding niet bedrogen waren.

Bij deze gelegenheid zijn meer historien van diergelijke phosphoriſche lichten, die op eenige leden gevallen en ziekten veroorzaakt hadden, mij in gedachten gekomen, die ik altoos voor fabelen gehouden had; maar nu ben ik van de waarheid dezer lichten overtuigd, en dat dezelve ongemakken kunnen veroorzaken, zonder dat men die enkel en alleen aan den ſchrik daar over behoeft toe te ſchrijven.

hæc obſervarunt, ſenſibus ſuis deceptos non fuisſe, et ſunt præterea viri honesti, fideque digni.

Qua occaſione variæ mihi in mentem inciderunt historiæ, quæ mihi olim narratæ fuerunt de ejusmodi phosphoreis lucibus, quæ motu verſus hoc vel illud membrum hominum actæ varios morbos induxerint, quas vero ſusque deque et pro fabulis commentisque habueram. Nunc vero perſuaſus ſum posſe ejusmodi phosphoreos ignes impetu ſuo in corpore humano morbos producere, vel minimum illud graviter et male afficere absque eo, ut id terrori ſolum adſcribendum ſit.

DERDE WAARNEMING.

Over een ſoort van doofheid, waar in het geluid wel duidelijk gehoord werdt, doch de toon van 't zelve, die tot de zamenſpraak noodig is, niet kon onderſcheiden worden.

Een Smit, acht en twintig jaren oud, en anders gezond, en die nooit aan eenige *rheumatique* pijnen onderhevig was geweest, kreeg, nu drie jaaren geleden, zeer onverwaeht en zonder dat hij het aan eenige oorzaak kon wijten, een geruis en geklop in 't linker oor, die na eenige weeken verdwenen; doch twee wee-

III. *De ſurditatis ſpecie, qua ſonus quidem distincte percipi, ſoni vero modificatio, quæ ad loquelam requiritur, distingui non poterat.*

Faber ferrarius XXVIII. annos natus, cætera ſanus, qui nunquam Rheumatismis obnoxius fuit, tribus abhinc annis ex improviſo, ut nullam ejus indicare posſet causſam, tinnitu et ſuſurro in aure ſinistra corripitur, qui aliquot post dies quidem eva-

weeken na dien met zwaarte en duizelingen in 't hoofd wederom kwamen.

Een herhaalde aderlating verzachte deze toevallen wel wat, doch nam die niet weg. Het geruis en geklop in 't linker oor, de zwaarte en duizeling in 't hoofd, kwelden bij aanhoudenheid den Lijder. Na den slaap waren die twee ongemakken erger, doch over dag wederom wat beter, en zijn dus tot heden, dan eens wat beter dan eens wat erger, blijven aanhouden.

De Lijder is tegenwoordig aan 't linker oor bijna volkomen doof, niet dan de sterkste geluiden hoorende: doch de toestand van 't rechter oor, is als volgt.

1. Hij hoort geen geluid, dat verre van

evanescebat, elapsis vero XIV. vel XV. diebus cum vertigine capitisque gravitate conjunctus redibat.

Venæ sectio repetita hæc symptomata mitigavit, sed non sustulit; tinnitus et susurrus in aure sinistra, vertigo capitisque gravitas identidem molestabant. Post somnum capitis gravitatem majorem sentiebat, per diem minorem, et hæc cum vertigine huc usque, modo vehementius modo levius, adflixit.

Nunc aure sinistra fere plane surdus est, nil nisi fortissimos sonos percipiens, in aure dextra vero hæc est auditus conditio.

1. Nullum sonum a corpore quodam excitatum, quod

van hem af veroorzaakt wordt, en waar van hij het geluid verwekkende lichaam niet zien kan.

2. Hij hoort echter het ſlaan van een klok, en telt de ſlagen, ſchoon een half uur van hem af.

3. In een kamer of vertrek zittende, zoo hoort hij alle geluiden, het zij zacht of hard, ſcherp of dof, zeer wel en onderſcheidendlijk.

4. Hij onderſcheidt de geluiden, of dezelve zijn van iemand die ſpreekt, van een ketel die kookt, of van een vogel, die in een kooitje zingt enz.

5. Doch ſchoon hij alle die geluiden dui-

quod adeo remotum est, ut illud videre nequeat, percipit.

2. Audit tamen ictus mallei in campanam ab horologii motu ortos, ictusque numerat, licet distantia dimidiæ horæ ab eo fiant.

3. In hypocausto vel conclavi, ſonos omnes bene et distincte percipit, ſive ſint acuti ſive graves, ſive fortiores ſive obtuſi, immo etiam leviſſimos.

4. Distinguere etiam potest utrum ſint ſoni loquentium et verborum, ſive alii ſoni, v. g. aheni in fornace bullientis, cantus avis in cavea latentis etc.

5. Licet itaque ſonum quemvis clare et distincte

duidelijk en onderfcheidendlijk hoort, het eene geluid van het andere kunnende onderfcheiden, zoo hoort hij echter de toonen niet van het geluid, die men in het fpreeken gebruikt; hij hoort wel dat 'er woorden gefproken worden, maar hij hoort niet wat voor woorden.

6. Doch zoo iemand, digt bij hem gekomen zijnde, met een luide ftem, digt aan zijn rechter oor fchreeuwt, zoo hoort hij niet alleen de woorden, maar onderfcheidt die ook, en verftaat wat 'er gefproken wordt.

In den gehoorweg heb ik niets onnatuurlijks gevonden.

Hier uit blijkt;

1. Dat de gewaarwording van 't geluid verfchilt van de gewaarwording der

cte percipiat, et hunc ab alio distinguat, non tamen eam foni modificationem percipit, quæ ad loquelam conftituendam requiritur. Scit quidem quod fint verba pronunciata, fed nescit quænam verba.

6. Quod fi quis prope ad eum accedit, vocem intendit, et fere in aurem dextram clamat, tunc verba audit, distincte audit, et intelligit quid locutum fuerit.

In meatu auditorio nullum vitium obfervavi.

Ex his patet,

Perceptionem foni a perceptione modificationis foni,

der verſcheiden toonen, die in 't ſpreeken voorkomen en noodzakelijk zijn. Want volgens No. 3, 4, 5, hoort de Lijder, ſchoon moeilijk, wel geluid, doch niet de toonen.

2. Dat de gehoorzenuw om eenig geluid te kunnen hooren, niet noodig heeft zoo ſterk aangedaan te worden, als om de verſcheiden toonen van dat geluid te kunnen onderſcheiden volgens No. 5 en 6. Het welk ook de ondervinding ons op deze wijze leert: Als wij iemand zoetjes hooren ſpreeken, doch echter niet kunnen hooren, wat hij zegt, zoo wenden wij het oor naar hem toe, houden ons zeer ſtil, om door geen ander geluid geſtoord te worden, en

ſoni, quæ ad loquelam conſtituendam necesſaria est, differre, ut ſonus quidem distincte percipiatur, modificatio illa vero non percipiatur (per num. 5. 4. 3.)

Ad ſoni perceptionem distinctam requiri actionem minorem in nervum, ad verborum et ſoni modificationis perceptionem, majorem (per num. 5. et 6.)

Id quod nos etiam experientia hac ratione docet: quando audimus ſonum ſubmisſe loquentis, et verba non intelligimus, tunc aurem verſus eum locum dirigimus, quieti ſumus, ne alia perceptio nos

en ſpannen het oor, waar door wij dan ook de woorden kunnen verſtaan.

Waarom is 'er nu een ſterker aandoening van de gehoorzenuw noodig om de toonen te kunnen onderſcheiden, dan om alleen eenig geluid te hooren?

De duizeligheid, zwaarte in 't hoofd en als dronkenſchap, toonen duidelijk, dat by dezen Lyder al te groote hoeveelheid van bloed naar de binnenſte vaten van de hersſens geklommen was, waar door de gehoorzenuwen, inzonderheid aan haar begin gedrukt, en, door die drukking, als verdooft worden.

Waarom wordt een doove de trillende beweging der lucht, door het ſpreeken

nos turbet, et quaſi auditum intendimus, et tum demum melius verba diſtinguimus.

Cur itaque ſoni modificatio majorem requirit actionem in nervum, ut ea percipiatur, ſonus ipſe vero leniorem?

Indicat ſine dubio vertigo, capitis gravitas, ac temulentia in hoc ægro ſanguinem nimia copia ad encephali interiora vaſa delatum, ex eaque congestione determinatam ortam esſe compresſionem nervorum acusticorum, et quidem circa eorum originem, qua compresſione actio eorum hebetatur.

Quare ſurdus motum aëris tremulum per loquelam

ken veroorzaakt, door zijn tanden gewaar, dewelke hij door zijn ooren niet gewaar zou geworden zijn?

En als het gehoor ontſtaat, door een trillende beweging der lucht, werkende op de gehoorzenuw, waarom hoort men dan niet even goed, als die trilling in het oor, ſchoon van het trommelvlies en gehoorbeentjes beroofd, gebragt wordt, als dat die door de tanden aan de gehoorzenuw medegedeeld wordt?

VIERDE WAARNEMING.

Over een wanſtaltig Velum Palatinum.

Een Meisje, nu drie en twintig jaaren oud,

lam excitatum per dentes percipit, quum eundem motum in aurem delatum non percipiat? ſi auditus oriretur a determinato motu aëris tremulo in nervum acusticum agente, quare non æque percipitur, quando in aurem tympano et auditus oſſiculis orbatam defertur, quam quando per dentes ad nervum acusticum derivatur?

IV. *De Veli Palatini deformitate.*

Puella 23 annos nata labio leporino deformis in lucem

oud, was met een haazen mond geboren, die door een oude vrouw, doch zeer kwalijk, gehegt was.

Dewijl zij ſterk door haar neus ſprak, zoo werd ik nieuwsgierig om in haar mond te zien, wanneer ik het vlies achter aan het gehemelte (*Velum Palatinum*) zeer wanſchapen en van een natuurlijk verſchillende bevond te zijn.

Daar het in een natuurlijken ſtaat dwars boven de ſtrot recht op en neer hangt, zoo hing dit aan elke zijde van de keel, en die plaats daar de beenderen van het gehemelte te ſamen gegroeid zijn, was maar met een ſtijf vlies bekleed. Aan elke zijde van 't gehemelte hing een vlies, naar het *Velum* gelijkende, dat aan de zijden van de keel vast was.

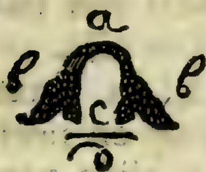
 Niet

lucem edita fuit. Conglutinatum id quidem erat ab anicula, ſed male. Quum nimium per nares loqueretur, inducebar ut in fauces ejus inſpicerem. Hic velum palatinum admodum deforme et a naturali conditione recedens vidi. Quum enim naturaliter transverſim pendulum ſit, hoc ab utroque faucium latere pendulum erat, et regio illa, qua oſſa palati concreta ſunt, membrana tantum firmiter veſtiente tecta erat. Ab utroque latere oſſium palati velum quoddam ſive membrana pendebat, velo ſimilis, quæ ad faucium latera adhærebat. Haud ita lon-

Niet verre van den wortel van de tong, hadt dit vlies twee uitwasſen, aan elke zijde een, die zeer rood waren, en naar de lel (*Uvula*) geleken.

Het zag 'er ten naasten bij uit, als ik hier wat ruw geteekend heb:

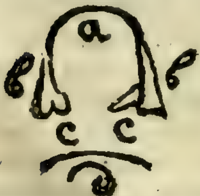
a. Het bovenſte gedeelte, daar de beenen van 't gehemelte te ſamen gevoegd zijn.
bb. De twee zijden van 't vlies, vast aan de keel.
c. Deszelfs kleine aanhangſels.
d. De wortel van de tong.

Dit

longe a radice linguæ duæ erant in hoc velo appendices tanquam procesſus breves, in quovis latere una, quæ rubicundæ erant, et parvæ uvulæ ſimiles.

Ejus facies fere hæc erat, quam ruditer tantum depingere posſum

a.) Superior pars, ubi osſa palati unita ſunt.
bb.) Latera pendula veli faucium lateribus adhærentia.
cc.) Appendices ejus parvæ.
d.) Linguæ radix.

Hoc

Dit gebrek aan het *Velum Palatinum* kon uit de inbeelding van de moeder niet ontſtaan, want hetzelve was, eer ik het aangewezen had, aan de moeder en dochter onbekend. De moeder hadt nooit iets diergelijks gezien of daar van gehoord, gelijk ik mij ook niet kan herinneren, van te voren iets dergelijks gezien te hebben. Het is derhalven waarſchijnlijk, dat dit gebrek, van het eerſte beginſel van de formeering van de Vrucht, reeds geweest is, en dat toen reeds de ſpleeting van de lip, tot aan het *Velum Palatinum* doorgegaan is.

Hoc veli vitium ex matris imaginatione ortum trahere non poterat. Nam matri æque ac puellæ id ignotum plane erat usque dum illud viderem et indicarem. Mater ſimile quid nunquam viderat, vel audiverat, nec ego me tale quid huc usque videre memini.

Vero itaque ſimile est, hoc vitium in prima configuratione et primis ſtaminibus adfuisſe, vel illis inductum esſe, ut, uti labium fisſum erat, hæc fisſura per velum quoque palati pergeret.

VIJFDE WAARNEMING.

Van een Kind met een Darmbreuk geboren.

Den 14 Mei 'sjaars 1771, zag ik een jongetje, dat, daags te voren, met een breuk geboren was.

De Vroedvrouw verhaalde, dat hij, natuurlijk en eerst met het hoofd, voorſpoedig ter weereld gekomen was: doch toen zij hem afwaste, hadt zij gezien, dat de rechter zijde van het zakje rood en gezwollen was.

Ik vond hetzelve veel dikker, dan aan de linker zijde, die natuurlijk was: en als ik de dikte met mijn vingers betastte, en naar den buik drukte, zoo hoorde en voel-de

V. *De Hernia Congenita.*

Die XIV Maji anni 1771 vidi puerum die praegresſo cum hernia congenita natum. Referebat obſtetrix eum naturali modo capite prævio facili felicique partu enixum esſe. Quum eum mundaret et lavaret, ſe vidisſe dextrum ſcroti latus tumidius et rubicundum fuisſe.

Videbam id ipſe multo tumidius latere ſinistro, quod naturale fere erat. Quum tumorem digitis tractarem, et verſus annulum premerem, digitis ſen-

de ik eenig geruis (*Strepitus*) als of daar lucht in besloten was.

Als het Kind schreide, wierd deze rechter zijde van het zakje niet alleen dikker, maar ook harder; als ik, het schreien ophoudende, door een zachte drukking het wederom trachtte intebrengen, begon het aanstonds op nieuws te schreien, de dikte vermeerderde, en het zakje blonk door 't betasten.

Ik vond dien dag geen van de balletjes, noch in 't zakje, noch in de liesschen. Aan de linker zijde was geen gezwel, en dat die wat dikker, dan natuurlijk, scheen, wierd maar veroorzaakt door de opspanning van de rechter.

S 3 Ik

sentiebam, et audiebam strepitum quemdam, ac si aër intus contentus esset.

Quum pusio ejulare incipiebat, scroti dextrum latus, ante quidem tumidum sed mollius, magis turgere et expandi incipiebat, et quando ejulatu cessante leni contrectatione & pressione tumorem imminuebam, ejulatu tumor iterum augebatur, ut scrotum ad tactum reniteret.

Nullos hoc die inveniebam testiculos, nec in scroto, nec inguine, in latere sinistro nullus tumor apparebat: paullo quidem turgidius apparebat, sed id a latere dextro sinistrum paululum extendente et ele-

Ik liet het zakje ſtoven met wijn, daar roſemarijn en majolijn in gekookt was.

Den 15 Mei, zijnde den derden dag na de geboorte, vond ik niets veranderd: de dikte, op alderhande wijze gedrukt, verwekte geen pijn, hetwelk ik, daags te voren, niet hadde kunnen onderſcheiden, om dat het kind ſchreide, zoo dra ik het maar bezag of betastte. Het zakje ſcheen wel wat grooter en meer opgezet, doch door de drukking, merkte ik geen geluid. Het kind was gerust en ſtil. De dikte in 't zakje wierd door de drukking niet kleiner, doch die in de liesch, ſcheen mij minder, dan gisteren.

De Vroedvrouw hadt, op dien ochtend, de

elevante oriebatur. Scrotum vino cum majorana et rosmarino cocto fovendum juſſi.

Die XV. tertio a partu nihil mutatum inveni. Tumor nihil dolebat, quocunque modo premerem, id quod pridie diſtinguere non poteram, quia infans ejulabat quum viderem et palparem. Scrotum mihi quidem videbatur paullo tumidius et repletius ac pridie eſſe. Preſſione nullum percipiebam ſtrepitum: quietus erat infans. Scroti tumor preſſione minus imminuebatur; ſed tumor in inguine mihi hodie minor eſſe videbatur.

Obſtetrix hoc mane ſcroti compreſſione tumorem maxima ex parte repulſerat.

Ob-

de dikte van 't zakje door drukking voor een groot gedeelte verdund.

Het kind was heden en gisteren eene groote kwantiteit *meconium* kwijt geraakt, hadt veel winden gelost, en was voorts zeer welvarende.

Ik vond het zaad-vat (*Funiculus Spermaticus*) aan wederzijden, tot het onderste gedeelte van het zakje uitgerekt, en in een eijrond lichaamtje eindigende, 't welk de balletjes waren.

Alles bleef dus tot de zesde week, wanneer wij het lijdertje een band aandeeden. Hij was nu en dan aan eenige toevallen, die den gebrokenen eigen zijn, onderhevig, als hardlijvigheid, zwelling en hardigheid van 't zakje, brakingen en pijn in den buik, dewelke hij door fchreien

 te

Infans hodie ac heri magnam meconii quantitatem fponte dejecerat, flatus copiofos emittebat, cætera optime valebat.

Tactu percipiebam funiculum fpermaticum, fere usque ad fcroti partem inferiorem extenfum, et parvis corporibus femiovalibus terminatum, quæ tefticuli erant, idque in utroque latere.

Pufio poftea usque ad VItam feptimanam, qua fafciam firmiorem applicabamus, aliquoties fymptomatibus hernioforum adfligebatur, alvi obftructione, fcroti infigni tumore et duritie, vomitibus, et ven-

te kennen gaf, doch die, door ontlasting van afgang, wederom verdwenen.

Het blijkt uit het bovengemelde, en uit het geluid of gerommel, dat ik den eersten dag ondervond, als ik daar aan drukte, dat het een darmbreuk, (*Enterocele*) was, met welke het kind ter weereld was gekomen.

ZESDE WAARNEMING.

Over een genezen Kropgezwel.

Een Kropgezwel (*Struma*) zoo groot als een vuist, heb ik in een Vrouw van omtrent 40 jaaren, enkel en alleen door het *Extractum Cicutae*, en somtijds eenige zachte purgeermiddelen tusschen beide gevende, zoo volkomen genezen, dat 'er niet het minste teeken van overgebleven is.

ventris doloribus, quos ejulatu indicabat, quæ alvo reserata evanescebant.

Erat itaque hernia congenita Enterocele, id quod etiam strepitus, quem statim initio animadverti, indicavit.

VI. *De Struma Sanata.*

Strumam pugni magnitudine in muliere 40 circiter annorum, solo Cicutæ Extracto, interpositis tantum interdum laxantibus, perfecte sanavi, ut ne quidem vestigium ejus remanserit.

* * *

WAAR-

WAARNEEMING

OMTRENT EENE BYZONDERE EIGENSCHAP VAN DE

APOCYNUM,

IN HET DOODEN VAN SOMMIGE SOORTEN VAN VLIEGEN.

DOOR

E. P. SWAGERMAN.

De Plant, van welker byzondere eigenschap ik thans de eer hebbe, aan het Genootschap myne Waarneeminge mede te deelen, is in 't algemeen bekend by den naam van *Apocynum*: doch van den Ridder LINNAEUS bygenaamd *Apocynum Folio Androsaemi*; en door zyn Ed. geplaatst, in den tweeden Rang der vyfde Klasse, onder de *Pentandria Digynia* (a). Zy is dezelve, wel-

(a) LINNÆI *Species Plantarum p.* 315. *Gen. Plant. Sect.* 305.

welke men by de Heeren VAN ROYEN (b), in den *Hortus Cliffortianus* (c), en MORISO vindt aangeteekend (d).

't Is my geenſins onbekend, dat de eigenſchap van deeze Plant, om door haare Bloemen, ſommige Vliegen, welken daar op aazen, te doen omkomen, reeds langen tyd bekend is en beſchreven. Maar egter ben ik onbewust, dat men, voor my, daar van eenig ontleedkundig berigt gegeeven heeft: en om die reden, dagt my, dat het niet onaangenaam zoude zyn, een onderwerp van dien aart gemeen te maaken.

Schoon der Planten ſtudie, reeds ſedert lang, in ſommige tusſchen-uuren voor my eene aangename bezigheid geweest is (ten minſten dat gedeelte derzelver, welk tot de *Philoſophia Botanica* betrekking heeft), nogthans heb ik my geenſins durven voorſtellen, dien aangaande ooit iet, 't zy tot vermaak 't zy tot nut, te zullen voortbrengen, te minder, nadien ik overtuigd ben, dat, omtrent dit gedeelte der Natuurlyke Historie, eene zeer uitgebreide kennis ver-

(b) *Lugd. B.* 411.
(c) 80.
(d) *Hiſt.* 3. *p.* 609. *S.* 15. *t.* 3.

vereischt wordt, om in het openbaar te verſchynen; en derhalve mag men dit Ontwerp, veel eer als een gevalligen ſamenloop van zaaken, als wel een opzettelyk voorwerp myner ſtudie, beſchouwen. Want, wanneer my in 't jaar 1772. door den Boekverkooper, de *Dionea Muscipula*, van den Heere ELLIS in kleuren uitgegeven, werd toegezonden, verwekte die Plant in my, meer dan ooit te vooren, eene geneigdheid tot het onderzoek der byzonderheden, welken, zo wel in deeze als in andere gevoeliger Planten, plaats hebben. Zy was het, welke my gelegenheid gaf, om met den Wel Eerwaarden Heer BUURT daar over in geſprek te komen, die my verhaalde, in den *Hortus Medicus* van deeze ſtad, met veel verwondering gezien te hebben, dat eene Plant, *Apocynum* genaamd, in haare Bloemen een meenigte Vliegjes deed omkomen: in tegenſtelling der voorgemelde, welke dat werk door haare bladeren verrigt, en geensins in het ombrengen der Vliegen alleen bepaald is; maar de wyze hoe zulks geſchiedde, was zyn Wel Eerwaarden onbekend. Doch de Bloeityd derzelver toen verloopen zynde,

ont-

ontbrak ook de gelegenheid, om de oorzaak van dat byzonder verſchynſel in de Natuur waar te neemen.

Maar op den 2. July des voorleedenen Jaars 1773. werd my door zyn Wel Eerwaarden een takje met verſcheiden bloempjes toegezonden, in vier van welke zig vliegjes bevonden; met het voorſtel, om dezelven met het Mikroskoop te willen onderzoeken; doch wyl zy reeds te veel waren uitgedroogd, gingen wy beiden, nog dien namiddag, naar den *Hortus Medicus*, om gemelde Plant, die toen in haaren vollen bloey ſtond, nader te beſchouwen. In het bezigtigen van dezelve, vonden wy in verſcheidene bloempjes nog leevende vliegjes, welken, ſchoon vrugteloos, alle poogingen aanwendden, om zich daar uit los te maaken. Dit gaf ons aanleiding, den Heere STORM, *Hortulanus* te vraagen, naar de meest waarſchynlyke oorzaak des doods van deeze diertjes: zyn gevoelen, dien aangaande was, dat de vergiftige eigenſchap, welke deeze Plant bezit, in het dooden der honden, wanneer die een gedeelte van dezelve met eenig voedſel inzwelgen, ook misſchien deeze Inſekten in een ſtaat

ſtaat van bedwelming brengt, welke bovendien gepaard kon gaan, met eene kleeverige ſtoffe, die zig op den grond van het bloemblad onthoudende, dus te ſamen gelegenheid zou konnen geeven, tot het voortbrengen van dat verſchynſel. Deeze reden, hoe aanneemlyk ook, en, met betrekking tot den vergiftigen aart der Plant, gegrond op de algemeene berigten der ſchryveren, kwam ons niet te min bedenkelyk voor, te meer, toen wy by herhaaling, onzen aandagt vestigden, op die zoo geweldige worſtelingen, welken deeze Diertjes maakten: dus wy eindelyk, allen te raade werden, onze beoordeeling tot nader onderzoek op te ſchorten.

In de daad, de uitkomst leerde ons ook, dat wy, dien aangaande, den veiligſten weg hadden ingeſlagen. Want, by 't onderzoek van één dier verſche bloempjes, in welke nog eene der Vliegen zig leevende onthield, zagen wy (na vooraf een groot deel des Bloemblads (e) ter betere beſchouwing te hebben weggenomen), dezelve voor het Mikro-

(e) De rede waarom ik hier maar alleen in 't enkelvoud van één Bloemblad ſpreek is, om dat de

kroskoop geplaatst zynde, met veel verwondering, dat het Diertje met zyn zuiger zodanig tusſchen de twee *Antherae* der Bloem bekneld zat, dat 'er voor het zelve geen moogelykheid was zig los te wringen; niet tegenſtaande het zig ſomtyds geheel rond draaide.

Na dat ik de gemelde Heeren dat verſchynſel, zo als het in de 2de Figuur voorkomt, had doen zien, bevong my de lust, om de oorzaaken, welke daar toe gelegenheid gaven, verder na te ſpooren. Ten dien einde dan beſloot ik met de Ontleedkundige Proeven voort te gaan: en zie hier wat ik daar door ontdekte.

Zo ras ik het Bloemblad van eene andere Bloem tot aan den Bloemkrans geheel weggenomen, en de Bloem, in dien ſtaat, voor het Vergrootglas geſteld had, vertoonde zig in het midden derzelver een geelachtig priemvormig lighaam, zo als in Figuur 2. duidelyker te zien is (f). Dit priemswyze lighaam be-

de Bloem ſlegs uit een blad is ſaamgeſteld, dat van boven in vyf deelen onderſcheiden is.

(f) Deze priemvormige gedaante is voor 't bloote Oog veel klaarder dan in den ſtaat van vergrooting.

beſtaat uit vyf byzondere deelen, zoo als men dezelve uiterlyk in den omtrek beſchouwt. Deeze vyf onderſcheidene deelen worden genoemd (*Antherae*) ſtofknopjes, en zyn de mannelyke deelen van de Bloem. Ieder deezer Knopjes rust in deeze Bloemen op een nauwlyks merkbaar (*ſtamen*) ſtyltje, welken aan 't onderſte gedeelte des Bloemblads gehegt zyn. Alle die ſtofknopjes of Helmpjes (zo als ik dezelven in het vervolg by verwisſeling zal noemen) beſluiten van binnen in zig het (*Pistillum*) ſtampertje, zynde het Vrouwelyke gedeelte der Bloeme: de ſamenvoeging der gemelde Mannelyke deelen is, in deeze Bloemen, zoo vast, dat zy, voor het bloote oog, tot kenmerk hunner onderſcheiding, uiterlyk, niet meer dan eene flaauwe ſtreep vertoonen. Aan den onderkant, vindt men, tusſchen elk paar *ſtamina*, eene kleine tusſchenruimte, welke ten deele gevuld is met een groen ovaalachtig lighaampje (*Nectarium*) Honig-Kasje geheeten. Fig. 2. B. Van deezen vindt men 'er, in deeze Bloempjes, vyf in 't getal, welke deelen, met de reeds genoemde, allen in den Bloemkelk bevat zyn: 't welk uit de hier

hier bygevoegde 2. Figuur gemakkelyker is na te fpooren.

Dus verre dan alles uiterlyk befchouwd hebbende, het gene my, in myne onderzoekinge, voornaamlyk te pasfe kwam, ging ik over tot de wegneeming der ftofknopjes, ten einde het Vrouwelyke deel te ontdekken. Hier toe gebruikte ik, om de tederheid der Deelen, eene zeer fyne Naald. Deeze bewerking viel my vry moeilyk, want, wanneer ik met de punt van de Naalde ééne der ftofknopjes, tusfchen de wederzyds gelegene, meende uit te ligten, werd ik, door de ongemeene vaste in elkander voeging, genoodzaakt, de punt van boven tot beneden, langs de geheele uitgeftrektheid van den groef, daar fnydende door te voeren; en door die behandeling gelukte het my dezelven los te maaken. By de wegneeming der ftofknopjes ontdekte ik wyders, dat behalven die vaste ineenvoeging der Helmpjes, en digte fluiting derzelver tegens het ftampertje, nog eene fterke famenkleeving plaats hadt, welke veroorzaakt werd, door eene meenigte witte lange haairachtige draaden, waar mede de ftyltjes, die omtrent het midden binnen

nen deel der Helmpjes voortkomen, van binnen en ter zyden bezet zyn. Fig. 3. D. D.

Na de wegneeming der mannelyke deelen, kwamen het vrouwelyke deel, met de vyf Honigkasjes in den omtrek deszelven gelegen, te voorſchyn; 't welk eene vertooning maakt, wier keurigheid naauwlyks te beſchryven is. Het vrouwelyke deel, in veele bloemen, wordt in drie deelen onderſcheiden, als. 1. Het (*Germen*) Vrugtbeginſel. 2. De (*Stylus*) Styl. en ten 3. Het (*Stigma*) Merk. Het blykt uit de hier bygevoegde 3de Figuur duidelyk genoeg, zo als met de letter F. wordt aangeweezen, dat 'er naauwlyks kan gezegd worden een ſtyltje plaats te hebben: dewyl dat gedeelte, met F. aangetoond, 't eenigſte is dat men daar voor houden kan. Wanneer men nu vervolgens het oog vestigt op de twee deelen met Letter C. aangetoond, welke het in twee byzondere deelen onderſcheiden vrugtbeginſel aanwyst, dan ziet men duidelyk, dat hetzelve eene mindere grootte heeft, dan het merk zelfs. Eindelyk vertoont ons de Letter G. het *ſtigma*, welks dikte en uitgeſtrektheid, de grootte van het

vrugtbeginſel verre overtreft: en door deszelfs vry evenredige dikte, byna geen kennelyke onderſcheiding voor het ſtyltje overlaat. Daarenboven, wordt nog door 't uiterſte der Lyn G. aangeweezen de groef, welke het vrouwelyke deel in twee byzondere deelen onderſcheidt; om welke ſcheiding, dit deel dubbel vrouwelyk geheeten is.

Indien wy nu verder 't oog vestigen op de ſtofknopjes, en de plaatſing van derzelver met witte haairachtige begroeide ſtyltjes, dan zal men zien, dat het midden deel van het vrouwelyke lighaam, door de haairachtige vezelen, en wel voornaamlyk het gedeelte dat anders de ſtyl uitmaakt, geheel en al als bedolven is. Deeze omkleeding maakt ook uit, die ineenkleeving, waar van ik te vooren, in de beſchryving der *Stamina*, geſprooken heb: dezelve ſchynt my toe, al mede gelegenheid te konnen geeven, dat de zuiger der vliegen daar in als verwart. Onmiddelyk onder deeze zo geringe ſtyl, volgt het in twee deelen onderſcheiden vrugtbeginſel, van welk ik, als niet zo zeer behoorende tot het onderwerp deezer Waarneeming, geen verdere uitweiding doen

zal.

zal. Ten laatſten komen nog in aanmerking de vyf Honigkasjes (*Nectaria*): ieder deezer is geplaatst, tusſchen twee Helmſtyltjes, zo als in Fig. 2. met B. wordt aangeweezen; in allen zyn zy, door de ſchikking van het bloemblad, in dervoegen gedekt, dat geen vlieg, met haar ſnuit, by een derzelver komen kan, naardien het bloemblad als gedrukt zit, tegen de ondereinden der ſtofknopjes; tot welke aanſluiting de bloemkrans mede zeer bevorderlyk is: om welke oorzaak, de vliegen genoodzaakt zyn, zich een weg te baanen, tusſchen twee Helmſtyltjes door; en om die reden dan, wordt ook derzelver ongeval, dat haar overkomt, volſtrekt onvermydelyk.

Dewyl men dus, uit de gedaane beſchryving van die deelen der bloem, die ſlegs oppervlakkig is, van het geene men myns oordeels daar van zoude konnen zeggen, eene genoegzaame bevatting krygen kan, ter oplosſinge van dit zoo zonderling verſchynſel; inzonderheid als men de hier bygevoegde Afbeeldingen tevens gadeſlaat: derhalve twyffele ik ook geenſins, of men zal voor genoegzaam voldoende houden,

't gene ik daar van gezegd heb: en by gevolg ſchiet 'er dan niet meer over, als de oorzaaken te overweegen en met elkanderen te vergelyken, welke, zo van de zyde der bloem, als van die der vliegen, gelegenheid tot die byzondere gebeurtenisſen konnen geeven.

De eerſte oorzaak welke ter beſchouwinge voorkomt is, van de zyde der bloem, haare reuk. Deeze is volkomen overeenſtemmende met die des Honigs, en zoo ſterk, dat elk, die dezelve gewaar wordt, terſtond haar met dien naam beſtempelt. 't Is derhalven meer dan waarſchynlyk, dat het ſap, welk uit de *Nectaria* uitvloeit, ook een waaren Honigſmaak bezit; te meer, indien men tevens in aanmerking neemt, dat 'er onder de medeſoorten der *Apocyna* gevonden worden, uit welker ſappen eene wezenlyke ſuiker te bereiden is. (g) Maar de kleinheid der Bloempjes heeft my belet, daar af eene genoegzaame hoeveelheid te verzamelen ter bevestiging van het geſtelde. Doch het zy daar mede zo het wil, 't is genoeg, dat wy zien, dat dit ſap, voor deeze beestjes, een verkiezelyk voedſel zy: en, dat

(g) GEOFFROY *Matiere Medicale T.* 4. *P.* 433.

dat de reuk en de ſmaak daar van, op het werktuigelyk geſtel van den reuk en ſmaak van deeze diertjes genoegzaam werkzaam zy, om hen ten lokaas te verſtrekken; want zonder dat, zou dit verſchynſel niet gebeuren; ook is de hoeveelheid daar van voor dezelven groot genoeg, want ik heb enkele reizen, na de wegneeming der *Antherae*, het *Pistillum* daar mede bedekt gevonden.

De reuk en ſmaak, welke ik, ſchoon twee byzondere hoedanigheden zynde, van de zyde der bloem, ſlegs als eene enkele zaak beſchouwd heb, dewyl ik de *Nectaria*, als de afſchei- plaatſen, voor den ſmaak heb in de plaats geſteld, dus beiden als maar één oorzaak bygebragt hebbende, gaa ik thans over, om de tweede oorzaak deezer zonderlinge eigenſchap in overweeginge te neemen; naamlyk die der *Antherae*. By de Ontleedkundige beſchouwing derzelver, heb ik getoond, dat de vaste ineenvoeging van dezelven, my veel werks gegeeven hadt, om haar zonder verbreeking van elkanderen los te maaken. Hoe veel te meer dan, moet zulks moeilyk zyn, voor het teder geſtel des zuigers van deeze vliegen: en echter, deeze doorboo-

ring is voor haar onvermydelyk, dewyl 'er geen andere weg is, om aan 't oogmerk haarer keuze te voldoen. Dit zal te duidelyker blyken, indien men de tederheid van dien zuiger, deszelfs rigting, en de plaatsing der *Nectaria*, zo als dezelve in Fig. 2. en 3. voorkomen, in overweeging neemt.

De laatste of derde oorzaak van dit schouwspel, zyn de *Nectaria* en derzelver plaatsing. Zy zyn het, welken dien zoo verlokkenden *Nektar* uitwerpen, en daar door, dat soort van gekorvene diertjes, op zulk eene verleidende wyze doen omkomen. Want haare plaatsing is dermate verborgen, dat men, nog met het bloote nog met het gewaapend oog, iets daar van gewaar kan worden, dan na het wegneemen des bloemblads: zynde hetzelve, zo als ik reeds gezegd heb, in den gantschen omtrek tegens de *Antherae* zeer vast aangesloten, gelyk in de reeds gemelde 2de Figuur is aangetoond.

Zie daar de drie voornaamste oorzaaken, welke ik in de Bloem ontdekt heb, gelegenheid te geeven tot deze gebeurtenis. Het zou niet moeilyk zyn, meer andere, als daar toe gelegenheid geevende, by te brengen: doch wyl ik de-

dezelve, als de voornaamſte beſchouwe, zal ik daar over niet uitweiden; maar liever tot de verklaaring der oorzaaken overgaan, welke my, van de zyde der vliegen, als de voornaamſte hebben toegeſcheenen.

In de beſchryving der eerſte aanleiding geevende oorzaak van de Bloem, tot het ombrengen van deze Inſekten, heb ik, om redenen, daar gemeld, den reuk en ſmaak, als maar ééne enkele oorzaak beſchouwd: het zyn niet te min twee onderſcheiden zaaken, welke, omtrent de vliegen, ieder in het byzonder in aanmerking komen; want haare reuk en ſmaak, kan men als de voornaamſte drangreden beſchouwen, die haar dat noodlot doen berokkenen.

Niemand, die maar een weinig bedreven is in de Natuurlyke Historie, zal, denk ik, my zoeken te betwisten, dat deeze zintuigen, namelyk de reuk en ſmaak, in veele gekorvene diertjes plaats hebben. Ik weet wel, dat de gevolgtrekkingen die men maakt, uit het gene men dien aangaande, uit hunne handelwyze ziet gebeuren, veelal uit eene vergelykende redeneerwyze voortſpruiten; maar 't is ook tevens waar, dat

'er voor ons, tot dus verre, geen ander middel over is; dewyl men nog niet in ſtaat geweest is, de werktuigen die hun daartoe dienen, aan te toonen. Maar hetzelfde gebrek heeft nog in de meeste visſchen plaats: en egter zal geen redelyk Natuurkenner weigeren, zyn toeſtemming te geeven, omtrent de beſtaanlykheid daar van in de nog overige ſoorten. De Heer LESSER, ſpreekende van het zintuigelyk vermoogen der gekorvene diertjes, zegt "anderen hebben zulk eenen fynen reuk, dat zy op een genoegzaamen verren afſtand rieken konnen". (h) En elders "dat zy zig door de fynheid van den reuk, in de keuze van hun Voedſel nooit bedriegen (i)" ook, dat zy "hunne keuze met volle zekerheid bepaalen" (k). De Heer LYONET, in zyne aanteekeningen op den gemelden Schryver, ſpreekende van de baarden of voelers der gekorvene, voegt 'er by, "Indien de baarden der Inſekten de werktuigen zyn van ſommige zintuigen, die ons bekend zyn, ſchynt het, dat deeze veel eer

„ voor

(h) *Theologie des Inſectes T.* I. *p.* 268.
(i) *Ib. p.* 278.
(k) *Ib. T.* 2. *p.* 6.

„ voor de werktuigen van den reuk, dan
„ voor die van den ſmaak moeten ge-
„ nomen worden". En ſchoon hy zulks
evenwel niet als beſlisſend voorſtelt,
zegt hy nogthans, in het vervolg, "dat
„ zy, die dezelven hebben, niet nala-
„ ten, voor het neemen der voedſe-
„ len, dezelve daar mede te betasten
„ (l)". Van deeze beſtaanlykheid hunner
reuk, is de Heer HOUTTUYN ingelyks
volkomen overreed, want, ſpreeken-
de over het gevoelen van den grooten
LINNEUS laat hy daar op volgen. "Ik
„ kan nauwlyks gelooven, dat onze
„ Autheur, zulke duidelyke blyken,
„ als 'er van den reuk der Inſekten, by
„ voorbeeld, der Vliegen, Byen en
„ Wespen zyn, aan iedereen bekend,
„ over het hoofd zou hebben gezien
„ (k)". En hoe vermoogende de vlugge
reukdeelen van ſommige zelfſtandighe-
den zyn, welken men ter uitroeijing
van veele gekorvene heeft gebeezigd,
blykt uit het gene men daarvan by
DODONEUS vindt aangeteekend (n), en

(l) *Ib. Not. p.* 8.
(m) Natuurl. Historie, volgens het ſamenſtel van LINNEUS 1ſte deel 9de ſtuk bl. 11.
(n) DODONEUS 2. *B.* bl. 31— bl. 39— bl. 77— *B.* 3. bl. 124— *B.* 4. bl. 134. *B.* 8. bl. 441.

uit de proeven, welke ons dien aangaande, in de uitgezochte verhandelingen, inzonderheid omtrent den Kamfer, zyn medegedeeld (o). En 't is eene bekende zaak, dat de reuk der Kamillen voor de byen zoo ondraaglyk is, dat zy, die den Honig willen verzaamelen, hunne handen daar mede wasſchen.

Thans moeten wy als eene tweede oorzaak, tot het omkomen deezer Inſekten, insgelyks hunnen ſmaak in overweeging neemen. Want door het voldoen van deeze hunne begeerte, 't zy die gebooren wordt uit eene enkele keuze, of uit eene volſtrekte noodzaakelykheid ter voeding, wikkelen zy zig dermaten in het gevaar, dat ze, door aan dezelve volkomen te willen voldoen, het onvermydelyk met den dood bekoopen moeten. Even dezelve redenen, welke door de gemelde ſchryveren, ter betooginge van het beſtaan van den reuk zyn bygebragt, konnen met betrekking tot derzelver ſmaak, van gelyken op de bovengemelde plaatſen worden nagezien: ook is de naauwe verwantſchap, die beide deeze zintuigen onderling met elkanderen hebben, zoo groot, en, by de

(o) 8. Deel bl. 15—23.

de meesten van hen, de laatſte even zo kennelyk, dat wy de eene zo min als de andere, zonder de grootſte ongerymdheid te begaan, niet konnen loochenen: daarenboven kan men nog, tot ſtaaving hunner kiesheid, by gemelden DODONEUS veele voorbeelden tot bevestiging vinden bygebragt (p): waarom ik ook deze zaak, als voor genoegzaam beweezen, zal houden.

Wanneer wy nu verder onze aandagt vestigen op den zuiger deezer vliegen, dan kan men insgelyks, dat werktuig, als eene oorzaak van dit haar noodlot aanmerken. Want wat aanbelangt deszelfs gedaante, deeze is, zo ten aanzien zyner lengte, als omtrent de tederheid, zeer wel geſchikt, om tusſchen ſoortgelyke lighamen, als de *Antherae* zyn, door te dringen, te meer, wyl het zelve niet ſlegs een eenvoudig lighaam is, maar ſaamgeſteld uit drie ſtukken; als twee halve kokers en een priemvormig lighaam, tusſchen de beide kokers inliggende. Deeze ſamenſtelling is dusdanig, dat het diertje den gemelden priem, buiten de genoemde ko-

(p) *B.* 12. bl. 688. *B.* 15. bl. 858. *B.* 22. bl. 1134 *B.* 30. *p.* 1427.

kokers kan uitſteeken, zo als ik na den dood gezien heb; en hier door is het in ſtaat, om, na het maaken eener opening, door den gemelden koker, het zoete ſap op te zuigen, welke bewerking ik, in ſoortgelyke vliegen, gezien heb: want zo ras zy eenig honig-vogt of andere geſmolten zoetigheid gevonden hebben, plaatſen zy zig met haaren zuiger, welken zy vermoogend zyn aan deszelfs einde te verbreeden, op het vogt, en zuigen het dus naar zig. De gedaante van deezen zuiger, en zyne ſamenſtelling, heb ik overeenkomstig bevonden, met de afbeeldingen welke ons door den Heere REAUMUR daar van zyn medegedeeld (q). Maar, zo bekwaam nu dit werktuig is voor deeze gekorvene, zo min vermoogende is egter hetzelve, om weerſtand te bieden aan de ſamendrukking, die hetzelve in het vervolg, na de inbrenging, van de *Antherae* moet ondergaan, by gebrek van genoegzaame hardheid. Hier uit volgt dan tevens, dat wanneer die zachte zuiger in dervoegen wordt gekneld, dezelve ook noodwendig, door den

(q) *Memoires pour ſervir à L'Histoire des Inſectes T.* 9. *Tab.* 8. *Fig.* 16, 17.

den beletten terugvoer der vogten, aan zyn uiteinde moet zwellen, en dus, ten laatſten, buiten ſtaat geraaken, om door het diertje wederom terug getrokken te konnen worden. Indien wy hier nu by in overweeging neemen, de haairachtige geſteldheid der *Stamina*, en dat zodanige zuigers zeldzaam zo glad zyn, zonder eenige oneffenheden te hebben, dan begrypt men ligtelyk, dat myn gezegde, toen ik eene beſchryving deed in het byzonder van de *Stamina*, niet ten eenemaal ongegrond is, in namelyk te ſtellen, dat behalven de vaste ineenſluiting der *Antherae*, ook de verwarring in deeze haairachtige vezelen, als oorzaak van haar bederf kan worden aangemerkt.

Mogelyk zal men vraagen, zyn 'er dan onder de andere inſekten, 't zy vliegende, 't zy loopende enz. geene, welke dit zelfde noodlot konnen ondergaan? De byen, wespen, en alle die ſoorten van vliegen, welken of getongd zyn, of wier koker, die hen tot een zuiger verſtrekt, eene hoornachtige hardheid heeft, vallen buiten de mogelykheid; om daarin om te komen: wyl de laatſten te vermoogend zyn om aan de ſa-

men;

mendrukking der *Antherae* toe te geeven; en de eersten op geen andere wyze geschikt zyn, dan door middel van likken hun voedsel naar zig te neemen: ook heeft de Heer STORM, daarin nooit andere soorten van insekten dan vliegjes ontdekt. Daar in tegendeel de *Dionea Muscipula*, wederom alle soorten van kleine gekorvene vernielt, nadien haare bladen door derzelver spoedige toesluiting, de daar opzittende scherpe doorntjes terstond door de lighaampjes dier ongelukkigen doorperst en ze dus doet sneeven. Voor 't overige kan men in de Werken van den grooten REAUMUR veele voorbeelden vinden, welke tot staaving dienen van myn gezegde, met betrekking tot de verschillende gedaanten der werktuigen, welke hen dienen tot het naar zig neemen van derzelver voedselen (r).

Dus dan alles, naar myne meening, aangetoond hebbende, dat kan dienen tot opheldering eener zaak, welke, zo veel ik heb konnen nagaan, tot dus verre nog is verborgen gebleeven, oordeelde

(r) *T.* 9. *pl.* 2. *Fig.* 8. *ib. pl.* 7. *Fig.* 12. *pl.* 25. *Fig.* 2, 4, 7, 8, 9. Meer andere, door zyn overige Deelen verspreid, gaa ik kortheidshalve voorby.

de ik met deezen arbeid, den Liefhebberen der Natuurlyke Historie, aantebieden, geen ondienst te zullen doen: en mogen deeze myne weinige poogingen ſtrekken, ter aanmoediging van meer ervaarenen in deezen Tak der Wetenſchappen, dan zal ik myne moeite dubbel beloond achten.

Amſterdam
den 25 *Maart* 1774.

UIT-

UITLEGGING

DER

AFBEELDINGEN.

Figuur 1. Vertoont een Takje van den *Apocynum* in zyne natuurlyke grootte, aan 't welke by A. een Vliegje, mede in zyne natuurlyke grootte, en zo als het zelve zig doorgaans vertoont, wordt aangeweezen.

Figuur 2. Een der Bloempjes ten deelen ontleed, en met de Vlieg daar in zittende vergroot.

A. Het overgebleeven deel der weggesneden *Calyx*.

B. Een *Nectarium*, zo als hetzelve zig altoos, na de wegneeming van een gedeelte des Bloemblads, tusschen twee *Stamina* zittende vertoont.

C. C. Twee *Antheræ* met derzelver *Stamina* in het midden. Deeze *Stamina* zyn, op de hier aangeweezen plaats, niet met de *Antheræ* vast vereenigd, maar de *Antheræ* zyn hier in tweeen gedeeld en beknellen flegs dezelven, en zyn vry naauwkeurig beslooten.

D. Een

D. Een gedeelte van het Bloemblad, welk ik, om de ſchikking te zien, heb overgelaaten. Deeze Bloempjes zyn eenblaadige *Monopethala*, en maar alleen van boven in vyf deelen onderſcheiden.

E. De Vlieg vergroot.

F. De twee geſtipte lynen toonen aan de ligging van den Zuiger der Vlieg, langs de groef, die door de ſamenkomst van twee *Antheræ* wordt gemaakt: nevens de plaats, daar zy gemeenlyk den Zuiger tusſchen de groef doorbrengt en bekneld raakt.

Figuur 3. Een verdere Ontleeding deezer Bloempjes, met de voornaamſte daarin bevatte deelen.

A. 't Onderſte deel der *Calyx*.

B. B. B. Drie *Nectaria*, welke na het wegneemen van twee *Stamina* te voorſchyn kwamen.

C. Het *Germen* in twee deelen onderſcheiden.

D. D. Twee *Stamina*, met derzelver witte haairachtige vezelen van binnen en ter zyde bezet, in deezen ſtand zeer duidelyk te zien.

E. E. De punt of ſamenkomst der *Antheræ*, uitmakende dat priemswyze lighaam, waar van ik te vooren geſproken heb.

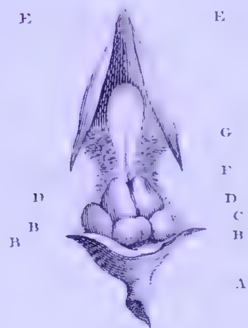
F. Het gedeelte dat in deeze Bloem *Piſtillum* geheeten wordt, maar dat zeer klein is.

G. Het *Stigma*, nevens de daar in voorkomende Groef: om welke deeze Plant, door LINNEUS, onder de *Pentandria Digynia* geplaatst is. (*)

(*) Verſcheiden Bloempjes had ik reeds Ontleed, eer dat ik deeze Groef gewaar werd, welke mislukking my deed beſluiten, dat deeze Plant, niet onder de *Pentandria Digynia*, maar onder de *Pentandria Monogynia* behoorde geplaatst te zyn: maar herhaalde Ontleedingen my mynen misſlag hebbende doen ontdekken, vind ik my verpligt ieder daar voor te waarſchouwen; zynde deeze misſlag voortgekomen, naardien ik, om de tederheid der Bloem, telkens maar twee *Antheræ* had weggenomen, en by toeval, telkens aan de tegengeſtelde zyde.

BE-

Fig. 3
E
E
G
F
D
D
C
B
B
B
A

A

Fig. 2
E
D
F
C
C
B
A

BEDEKKING VAN ALDEBARAN DOOR DE MAAN,

Waargenomen te Verſailles, *den* 14 *April* 1774, *met de vergelykingen der Waarneemingen van dezelve verduistering, gedaan te* Parys, *te* Petersburg, Genêve *en* Brusſel.

DOOR

M. MECHAIN.

Ik heb my tot deze Waarneeming bediend van een *Acromatiſchen* Verrekyker van een en een halven voet; de Ster ſcheen zeer helder, voor den ingang; zy is niet veranderd van kleur, noch haare helderheid verminderde, in het naderen van de ſchyf der Maan; zy

(*) De Heer MECHAIN heeft zyne uitrekeningen gedaan volgens de Methoden, welke de Heer DE LA LANDE, in zyne Aſtronomie § 1881—1923 en § 1970—1992, voorgedragen heeft.

verdween in een oogenblik; ook zag men geen de minſte blyken van den dampkring der Maan. In den uitgang zag men de Ster zeer duidelyk op den verligten rand der Maan, zy ſcheidde zich eerst van de ſchyf der Maan, 2 of 3 ſecunden, na dat zy zich eerst weder vertoonde.

Ingang ten - -	$6^{u}\ 25'\ 1''$ waare tyd
Uitgang of het eerſte oogenblik der weder verſchyning -	$7^{u}\ 35'\ 10\frac{1}{2}''$

De breedte van de plaats is 48° 48′ 20″ het verſchil der *Meridianen* is in de volgende rekeningen op 51″ in tyd, oostwaards met het Koninglyk *Obſervatorium* te *Parys*.

Waare lengte van de Maan by den Ingang volgens de nieuwe Tafels van *Mayer* uitgegeven in 1770.	2ᵗ 6° 56′ 18″,6
Waare breedte der Maan	5° 1′ 1″, 6 A
Horizontaal verſchilzicht der Maan te *Verſailles* - -	54′ 14, 9.
Horizontaale middellyn der Maan - -	29′ 37, 5

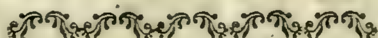
Ver-

Vermeerdering in evenredigheid van de hoogte der Maan - -				16″,8
Verſchilzicht der lengte in de Spheroïde -			34′	14″,3
Verſchilzicht in de breedte in de Spheroïde -			27	58, 3
Waare lengte der Maan by den uitgang -	2^t.	7°	31′	13,″2
Waare breedte der Maan		5°	1	48, 7.
Horizontaal verſchilzicht van de Maan te Verſailles - -			54	14, 4
Horizontaale middellyn van de Maan -			29	37, 0.
Vermeerdering in evenredigheid der hoogte van de Maan - -				11″,8.
Verſchilzicht der lengte in de Spheroïde -			39	28, 8
Verſchilzicht der breedte in de Spheroïde -			29	49, 2.
Schynbaare lengte van Aldebaran - -	2^t	6°	37′	58″,9
Schynbaare breedte van Aldebaran - -		5°	28	55, 8.

De middelplaatſen van deze Ster zyn getrokken uit de *Aſtronomie Nautique*

van den Heer LE MONNIER en tot schynbaare gebracht, door 'er de uitwerking van de *aberratie* en *nutatie* by te voegen. Indien men van de lyst van den Abt DE LA CAILLE gebruik maakte, zoude men 9″, 3 minder hebben voor de lengte, en 5″, 5 meer voor de breedte van de Ster, maar dit maakt geen invloed op de bepaling der Meridianen.

Door deze rekeningen heeft men besloten, dat de waare zamenkomst te *Versailles* geweest is ten 5ᵘ. 46′ 14″ waare tyd, in 2ˢ. 6° 37′ 59″ waare *lengte* en de waare verbeterde breedte van de Maan 5° 1′ 1″, 5 zuidelyk, en de feil der Tafelen in lengte 59″ en in breedte 26″, 0, waar van de eerste in de tafelen moet bygevoegd worden, en de andere afgetrokken.

De Heer MESSIER heeft te *Parys* op het observatorium van het Hotel van *Clugny* waargenomen

Den ingang ten -	6ᵘ.	26′.	0″	waare tyd
Den uitgang ten -	7	35	59	
De breedte der plaats	48°	51.	14	
Verschil met het Koninglyk observatorium, in tyd			2″	oost.

Waa-

Waare lengte der Maan volgens de tafels, by den uitgang - -	2^t	6°	56′	21″,	6
Breedte van de Maan	—	5°	1	1,	7
Horizontaal verſchilzicht - - -			54′	14″,	9
Horizontaale middellyn			29	37,	5
Vermeerdering van de middellyn voor de hoogte der Maan -				16,	8
Verſchilzicht der lengte in de Spheroïde -			34	18,	6
Verſchilzicht der breedte in de Spheroïde -			28	2,	0.
Waare lengte der Maan by den uitgang, volgens de tafels -	2^t	7°	31′	10″,	9
Breedte van de Maan -		5	1	48,	7
Horizontaal verſchilzicht van de Maan -			54	14,	4
Horizontaale middellyn der Maan - -			29	37,	0
Vermeerdering voor de hoogte der Maan -				11,	8
Verſchilzicht der lengte in de Spheroïde -			39	29,	8
Verſchilzicht der breedte in de Spheroïde -			29	53,	2

De waare conjunctie van de *Maan* met *Aldebaran* heeft men op het *Hotel van Clugny* besllooten geweest te zyn ten 5ᵘ 47′ 5″. waare tyd, of 5ᵘ 47′ 3″ op het Koninglyk obfervatorium, de waare verbeterde zuidelyke breedte der *Maan* 5° 1′ 10″ en 17″, 5 kleiner dan volgens de tafels. De waare lengte der Maan verbeterd 2ᵗ 6° 37′ 59″ dus 59″ grooter dan volgens de tafels.

Men heeft in deze rekeningen, en in de volgende, ondersteld dat de buiging der lichtstralen langs de schyf der Maan gaande 4″,5 en de indrukking van het rond der Aarde $\frac{1}{230}$ was.

Vergelyking van de twee *Conjunctien*, voor het verschil der *Meridianen*.

Waare zamenstand (*conjunctie*) te *Parys* -	5ᵘ 47′ 3″
Waare zamenstand te *Versailles* - -	5ᵘ 46′ 14″
Verschil der Meridianen - -	49″

De Waarneeming te *Versailles* is op eene plaats gedaan, die 350 halve roeden (*toises*) ten oosten van het Ka-

steel

ſteel ligt, dit geeft in
tyd - - - - - 2″

Het verſchil derhalven der Meridianen tusſchen het Koninklyk *Obſervatorium* te *Parys* en het Kasteel van *Verſailles* is - - - - 51″

Nu hebben de driehoeken (*) van *Frankryk* dezelve uitkomst gegeven, het geen de naauwkeurigheid der bedekkingen aantoont, om het verſchil der Meridianen te bepaalen, en hoe verre men zulke verſchynſelen ſtellen moet (wanneer zy met naauwkeurigheid waargenomen zyn), boven de verduistering van de wachters, als by welke de geſteldheid van het gezicht, het vermogen der kykers, de toeſtand des dampkrings, altoos eene onzekerheid aanbrengen, en een verſchil, dat men niet bepaalen kan.

V 5 De

(*) De Heer MECHAIN doelt op de meetingen, die 'er, om de kaarten van Frankryk te maken, niet lang geleden met veel naauwkeurigheid gedaan zyn. Dewyl nu ſoortgelyke meetingen door middel van driehoeken geſchieden, zoo worden dezelve genoemd de driehoeken van Frankryk.

De miswyzing der tafels komt op 59″ volgens de waarneemingen van *Verſailles* en die van *Parys*. Zo dra het verſchil der Meridianen bepaald is, is de miswyzing der tafelen in breedte 9″ byna grooter door de waarneemingen te *Verſailles*, dan door die te *Parys*. Men zal by deze gelegenheid opmerken, dat de *Ster* byna door het middelpunt der *Maan* gegaan is, en dat, in dit geval, de allergeringſte onzekerheid in de duuring van dit verſchynſel, of in de keerbeweging der Maan, een aanmerkelyk verſchil veroorzaakt in de waare breedte der *Maan*.

De geheele Zons-verduisteringen zyn in het zelve geval, ten ware 'er eene verligte kring overbleef; men gelooft dan, dat men in de *Zon Eclipſen* en de bedekkingen, altoos die waarneemingen moet voortrekken, die in de plaatſen gedaan zyn, alwaar de ſchynbaare breedte van de *Maan* tot de *Zon* of de *Ster* zeer groot was, wanneer men de ware breedte van de *Maan* naauwkeurig bepalen wille; en in dit geval brengt de kleine onzekerheid van de middellynen van de *Zon* en de *Maan*, en van de duuring zelve van het verſchynſel, de minst mogely-

ke

ke dwaaling op de waare breedte der Maan, die men 'er uit afleidt, terwyl zy ſomtyds zeer groot in het eerſte geval is: ik heb verſchillen van meer dan eene minut gezien, in de breedte, die uit veele waarneemingen van dezelve totale verduistering op verſcheiden plaatſen, afgeleid waren; en wanneer men ondertusſchen het begin en het einde ieder afzonderlyk berekende, toonden deze berekeningen, dat zy maar een klein getal ſeconden onzekerheids konnen opleveren, in de duuring van de verduistering. Zo dat indien men waarneemingen ontbrak ter plaatſe alwaar de ſchynbaare afſtand groot genoeg was, om de waare breedte der *Maan* te verbeteren, het al zo veilig wezen zoude, de vergelykingen alleen volgens de tafels, dat is zonder verbetering, te maken op de breedte die men 'er uit trekt; alleen de beginſelen of ingangen, zeg ik, vergelykende, als ook de einden of uitgangen, om uit dezelve de waare zamenſtanden (*conjunctien*) af te leiden, en uit dezelve het verſchil der *Meridianen*. Het gunſtigſte geval in deze omſtandigheid is, wanneer de ſchynbaare breedte van de Maan, ten

op-

opzichte van de verduisterde Ster, zich ten naasten by in de eene plaats, zo groot als in de andere, bevonden heeft, het zy zuidelyk of noordelyk. De grootste *Phasis* in een Zons-verduistering naauwkeurig gemeten, kan dienen om de breedte der tafelen te verbeteren, maar men kan zelden op dat soort van meetingen staat maken.

In de volgende uitkomsten, heb ik de voornaamste grond-rekeningen uitgelaten, om niet langwylig te zyn: het is genoeg dat zy even naauwkeurig zyn, en dezelve aanmerkingen opleveren, met de vorige.

TE PETERSBURG.

Nam de Heer LEXELL den *ingang* waar ten -	8u.28′	34″		waare tyd
Den uitgang -	9	3	20	
Ik heb 'er den waaren zamenstand uit afgeleid ten -	7u	38′	57″	

met 9″, 9 voor de miswyzing der tafels in breedte. Schoon deze miswyzing der tafels 7″, 6 kleiner is, dan door de waarneeming te *Parys* en ook 16″ kleiner, dan

dan die van de uitkomst der waarneeming te *Verſailles*, moet men dezelve echter de voorkeur geven, om dat het middelpunt van de Maan, meer dan 12′ onder de Ster doorgegaan is, en dat eene feil van 24″ in tyd, op de duuring der bedekking maar 4″ van een graad verſchils geeft in de waare of ſchynbaare breedte der Maan. Nu zyn 24″ miswyzing in tyd op de duuring te aanmerkelyk, om dezelve te onderſtellen in de waarneeming van eene bedekking, voor al van eene ſchoone Ster, en men ziet, dat wanneer men toeſtond, dat dit mogelyk ware, het altoos waar zoude zyn, te zeggen, dat de breedte van de Maan afgeleid uit eene waarneeminge, in welke derzelver middelpunt ver van dat van de verduisterde Ster gegaan is, altoos moet voorgetrokken worden.

TE GENEVE.

Nam de Heer MALLET den ingang waar ten -	6ᵘ 47′ 56″
Den uitgang ten - -	7ᵘ 56′ 36½″

De ſchynbaare weg, door de Maans middelpunt afgeloopen, (op alles agt ge-

geslagen zynde) was 1783″9; de som van de halve middellyn der *Maan* in reden van haare hoogte vermeerderende, en evenredig aan de verschilzichten, op de plaats en het oogenblik van iedere waarneeming, en daar en boven verbeterd met 4″, 5 ten opzichte van de buiging der lichtstralen, is maar 1781″, 6. Men moet dan besluiten, dat de duuring van het verschynsel 4″ of 5″ in tyd te lang is, of dat de uur-beweeging volgens de tafels van MAYER 2″, 5 omtrent te groot is, of dat de middellyn van de Maan een weinig te klein genomen is, en dus de straalbuiging een weinig te sterk genomen is, of de Horizontaale middellyn een weinig te klein. In veele geheele Zons-verduisteringen, en zulke bedekkingen als deze, in welke de Ster door, of zeer naby het middelpunt der Maan gegaan is, heb ik reeds aangemerkt, dat het scheen, dat de buiging der lichtstraalen wat sterk was, of dat de middellyn van de Maan wat gering was; vorders zoude men een grooter getal naauwkeurige waarneemingen noodig hebben, dan die men heeft, om iets zekers te bepalen omtrent de juiste hoeveelheid van de buiging der lichtstralen,

len, en de middellynen van Zon en Maan. Ik zal flegs aanmerken, dat wanneer men de fom der halve middellynen 2 of 3″ grooter ftelt, het zy men de buiging minder fterk neemt, het zy men de Horizontaale middellyn van de Maan wezenlyk vergroot, men een genoegzaame overeenftemming zoude vinden voor de miswyzing der tafelen in breedte, te *Verfailles*, *Parys*, *St. Petersburg* en *Genêve*; want ik heb aangemerkt, dat hoe nader de Ster by het middelpunt doorgaat, deze miswyzing ook aanmerkelyker wordt, zo dat te *Genêve*, alwaar de duuring te lang fchynt, het middelpunt der Maan over de Ster moet gegaan zyn, of ten minfte byna over het zelve: te *Verfailles* zyn maar 57″, 5 geweest; te *Parys* was de kortfte afftand der middelpunten 70″, 1. Waar uit men ziet, dat de miswyzing der tafelen in breedte zo veel te aanmerkelyker fcheen, als de afftand van het middelpunt kleiner geweest moet zyn. De Zons-verduistering van 1778, die op verfcheiden plaatfen van *Europa* geheel zal zyn, zal middelen aan de hand geven, om de middellynen van *Zon* en *Maan* naauwkeuriger te bepalen; en de

waa-

waare hoeveelheid der ſtraalbuiging vast te ſtellen, tot welke de Heer DU SEJOUR zo na mogelyk gekomen is, om alle de waarneemingen van de verduistering van 1764 over een te brengen.

TE BRUSSEL.

Is de uitgang waargenomen ten - - - -	7ᵘ 41′ 38″
Daar byvoegende de waare breedte der Maan, afgeleid uit de Petersburgſche waarneeming, heeft men den waaren zamenſtand ten - -	5ᵘ 55′ 16″½

Nu zal ik het verſchil der Meridianen van de Plaatſen, van welke ik de waarneemingen aangehaald heb, 'er uit afleiden.

Waare zamenſtand toegepast op het Koninglyk obſervatorium te *Parys*	5ᵘ 47′ 3″
Waare zamenſtand te *Verſailles* toegepast op het Kasteel - - -	5 46 12
Verſchil der Meridianen -	51

Za-

Zamenſtand te *Parys* - -	5ᵘ 47′ 3″
Zamenſtand te St. *Petersburg* - - -	7 38 57
Verſchil der Meridianen -	1ᵘ 51′ 54″
Waare zamenſtand te *Genêve*, door den ingang bepaald, met verbetering van de miswyzing der tafels van breedte volgens de waarneemingen van St. *Petersburg* -	6ᵘ 2′ 14″,5
Verſchil der middaglyn met die van *Parys* - -	15′ 11″,5
Waare zamenſtand te *Genêve*, door den uitgang bepaald, met verbetering van de breedte volgens de tafels, door de waarneemingen van St. *Petersburg*. - -	6ᵘ 2′ 18½″
Verſchil der Meridianen door den uitgang -	15′, 15½″

Men moet aanmerken, dat het onverſchillig is, welke miswyzing men voor *Genêve* aanneeme, de uitkomst zal altoos dezelfde zyn, al ſtelde men zelfs geen miswyzing in de breedte der Maans-tafels, van welke men zich bedient.

De waare zamenſtand te *Bruſſel*, door den uit- uitgang, in agt genomen zynde de miswyzing der tafelen, volgens de waar- neemingen van St. *Pe- tersburg* - -	5 55′ 16″½
Zamenſtand op het Ko- ninglyk Obſervatorium te *Parys*. - -	5ᵘ 47′ 3″
Verſchil der Meridianen	8′ 13½″

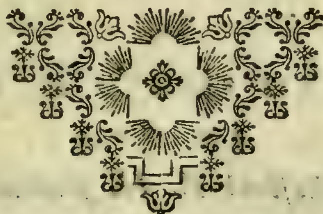
Indien men de miswyzing der tafelen, zo als ik de- zelve door de waarneemin- ge van *Parys*, in breedte, goedkeurde, zoude men ten minſten voor het verſchil der Meridianen verkrygen	8′ 11″

De lengte van *Genêve* zeer verſchillend gevonden zynde van die, welke in de *Connoisſance des Tems* aangeteekend is; heb ik willen naſpeuren, wat overeenkomst 'er tusſchen myn uitkomst en die der afſtanden in halve roeden (*toiſes*) tusſchen de loodlyn en *Meridiaan* van *Parys* konde gevonden worden.

Ik

Ik heb voor de breedte van *Geneve* in de ſpheer 46° 12′ 1″ gevonden, en voor verſchil met *Parys* in *lengte* 3° 49′, 44 of in de Spheroïde voor de *breedte* van *Geneve* 46° 12′ 2″, en het verſchil in lengte 3° 48′, 54. het geen 15′ 14″, 2 in tyd geeft.

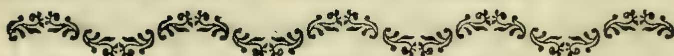
Het blykt dus duidelyk, dat het verſchil der Meridianen in tyd, is tusſchen 15′ 11″, 5 welk de ingang geeft, en 15′ 15″, 5 welke de uitgang geeft. Verder is hier boven aangemerkt, dat een ligt verſchil in de buiging der lichtſtralen, alle de waarneemingen met elkander zoude doen overeenkomen, en men zoude omtrent 15′ 13″ hebben; dus kan men met zekerheid ſtellen, dat het verſchil der *Meridianen*, tusſchen *Parys* en *Geneve* 15′ 14″ in tyd is; of in graaden 3° 48′½, dat is byna eene halve graad minder dan in de *Connoisſance des Tems*.

VERHANDELING
OVER
HET DOOR DE NOORMANNEN ONT-
RUST EN GEPLONDERD
DORESTADUM DER BATAVIEREN;
WAARIN
Het gevoelen van den Heere B. H. getoetst, en de ſtrooperyen van die zeeroovers verklaard worden.

DOOR
J. DE RHOER.

I. HOOFD-

JACOBI DE RHOER
DISQVISITIO
DE
DORESTADO BATAVORVM,
A
NORMANNIS VEXATO AC DIREPTO;
IN QVA
Viri Ampliſſimi B. H. ſententia examinatur, piratarumque eorum expeditiones illuſtrantur.

CAPVT

I. HOOFDDEEL.

Het Batavodurum van Tacitus. Doreſtadum door de Noormannen ontrust. De oorzaaken dezer vyandelykheden. Insgelyks een Stad van dien naam aan de Elve. Het gevoelen van den Groot Achtbaaren HUYDECOPER. *Of hy de eerſte zy, die dus geoordeeld hebbe?* TRAZIGERS *Chronyk wordt voor dit gevoelen bygebracht. De Inhoud van het geſchil. De Bertiniaanſche Jaarboeken worden uitgelegd, verdedigd en verbeterd. Bewyzen van ons gevoelen uit die Jaarboeken getrokken en geſtaafd. De geſchiedenis dier krygstochten wordt toegelicht. Ligt Kinhemum over de Elve? Een aanmerkelyke plaats der Metenzer Jaarboeken wordt uit Regino verbeterd*

CAPVT I.

Batavodurum Taciti. Doreſtadum a Normannis vexatum. Cauſſae vexationum illarum. Vrbs etiam hujus nominis ad Albim. Ampliſſ. HUIDECOPERI *opinio. An primus ille ſic ſenſerit.* TRAZIGERI *Chronicon pro ea ſententia adducitur. Controverſiae ſumma. Annales* BERTINIANI *explicantur, vindicantur et corriguntur. Argumenta pro noſtra opinione ex annalibus iſtis petita et adſerta. Hiſtoria expeditionum illuſtratur. Kinhemum an trans Albim.* REGINO *corrigitur et explicatur. Locus memorabilis An-*

en opgehelderd. Dat Dusburg aan den Ysfel door de Noormannen geplonderd is. Gelyk ook Deventer. Eene nieuwe gisfing over den naam van die Stad. Misflag van LAMBECIUS. *Gothofredus, een Noorman, in Batua gedood.*

TACITUS maakt in zyne gefchiedenisfen (a) gewag van het *vicus Batavodurum*. De meesten willen, dat door hem bedoeld worde die plaats van 't Utrechtsch Bisdom, welke wy heden noch *Wyk te Duurftede* noemen, zoo dat *vicus* verwandeld zy in *wyk*, terwyl de twee laatfte lettergrepen van *Batavodurum* ons de naamsrede van *Doroftatus, Doroftadum*, of *Dorftadum*, zoo ge-

(a) *Hist.* V. 20.

Annalium METENSIUM. *Dusburgum ad Ifalam, a Normannis direptum. Vt et Daventria. Nova conjectura de nomine urbis iftius.* LAMBECIUS *notatur. Gothofredus, Normannus, in Batua interfectus.*

Memorat TACITUS, *Hist.* V, 20. *vicum Batavodurum*, quo nomine plerique volunt fignificari locum iftum Trajectinae dioecefeos, quem, a *vico* hodie adhuc *Wyk*, et *Wyk te Duerftede* appellitamus. E poftrema quoque vocis parte factum effe, ut a fcriptoribus, medii aevi maxime, *Doro-fta-*

gemeen, vooral by de fchryveren der middeleeuw, en in onze dagen noch kennelyk in *Duurftede*, opgeven. En dan meenen zy, dat het die ftad zy, van welke wy in de Jaarboeken lezen, dat ze meermalen ingenomen en geplonderd is, door die Deenen, Zweeden en Noorwegers, welke met den algemeenen naam van Noormannen beftempeld wierden, en die vooral in de 9 eeuw deze ftreken vaak ontrust, en veele fteden verwoest hebben. Wy weten toch, dat deze volkeren van eene ongelooflyke meenigte van menfchen overvloeiden, dewyl onder hen of geene, of genoegzaam weinige befmettelyke ziekte heerschte. De ryken wierden ook zoo verdeeld, dat een der zoonen te lande, de andere ter zee regeerde. Ook wierd het voor geen

 fchan-

ftatus, *Doroftadum*, vel *Dorftadum* dicatur. Esfe hoc iltud oppidum, quod faepius captum direptumque legimus, a Danis illis, Sueonibus et Norvagis, qui communi nomine Normanni vocabantur, quique, feculo in primis nono, has oras multum vexarunt, plerasque urbes diripuerunt et vaftarunt. Illas quippe gentes incredibili hominum multitudine abundasfe legimus, quippe inter quas, vel nulla, vel rara admodum peftis grasfabatur. Regna etiam fic dividebantur, ut filiorum alter terra, alter

ſchandelyk ſoort van kryg gehouden, de zee te ſchuimen, en de kooplieden te water te belagen (b).

Hier van daan gebeurde het, dat zy, door de meenigte der inwoneren benaauwd, door honger geperst, en door den oorlog gedrukt, zoo dikwils in vreemde ryken vielen, alles te vuur en te zwaard verwoestende. 't Was toch een ſtokregel dier volkeren, gelyk TACITUS (c) van de oude Germaanen al gezegd heeft, dat het luiheid en lafhartigheid was, iets door zweet te verkrygen, 't geen men met bloed konde koopen.

En in dit gezichtpunt is het aan onze meeste ſchryveren voorgekomen. Onlangs

(b) KRANTZ. *Metrop. p.* 84. *et in Norv. p.* 352—
(c) *De Moribus Germanorum.* 14.

ter ponto dominaretur. Nec inhonorum erat militiae genus, piraticam exercere, et per mare tranſeuntibus inſidiari, uti KRANTZIUS *in Norvag.* p. 352, in *Metrop.* p. 84. aliique docuerunt: Hinc itaque fiebat, ut habitatorum multitudine coacti, fame compulſi, bellove presſi, toties aliena regna invaderent, caedibus, rapinis atque incendiis omnia fœdantes, cum, quod de priſcis Germanis dixit TACIT. de Mor. Germ. 14, pigrum videretur atque iners, ſudore adquirere, quod ſanguine parare posſent. Et ſic quidem plerisque rerum noſtra-

langs echter heeft BALTHAZAR HUYDECOPER, een man, niet meer beroemd door eerampten, dan door letteren en geleerdheid, en aan wien onze vaderlandsche taal zoo veel verplichting heeft, gantsch iets anders voor den dag gebracht, in de Aanteekeningen op de Rymkronyk van MELIS STOKE (d). Te weten, hy verstaat door Dorestadum niet het tegenwoordig, onder 't Utrechtsche Bisdom behoorend *Wyk te Duurstede*, maar eene andere stad, die in aloude tyden niet verre van den mond der Elve gelegen was: in welke de Deenen en Zweeden met de Friesen en Saxers oulings koophandel dreven. En dit Dorestadum hebben de Noormannen,

 naar

(d) I deel bl. 173.

strarum scriptoribus visum fuit. Ivit autem nuper in alia omnia Vir, non honoribus, quam literis et eruditione clarior, atque de patrio nostro sermone praeclare meritus, B. HUIDECOPER, *in not.* ad Chronicon Rhythmicum *Aemilii Stokii* (*Rymkronyk*) Tom. I. p. 173 et seqq. qui non Dorestadum, Trajectini nunc juris oppidum, sed urbem intelligit, non procul ab Albis ostio olim remotam, in qua Dani et Sueones cum Frisiis et Saxonibus commercia exercuerint. Normannos putat seculo nono Dorsta-

naar zyn gevoelen, in de 9 eeuw, jaarlyks geprangd, en eindelyk geheel en al verwoest. Terwyl nochtans Graaf SIFRIED de naamsgedachtenis bewaarde in eene nieuwe ſtad, aan deze zyde der Elve door hem gebouwd en *Staden* genoemd, welke ook heden overbekend is. Hy voegt 'er ook by, dat het hem zeer aangenaam ware, toen hy dit gevoelen bevestigd zag door A. KRANTZ (e), die dus ſchryft, *Sifried heeft Stadium verſterkt. De Jaarboeken verhalen dat hy het geſticht hebbe. — Men zegt dat het verkruid zy van eene andere plaats, alwaar 't eerst Dorſtadium geheten wierdt.* En dat KRANTZ dezelve plaats bedoele, blykt uit het geen hy elders

(e) *Saxon.* VI. 5.

ſtadum illam quotannis ſaepe infestasſe, eodemque illo ſeculo funditus diruisſe. Nominis tamen memoriam ſervasſe Sifridum Comitem, qui novam urbem cis Albim excitavit, et Stadam vocavit, quae hodie etiam ſatis est celebris. Perquam iucundum ſibi accidisſe, addit, cum opinionem illam firmari videret per A. CRANTZIUM, illis, quae *Saxoniae ſuae* VI, 5. ſcripſit. *Sifridus Stadium communivit. Annales tradunt aedificasſe — Translatum ferunt de alio loco, ubi Dorſtadium prius vocaretur.* Idem ſignificare CRANTZI-

ders (f) zegt, *zy noemen nochtans de oude stad Dorstadium*, van waar men zegt dat STADIUM *oorspronkelyk is.* Zoo gevoelt die uitmuntende man, verzekerende, dat Dorestadum, door de invallen der Deenen beroemd, nu en lang te voren voor Batavodurum, een stad van 't Utrechtsch land, gehouden wordt.

En dit is gedeeltelyk waar, want de uitmuntendste schryvers, U. EMMIUS, JANUS DOUZA, en honderd anderen, onder welke onlangs WAGENAAR, hebben aan die zaak niet getwyffeld. Dat nochtans, gelyk de Groot Achtbaare Man verzekert, geen een schryver anders zou gemeld hebben, is bezyden de waarheid, en hy schynt nooit het

(f) I, 4.

ZIUM I, 4. DORSTADIUM *tamen vocant oppidum priscum*, *unde* STADIO *testantur esse originem.* Ita Vir eximius, qui ab omnibus, nemine excepto, et nunc, et dudum ante, Dorstadum, Danorum irruptionibus celebrem, pro Batavoduro, agri Trajectini oppido, haberi adserit. Atque hoc quidem partim est verissimum. Scriptores enim excellentissimi, UBBO EMMIUS, IANUS DOUSA, et centum alii, atque nuperrime WAGENARIUS, ea de re non dubitarunt. Quod vero nemo unus tradiderit aliter, ut scribit Vir Ampl. id secus se ha-

het Noorweegen van zynen KRANTZ naauwkeurig genoeg te hebben ingezien. Want die heeft daar, van de Noormannen handelende, dit te boek geslagen (g), *zy hebben Dorstadium aan de Elve, Antwerpen aan de Schelde, en Wykland, een marktplaats aan den mond der Maaze gelegen, verwoest. En*, voegt hy 'er by, *in 't vierde jaar daarna hebben zy op 't eiland, Walcheren genoemd ('t is een gedeelte der zeekant van Zeeland) veelen omgebracht, en eenigen tyd daar blyvende, zyn zy, na het opzamelen der schattingen, te rug gekeerd naar Dorstadium, en gelden opgelegd en afgeperst hebbende, weer weggezeild.* Nochtans bepaalt deze schryver hier de legging niet, maar zegt wederom (h), *zy vluchten over de*

(g) L. I, 38. (h) L. II, 5.

habet, et non incidisse videtur in Norvagiam sui KRANTZII. Ibi enim Lib. I, 38. haec reliquit, de Normannis agens: DORSTADIUM AD ALBIM, *Antverpiam ad Scaldim fluvios, et Wykland emporium, situm ad ostium Mosae vastaverant.* Ac dein: *anno deinde quarto, in insula quae Walacra vocatur, (Sialandiae maritimae regionis portio est) multos trucidaverunt, et aliquamdiu ibi commorantes, censu exacto Dorstadium redierunt et tributis inpositis et exactis enavigarunt.* Ubi tamen situm non definit. Sed rursum L. II, 5. *Dorsta-*

de Elve der Friezen naar Dorſtadium. Dit alles wordt ook uit SIGEBERT, den Gemblacenſer, bevestigd, doch met welk recht, zal vervolgens getoetst worden.

Maar dit is zeer te pryzen in de poging van dien Groot Achtbaaren Heer, dat hy de geheugenis van het oude Doreſtadum heeft opgehaald, want ik twyffel niet, of veele ſchryvers, welke gemeenelyk van het Doreſtadum der Batavieren verſtaan worden, ſpreken van deze ſtad. Met betrekking tot het welk ik daarom eene plaats uit KRANTZ (i) mynen lezer onder het oog zal brengen, in welke hy zegt, *Dorſtadium was toen een ſtad, niet op die plaats, alwaar nu Stadium legt, maar nader aan de Elve. Men*

(i) Metrop. § 13.

ſtadium per Albim Friſionum confugiunt, vaſtantque. Et haec e SIGEBERTO Gemblacenſi firmantur, quo iure, dicetur infra. Id vero in Viri Gravisſimi opinione perquam laudandum, quod veteris iſtius Doreſtadi memoriam excitarit, neque enim dubito, quin nonnulli ea de urbe loquantur, qui de Batavorum Doreſtado vulgo intelliguntur, uti de hoc capiuntur, quae de illo agunt. Addam ideoque et alium KRANTZII locum de oppido iſto. Sic ille in *Metrop.* I, 13. *Dorſtadium tum oppidum erat, non eo loco, quo nunc Stadium est, ſed Albi viciniore. Monſtraut hodie* ve-

Men toont heden de overblyfſelen van de oude ſtad. Ja, alzoo de uitmuntende Man, wiens gevoelen ik toetſe, geen een bewys aanvoert om te voldingen, dat dit *Doreſtadum* aan de Elve door de Noormannen verwoest zy, zal ik uit eenen ouden ſchryver iets bybrengen, waardoor zyn gevoelen geſtaafd kan worden. Ik doel op TRAZIGER, in de *Hamburger Chronyk* (k) alwaar de Noormannen, die uit zee de Elve waren opgeloopen, gezegd worden Hamburg en 't oude Stadium, 't welk toen Dorſtadium genoemd wierd, verbrand en omgekeerd te hebben. Zie daar de woorden zelve. "Die Normannier, die ſich „ folgendes in Galliam geſetzt, und „ das

(k) *Apud ill.* WESTFALEN *in Mon. rer. Germ. T. I. p.* 1269.

veteris oppidi reliquias. Immo, quia nullum pro hac urbe, a Normannis direpta, teſtimonium adduxit, proferam ex antiquo Chronico, quo viri Amplis. opinio fulciri posſit. Ita enim TRAZIGER: *in Chron. Hamburg.* apud illuſtr. WESTFALEN in *Monum. Rerum Germ.* T. I. p. 1269. ubi Normanni e mari Albim dicuntur ingresſi, Hamburgum et Vetus Stadium, quod tunc Dorſtadium vocabatur, diripuisſe et evertisſe. En verba ipſa. Die Normandier, die ſich folgendes in Galliam geſetzt, und das

„ das hertzogthum Normandien aufge-
„ richtet, fhuren aus der ſee die Elbe
„ her auf, verbrenneten und zerſtöre-
„ ten die ſtad Hamburg, und Alten
„ Stade, dahmahls Dorſtade genant,
„ und is dahmahls St. Anſcharius mit
„ groſser noth gen Ramſen ertkom-
„ men". Gy ziet, dat er niets geſchikter ten voordeele van den Groot Achtbaaren Heer heeft kunnen gezegd worden.

Maar dit behoort niet tot het Doreſtadum der Batavieren. Het verſchil toch komt hier op uit; of die aanvallen, welke wy lezen dat geduurig in de 9 eeuw op Doreſtadum geſchied zyn, tot het Utrechtsch Doreſtadum, tegenwoordig *Wyk te Duurſtede* genaamd, be-

das hertzochthum Normandien aufgerichtet, fuhren aus der ſee die Elbe herauf, verbrenneten und zerſtöreten die ſtad Hamburg, und Alten Stade, dahmahls Dorſtade genant, und is dahmahls St. Anſcharius mit groſser noth gen Ramſen ertkommen. Vides pro cauſa. V. A. nihil opportunius dici potuiſſe. At nihil haec ad Dorſtadum Batavorum. Summa enim controverſiae huc redit, utrum illae impresſiones, quas pasſim nono ſeculo in Dorſtadum factas legimus per Normannos, ad noſtrum Doreſtadum pertineant, nec ne! Atque prius ego, pace vi-

behooren, dan niet? Het eerste zal ik met verlof des grooten Mans door bekwaame getuigenissen staven. De BERTINIAANSCHE JAARBOEKEN zeker toonen dit, 't geen ik op my genomen hebbe te voldingen, op verscheiden plaatsen zoo klaar en overvloedig aan, dat er niets schynt tegen ingebracht te kunnen worden. Dus spreken zy (l). *De vloot der Deenen, vallende in Friesland, heeft een gedeelte van het zelve verwoest, en daarna over oud Utrecht, by de koopstad, Dorestadus geheeten, komende, hebben zy alles geplonderd, sommige menschen gedood, sommigen gevangen weggevoerd, en een gedeelte van het zelve verbrand. Oud Utrecht* is hier buiten kyf die alleraange-

(l) *Ad. Ann.* 834.

viri excellentissimi, idoneis testimoniis probatum ibo. *Annales* utique BERTINIANI diversis in locis., id quod probandum mihi sumsi, tam luculente et copiose commonstrant, ut nihil opponi posse videatur. Sic illi ad annum DCCCXXXIV. *Classis de Dania veniens in Frisiam aliquam partem ex illa devastavit, et inde per vetus Trajectum ad emporium quod vocatur Dorestadum venientes omnia diripuerunt, homines autem quosdam occiderunt, quosdam captivatos abduxerunt, partemque ejus igni cremaverunt. Vetus Trajectum* ibi sine du-

genaamste stad, welke ook heden Utrecht genoemd wordt. En dit heeft de Groot Achtbaare Man niet durven lochenen.

Wat nu? Hy zegt dat die Jaarboeken vervalscht zyn. Maar dit is den knoop doorsnyden, niet losmaken, op dat ik wegens den eerbied, welken ik den uitmuntenden grysaard verschuldigd ben, niets harders zegge. Immers dat ze niet vervalscht zyn, blykt uit het geen 'er in diezelfde plaats gelezen wordt (m). *De Nordmannen in eenen tweeden stroop Dorestadus aanvallende, hebben het verwoest en vyandelyk beroofd.* Waar zou men de woorden, *met eenen tweeden stroop aanvallende*, toebrengen, by aldien het geen 'er van 't voorgaande jaar ge-

(m) *Ad Ann.* 835.

dubio est urbs illa amoenissima, quae hodie etiam sic vocatur, quod negare ausus non fuit V. A. Quid ergo? interpolatos dicit annales illos, id vero est nodum secare, non solvere, nam ne quid gravius dicam, vetat reverentia, quam V. A. debeo. Interpolatos haud esse manifestum est, ex illis, quae leguntur ibidem ad annum DCCCXXXV. *Normanni secunda irruptione Dorstadum irruentes vastaverunt, atque hostiliter depraedati sunt.* Quorsum enim illa, *secunda irruptione irruentes*, si ea, quae de prima ir-

gelezen wordt, valsch en onecht is? of zullen wy derhalven de latere lezing, die deze woorden, *door 't oud Utrecht*, enz. uitgelaten heeft, verkiezen? Dit wilde de beroemde Man, maar zal het, als met de eenſtemmigheid der geſchiedenisſen ſtrydig, niemand lichtelyk diets maken.

Diezelve Jaarboeken zeggen nog eens (n): *op dien tyd hebben de Nordmannen, met eene gewoone ſtrooping Friesland inrukkende, op 't eiland, 't geen Walcheren heet, de onzen onverhoeds op 't lyf geſtort, veelen vermoord, en meer geroofd. En eenigen tyd daar vertoevende, zyn zy, ſchatting opgehaald hebbende, zoo veel 't hen lustede, op denzelfden dag te Doreſtadum aangekomen, en hebben insgelyks de*

(n) *Ad Ann.* 837.

irruptione ſuperiori anno leguntur, falſa ſint ac ſpuria? Praeferremusne igitur ſcripturam recentiorem, quae illa verba in compendium redegit, ubi haec *per vetus Traiectum* etc. non leguntur? Id vellet Vir Illuſtris, ſed nemini perſuadebit, quia hiſtoriarum conſenſui adverſum est. Iterum *Annales* illi, anno DCCCXXXVII. *Ea tempeſtate Normanni irruptione ſolita Friſiam irruentes in inſula, quae Walachria dicitur, noſtros imparatos adgresſi, multos trucidaverunt, plures depraedati ſunt, et aliquamdiu inibi commorantes, cenſu prout*

de ſchattingen afgeperst. De Keizer, dit vernemende, heeft, de voornoemde reize uitgeſteld zynde, zich naar Nymegen, een vesting naby Doreſtadum geſpoeid. Wy zien dat Doreſtadum op eene legging geplaatst wordt, welke alleenlyk met de onze overeenkomt.

HUYDECOPER heeft deze moeilykheid gemerkt, en poogt zich op veelerhande wyzen te ontwikkelen, maar zoo ik denk te vergeefs. Voor zodanig houde ik het, dat de Chronykſchryver volgens zyn Ed. ſchyne gemeend te hebben, als of de Noormannen gewoon geweest waren in Walcheren te vallen, en dat daarom de woorden, *met de gewoone ſtrooping Friesland overvallende*, tot Walcheren bepaald wierden. Maar de

prout lubuit exacto, ad Doreſtadum eadem furia pervenerunt, et tributa ſimiliter exegerunt, quibus imperator auditis, praetermisſo memorato itinere, ad Noviomagum, caſtrum vicinum Doreſtado, properare non diſtulit. Videmus eo ſitu locari Doreſtadum, qui noſtro unice convenit. Senſit hanc difficultatem HUIDECOPERUS, multisque modis ſe expedire ſtudet, ſed fruſtra, ut opinor. Tale est illud, quod Chronographus putasſe videatur, quaſi Normanni in Walachriam irrumpere fuisſent ſoliti, atque ideo illa verba, *irruptione ſolita Friſiam irruentes*, ad Walachriam

uitmuntende Man weet wel, hoe ver 't woord *Friesland* zich in die eeuw uitstrekte, en wat het by de schryveren der middeleeuw beteekene. Daarna komt het hem niet waarschynlyk voor, dat dit Walcheren, dat gedeelte van Zeeland zy, het welk wy nu zoo noemen. Maar dit wordt gezegd zonder schryver, zonder getuigen. KRANTZ zelve, schoon hy denkt dat Dorstadium by de Elve ligt, lochende echter niet, dat nochtans op de aangehaalde plaats dit gedeelte van Zeeland bedeeld wierd. Eindelyk schynt die sprong aan den Groot Achtbaaren Heer veel te groot, dat zy uit Walcheren terstond te Dorestadum zyn gekomen. Herinner u, bidde ik, de plaats, en gy zult zien

am restringi. Sed non ignorat Vir Eximius, quam late Frisiae vocabulum eo seculo patuerit, et quid mediae aetatis scriptoribus significet. Deinde probabile ei non est, Walachriam illam partem esse eam Zelandiae, quam nunc eo nomine appellamus. Sed nullo auctore, nulloque teste id dicitur. Ipse KRANTZIUS, quamvis Dorstadum ad Albim hic intelligat, per Wallachriam tamen Zelandiae portionem significari non negabat, loco paullo antè adducto. Tandem nimius V. A. videtur iste saltus, quod e Walachria statim venerint Dorestadum. Recognos-

zien, dat hier niets zeldzaams voorgevallen zy. 't Is ook niets ſtrydig met den ſtyl der Chronykſchryvers, in die dingen, welke de Fuldenzer Jaarboeken hebben (o). *De Nordmannen, ſchatting eisſchende, zyn op 't eiland Walcheren gekomen, en daar hebben zy Eggihard gedood en Doreſtadus verwoest.* En alſchoon 'er ook gelezen wordt, *daar hebben zy Eggihard en Doreſtadum verwoest*, moet men hier echter niet uit opmaken dat Doreſtadus op 't eiland Walcheren gelegen hebbe, 't geen niemand ooit gezegd heeft. Er is ook niets ongerymds in, dat zy, Walcheren verwoest zynde, naar Doreſtadum voortrukten.

Maar ik verwondere my, dat deze woorden

(o) *Ad Ann.* 837.

gnoſce, quaeſo, locum, et nihil inuſitati hic accidisſe animadvertes Nihil etiam a ſtilo Chronographorum alienum in illis, quae habent *Annales* FULDENSES ad annum DCCCXXXVII. *Normanni tributum exactantes in Walacram inſulam venerunt, ibique Eggihardum occiderunt, et Doreſtadum vaſtaverunt.* Quamvis enim legatur, *ibi Eggihardum* —— *et Doreſtadum vaſtaverunt*, minime inde efficiendum est, Doreſtadum in inſula Walachra fuisſe ſitum quod nemo unquam dixit. Nihil itaque inſoliti in illis, ut, Walachria direpta, Doreſtadum pergerent. Miror au-

den, hy heeft zich *naar Nymegen, een vesting naby Dorestadum*, gespoeid, niet aangeroerd worden. Deze immers beslissen de gansche zaak. Want niet het Dorestadum, dat by de Elve lag, maar alleen het Utrechtsche, kan gezegd worden Nymegen nabuurig te zyn. Dezelve woorden worden ook in een andere *Chronyk* (p) gelezen. Met welken schyn van waarheid zullen wy dan met den Groot Achtbaaren Man zeggen, dat de plaats in de Bertiniaansche Jaarboeken vervalscht zy? A. KRANTZ denkt waarlyk gunstiger, die, toen hy by SIGEBERT, den Gemblacenser Monnik, gelezen hadde (q): *De Nordmannen beschadigen*

(p) *De Northm. gestis apud* DU CHESNE *T. I. p.* 524.
(q) *Ad Ann.* 837.

autem non attingi illa verba: *ad Noviomagum, castrum vicinum Dorestado, properare non distulit.* Haec autem omnem rem conficiunt. Dorestadum enim Batavorum, non ea quae ad Albim erat sita, Noviomago vicina dici poterat. Leguntur haec etiam in *Chron. de Northmann. Gest.* apud DU CHESNE T. II. p. 524. Qua itaque veri specie cum V. A. dicemus, locum in Annalibus Bertinianis esse corruptum? Mitius utique A. KRANTZIUS, qui, cum apud SIGEBERTUM, Gemblacensem Monachum, ad eumdem illum annum DCCCXXXVII legisset;

gen Gallien zeer, de ſtadt Antwerpen en Witlam, een koopſtad aan den mond der Maaze, verbranden zy, van de Frieſen ontfangen zy ſchatting: Dorſtadium by de Elve verſtond; doch SIGEBERT heeft dit niet gezegd, en het blykt uit het voorgaande, dat die ſtad 'er niet door verſtaan kan worden.

Er zyn, behalven deze, nog drie andere plaatſen in de Bertiniaanſche Jaarboeken, die het zelve te kennen geven; zoo toch ſpreken zy (r). *Eenigen der Deenen belegeren en krygen de koopſtad, Doreſtadum geheeten, en 't Batavisch eiland in.* Wederom (s), *ſommigen der Deenen nemen de koopſtad, die Dorſta-*

Y 4 *tum*

(r) *Ad Ann.* 847.
(s) *Ad Ann.* 857.

ſet: *Nortmanni Gallias graviter infeſtant, Andowerpum oppidum, et Witlam emporium ſitum juxtra oſtium Moſae incendunt, a Friſonibus tributum accipiunt;* Dorſtadum ad Albim intelligebat. verum id non dixit Sigebertus, nec urbem eam posſe intelligi, e ſuperioribus liquet.

Tria praeterea ſunt loca, in Annalibus Bertinianis, idem quae ſignificant. Sic illi, anno DCCCXLVII. *Alii quoque Danorum emporium, quod* DORASTADUM *dicitur, & inſulam Batavam occupant, atque obtinent.* Iterum, ad annum DCCCLVII. *Alii Danorum empori-*

tum geheeten wordt, ſtormender hand in. En het gantſche Batavisch eiland, en de overige nabuurige plaatſen verwoesten zy. Eindelyk (t), *De Deenen komen in de maand Januarius den Rhyn op naar Keulen, en de koopſtad, die Doreſtatus geheeten wordt, geplonderd hebbende, als ook een vlek* Nonmodoca, *waarin de Frieſen gevlucht waren, veele kooplieden der Frieſen gedood, en eene groote meenigte volks gevangen genomen hebbende, komen zy by zeker eiland, by de ſterkte Nuis.*

Soortgelyk is ook het geen ik elders leze (u). *De Northmannen trekken in de maand Januarius den Rhyn op naar Keulen, en Doreſtatum, een ſteeaje, waar-*

(t) *Ad Ann.* 863.
(u) *De Northm. gestis, apud* DU CHESNE *T. II. p.* 526.

rium, quod Dorſtatum dicitur, vi capiunt, totamque Batavorum inſulam & cetera loca contermina diripiunt. Denique, anno DCCCLXIII. *Dani menſe Januario per Rhenum verſus Coloniam adſcendunt, et depopulato emporio, quod Doreſtatus dicitur, ſed et villam* Nonmodocam, *ad quam Friſii confugerant, occiſis multis Friſiorum negotiatoribus, et capta non modica populi multitudine, usque ad quandam inſulam, ſecus caſtellum Noveſium perveniunt.* Paria habet *Auctor Chronici, de Northmann. Geſtis,* apud DU CHESNE, T. II. p. 526. *Northmanni, menſe Januario, per Rhenum verſus Coloniam adſcendunt, et Do-*

waarin de Friesen gevlucht waren, geplonderd hebbende, komen zy, veele Friesche kooplieden gedood hebbende, tot by zeker eiland, by de sterkte Nuis, doch, naar ryp beraad, gaan zy onverrichter zaak terug.

Ieder ziet, dat deze woorden met de vorigen uit denzelven grond zyn opgehaald, en ik lochen niet, dat ze maar voor één bewys te houden zyn, hebbende ik ze alleen bygebracht, om myn vermoeden te bevestigen, dat het woord *Nonmodoca*, in de eerste plaats, ontstaan zy uit de volgende woorden, *non modica*; en dat het dus uit die plaats moet uitgeschrapt worden. Doch dit in 't voorbygaan, en ter oorzake van den Chronykschryver. Dan om nu

 weer

Dorestato depopulato, villa ad quam Frisii confugerant, occisis multis Frisonum negotiatoribus —— usque ad quandam insulam, secus castellum Novesium perveniunt; sed consilio accepto, sicut accesserant, recedunt. Haec ex eodem, quo priora, fonte esse hausta, nemo non videt, neque adeo pro uno tantum testimonio habenda esse inficior, sed ideo adduxi, ut firmarent suspicionem meam, vocem *Nonmodocam*, priori in loco, natam fuisse e sequentibus *non modica*, adeoque hanc esse tollendam. Sed haec in transitu, et Chronographi caussa. Ut ad Dorstadum redeam, vides in

weer tot Doreſtadus te komen; gy ziet, buiten kyf, zonneklaar dat in de Bertiniaanſche jaarboeken, ons Batavodurum bedoeld, en als met den vinger wordt aangewezen. Wat zegt de groote man hier op? Hy denkt, dat die twee voorgaande plaatſen verſchreven zyn, en dat het geen 'er van het eiland der Batavieren wordt bygedaan, by toeval 'er zy ingeſlopen, alzoo dit alles noch in de *Fuldenzer*, noch in de *Metenzer Jaarboeken*, noch by HERMANNUS CONTRACTUS gelezen wordt. En voorzeker, 'er is geen gereeder hulpmiddel in een wanhopige zaak. Sommige Jaarboeken bepalen de plaats zoo naauwkeurig niet, derhalven zyn die, in welke dit geſchiedt, valsch en verminkt. Dat

in Annalibus Bertinianis tam clare deſignari, ut, digito velut, noſtrum Batavodurum indicetur. Quid itaque ad haec Vir Gravisſimus? in mendo cubare dicit duo priora loca, atque illa, quae de Batavorum inſula leguntur, temere esſe infarta, quippe quae nec in Annalibus Fuldenſibus, nec in Metenſibus, nec apud Hermannum Contractum inveniantur! Nullum utique praeſentius in causſa desperata expediendi remedium. Aliqui faſti non tam accurate locum definiunt, ergo illi, in quibus hoc fit, falſi ſunt et interpolati! Sed HERMANNUM CONTRAC-

Dat hy nochtans van ons Doreſtadus ſpreekt, kan men uit de woorden, *zy ſteken Doreſtad* WEDEROM *in brand*, opmaken, hoewel HERMANNUS CONTRACTUS van 't Batavisch eiland niet meldt. Hy bedoelt derhalven dat Doreſtadus, 't welk hy te voren gezegd had, door de Noormannen in 't jaar 835 en 837 verwoest te zyn. En dat die ramp tot ons Batavodurum behoord hebbe, hebben wy boven gezien. De Grootachtbaare man meent, dat deze laatſte plaats hier zoo ongerymd gelezen worde, dat hy vraagt, of 'er niet misſchien een derde Doreſtatus tusſchen Keulen en Nuis geweest zy? Even of zy niet, langs den Rhyn naar Keulen trekkende, te Doreſtadus en vervolgens te

TRACTUM, quamvis Batavorum inſulae non meminerit, de noſtro tamen Doreſtado loqui, colligi potest ex illis verbis: ITERUM *Doreſtatum incendunt*. Significat ergo eam Doreſtadum, quam antea, anno DCCCXXXV, et DCCCXXXVII a Normannis vaſtatam dixerat; cladem vero iſtam ad noſtrum Batavodurum pertinuisſe, ſupra vidimus. Posteriorem locum tam abſurde legi opinatur V. A., ut quaerat, num forte tertia quaedam Doreſtatus Coloniam inter et Noveſium fuerit ſita? Quaſi vero per Rhenum Coloniam tendentes, Doroſtadum no-

te Nuis hebben kunnen, ja moeten komen. Maar 'er zyn, behalven deze, ook andere plaatſen in die Bertiniaanſche Jaarboeken, welke allerzekerst tot het Doreſtadus der Batavieren behooren. Zoo ſpreken zy (v). *Rorich, de neef van Heriold, die onlangs van Lotharius afgevallen was, de legers der Noormannen medegenomen hebbende, verwoest met eene meenigte ſchepen Friesland en 't eiland der Batavieren, en andere nabuurige plaatſen over den Rhyn en de Waal. Welken Lotharius, toen hy hem niet heeft kunnen onderkrygen, in vriendſchap aangenomen, en met Doreſtadus en andere heerlykheden begiftigd heeft.*

Hier moet ik een weinig by ſtil ſtaan, op

(v) *Ad Ann.* 850.

noſtrum, et Noveſium venire non potuerint, immo debuerint!

Sed ſunt alia, praeter haec, loca, in *Annalibus* illis BERTINIANIS, quae ad Doreſtadum noſtrum certisſime pertinent. Sic illi, Anno DCCCL. *Rorich, nepos Herioldi, qui nuper a Lothario defecerat, asſumtis Normannorum exercitibus, cum multitudine navium Friſiam et Batavorum inſulam, aliaque vicina loca per Rhenum et Vahalim devaſtat. Quem Lotharius, cum comprimere nequiret, in fidem recepit, eique Doreſtadum et alios comitatus largitur.* Debeo his paullulum inmora-

op dat het ten klaarſten blyke, dat Doreſtadus met de aangrenzende plaatſen, eenigen tyd, in de handen der Noormannen geweest zy, wier zeerooveren geſchiedenis derzelver krygsverrichtingen veel licht by zal zetten, en te gelyk voor ons Doreſtadus pleiten.

Men wete derhalven, dat met HEMMING, der Noormannen Vorst, na dat hy reeds eenige jaaren met alle macht op deze landen hadde toegelegd, de vrede geſloten zy op dezen voet en voorwaarde, dat de rivier Eger de ſcheidspaal van 't gebied tusſchen de Franſchen en Deenen zoude zyn. HARALD, of HERIOLD, de zoon of de neef van HEMMING, (want hieromtrent verſchillen

rari, ut conſtet liquidisſimo, fuisſe Doreſtadum noſtrum cum finitimis, per aliquod tempus, in manu Normannorum, quae hiſtoria piratarum expeditionibus lucem aliquam adfundet, et ſimul pro Doreſtado noſtro causſam dicet. Sciendum itaque est, cum Hemmingo, Normannorum Principe, poſtquam illi jam per annos aliquot has in regiones gravisſime incubuerant atque agendo ferendoque omnia diripuerant, pacem fuisſe ſociatam, ea lege et conditione, ut Egdora fluvius regni esſet terminus, Francos inter atque Danos. Hemmingi filius, vel nepos (ea enim in re auctores disſident) Har-

len de ſchryvers) heeft zich, na het omhelzen van den Christen Godsdienst, onder de beſcherming en hoede van den Keizer, LODEWYK den Vroomen, begeven. Want HERALDUS had voor het ryk geſtreden, doch overwonnen zynde zich tot LODEWYK begeven; en had uit hoofde van het te voren vastgeſteld verbond tusſchen den Keizer en den toenmaligen Koning van zyne landsgenooten, HEMMING, het zy zyn' Vader, het zyn zyn' Oom, hulp van LODEWYK verzocht. *Dien de Keizer*, 't zyn de woorden van ALBERTUS den Stadienſer Abt (w), *ten doop houdende, toen hy beſloten had hem in zyn ryk te herſtellen, een vrydom over de Elve gegeven, entefſens*

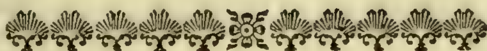
(w) *Ad Ann.* 826.

Haraldus, ſive Herioldus, religione Chriſtiana ſuscepta, dedit ſe in fidem atque clientelam Imperatoris, Ludovici Pii. Haraldus quippe pro regno dimicaverat, ſed victus ad Ludovicum ſe contulerat, atque contemplatione foederis, antea icti, inter imperatorem, et ſuae gentis tum Regem, Hemmingum, vel patrem, vel patruum, auxilium a Ludovico popoſcerat. Quem imperator (ſunt verba ALBERTI, Abbatis Stadenſis, ad annum DCCCXXVI) *a ſacro fonte ſuscipiens, cum decrevisſet in regnum ſuum reſtituere, dedit ei trans Albiam beneficium, fra-*

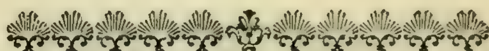
sens aan zynen broeder HORIC, *op dat die de zeeroovers beteugelen zou, een gedeelte van Friesland toegestaan heeft.* Maar RORIC, HORIC of ERIC (want die naamen worden verschillend uitgesproken) viel naderhand van LOTHARIUS af, en schoon eerst gevangen, doch weder ontsnapt zynde, belegerde Dorestadus, en is ten laatsten wederom in 's Keizers gunste aangenomen, en van een vyand een vertrouwd aanhanger geworden. Laten wy de Metenzer Jaarboeken (x) hooren; *Roric, die met zynen broeder Hariald* (die ook Harald of Heriold genaamd wordt) *Dorestadus uit kracht van vrydom van den Keizer Lodewyk bezeten had, na het overlyden des Keizers by Lotha-*

(x) *Ad Ann.* 850.

fratri ejus Horico, ut piratis obsisteret, partem Frisiae concessit. Roricus autem, Horicus, aut Ericus, (nomina enim illa diversis modis efferri solent) a Lothario deinde deficiebat, qui in custodiam datus, sed inde elapsus Dorestadum occupavit, atque ad extremum ab imperatore in gratiam est receptus, et ex hoste fiduciarius cliens factus. Audiamus Annales METENSES, anno DCCCL. *Roricus, qui cum fratre Harialdo* (qui etiam *Haraldus*, et *Herioldus*) *Dorestadum jure beneficii tenuerat ab imperatore Ludovico, post obitum imperatoris, apud Lotharium, qui patri succes-*

tharius, die zynen vader opgevolgd was, valſchelyk van verraad verdacht gehouden zynde, is gebonden en naar de gevangenis gezonden, waaruit hy ontſnapt zynde naar den Koning Lodewyk is gevlucht; en als hy eenige jaaren by de Saxers, die nabuuren der Noormannen zyn, bleef, heeft hy, eene groote bende Deenen verzameld hebbende, de zeeroovery beginnen te oefenen, en de plaatſen van 't Lotharisch ryk, die het digtſte by hem waren, te verwoesten, en is door de monden van de rivier den Rhyn te Doreſtadus gekomen, en heeft hetzelve belegerd; en toen hy van Lotharius niet zonder gevaar der zynen verjaagd kon worden, is hy, op aanrading der zynen, de gezanten zulks bemiddelende, in vriendſchap aangenomen, op die voor-

ceſſerat, proditionis crimine falſo inſimulatus, tentus et in cuſtodiam miſſus est, unde fuga lapſus, ad regem Ludovicum confugit, cumque per aliquot annos inter Saxones, qui confines ſunt Normannis, maneret, collecta Danigenarum non modica manu, coepit piraticam exercere, et loca regni Lotharii, quae ſibi erant viciniora, vaſtare, VENITQUE PER OSTIA RHENI FLUMINIS DORESTADUM, *et occupavit: et cum a Lothario ſine periculo ſuorum non poſſet expelli, conſilio ſuorum, legatis mediantibus, in fidem est receptus, ea conditione, ut tributis ceterisque negotiis ad regis aerarium pertinentibus, fideliter inſerviret, et pirati-*

voorwaarde, dat hy voor de ſchattingen, en 't geen verder tot 's Konings ſchatkist behoorde, getrouwelyk zorg zoude dragen, en de zeeroovers der Deenen, door hen te onderſcheppen, wederſtaan. De Fuldenzer Jaarboeken hebben ſoortgelyk: *Roruc is door den mond van de rivier den Rhyn te Doreſtadus gekomen, en heeft het belegerd en in bezit gehad.* Hy heeft derhalven Doreſtadus, met toeſtemming van Lotharius, bezeten. En dit verhalen ook de Bertiniaanſche Jaarboeken (y): zeggende, *Maar Roruc, de Noorman, die met toeſtemming van zynen heere, Lotharius den jongen, over Doreſtadus geſteld was, heeft de vloot naar de landpalen der Deenen gevoerd, en een gedeelte van het ryk, dat tusſchen de zee en de Eger is, met toeſtem-*

(y) *Ad Ann.* 857.

ticis Danorum obviando reſiſteret. Paria habent Annales Fuldenſes. Tenuit itaque Doreſtadum, conſentiente Lothario, idque dicunt *Annales* BERTINIANI anno DCCCLVII. *Roruc Normannus, qui praeerat Doreſtado cum conſenſu domini ſui Lotharii junioris, clasſem duxit in fines Danorum, et conſentiente Horico, Danorum Rege, partem regni, quae est inter mare et Egedoram, posſedit.* Idem docent *Annales Metenſes*, ac *Fuldenſes.* Quae om-

ſtemming van Horuc, den Koning der Deenen, in bezit gehad. En hier mede ſtemmen de Fuldenzer en Metenzer Jaarboeken overeen. 't Welk alles aantoont, dat de Noormannen Doreſtadus bezeten hebben door de vergunning en toeſtemming en van Lodewyk, en van Lotharius.

Doch de Grootachtbaare man zegt, dat het ongerymd zy te gelooven dat zy deze gunst van Lodewyk verworven hebben. Want zy wierden door den Keizer in het ryk herſteld, moest hy hun dan, dus vraagt hy, behalven dit noch een gedeelte van zyn ryk afſtaan? Hy zou beter gedaan hebben, byaldien hy liever een deel van Denemarken voor zich zelven bedongen had! Maar ſtel eens, die Noorman hadde zich hier toe verbonden, hoe zoude hy zyne verbinte-

omnia commonſtrant et Ludovici, et Lotharii beneficio atque conſenſu tenuisſe Normannos Doreſtadum. Id vero, quod per Ludovicum Imperatorem beneficium hoc nacti fuerint, abſurde credi dicit V. A. Ab imperatore in regnum restituebantur, debebatne, quaerit, partem ſui etiam regni eis cedere? Rectius fecisſet ſecundum V. A., ſi partem aliquam Daniae ſibi potius fuisſet pactus. Pepigerit, ſed qui potuisſet praeſtare? Si gesta hujus ſe-

tenis hebben vervuld? Indien wy de bedryven van deze eeuw herdenken, en den toeſtand der ryken en den aart der Keizeren overwegen, zullen wy 'er zoo niet over oordeelen. Horic, of Roric verkreeg op deze wyze, niet alleen waar van hy zich rykelyk en overeenkomſtig zyne waardigheid onderhouden, maar ook te gelyk de ſtrooperyen der Noormannen met vereischte wapenen tegengaan en afkeeren kon. Dat is, dat hy als Markgraaf het opzicht over de grenzen hebben zou, gelyk DOUZA reeds aangeteekend heeft (z). En dus is hy, gelyk in de Jaarboeken gezegd wordt, toen hy niet ondergebracht kon worden, in vriendſchap aangenomen. Nadien

(z) *Holl. Annal. II. p.* 83.

ſeculi in memoriam revocemus, regnorum ſtatum atque imperatorum ingenium conſideremus, calculum ſic non ſubducemus. Horicus, vel Roricus, non modo ita accipiebat, unde ipſe liberaliter, et pro dignitate ſe ſustentare, ſed et ſimul praedatorios Normannorum incurſus justis armis defendere posſet, ac propulſare, hoc est, ut pro Comite Limitaneo inibi praeſideret, uti jam notatum fuit Illustrisſimo DOUZAE *Annal.* II, p. 83. Adeoque, ut in Annalibus dicitur, cum comprimi nequiret, in fi-

dien zy derhalven door den mond van de rivier den Rhyn te Doreſtadus gekomen zyn, kan dit dan op Doreſtadus, 't welk aan de Elve legt, toegepast worden? of is het niet veel beter te zeggen, dat het alleen pasſe op dat Doreſtadus, 't welk de Jaarboeken reeds op veele andere plaatſen met dien naam bedoeld hadden? Is derhalven dat Doreſtadus, 't welk dezelve Bertiniaanſche zeggen in 't jaar 863 met veele andere ſteden door de ſtrooperyen der Noormannen ten tweedenmale verwoest te zyn, eene andere ſtad? Daarenboven kan 'er geen andere vergunning van Carolus Crasſus, naderhand aan Godefried toegeſtaan, dan deze verſtaan worden, waarvan die Jaarboeken (a) zeggen; *Carel was Gota-*

(a) *Ad Ann.* 882.

fidem est receptus. Quum itaque per ostium Rheni fluminis Doreſtadum venerint, idne illi Doreſtado, quae ad Albim, aptari poterit? an unice convenire dicemus illi, quam Annales, multis in locis, eodem illo nomine deſignant? Aliane itaque est illa Doreſtadus, quam anno DCCCLXIII una cum aliis a piratis Normannis iterum direptam iidem illi Bertiniani tradunt? Nec aliud intelligi potest beneficium a Carolo Crasſo postea in Gothofredum collatum; de quo *Annales* illi ad annum DCCCLXXXII. *Ca-*

tafried met de zynen, door ſommiger bemiddeling, zeer toegedaan, op dat hy den doop ontvangen, en Friesland met andere eerampten, die Roric gehad hadde, zoude aannemen. By aldien hy die plaatſen kreeg, welke Roric gehad hadde, ontving hy derhalven ook Doreſtadus. Doch hier van naderhand.

Maar de groote Man zintwist insgelyks over *Kinheim*, welk landſchap hy meent dat ook over de Elve, alwaar Doreſtadus geweest zou zyn, gelegen hebbe. By die gelegenheid legt hy de plaats by REGINO uit, waar wy (b) lezen: *op dienzelven tyd komen de Noormannen, die te Chinheim en Denemarken aangekomen waren, met Godfrieds toeſtemming,* Z 3 *den*

(b) *Ad Ann.* 884.

Carolus placida mente Gotafridum cum ſuis, ut baptisma reciperet, et FRISIAM, ALIOSQUE HONORES, QUOS RORICUS HABUERAT, *reciperet, interventione quorundam obtinuit.* Si ea, quae Roricus habuerat, ergo etiam Doreſtadum, ſed hac de re paullo post.

At disputat quoque vir Eximius de *Kinhemo*, quam regionem trans Albim fuisſe opinatur, in qua ſita fuerit Doreſtadus. Ea occaſione explicat locum REGINONIS, apud quem haec leguntur. *Eodem anno Nortmanni, qui in Chinheim et Denemarcam venerant, adſentiente Godefrido, Rhenum navigio adſcendunt.* Sic ille, ad

den Rhyn te ſcheep op. En HUYDECOPER zegt dat hy de eenigſte zy, by wien dit gelezen wordt, maar met wat recht zal terſtond gezegd worden. By REGINO wordt dus verhaald: *De Noormannen, die te Chinheim en Denemarken aangekomen waren, komen met Godfrieds toeſtemming, den Rhyn te ſcheep op, en de ſtad Diusburch bemachtichd hebbende, bouwen zy naar gewoonte een ſterkte op die plaats en overwinteren daar, tegen over welke de Veldoverſte Henric zich gelegerd, en hun het rooven niet toegelaten heeft. En zy begeven zich in 't voorjaar, de legerplaatſen verbrand hebbende, naar de zeekusten.* Ik heb de plaats hier geheel ter neer geſteld, op dat ik ze eenig licht byzette.

De

ad annum DCCCLXXXIV. atque hunc unum esſe, apud quem ea leguntur, ſcribit HUIDECOPERUS. Id vero perperam, ut dicetur ſtatim. Ita editur apud REGINONEM: *Nortmanni qui in Chinheim et Denemarcam venerant, adſentiente Godefrido, Rhenum navigio adſcendunt et* DIUSBURCH *oppido occupato, munitionem in eodem loco, more ſolito conſtruunt, et in ea tota hieme reſident. Contra quos Henricus dux castra poſuit et nullatenus praedas agere permiſit. Redeunte vernali tempore castris exustis ad maritima loca ſe recipiunt.* Locum integrum adſcripſi, ut luce aliqua circumfundam. Facem prae-

De *Metenzer Jaarboeken* zullen ons den weg wyzen (c). *De Noormannen,* dus ſpreken zy, *die uit Denemarken te Chinheim gekomen waren, zeilen, met toeſtemming van Godefried, Then te ſcheep op, en de ſtad Duisburch ingenomen hebbende, ſtichten zy naar gewoonte een ſterkte op die plaats, en overwinteren daar: tegen over welke de veldoverste Henric zich gelegerd, en hun het rooven geheel belet heeft. Doch zy begeven zich in 't voorjaar, de legerplaatſen verbrand zynde, naar de zeekusten.* Men leest hier byna dezelve woorden, en derhalven moet de eene plaats uit de andere verklaard worden, die voor my van des te grooter waarde is, om dat ik ze van an-

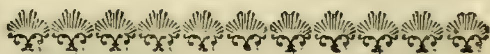
 de-

(c) *Ad eumdem Ann.*

praeferent *Annales* METENSES, ſic enim illi ad eumdem annnm. *Normanni, qui in Chinheim ex Denimarca venerant, adſentiente Godefrido Then navigio adſcendunt, et Duisburch oppido occupato munitionem in eodem loco, more ſolito, conſtruunt, et in eo tota hieme reſident, contra quos Henricus dux castra poſuit et nullatenus praedas agere permiſit. Redeunte vero vernali tempore castris exustis maritimis locis ſe recipiunt.* Legis eadem ſaepe verba, adeoque alter locus ex altero est illustrandus, qui mihi eo majoris est pretii, quia ab aliis adhibitum non vi-

deren niet bygebracht vinde. Hier uit blykt, dat PONTANUS, MATTHAEUS en anderen, niet zonder grond by REGINO, voor *in Denemarcam*, gelezen hebben, *ex Denemarca.* Onder welken naam nochthans zy, die de lezing *in Denemarcam* behielden, een zeker deel van Holland verstonden; tot welken niet alleen VAN LOON, dien ik wel wenschte dat niet zoo hevig van den Grootachtbaaren Heere ware doorgestreken, maar ook voor hem de groote JANUS DOUZA, en veele anderen behooren. Naderhand hebben zy te recht *Dusburch* of *Duisburch* voor *Diusburch* gelezen. Maar 't is zeer aanmerkelyk dat die, welke by REGINO *den Rhyn*, by onzen Chronykschryver gezegd worden, *Then* opgekomen

video. Liquet inde Viros Doctos, PONTANUM, MATTHAEUM aliosque, non temere apud REGINONEM, pro *in Denemarcam* legisse *ex Denemarca.* Quo nomine tamen illi qui *in Denemarcam* retinebant, Hollandiae partem aliquam intelligebant, inter quos non modo fuit LONIUS, quem non adeo castigatum vellem a viro Ampl., sed ante illum magnus ille, JANUS DOUZA, multique alii. Deinde etiam pro *Diusburch* recte legerunt *Dusburch* seu *Duisburg.* Id vero perquam est memorabile, quod, qui apud REGINONEM *per Rhenum*, Chronographo nostro *Then navigio adscendisse*

men te zyn. Dit kan ons den weg wyzen, langs welken die zeeroovers gevaren zyn. Oudtyds ſtortte een riviertje, *Iia* genaamd, zich uit in den Ysſel, gelyk BRUMAN (d) en anderen leeren. Zy ſchynen derhalven den Ysſel opgekomen te zyn, en zoo hebben zy Dusburch, een ſtad leggende by die rivier, overmachtigd, daar de geleerden tot noch toe getwyfeld hebben, of 'er die ſtad, dan eene andere van dienzelfden naam aan den Rhyn gelegen, door verſtaan moet worden. Hoewel het echter niet noodzakelyk is, de geloofwaardigheid en lezing van REGINO, die hier van den Rhyn gewaagt, in twyfel te trek-

(d) *In Iſalae Descript. Apud Ampl. et de Patria urbe praeclare meritum*, G. DUMBAR *Annal. I. p.* 205.

ſe dicantur. Haec nobis viam monſtrare posſunt, qua navigarint praedones illi: Iiam fluvium recipiebat olim Iſala, ut BURMANUS in Iſalae discriptione apud Amplisſ. et de patria ſua urbe praeclare meritum virum, G. DUMBAR *Anal.* I. p. 205. aliique docent. Videntur itaque adſcendisſe Iſalam, atque ſic Dusburgum, flumini isti adſidens oppidum, occupaverunt, cum hucusque dubitarint Eruditi, an illa urbs, an alia ejusdem nominis, ſed Rheno adpoſita, intelligi deberet. Neque vel ſic REGINONIS, qui Rhenum memorat, fidem aut ſcripturam ſollicita-

trekken, dan hier van zal ik nu, op dat de eene twist niet uit de andere ontsta, niets zeggen.

Maar nadien de Noormannen insgelyks, in dien zelven tocht, geloofd worden Deventer bemachtigd en geplonderd te hebben, zien wy hier te gelyk uit, hoe gemakkelyk dit heeft kunnen geschieden, wanneer zy den Ysfel opzeilden. 'Er is eene aanmerkelyke plaats in de *Pithoeaansche Jaarboeken* (e) over die stad. *De Noormannen hebben de* HAVEN, *die in de Friesche taal Taventeri genoemd wordt, alwaar de heilige Liobomus rust, zeer veelen gedood zynde, verbrand.* In welke plaats ik meen den rech-

(e) *Apud* LAMBECIUM, *Comm. de Bibl. Caes. I. p.* 352. *Ad Ann.* 882.

tare necesse est, sed qua de re, ne lis feratur e lite, nunc nihil dicam. Quia autem Normanni eadem hac expeditione, Daventriam quoque occupasse creduntur, et diripuisse, simul hinc intelligimus, id quam commode fieri potuerit, cum per Salam seu Isalam vela facerent. De urbe ista insignis est locus in *Annalibus Pithoeanis*, apud LAMBECIUM, in Comment. *Biblioth. Caesar.* T. I, p. 352. ad annum DCCCLXXXII. *Nordmanni portum, qui Frisiaca lingua Taventeri nominatur, ubi Sanctus Liobomus requiescit, plurimis interfectis, succenderunt.* Quo in loco

rechten oorſprong van den naam *Daventria* (Deventer), over welken zoo veel verſchil is, gevonden te hebben, waar van ik anderen hier zal zoeken te overreden. En indien ik, na de losſe en dikwyls wanſchikkelyke gisſingen van zoo veele geleerden en ongeleerden, den rechten naamsoorſprong zal ontwikkeld hebben, zal 't een kleine dankvergelding voor die beminde ſtad, welke my zoo veele jaaren een aangenaam verblyf vergund heeft, zyn. De Noormannen worden daar gezegd in de *Haven*, niet in de *Plaats*, *Schans*, of *Stad*, of iets diergelyks, gekomen te zyn, gelyk anders by de ſchryvers dezer eeuw geſchiedt. *De haven wierd in 't Friesch*, dat is in onze Vaderlandſche taal,

co veram rationem nominis Daventriae, de quo tantus est disſenſus, invenisſe mihi viſus ſum, quod an aliis perſuadere posſim, tentabo. Si enim poſt tot doctorum et indoctorum conjecturas, futiles ſaepe et abſurdas, veram nominis causſam aperuero, levis redhostimenti loco erit urbi carisſimae, quae mihi per multos annos hospitium haud injucundum praebuit. Dicuntur ibi Normanni venisſe *in portum*, non *in locum*, *castrum*, *villam*, aut ſimile quid, ut ſolet alias hujus aevi ſcriptoribus. *Portus Friſiaca lingua*, id est patrio nostro ſermone vocaba-

taal, *Taventeri* genoemd. Anders wordt ze genoemd *Daventre*, *de ſtad Daventre*, by HEDA, (f) en zoo wordt ze in het latyn noch *Daventria* geheten. Want het is bekend, dat de letteren D en T veelal onder een verwisſeld worden. *Daven* is toch niets anders dan *D'aven*, *de Haven*, en zoo hebben zy in 't Friesch *de Haven* met eenen bygevoegden uitgang *Daventre* geheten. Onze voorvaders hielden, gelyk andere volkeren, de H meer voor eene *adſpiratie*, dan wel voor eene letter, welke H zy meermaals, wanneer ze voor een klinkletter ſtond, uitlieten. Terwyl toch *D'aven*, *de Haven*, in onze taal *een Haven* beteekent, is het dan niet waarſchynlyk, dat de naam

(f) *p.* 64.

batur *Taventeri.* Alias vocatur *Daventre*, *villa Daventre*, apud HEDAM in *Historia Episcop. Ultrajectin:* p. 64, et alios. Et ſic adhuc dicitur *Daventria*, notum quippe est literas D et T pasſim inter ſe permisceri. *Daven* autem nihil aliud est, quam *D'aven*, *De haven*, id est *portus*; lingua Friſiaca vocarunt ergo *De haven*, *Daven*, et, addita terminatione, *Daventre*. Majores nostri, ut alii, H magis pro adſpiratione, quam pro litera habebant, ideoque pasſim ante vocalem elidebant. Cum itaque *D' aven*, *Haven* nostro ſermone *portum* ſignificet, videturne pro-

naam der ſtad daaruit afteleiden zy, en dat zy in deze plaats bedoeld worde? Ik weet, een plaats wordt wel, zonder dat men op den oorſprong let, met den naam, waarmede zy van haar volk geheten wordt, beſtempeld. Maar hier ſchynt het eene andere zaak te zyn, om dat *een Haven* in 't Friesch dit beteekende, 't geen het ook noch beteekent. En dit is derhalven eveneens als 't geen men by BEDA (g) leest. *In een beroemd Kasteel, het welk met een oud woord dier volkeren, Viltaburg, dat is, de ſtad der Vilten, in de galliſche taal Trajectum wordt genoemd.* Want gelyk hier *Haven* in 't Friesch *Taventeri*, zoo beteekent daar *Burg*, een oud woord van 't volk

(g) *Hist. Eccl. V.* 12.

probabile, nomen urbis inde esſe repetendum, idque loco isto ſignificari? Scio, ſaepius quidem locus aliquis a nomine, quo genti ſuae dicitur, deſignari ſolet, quamvis etymon non reſpiciatur, ſed hic alia videtur res esſe, quia *portus* Friſiaco ſermone id notabat, uti notat etiamnum. Simili itaque modo, quo apud BEDAM, H. E. V, 12. *in castello illustri, quod antiquo gentium illarum vocabulo Viltaburg, id est, oppidum Viltorum, lingua autem Gallica Trajectum vocatur.* Nam, uti hic *portus*, lingua Friſiaca *Taventeri*, ſic ibi *burg*, antiquo gentis vocabulo *oppidum.* Sci-

volk, *de Stad.* Want het is bekend dat *Burgen* niets anders zyn dan kasteelen, verſterkte plaatſen, ſteden. Gelyk OROSIUS ſchryft, (h) dat de Burgundiers dus genoemd zyn, *om dat zy gewoonlyk de menigvuldige woningen, op de grensſcheidingen gebouwd, Burgen noemen.* En te recht hebben zy, van de haven, den naam der ſtad ontleend, nademaal de gedenkſtukken der ouden getuigen, dat hier eene heerlyke en zeer geſchikte haven geweest zy. En hier uit leide ik insgelyks de reden af, waarom Lebuinus *in de Kerk der Haven* gezegd wordt begraven te zyn, dat is, naar den geleerden MONEN (i), te Deventer. Want het geen REVIUS (k) aan-

(h) *Hist. V.* 33.
(i) *Chron. der ſtad Deventer*, *op 't jaar* 766.

Scimus enim *burgen* nihil aliud esſe, quam arces, castra, oppida, uti OROSIUS *Hist.* V, 33. ſcribit Burgundiones esſe vocatos, *quia crebra per limitem habitacula conſtituta, Burgos vulgo vocant.* Recte autem a portu nomen dederunt, inſignem enim & perquam commodum fuisſe portum, veterum monumenta testantur. Atque hinc etiam causſam derivo, quare Lebuinus *in templo portus* ſepultus dicatur, id est, Daventriae, ut explicat Doct. MONEN, in *Chron. Daventr.* (*Chronyk van Deventer*) ad annum DCCLXVI.

(k) aangaande de haven by de plaats, alwaar nu de Kerk van St. Lebuinus is, denkt, is, zoo 't my toeſchynt, onwaarſchynelyk. En waarom zouden wy hier aan twyfelen? DUMBAR (l) toont dat deze ſtad dikmaals onder den naam van *Haven* bedoeld wordt. Wat is dat anders dan *D'haven*, *Daven*, en zoo *Daventre*. Die Lebuinus wordt in de aangehaalde jaarboeken *Liobomus* geheten; want die naam wierd op veelerhande wyzen uitgeſproken, en nooit hebben de boekſchryveren meer verſchild en gedwaald dan in de eigen naamen, der vreemden voornaamentlyk. Waarom het niet te verwonderen is, dat LAM-

(k) *In Hist. Dav. p.* 12.
(l) *Kerkelyk en Weereldlyk Deventer P. II*, 5. bl. 226.

DCCLXVI. Nam quod REVIUS in *Hist. Daventr.* p. 12. de portu cogitat, prope locum istum, ubi nunc est S. Lebuini templum, omni veri ſpecie carere mihi videtur. Et quid dubitemus? ipſam hanc urbem ſaepe *portus* vocabulo deſignari, ostendit Ampl. DUMBAR in Daventr. S. et P. (*Kerkelyk en Wereldlyk Deventer*) L. II, 5, p. 226. quid hoc aliud, quam *D'haven*, *Daven*? Lebuinus in Annalibus, quorum memini, vocatur *Liobomus*. Nomen quippe istud diverſis modis efferebatur, et nunquam magis variarunt librarii erraruntque, quam in nominibus propriis, peregrinorum maxime. Quare mirum non est

LAMBECIUS dit niet geweten, en te vergeefs in de martelaarsboeken gezocht heeft.

Laten wy eindelyk tot *Kinhemum*, of *Chinheim* terugkeeren. De meesten zyn gewoon het uitteleggen van Kermerland of Kennemerland. Maar HUYDECOPER plaatst het over de Elve, en aldaar Doreſtadus. Dat het een deel van Friesland, 't welk men eertyds dus noemde, geweest zy, blykt ten klaarſten hier uit, dat die naamen onder elkanderen verwisſeld worden. *Friesland* doch, en *andere heerlykheden*, die Roric gezegd wordt (m) gehad te hebben, worden by LAMBECIUS (n) genoemd, *graafſchappen*

(m) *In Ann. Bert. Ad Ann.* 882.
(n) *In Supplem. l. l.*

est LAMBECIUM hoc ignorasſe, et frustra in Martyrologiis quaeſivisſe.

Iam denique ad *Kinhemum*, vel *Chinheim* revertamur. De Kermerlandia, ſeu Kenemaria, nomen hoc interpretari ſolent plerique. HUIDECOPERUS autem trans Albim locat, atque in ea Doreſtadum. Fuisſe partem Friſiae, quam dicebant olim, liquidisſime conſtat inde, quod ea vocabula inter ſe permisceantur. Friſia enim, et alii honores, quos Roricus in *Annalibus* BERTINIANIS, ad annum DCCCLXXXII. habuisſe dicitur, in *Supplementis Lambec:* l. l. p. 86. vo-

pen en vrydommen, die Roricb in Kinnim gebad badde. Ik wenschte wel dat de uitmuntende Man niet gezegd hadde, dat *Kinnem* of *Kinnim* voor Kenmerland niet gehouden konde worden, om dat het altyd in de eerste lettergreep *Kin* is, anders als in Kenemarien, of ons *Kenemare, Kenmerland.* Want dit geschiedt, en by MIRAEUS (o), en op veele andere plaatsen.

Dit eene voeg ik hier by, dat die Gothofried, dien ik gezegd heb Friesland en andere heerlykheden bezeten te hebben, niet by de Elve gewoond heeft, maar in ons Batavien, gelyk de latere schryvers het noemen, 't welk de vroegere met den naam van het eiland of

(o) *In Donat. Piis T. I. p.* 35, 52.

vocantur *Comitatus et beneficia, quae Roricb in Kinnim tenuerat.* Nollem quoque dixisset V. A. *Kinnem*, seu *Kinnim* pro Kenemaria haberi non posse, quia in priori syllaba semper est *Kin*, secus quam fit in *Kenemaria.* Nam et apud MIRAEUM *Don. Piar.* T. I. p. 35. 52. &c. et apud alios saepissime ita fieri solet. Unum hoc addo, Gothofredum illum quem Frisiam aliosque honores habuisse dixi, non habuisse sedem ad Albim, sed in Batavia nostra, ut recentiores vocant, quam antiquiores Batavorum insulam, vel a-

land der Batavieren gewoon zyn te bestempelen. Deze, door de beloften van Huig, zynen broeder, verleid zynde, brouwde eenen afval van den Keizer, doch verbergde den aanslag met beleid, welken ontdekt zynde, oordeelde de Keizer dat list door list moest verydeld worden. Hy overlegt derhalven met Henric (dien de Jaarboeken, een' Graaf, en een allervoorzichtigst man noemen) hoe hy den vyand, dien hy op de grenzen van het ryk gebracht hadde, konde onderbrengen. Bewust zynde dat de plaatsen wegens de ontelbaare afzakkingen van verscheiden wateren, en de ondoorwaadbaare moerassen, ongenaakbaar waren voor een leger, heeft hy besloten dit meer met list dan dapperheid

agrum adpellitare solent. Is, fratris Hugonis promissis pellectus, defectionem ab imperatore moliebatur, sed fraudem tegebat consilio, qua vero animadversa imperator artem arte eludere decernebat. Agit itaque cum Henrico, quem Comitem, et virum prudentissimum Annales vocant, quo ingenio hostem, quem in regni extremitatibus interduxerat, exstinguere posset. Sciens esse loca inaccessibilia exercitui, propter diversarum aquarum innumeros decursus, et inpenetrabiles paludes, id arte magis, quam

heid te onderſtaan. Henric reist met Willebert, den Keulſchen Bisſchop, naar Batua, welken Godefried ontmoet is by een plaats, die *Herispich* genoemd wordt, alwaar de Rhyn en Waal hunne bedden van een ſcheiden, en Batua met haaren ſtroom omringen. Op dit eiland aankomende, hooren de Bisſchop en de Graaf veel van Godefried, en zy antwoorden veel van de zyde des Keizers. De dag verloopende, en de zamenſpraak geeindigd zynde, gaan zy van het eiland af, zullende 's anderendaags wederkomen. Zy keeren weerom, en Graaf Eberhard klaagt, in hun byzyn, over 't onrecht, hem van 's Konings wege aangedaan, en hy daagt hem uit met eene groote ſtemsverhef-

 fing

quam virtute experiri ſtatuit. Proficiſcitur Henricus cum Williberto, Episcopo Colonienſi, in Batuam, quibus obviam venit Gothofredus, ad locum qui dicitur *Herispich*, in quo Rheni fluenta et Wal uno ſe alveo reſolvunt et Batuam ſuo gurgite cingunt. Ingresſi hanc inſulam Episcopus & Comes multa a Gothofredo audiunt, multa ex parte imperatoris respondent. Die ad occaſum vergente et colloquio ſoluto, inſulam excedunt, in crastinum reverſuri. Redeunt, et Eberhardus Comes, de injuria ſibi a Rege facta, coram queritur, magnaque vocis con-

ſing. Terſtond doorſtoot hy Godefried met den degen, die, van Henriks trauwanten doorſtoken zynde, ſterft, en alle Noormannen, die in Batua gevonden zyn, werden gedood.

Dit heb ik een weinig breeder moeten uitſchryven, meestal woordelyk uit de *Metenzer Jaarboeken* (p). Waarmede Regino, Sigebert de Gemblacenſer, en anderen overeenkomen. Toonen deze zaken niet middagklaar aan, dat de Noormannen op het eiland der Batavieren, op 't welk Doreſtadus is, gewoond hebben?

II HOOFD-

(p) *Ad Ann.* 885.

contentione expostulat. Mox idem ille Gothofredum gladio percutit, qui ſtatim, ab Henrici ſatellitibus confosſus, moritur, omnesque Normanni qui in Batua reperti ſunt, trucidantur. Haec paullo prolixius exſcribere debui, verbis plerumque *Annalium Metenſium* ad annum DCCCLXXXV. quibus adſentiunt *Regino*, *Sigebertus Gemblacenſis*, atque alii. Haeccine, luce meridiana clarius, ostendunt, in Batavorum inſula, in qua est Doreſtadus, Normannorum fuisſe ſedem?

CA-

II HOOFDDEEL.

De overblyfſelen van Doreſtadus, en deszelfs oudheid. Deszelfs veelvuldige melding by de ſchryveren der middel eeuw. Waren aldaar oudtyds tweeenvyftig tempelen? Lagbeki *is* de Lauwer. *Misſlag van* MABILLON *en* MATTHAEUS. *De melding van Doreſtadus in de handvesten van Carel en andere Vorſten. Het wordt ook op verſcheiden plaatſen by* REMBERT *aangehaald, 't welk tegen den Grootachtbaaren Man beweerd wordt.*

My dunkt, ik heb al genoeg beweerd dat Doreſtadus, beroemd door de woede en ontrustingen der Noormannen,

 op

CAPVT. II.

Monumenta Doreſtadi, ejusque antiquitas. Crebra ejus mentio apud ſcriptores medii aevi. An quinquaginta et duo olim ibi templa? Gregorii locus exponitur. Lagbeki est Lavica. MABILLONIUS *&* MATTHAEUS *notantur. Dorſtadi mentio in Diplomatibus Caroli, aliorumque Principum. Memorantur etiam apud* REMBERTUM, *diverſis in locis, quae contra V. A. vindicantur.*

Satis jam Doreſtadum, Normannorum furore et vex-

op 't eiland der Batavieren gelegen zy. 'Er is nog overig, dat wy de bewyzen, door den Grootachtbaaren Man ten zynen voordeele bygebracht, overwegen. Maar het lust my vooraf sommige overblyfselen dezer stede, die my, de gedenkstukken der oude eeuwe onderzoekende, ontmoet zyn, hier bytevoegen, op dat het ook daar uit blyke, met welk recht de uitmuntende Man de stad zoo verkleint, dat ze zelfs niet uit de elenden, die ze eertyds doorgestaan heeft, eenen naam by den nazaat vinden mag. Want hoewel hy zegt haar de eer niet te misgunnen, dat ze nu en dan van de Noormannen mishandeld is, noch dezelve haare rechten en oudheid te

vexationibus celebrem, Batavorum insulae adseruisse mihi videor. Restat, ut argumenta, quae V. A. pro sua caussa adduxit, expendamus. Id vero antequam fiat, urbis hujus monumenta quaedam, quae mihi veteris seculi memorias excutienti, occurrebant, adponere visum fuit, ut inde etiam appareat, quo iure Praestantissimus Vir oppidum adeo deprimat, ut ne quidem e calamitatibus, quas olim passum fuit, nomen apud posteros inveniat. Quamvis enim illi se non invidere dicit gloriam, subinde a Normannis male fuisse habitam, nec se illi jura et antiquitatem eripere velle testatur, id tamen summo agit studio, ut omnes illas calamitates a Rhe-

te willen betwisten, legt hy echter hier voornamentlyk op toe, dat hy alle die ongevallen van den Rhyn naar de Elve overbrenge; en hy verzekert, dat ons Doreſtadus ten tyde van Bonifacius noch beroemd noch aanzienelyk geweest is.

Maar wat my betreft, ik denk dat na de Roomſche tyden reeds van deze Stad gewaagd wordt in het 630 Jaar, in het Handvest van Dagobert, der Franken Koning, onder den naam van *Wicus Porto*, in 't welk men leest, dat toen reeds de ſchepen om den koophandel aldaar gekomen zyn (a). Want 't is reeds genoeg bewezen, dat hier geene andere haven, *Wicus* bedoeld wordt, dan die, welke eertyds *Vicus*, en noch

(a) *Apud* MIRAEUM *Don. P. L. II*, I.

Rheno ad Albim in Doreſtadum transferat, atque nostrum hoc, tempore Bonifacii, nullius nominis ac dignitatis fuisſe adſerat. Atque mihi quidem post Romana tempora, urbis hujus jam fieri mentio viſa est, anno DCXXX, in Diplomate Dagoberti, Francorum Regis, in quo memoratur *wicus porto*, quem naves transmarinae, mercaturae cauſſa, tum jam adiisſe leguntur apud MIRAEUM *Don.* P. L. II, I. Nullum enim alium portum *wicum* ſignificari, niſi illum, qui et olim et nunc adhuc *vicus*, nostratibus *wyk* ſolet dici, plurimis perſuaſum est.

by de onzen *Wyk*, genoemd wordt.

Doch laten wy, op dat hier over geen verſchil ontſta, tot iets zekerders komen. In diezelfde eeuw leest men, dat Pipyn, tegen Radbod, der Frieſen Vorst, zullende oorlogen, *eene armee op de been gebracht, en het leger by de ſterkte, die Doreſtadus heet, neergeſlagen heeft* (b). 't Zelfde bedoelt ook FREDEGARIUS (c), die insgelyks 't *Kasteel Doreſtate* noemt. 't Is toch bekend dat de Schryvers der middel eeuw, de ſteden doorgaans *Caſtra* noemen, om dat ze gelyk de legerplaatſen in wallen en graften beſloten waren. Hier van daan *Caſtrum Noviomagum*, *Caſtrum Lovanium*, *And-*

(b) *Ann. Met. ad. Ann.* 697.
(c) *In Chron. Apud* DU CHESNE. *T. I. p.* 769.

Id vero ne in controverſiam vocetur, ad certiora veniamus. Eodem adhuc ſeculo, Pipinus, contra Radbodum Friſiorum Principem pugnaturus, *adunato exercitu, juxta castrum, quod dicitur Dorſtadum, castra metatus* fuiſſe dicitur. Quod *Annales Metenſes*, in *Chron.* apud DU CHESNE T. I. p. 769. referunt ad annum DCXCVII. Idem docet FREDEGARIUS, qui ſimiliter *castrum Doreſtate* appellat. Notum vero est, mediae aetatis ſcriptoribus *castra* pasſim vocari oppida, quia castrorum militarium inſtar, vallo et foſſis erant clauſa. Hinc *castrum Noviomagum*, *castrum*

Andwerpum, en honderd anderen. Radbod is daar overwonnen, welke overwinning den Christenen wel ter ſnee kwam, als voor welken dus de blyde gelegenheid geboren wierdt, om het Euangelie in deze oorden voort te planten; namentlyk voor Willebrord en zyne metgezellen, van welken Swibert en anderen by MARCELLINUS (d) gezegd worden gekomen te zyn *in eene groote Wyk, Duerſtede genoemd, dewelke vol heiligdommen, en met verſcheiden tempelen der afgodsbeelden vercierd was, twee mylen ten oosten van Utrecht leggende.* Die ſchryver noemt het *eene groote en ruime wyk*, en hy

(d) *In Vit. Suiberti c.* 7. *Apud* LEIBNIT. *Script. Rer. Brunsvic. T. I.*

trum Lovanium, *Andwerpum*, et alia centies. Victus ibi fuit Radbodus, quae victoria perquam commoda accidebat rebus Christianorum, quibus Euangelium per has oras propagandi, laeta ſic naſcebatur occaſio. Willebrordo nempe, ejusque ſociis, e quibus Suibertus cum aliis veniſſe dicitur *in grandem vicum dictum Duerſtede*, *qui refertus fuit caeremoniis*, *ornatusque diverſis idolorum templis*, *duobus distans milliaribus a Trajecto ad orientem*, apud MARCELLINUM. Auctor iste *magnum* et *grandem vicum* appellat, *in vita Suiberti* cap. 7. apud LEIBNITIUM Tom. I. *Script. Rer. Brunsvic*: narratque, Apostolos illos per biennium ibi

hy verhaalt, dat die Apostelen daar twee jaaren predikende, het gantſche volk tot het Christengeloof bekeerd, en, de afgodstempelen in kerken van Christus veranderende, *twee en vyftig hoofdkerken* in die plaats hebben ingewyd.

Ik weet dat de ſchryver is de verdichte Marcellinus, wien men in alles niet kan gelooven, die nochtans dit uit een' of anderen ouden ſchryver buiten kyf getrokken heeft. De plaats by LUDGER (e) is zeer aanmerkelyk; daar wordt Gregoor gezegd DE BEROEMDE PLAATS Dorſtad *door zyne leer verlicht te hebben, met dat deel van Friesland, 't welk toen ter tyd met den naam Christenheid geboekt wierdt, ins-*

(e) *In Vita Gregorii, Cap.* 10.

ibi praedicantes, totum populum ad fidem Christianam perduxiſſe, ac ſana idolorum communtantes in Eccleſias Chriſti, *quinquaginta et duas Eccleſias parochiales in eo dedicaviſſe.* Scio, auctor est Pſeudo-Marcellinus, cui in omnibus tuto fides obſtringi nequit, hauſit tamen, ſine dubio, ex ſcriptore antiquo. Notabilis etiam locus est apud LUDGERUM in *Vita Gregor.* cap. 10. dicitur ibi Gregorius VICUM FAMOSUM DORSTAD *doctrina ſua irradiaſſe, cum illa parte Freſoniae, quae tunc temporis Christianitatis nomine cenſebatur. Idem usque in ripam occidentalem fluminis, quod dicitur* LAGBEKI, *ubi confinium erat Christianorum Freſonum*

insgelyks tot aan den westkant dier rivier, die LAGBEKI *hiet, waar de zamenloop was der Christen Friesen, en heidenen, alle de dagen van Koning Pipyn.* De aanzienelyke MABILLON, *Brower* volgende, verstaat daar door de rivier *Lagbeki* de Lek, gelyk ook MATTHAEUS (f), maar met geen schyn van waarheid. Hy kwam van Dorstad, maar daar is de rivier de Lek. MATTHAEUS zelve, op dat ik 'er niets anders tegen in legge, zegt, *ten ware de Lek, eerst een stroompje, daarna een rivier, toen ter tyd noch van zoo veel gewicht niet geweest zy, dat men 'er acht op sloeg.* Ik versta 'er die rivier door, welke *Labeki* by ALFRIED (g) genoemd wordt.

(f) *De Nobil. II*, 7, *p.* 185.
(g) *In vit. Ludgeri*, *Apud* LEIBN. *script. rer. Brunsvic. T. I. p.* 90.

num ac paganorum, cunctis diebus Pipini Regis. Illustris MABILLON: (vid. *Act. Benedictin*: Tom. IV. p. 295.) *Browerum* secutus, per *Lagbeki* ibi intelligit Leccam fluvium. Et sic etiam MATTHAEUS *de Nobil.* II, 7. p. 185. sed nulla, ut opinor, veri specie. Venerat e Dorstado, ibi autem flumen Lecca, non eo in tractu. Ipse, ne alia opponam, MATTHAEUS, nisi, dicit, Lecca adhuc nondum tanti, ut habita ejus ratio, rivulus primum, dein flumen. Intelligo flumen istud quod *Labeki* dicitur *Altfrido*, *in vita Ludgeri*, apud LEIB-

wordt. In de wetten der Friesen (h), en elders, wordt ze meestal *Laubachi*, naderhand *Lavica* (de Lauwer) genoemd, eertyds de grenspaal van Oost-Friesland, 't welk zich van de Wezer tot hier toe uitstrekte. Heden scheidt zy 't rechtsgebied der Ommelanden van het eigenlyk zoo genoemde Friesland.

Maar om weer ter zaak te komen. De *Egmundsche Jaarboeken* (i) spreken dus; *Gilland met de Deenen, en Rolland met de Noorweegers, Friesland verwoestende, hebben, op 't jaar* 856, *eindelyk de Stad Dorestadus, die nu Wyk genoemd wordt, belegerd en ingekregen, welke vernield zynde, hebben zy ook Utrecht geheel en*

(h) *Tit. I.* 3.
(i) *Cap.* 5.

LEIBNIT. T. I. p. 90. In Legibus Frisionum Tit. 1, 3. et alibi passim *Laubachi*, postea *Lavica*, vocatum, terminus olim Frisiae orientalis, quae inde a Visurgi huc usque se porrigebat, hodie Omlandiarum ditiones, a Frisia, proprie nunc sic dicta, sejungit. Ut in viam redeam. *Annales* EGMUNDANI, C. 5. *Anno Domini octingentesimo, quinquagesimo sexto, Gillandus cum Danis, et Rollandus cum Norwegianis, Frisiam devastantes, tandem Dorestadum civitatem, quae nunc Wyk dicitur, oppugnaverunt, et obtinuerunt, qua annihilata Tra-*

en al verwoest, enz. Hetzelfde zegt BEKA (k); *De Deenen hebben Doreſtadus, gemeenelyk Duerſtede genoemd, de allerberuchtſte plaats van het geheele vaderland, verwoest, in 't welk 55 Hoofdkerken gezegd worden geweest te zyn.* HEDA (l) noemt het *eene groote ſtad*, en hoewel BUCHELIUS deze dingen van leugentaal verdacht maakt, nochtans heeft hy niet kunnen lochenen, dat Doreſtadus toen ter tyd eenigen naam gehad heeft. Dat het zoo veele hoofdkerken gehad heeft, wordt ook verhaald in de *Chronyk van Utrecht* (m). Ja MATTHAEUS zelve (n) dacht

(k) *p.* 28.
(l) *p.* 43.
(m) *Apud* MATTHAEUM *Anal. V. p.* 319.
(n) *De Nobil. I*, 15, *p.* 55.

Trajectum etiam funditus deſtruxerunt &c. Idem dicit BEKA in Hist. Epiſc Ultraj. p. 28. *Dani Doreſtadum, vulgariter Duerſtede dictum, vicum nominatisſimum totius patriae, in quo quinquaginta quinque parochiales Eccleſiae fuisſe dicuntur.* HEDA p. 43. *urbem magnam* appellat, quae quamvis mendacii arguantur a BUCHELIO, negare tamen non potuit, alicujus nominis fuisſe, eo tempore, Doreſtadum. Tot Eccleſias parochiales habuisſe, narratur quoque in CHRON. *de Trajecto*, apud MATTHAEUM, *Anal.* V. p. 319. Immo *emporium fuisſe ingens*, cenſebat MATTHAEUS *de Nobil.* I, 15. p.

dacht, *dat het eene groote koopſtad geweest zy*, in welke veele kerken waren, zoo niet alle in de ſtad, nochtans in de omleggende, en onder de ſtad behoorende plaatſen; het welk hem, gelyk 't *Henſchenius* en *Papebrochius* gedaan had, niet ongeſchikt toeſcheen. Insgelyk wordt by REMBERT (o) gelezen, dat daar *zeer veele kerken* geweest zyn, gelyk naderhand gezegd zal worden.

Ik heb deze getuigenisſen verzameld en hier by een gebracht, om te voldingen, dat die gisſing eertyds algemeen geweest zy, en op dat wy hier uit, dit ten minsten konnen opmaken, dat die plaats toen ter tyd reeds zeer beroemd geweest zy, en dat 'er veel waarheid by *Mar-*

(o) *In vita Anſcharii. Cap.* 17.

p. 55. ubi plures etiam Eccleſiae, quae ſi non omnes in urbe, in circumjacentibus tamen, et ſuburbanis locis, quod, uti *Henſchenio* et *Papebrochio* viſum fuerat, ipſi abſurdum non videbatur. Apud REMBERTUM denique, in *Vita Anſcharii* C. 17. *plurimae Eccleſiae* ibi fuisſe leguntur, uti postea dicetur.

Collegi ea testimonia, atque conduxi, ut perſuaſionem illam communem fuisſe olim intelligamus, atque id ſaltem inde efficiamus, celebrem jam ea tempestate admodum fuisſe vicum, multumque ve-

Marcellinus, hoewel een ondergeſtoken ſchryver, te vinden zy. 't Gaat dien ſchryver als veele anderen van dit ſoort, die, wanneer zy verſieringen by het waare voegen, door die droomen en verbeeldingen maken, dat ook het waare niet geloofd wordt.

Maar laat ik tot iets anders overgaan. In den machtbrief van Karel den Grooten wordt *de Domkerk van den heiligen Martinus* gezegd *geſticht te zyn in oud Utrecht onder Doreſtadus.* Derhalven wordt de legging van de Domkerk en de Stad bepaald door Doreſtadus (p), en een weinig verder op diezelfde plaats (q): *De kerk, die onder Doreſtad gebouwd is, en Ubkirika genoemd wordt.* En, voegt 'er de-

(p) *Apud* HEDAM *p.* 41.
(q) *Ibidem.*

veri *Marcellino*, ſcriptori licet ſpurio, ineſſe cenſeamus. Accidit auctori illi, id quod ſolet, et multis aliis hujus generis accidit, nam dum illi fabulas admiscent, per ſomnia illa et figmenta efficiant, ut vera etiam non credantur. Sed ad alia pergam. In *Diplomate* Caroli Magni, *Baſilica Sancti Martini conſtructa* dicitur *in Trajecto Veteri*, *ſubtus Doreſtado.* Situs itaque baſilicae et urbis ſignificatur a ſitu Doreſtadi, apud HEDAM *Hist. Episcop. Ultraj.* p. 41. Et paullo post *ibid.* *Eccleſia, quae est ſub Doreſtad conſtructa*

dezelfde ſchryver by (r), hy beveelt dat de *Abt* van St. Germain *vry zal zyn, en dat in geene havens of ſteden, noch te Doreſtad, noch te Nymegen van hem tol geëischt worde.* Ten doorluchtigen vertooge, dat door de kooplieden aldaar tollen betaald zyn. HEDA verhaalt, op die plaats, dat de Bisſchop van Carel den Grooten onder anderen, *Doreſtadus, eene groote ſtad, met alle deszelfs vastigheden voor altoos ter bezitting ontvangen heeft.* Welke woorden, *een groote ſtad*, BUCHELIUS wel ſchryft dat in de groote Nederlandſche Chronyk niet gevonden worden, nochtans heeft dezelve dit, *de ſtad Durſtad met alle deszelfs vastigheden*, gelyk dezelve aanteekent. JAN

(r) *p.* 43.

ta, et vocatur Ubkirika. IDEM p. 43. Abbatem S. Germani *liberum esſe jubet, ut non per ullos portus, neque per civitates— neque in Doreſtado, vel Neomago- teloneus exigatur.* Manifesto argumento, vectigalia a mercatoribus ibi fuisſe ſoluta. Narrat eo in loco HEDA, Episcopum a Carolo Magno, praeter alia, accepisſe *Doreſtadum, urbem magnam, cum manſionibus ejus perpetuo posſidendam.* Quae quidem verba, *urbem magnam*, BUCHELIUS in Chronico M. B. non inveniri ſcribit, habet tamen illud, *civitas Durſtad cum ſuis appenditiis*, ut

JAN VAN LEYDEN (s) noemt het *eene groote ſtad met deszelfs vastigheden.* Lodewyk de Vroome heeft dit voorrecht bekrachtigd, *dat de menſchen van dezelfde kerk en die op de oevers te Dorſtad, noch ban, noch verbeuringen van goederen zouden hebben, of afgevorderd worden.* Wederom Zwentibold in het handvest van 't jaar 890, of, zoo anderen willen, 896 (t). Als mede Henricus (u). Daarna Keizer Otto (v), *ook in de ſtad, die eertyds Dorſtad, maar nu Wyck genoemd wordt, en in alle overige plaatſen, van de voornoemde ſtad af, tot aan de zee, en op de eilanden, en de overige land-*

(s) *In Chron. Belg. IV.* 25.
(t) *Apud* HEDAM *p.* 63.
(u) *Ibid. p.* 79.
(v) *Ibid. p.* 85.

ut *idem* notat. JOAN A LEIDIS *in Chron. Belg.* IV, 25. vocat *magnam civitatem, cum manſionibus ejus.* Firmavit privilegium Ludovicus Pius: *Ut homines ejusdem Ecclesiae- nec non et in ripis, in Doreſtado, ut nec bannum- fiscus contingere, aut exactare praeſumeret.* Iterum Zuentiboldus in diplomate anni DCCCXC, vel, ut aliis placet, DCCCXCVI apud HEDAM, p. 63. et Henricus, ibidem p. 79. Otto, Imperator, ibid. p. 85. *Res etiam in villa, quae quondam Dorſtad, nunc autem Wyck nominata et in ceteris omnibus locis a praedicta villa usque ad mare, et in inſulis, ceterisque mari contigu-*

landstreken, aan de zee gelegen. Alwaar BUCHELIUS, aangaande de zee, in twyfel is, doch 't is by my zeker dat het die zee zy, welke nabuurig genoemd wordt, en in welke de Keizer Frederyk bevolen heeft, dat het water van den Rhyn by Noda zoude afloopen (w); te gelyk willende, *dat de opstopping van den Rhyn by Batavodurum* (dat is Wyk te Duerstede) zoude blyven.

Dit zy genoeg om te toonen dat deze stad eertyds niet onaanzienlyk ware. 'T is derhalven niet te verwonderen, dat, toen door Lodewyk, den Vroomen, het ryk verdeeld wierdt, *het eene gedeelte 't ryk van Italien bevattede, en een deel van Burgundien, in 't welk onder*

(w) *Apud* HEDAM *p.* 181.

guis provinciis. Ubi de mari dubitat BUCHELIUS. Mihi dubium non est, quin significetur idem illud mare, quod *vicinum* dicitur, atque in quod aquam e Rheno apud Nodam effluere jussit Imperator Fridericus, apud HEDAM p. 181. simul mandans, ut *obstructio Rheni, prope villam, quae appellatur Wich,* (id est, Batavodurum) *maneret.* Haec sufficere possunt, ut ostenderem olim minime ignobile fuisse hoc oppidum. Nihil itaque mirum, cum a Ludovico Pio regnum divideretur, *ut altera pars complecteretur regnum Italiae, ac partem Burgundiae,* in qua, prae-

der anderen, 't Hertogdom van Friesland, tot aan de Maaze, 't Graafschap der Batavieren, 't Graafschap Testerband, met Dorestad, welke verdeeling de *Bertiniaansche Jaarboeken* (x) brengen tot het jaar 839.

In 't leven van St. Anscharius, door zynen leerling en opvolger, REMBERT, beschreven, zyn daarenboven ook eenige plaatsen, in welke van *Dorestadus* gewag gemaakt wordt, die ik hier des te minder met stilzwygen moet voorbygaan, vermits ze van den Aanzienlyken Man ten zyne voordeele gebruikt zyn.

Deze verhaalt (y) dat Heriold, die

 een

(x) *Ad Ann.* 839.
(y) *Cap.* 7.

praeter alia, *Ducatus Frisiae, usque Mosam, Comitatus Batavorum, Comitatus Testrabenticus* CUM DORESTADO, quod *Annales* BERTINIANI referunt ad annum DCCCXXXIX.

Sed et in vita S. Anscharii, a discipulo ejus et successore REMBERTO, conscripta, nonnulla sunt loca, quibus Dorestadum memoratur, quae hic silentio praeterire eo minus oportet, quia pro caussa sua usus est Vir Illustris. Narrat ille, cap. 7. Herioldum, qui partem Danorum tenebat, regno fuisse ex-

een gedeelte van Denemarken inhad; uit het ryk gejaagd, by Lodewyk gekomen, en tot het Christengeloof overgegaan zy. Welken als de Koning tot zynent weder wilde terug zenden, op dat hy, met 's Konings macht onderſteund, naar zyn ryk zoude wederkeeren, worden hem mannen toegevoegd, die en hem zelfs, en anderen in den Godsdienst zouden verſterken, of tot denzelven overhaalen. Eindelyk ondernemen zy eenen tocht, komen te Keulen, en nemen een ſchip aan, *van daar*, zegt REMBERT, *vertrokken zynde, door Dorſtad en de nabuurige landen der Frieſen doortrekkende, zyn zy aan de landpalen der Deenen gekomen, en om dat de Koning Heriold nu en dan in zyn ryk niet had*

expulſum; veniſſe ad Ludovicum, atque ad religionem Christianam fuiſſe converſum. Quem cum rurſum ad ſua remittere vellet Rex, ut ejus auxilio munitus, regni ſui fines repeteret, adduntur illi, qui et ipſum, et alios, in religione iſta confirmarent; vel ad eam adigerent. Hi tandem peregrinationem ſuſcipiunt, veniunt Coloniam, accipiunt navim, *inde*, dicit REMBERTUS, *egreſſi, per Dorſtadum, et vicina Friſonum transeuntes, ad confinia pervenerunt Danorum, et quia interdum in regno ſuo Herioldus rex*

had kunnen ſtand houden, heeft de voornoemde Keizer hem een vrydom over de Elve gegeven, op dat hy zich daar, wanneer 't de zaak vereischte, konde onthouden. 'T zelve zegt GUALDO (z), een Corbeier Monnik, alwaar hy, na van Keulen geſproken te hebben, dus voortgaat:

„ Van hier langs Doreſtad, der Frieſen naaste land
„ Voorbygaande, ank'ren zy de vloot aan 't Deenſche ſtrand."

zoo moet de zinſnyding op deze plaats geſteld worden, anders als by LAMBECIUS geſchiedt. Toont dit niet genoeg, dat deze reize te land niet geſchied zy,

 (want

(z) *In vita S. Anſcharii.*

rex conſiſtere non poterat, dedit ei memoratus Augustus ultra Albiam beneficium, ut ſi quando ei necesſarium esſet, ibi ſubſiſtere posſet. Idem dicit GUALDO, Monachus Corbeienſis, in vita Anſcharii, ubi, postquam de Colonia dixerat, ita pergit:

Hinc per Dorſtadum, Freſonum praetereuntes

Proxima, DANORUM SISTUNT IN LITORE NAVES.

Sic locus debet interpungi, ſecus quam ſit apud LAMBECIUM. Haeccine ſatis indicant, iter hoc non ſu-

(want *de ſchepen zyn aan't ſtrand*) 't geen echter de Grootachtbaare Man wilde, die deze plaats van *Gualdo* hier niet aanhaalt, maar elders zich bedient van het geen 'er volgt. Derhalven hebben zy, volgens zyn Wel Edele, door Friesland, van daar door Dorſtadus gereist, en zyn zoo in Denemarken gekomen. Gy, Lezer! herlees deze plaatſen, en gy zult met my eens zyn, dat zy van Keulen afgeſcheept, door den Rhyn naar Doreſtadus gevaren, en van daar vervolgens, door Friesland, naar de grenzen der Deenen voortgetrokken zyn.

REMBERT verhaalt naderhand (a) dat 'er

(a) *Cap.* 17.

fuisſe terrestre (naves enim ſistunt in litore) quod tamen volebat V. A., ſed qui locum hunc *Gualdonis* non attigit, quamvis alio in loco ea quae ſequuntur apud Monachum Corbeienſem, in uſum ſuum converterit. Secundum V. A. itaque, per Friſiam, inde per Dorſtadum iter fecerunt, et ſic in Daniam venere. Tu, relege loca, et Colonia navi egresſos, per Rhenum Doreſtadum navigasſe, atque inde porro per Friſiam, et ad Danorum fines pervenisſe mecum opinaberis.

Narrat dein REMBERTUS cap. 17. fuisſe feminam di-

'er eene ryke vrouw geweest is, die haar dochter belastte, dat ze na haar overlyden alles aan de armen zoude uitdeelen. *En*, zeide zy, *om dat hier minder armen gevonden worden, neemt na myn overlyden, by de eerste gelegenheid, die gy zult hebben, alles verkocht zynde, met u, en ga naar Dorstadus, daar zyn zeer veele kerken, priesters en geestelyken, daar is eene menigte armen. Na 't versterven heeft de dochter alles, wat de moeder haar bevolen hadde, haastelyk gedaan, de reis ondernomen, en is te Dorstadus aangekomen* enz. Men merkt, dat dit niet kwalyk overeenkomt met 't geen ik te voren over het getal der tempelen gezegd hebbe. 't Is toch niet waarschynlyk, dat dezelfde schryver hier met den-

divitem, quae filiae praecipiebat, ut, post obitum, cuncta in pauperes dispensaret. *Et*, dicebat, *quod hic minus pauperes inveniuntur, post obitum meum, cum tibi prima opportunitas evenerit, venditis omnibus —— sume tecum, et vade ad* DORSTADUM, *ibi sunt Ecclesiae plurimae, et sacerdotes ac clerici, ibi indigentium multitudo. Post excessum filia, quae mater jusserat, strenue adimplevit, arreptoque itinere perveniens ad Dorstadum* &c. Vides haec non male respondere illis, quae de templorum numero supra disputavi. Probabile autem non est, eumdem scriptorem eodem hic nomine,

nul-

zelfden naam, zonder eenige omzichtigheid, eene andere ſtad, als te voren, bedoeld hadde. Herinner u ook, hoedanig de geſteldheid der Christenen toen ter tyd was, en hoe de Deenen in deze oorden zich hadden neergezet, en der Christenen Godsdienst oefenden. Voor 't overige pryzen de priesteren de vrouw, dat zy, *zulk eene moeilyke reis ondernomen hebbende, de aalmoes naargekomen heeft.* 't Welk allergeſchiktst op ons Doreſtadus kan toegepast worden.

'Er is noch een plaats overig by denzelfden (b). De zaak is deze. Oric, de Koning der Deenen, ſtond toe, dat in Sleswyk een kerk geſticht wierdt, te gelyk vryheid gevende, (ik gebruik de woor-

(b) *Cap.* 21.

nulla cautione addita, aliud ſignificare oppidum, quam ſignificaverat ſupra. Recordare etiam, quae Chriſtianorum conditio, ea tempeſtate, fuerit; utque Dani his in oris conſederint, ſacrisque illis ſtuduerint. Laudant praeterea feminam ſacerdotes, quod, *tanti itineris labore ſuscepto, eleemoſynam impleverit*, quod noſtro certe Doreſtado optime aptari potest.

Reſtat locus, apud EUMDEM cap. 21. Res haec est. Oricus, Danorum Rex, permittebat, ut in Sleſvico Eccleſia fabricaretur, data pariter licentia, (utor

woorden van REMBERT) dat, wie wilde, in zyn ryk Christen wierdt. *Want daar*, zoo wordt 'er bygevoegd, *waren te voren veele Christenen, die of te Dorſtad, of te Hamburg, gedoopt waren. En daar is eene groote vreugde op die plaats ontſtaan, zoo dat ook de menſchen van deze natie, en de handelaars, zoo van hier, als uit Dorſtad, de plaats zelve vry bezochten.* De Grootachtbaare Man verheft zich zeer op deze plaats, oordeelende dat het ongeſchikt, en ongerymd is, dat Hamburg by ons Dorſtad gevoegd wordt, maar dat dit met zyn Doreſtadus, aan de Elve, zeer wel ſchikt. Byaldien zyn Wel Edele Geſtrenge andere bewyzen voor zyn Doreſtadus hadde bygebracht, zou men moeten onderzoeken, welk

(utor verbis REMBERTI,) ut quicunque vellet in regno ſuo fieret Chriſtianus. *Multi*, (ſic additur) *namque ibi antea erant Chriſtiani, qui, vel in* DORESTADO, *vel in* HAMMABURG, *baptizati fuerant.* —— *Factumque est gaudium magnum in ipſo loco, ita, ut etiam gentis hujus homines* —— *et negotiatores, tam hinc, quam ex* DORESTADO *vicum ipſum libere expeterent.* Multum ſe effert hoc loco V. A. ineptum esſe atque abſurdum judicans, Doreſtado noſtro jungi Hamburgum, id vero ſuo Doreſtado ad Albim pulcre convenire. Si V. A. alia teſtimonia pro Doreſtado ſuo at-

van beide hier bedoeld wierdt, maar nu dit niet geschied is, strookt het hier niet te wel, aanstonds om eenige zwarigheid, eene andere stad te zoeken. Ons Dorestadum was by de Deenen te over bekend; Oric, of Eric, (ik heb reeds te voren gezegd dat die naamen dezelve waren) was de broeder van Hariald, of Heriold, en die was te voren met zynen broeder te Mentz gedoopt, doch was weergekeerd tot den afgodsdienst, gelyk LAMBECIUS op dezelve plaats aantoont. De vorsten der Deenen hadden daar gewoond, en zoo vonden de Deenen daar landslieden. Die noordelyke gewesten waren toen noch zoo niet bestraald met het licht der Christenleere, doordien, daarentegen, onze Christengodsdienst

attulisset, deliberandum foret, utrum hic significaretur, id autem cum non fuerit factum, ob difficultatem aliquam, urbem alibi statim quaerere, non oportet. Dorestadum nostrum Danis admodum erat notum. Oricus hic, vel Ericus (eadem enim esse haec nomina supra jam vidimus) frater erat Haraldi, seu Herioldi, is, qui antea Moguntiae cum fratre fuerat baptizatus, sed ad idolorum cultum redierat, ut LAMBECIUS ad illum locum ostendit. Inveniebant itaque apud nos Dani illi populares suos. Septemtrionales illae regiones doctrinae Christianae luce

dienst eene vaste woonplaats voornaamenlyk by de Hamburgers, en de Doreſtaders verkregen hadde: waarom derhalven hebben die Sleswykers, vooral kooplieden, niet in een van beide gedoopt konnen zyn? Kon het zoo niet gebeurd zyn, dat ook de Dorſtader kooplieden die plaats vryelyk bezocht hadden? Of waren ook op dien tyd zulke kooplieden te Dorſtad aan de Elve? van waar, bidde ik, is ons dit zeker?

Een weinig verder (c), wanneer 'er by de Zweeden geraadpleegd wierdt over het toelaten van den Christengodsdienst, zegt een zeker oud man, *ſomtyds namen eenigen uit de onzen, naar Dor-*

(c) *Cap.* 24.

ce non adeo erant colluſtratae, cum contra religio noſtra certam ſedem apud Hamburgenſes in primis et Doreſtadienſes fuisſet nacta, quare itaque in alterutra urbe baptizati esſe non poterant Slesvicenſes, illi negotiatores maxime? Siccine fieri poterat, ut negotiatores etiam Dorſtadienſes vicum illum libere expeterent? Et an ergo eo etiam tempore negotiatores illi Dorſtadi apud Albim? unde, quaeſo, id nobis conſtat? Haud longe post, *ibid. cap.* 24. cum apud Sueonas de admittenda religione Chriſtiana deliberaretur, dicit ſenior aliquis, *aliquando*

Dorſtadus gaande, ziende dat de ſchikking van dien Godsdienst hun voordeelig zoude zyn, denzelven van zelfs aan. Nu zyn 'er veele hinderlaagen, en door de ſtroopery der zeeroovers is ons die reis zeer moeilyk gemaakt. 't Geen wy derhalven eerst zoo verre heen zorgvuldig zochten, waarom nemen wy het, nu 't ons zoo dicht by gegeven is, niet aan? GUALDO heeft het gevolgd (d).

„ Dit hebben meer uit ons met 't uitſterſte gevaar
„ Vernomen, die reeds lang te Dorſtad ongedwongen
„ De ſtryking van de zalf des heil'gen doops ontvongen."

Komt

(d) *Cap.* 59.

do quidam ex nobis DORSTADUM *adeuntes, hujus religionis norman profuturam ſibi ſentientes ſpontanea voluntate ſuscipiebant. Nunc multae interjacent inſidiae, et piratarum infeſtatione periculoſum valde nobis iter illud factum est. Quod ergo tam longe poſitum prius ſollicite quaerebamus, hic nobis modo oblatum quare non ſuscipimus?* GUALDO id tranſtulit cap. 59.

Quam rem ſupremis experti ſaepe periclis,
Ex nostris quidam DORSTADI *ſponte lituram*
Chrismatis, et ſacrum jam percepere lavacrum.

Haec-

Komt dit nu meer met dat of ons Doreſtadum overeen? Maar ik wenschte, dat de beroemde Man ergens bepaald had, op welk jaar der 9 eeuw Doreſtadus aan de Elve verwoest zy, want hy zegt dat het in die eeuw geſchied is. TRAZIGER in zyn *Chronyk*, wien ik te voren (e) aangehaald heb, zegt, dat het op dien tyd verwoest zy, toen Hamburg door de Noormannen geplonderd wierdt, en St. Anſcharius ter naauwernood ontkwam. Doch die ramp van Hamburg en de vlucht van St. Anſcharius worden in de *Chronyk van* ALBERTUS, *den Stadienſer*, tot het jaar 840, maar van LAMBECIUS (f) tot het jaar 845 ge-

(e) *Hoofd. I.*
(f) *In orig. Hamb. p. 5. et in Chronol.*

Haeccine illi Doreſtado, an noſtro melius reſpondent? Sed vellem alicubi definivisſet V. A. quo ſeculi noni anno Doreſtadum ad Albim funditus fuerit exciſum, nam intra hoc ſeculum id accidisſe dicit. TRAZIGERUS in *Chron.* quod ſupra cap. I. excitavi, everſum dicit ea tempeſtate, qua Hamburgum a Normannis diripiebatur et S. Anſcharius aegre evadebat. Hamburgi autem illa clades, et Anſcharii fuga *Chronico* ALBERTI STADENSIS illigatur anno DCCCXL. Et LAMBECIO in *Origin. Hamburg.* p. 5. et in *Chronol.* refertur ad annum DCCCXLV. Ut cun-

gebracht. Wat van beide men ook kieze, dit zal 'er uit volgen, dat, by aldien TRAZIGER de waarheid gezegd hebbe, dan ook 't geen REMBERT (g) van Doreſtadus verhaalt, en de ongelukken, met welke wy lezen, en boven gezien hebben, dat die ſtad, na dat jaar, geworſteld heeft, met geene waarſchynelykheid konnen t'huis hooren, by het Doreſtadus van HUYDECOPER. De brief van den beroemden KLUIT (wiens *conſpectus Hiſt. Crit. Comit. Holl. et Zeelandiae* my heeft doen watertanden) aan den Grootachtbaaren P. H. VAN DE WALL (h), komt my, terwyl ik dit ſchryve, zeer wel ter ſnee. *Hier van daan*

(g) *Cap.* 17 ———
(h) *De nonnullis, quae in nup. edit. Chron. vernac. Rhytm. A. S. occurrunt. p.* 41—51.

cunque elegeris, id conſequetur, ut, ſi vera dixerit TRAZIGERUS, ea quae REMBERTUS c. 17. et deinceps de Doreſtado narrat, calamitates etiam, quibuscum post illum annum conflictatum legimus, ut ſupra vidimus, nulla ratione ad Doreſtadum HUIDECOPERI posſe pertinere. Commode haec ſcribens incido in Epiſtolam Clar. KLVIT (cujus *Conſpectus Hiſt. Crit. Comit. Holl. & Zeelandiae* mihi admodum ſalivam movet) ad Ampliſſ. P. H. V. DE WALL, *de nonnullis, quae in nupera Edit. Chron. vernaculi Rythmici, A. Stoke occurrunt*, p. 51. — Hinc omnis mali labes! hinc tam

daan is de oorſprong van dit kwaad. Hier van daan zyn zoo veelvuldige papieren en Handvesten van Koningen, Graaven, en anderen, in het zwart register der onechte en verdichte boeken gebracht. Hier van daan is de melding van Doreſtadus, Kinhemum, en 't eiland Walcheren uit de ſchryveren en jaarboeken gebannen en uitgeworpen, of elders overgebracht. Hier van daan . . . . zoo ſpreekt hy, waarby ik nu alleen dit eene voeg, dat ik veele dingen opmerke, die my doen vreezen, dat door zulke eene handelwyze, meer en meer, de weg tot eene historiſche twyfeling gebaand wordt, en die my in geheugen brengen, het geen 'er van BAYLE verhaald is, als of die had willen ſtaande houden, dat het, ſchoon be-

tam multiplices varii generis chartae ac diplomata Regum, Comitum, aliorumque in atrum iſtum indicem expurgatorium ſpuriorum nempe ac ficticiorum, conjecta! Hinc ubique fere ex ſcriptoribus et Annalibus noſtris proſcripta et ejecta mentio DORESTADI; KINHEMII; INSULAE WALACHRIAE, vel illa loca aliorſum translata. Hinc &c. Sic ille, quibus addo ego, multa me obſervare, quae metum incutiunt, ne hac ratione ad Pyrrhonismum Hiſtoricum via magis magisque ſternatur, quaeque mihi in memoriam vocant id, quod olim ſparſum me-

bewezen, met de onwraakbaarste getuigenissen, onwaarheid ware, dat de Franschen in het begin van deze eeuw by Hochstet door de bondgenooten verjaagd, en op de vlucht gedreven zyn.

memini de P. BAELIO, ac si probare voluisset, falsa esse illa quae publicis testimoniis firmabantur, sub initium hujus seculi, Gallos apud Hochstettum a Foederatis fusos fuisse ac fugatos.

III HOOFDDEEL.

De bewyzen van den Grootachtbaaren Man worden ter toets gebracht. 'Er wordt gezintwist over de Lek, den Rhyn, en den tyd van de verzanding van den Katwyker mond. Het bewys van dien Heer uit eenen penning wordt, te gelyk met het geen hy uit de reize van Bonifacius ontleend heeft, onderzocht.

'Er is, eer wy ons Dorestadus verlaten, ove-

CAPUT III.

Expenduntur argumenta Viri Amplissimi. Disputatur de Lecca, Rheno, et tempore obstructi ostii Catvicensis. Argumentum V. A. a numo aliquo petitum examinatur, ut et illud, quod sumsit ex itinere S. Bonifacii.

Ante quam Dorestadum nostrum relinquamus, su-

overig, de bewyzen, die de voortreffelyke Man ten zynen voordeele gebruikt heeft, te onderzoeken. Drie voornaame zyn 'er; want die, welke hy uit REMBERT ontleend heeft, hebben wy reeds te keer gegaan.

Hy legt 'er zich derhalven op toe, zyn gevoelen te ſtaven met de rivier den Rhyn, welks gelegenheid, als mede de legging van Doreſtadus, hy zegt dat zy niet begrepen hebben, die deze ſtad op het eiland der Batavieren plaatſen. Want de Rhyn zou, na dat de arm, die Doreſtadus beſpoelde, verzwakt was, eindelyk by Katwyk geheel door het zand verſtopt zyn. Doch indien dit, gelyk het waarſchynlyk is, langzaamer hand geſchied, en die verſtopping ten laatſten in

ſuperest, ut expendamus argumenta, quibus pro causſa ſua uſus est Vir praeclarus. Tria haec ſunt praecipua, illis enim quae ex REMBERTO, movit ſupra jam occurrimus. Firmare itaque ſtudet ſuam opinionem Rheno flumine, cujus neque conditionem, neque Doreſtadi ſitum intellexisſe dicit illos, qui in Batavorum inſula oppidum hoc locant. Rhenus quippe, postquam paullatim ille alveus, qui Doreſtadum adluebat, extenuatus fuerat, tandem apud Catvicum penitus fuit obſtructus. Id vero, uti probabile est, ſi ſenſim fuerit factum, atque ad ex-

in het jaar 839 voltooid zy, hebben de Noormannen den Rhyn niet kunnen opvaren. Zoo denkt hy. Het lust ons derhalven die rivier een weinig op te zeilen, en naar haar einde aftezakken, op dat wy dien gestopten mond vinden.

Laat ik, om niet onbuigzaam te zyn, toestaan, hoewel de zaak, (over welke toch het gevoelen van den Grootachtbaaren Man my het waarschynlykste toeschynt) niet buiten tegenspraak is, dat deze arm by TACITUS (a) bedoeld wordt, waar hy zegt, dat door het afleiden van die rivier het kleine bedde tusschen het eiland der Batavieren en Duitschland de gedaante van vast land gemaakt hebbe. Doch waar uit zal bewe-

(a) *Hist.* V. 19.

extremum anno DCCCXXXIX obstructio ista fuerit consummata, utique Normanni post illud tempus Rhenum navigiis adscendere non potuerunt. Ita ille. Lubet itaque per Rhenum vela paullulum laxare, et ad exitum ejus descendere, ut clausum istud ostium inveniamus. Largiar, ne sim difficilis, (quamvis res controversia non careat, sed de qua V. A. opinio mihi verior etiam videtur), medium hunc alveum intelligi in illis TACITI *Hist.* V, 19. ubi *Rheni*, dicit, *abacto amne tenuem alveum*, *insulam inter Germanosque*, *continentium terrarum speciem fecisse.* Un-

wezen worden, dat die mond van den Rhyn in het jaar 839 geheel verſtopt zy, gelyk het VAN LOON en HUYDECOPER, dien dit wel te pas kwam, toeſcheen. CLUVER (b) zegt, dat het ten uiterſten dwaas is den tyd te bepalen, nademaal het van geen ſchryver verhaald wordt. De meesten denken, dat het geſchied zy, ten tyde van den grooten vloed en der boomvelling, welke onze tydſchriften tot het jaar 840 of 860 brengen. Zie hier over den Geleerden J. LE FRANCQ VAN BERKHEY (c) en JAN VAN LEYDEN (d). Doch in het bepalen van 't jaar verſchillen de boeken; ſommigen geven aan

 840,

(b) *De Rhen. Alv. p.* 49.
(c) *Nat. Hist. van Holland I bl.* 189.
(d) *Chron. Belg. L. I.* 30.

Unde autem probabitur obturatum penitus fuisſe Rheni hoc ostium anno DCCCXXXIX? uti viſum fuit LONIO, et cujus causſae expediebat hic cum LONIO facere, HUIDECOPERO. CLUVERIUS, de *Rheni Alv.* p. 49. ſummae dementiae esſe dicit tempus istud finire, cum a nullo auctore memoretur. Plerique accidisſe exiſtimant tempore magni diluvii, et ſtragis arborum, quae Chronica noſtra referunt ad annum vel DCCCXL, vel DCCCLX. Chronici Belgici verba legas apud Erud. BERKHEY Hiſt. Natur. Holl. I, p. 189, quae habet etiam JOAN. A LEIDIS *in Chron.* I, 30. ſed ubi aliqui codices an-

840, anderen aan 860 den voorrang. De woorden, die JAN VAN LEYDEN gebruikt, *'er verscheen een aanmerkelyk teeken in de lucht*, *sterren* enz. worden op dezelfde wyze by HEDA (e) gelezen. Maar die heeft het tot het jaar 900 gebracht, en voegt 'er voor het overige, aangaande den verstopten mond des Rhyns, niets by. JUNIUS (f) brengt het tot het jaar 1170, wanneer BEKA (g) en anderen verhalen, dat 'er een allerzwaarst onweer gewoed, en dat zich de zee tot aan de muuren van Utrecht opgezet heeft. J. DOUZA (h) volgt JUNIUS; van wiens

(e) *p.* 91.
(f) *Batav. p.* 54 & 55.
(g) *p.* 54.
(h) *Annal. l. IV. p.* 167.

annum seculi noni quadragesimum, alii sexagesimum praeferunt. Eadem autem illa verba, quibus utitur JOAN. A LEIDIS: *signum memorabile apparuit in coelo*, *stellae* &c. eodem prorsus modo leguntur apud HEDAM p. 71. Is vero retulit ad annum DCCCC, atque de Rheni obstructo ostio nihil prorsus addit. JUNIUS *Batav.* p. 54 et 55. refert ad annum MCLXX; quo tempore vehementissimam saeviisse tempestatem et mare ad muros usque urbis Trajectinae effluxisse, narrat BEKA, p. 54, aliique. JUNIUM sequitur J. DOUZA, *Annal.* L. IV, p. 167, cujus tamen debile hoc atque infirmum puto, quod credi-

wiens ſtelling ik nochtans geloove, dat ze zwak en onvoldoende zy, als of het niet gelooflyk ware, dat een volk, door zoo veele oorlogen uitgemergeld, genoegzaam geld gehad hebbe, om eene doorgaande graft te graven, en de allerkostbaarſte dyken van de Lek, op zoo groote onkosten der ingezetenen, te leggen. Welk een hard wapen is toch de nood! Hoe verſchillend is het aanzien dezer eeuwe van de volgende, en hoe veele andere voorbeelden van dit ſoort! Dat zekerlyk lang voor het jaar 1170 de Lek by Batavodurum bedykt is, blykt niet alleen uit JAN VAN LYDEN's en HEDA's getuigenisſen, maar ook allerklaarst uit een handvest van FREDERYK, waarin hy bevolen heeft, *dat die opſtopping des Rhyns,*

 wel-

dibile non esſe cenſeat, populo, tot bellis fracto, ſuppetivisſe ſumtus, ducendae fosſae perpetuae, et operoſisſimis Leccae aggeribus, tanto provincialium impendio communiendis. Quam durum enim telum necesſitas? quam diverſa ſeculi istius ratio ab inſecutis? et quot alia hujus generis exempla? Dudum certe ante annum illum MCLXX, apud Batavodurum Leccam aggeribus fuisſe communitum, non modo ex JOANNIS A LEIDIS et HEDAE testimoniis, ſed liquidisſimo apparet, e FRIDERICI diplomate quo jusſit, ut maneret *obſtructio illa Rheni, quae vulgo dicitur*

welke Dam *genoemd wordt, by de ſtad, die* Wich *hiet, en outtyds gemaakt is om dit zoo groot gevaar van 't water voor te komen, zoude blyven.* Zoo ſprak die Keizer reeds in 't jaar 1165, en hy zegt by HEDA (i), dat toen reeds die opſtopping des Rhyns *van ouds* gemaakt zy. Indien men ook nagaat, dat 'er in een oud gedenkſchrift, 't welk te Woerden in de Lutherſche Kerk een kort Chronyk van gedenkwaardige zaken behelsde, gezegd wordt, dat de Rhyn noch in 't jaar 1050 by Katwyk in zee gelopen heeft; gelyk MATTHAEUS (k) en anderen aangeteekend hebben; en zoo men verder overweegt, dat de Keizer FREDERYK, ook in 't jaar 1165, bevolen heeft, *dat de opſtopping by*

(i) *p.* 182.
(k) *De Nob. p.* 177.

tur Dam, *prope villam, quae appellatur* Wich, *quae ad removendam tam gravem aquarum pernitiem antiquitus facta est*, apud HEDAM p. 182. Sic imperator ille anno MCLXV, et tum jam Rheni illam obſtructionem *antiquitus factam* dicit. Si itaque conſideres, dici flumen illud, in veteri quadam tabula, quae Woerdae, in templo Lutherano, breve quoddam chronicon exhibebat rerum memorabilium, anno adhuc ML. apud Catvicum in mare exiisſe, uti MATTHAEUS *de Nobil.* p. 177, aliique notarunt; ſi porro expendas, anno etiam MCLXV, jusſisſe imperatorem FRI-

by Stedeke of Swadeburg weggenomen zoude worden, en gewild heeft, dat de Rhyn, (dien men merkt dat breed genoeg geweest is, uit de schade, die hy veroorzaakt hadde) gelyk eertyds, af zou loopen (want hy liep by Swadeburg af, daar niemand aan twyffelt), zoo als in een handvest by HEDA gelezen wordt (l): besluit men te recht, dat naderhand die mond van den Rhyn eerst geheel verstopt zy. Het geen verder hier uit gestaafd kan worden, om dat de zee in het jaar 1170 tot aan de muuren van Utrecht stond; ten minsten, indien die vloed uit den oceäan of Rhyn by Katwyk gekomen zy, het geen de Jaarboeken, volgens BUCHELIUS (m), willen.

 Doch

(l) *p.* 182.
(m) *Ad* BEKAM *p.* 55.

FRIDERICUM, ut *tolleretur obstructio, apud Stedeke, sive Swadeburg*, ac voluisse, ut Rhenus, (quem satis amplum ingentemque fuisse colligas e damnis, quae excitabat), decurreret, sicut antiquitus solebat, (decurrebat autem apud Swadeburg, de quo loco nemo dubitat) ut in diplomate apud HEDAM p. 182. legitur, post illud demum tempus Rheni hoc ostium fuisse obturatum, meritissimo concludas. Idque ulterius inde firmari posset, quod mare, anno MCLXX, ad Trajectina usque moenia exiverit, certe, si inundatio illa ex Oceano, vel Rheno apud Cat-

Doch dit veroorzaakt my eene groote zwarigheid, om dat dus de opstopping des Rhyns zelfs veel later zou moeten voorgevallen zyn. Want 'er zyn overblyfselen, uit welke het vast staat, dat ook in de 13 eeuw begeerd is, dat de Rhyn by Swadeburg niet verstopt mochte worden. Zie hier over HEDA (n) en MIERIS (o), die denkt, dat de Rhyn nooit by Katwyk in zee gelopen hebbe; doch tegen wien de Geleerde BERKHEY (p) zich uitsteekend verzet.

Indien derhalven de Rhyn zoo laat, gelyk ik reeds zeide, met eenen vollen boezem noch onder Utrecht gestaan hebbe,

(n) *p.* 190.
(o) *Beschryv. van Leyden I*, I.
(p) *Nat. Hist. van Holland* I, 3.

Catvicum fuerit, quod Annales velle BUCHELIUS ad BEKAM p. 55. scribit. Id vero magnam mihi hic parit difficultatem, quod Rheni illa obstructio sic multo adhuc serius fieri debuerit. Supersunt enim monumenta, unde constat, seculo etiam decimo tertio, vetitum fuisse, ne Rhenus apud Suadeburg obstrueretur. Vide HEDAM p. 190. et MIERIS in *descript. urbis Leidae* T. I. c. I. qui Rhenum nunquam apud Catvicum in mare se effudisse opinatur, sed contra quem egregie disputavit Doctiss. BERKHEY in Hist. Natur. Holl. T. I. cap. 3. Si itaque tam sero, uti dicere instituebam, Rhenus adhuc

be, zoo dat hy die rampen heeft kunnen veroorzaken, moet het waarlyk verwonderlyk schynen, dat 'er van die zaak tegenwoordig in deze eeuw geene zekere bewyzen zyn. Maar door welken mond de Rhyn ook geloopen hebbe, en wanneer hy verstopt moge zyn, het is my genoeg hier voldongen te hebben, dat het niet noodig zy dit met HUYDECOPER en anderen tot het jaar 839 te brengen. Derhalven moet men geen bewys ontleenen uit de zeetochten der Noormannen door den Rhyn tegen Dorestadum. Maar stel, dat die mond des Rhyns verzand geweest zy, het zou echter den Grootachtbaaren Man niets baten. Want het is vast genoeg, en van den uitmunten-

huc infra Trajectum pleno alveo iverit, sic ut eas calamitates efficere potuerit, mirum profecto videri debet, rei istius, hoc jam seculo, certa non dari documenta. Sed quocunque etiam ostio Rhenus exiverit, quocunque etiam tempore hoc penitus obturatum fuerit, utique ad annum DCCCXXXIX cum HUIDECOPERO, aliisque referre necesse non est, adeoque e navigationibus Normannorum per Rhenum, argumentum contra Dorestadum Batavorum duci non debet. Sed fac, obstructum fuisse istud ostium, nihil etiam hoc proderit viro Amplissimo. Satis enim constat, atque ab illustri Marchione DE ST,

tenden Marquis DE ST. SIMON (q) en anderen voldongen, dat de Rhyn niet langs dien eenen Katwyker, maar ook langs andere, zoo wel door de natuur, als door kunst en met handen gemaakte monden, in de zee zich ontlast heeft. Niets belettede derhalven de Noormannen om op eene andere plaats den Rhyn optevaren.

Maar daarenboven zegt de Grootachtbaare Man, dat 'er te Doreſtadus penningen geſlagen zyn, ten tyde van Lodewyk, op welker eene zyde een ſchip te zien is, en de naam van Doreſtadus gelezen wordt; dat dit derhalven een groote koopſtad geweest zy, gelyk door

(q) In de Voorreden van zyn uitmuntend werk, *Histoire de la Guerre des Bataves & des Romains.*

ST. SIMON, in Praefatione ſplendidisſimi operis, cui titulus *Histoire de la Guerre des Bataves et des Romains*, aliisque commonſtratum est, Rhenum non per unum illud os Catvicenſe, ſed aliis quoque capitibus, tam natura, quam arte manuque factis, in mare effluxisſe. Nihil itaque Normannos inpediit, quo minus alio in loco Rhenum ingrederentur.

At, dicit praeterea V. A., Doreſtadi numos esſe cuſos, tempore Ludovici, in quorum altera parte conſpicitur navis et nomen Doreſtadi legitur. Fuisſe itaque celebre emporium, id quod navi ſignificatur, de Batavorum autem illo oppido nulla veri

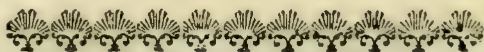
door het ſchip bedoeld wordt. Maar dit kan, naar zyne meening, van die ſtad der Batavieren, met geen ſchyn van waarheid voorgewend worden. Het doet my leed, dat ik het boek, 't welk hy ten zyne voordeele pryst, niet by de hand hebbe. Ik weet wel, wat de ſchepen op de penningen meestal beteekenen; doch 'er zyn veele opſchriften en wapens, welker reden niet altoos genoeg ontwikkeld is. Want 'er waren dikwerf veele byzondere oorzaken en gelegenheden voor handen, by welke zulke penningen geſlagen en geſtempeld wierden; maar ik zie niet, waarom de naam van *koopſtad* aan Doreſtadus ontknibbeld wordt. Wy hebben gezien, dat de ſchattingen en tollen daar betaald zyn, en over deszelfs vermaardheid hebben

ri ſpecie hoc obtendi posſe. Doleo librum, quem pro causſa ſua laudat V A., ad manum non esſe. Naves quid in numis ſignificent, ſcio, ſed multa ſunt in iis ſymbola et imagines, quarum ratio non ſemper ſatis est expedita. Singulares ſaepe emergebant causſae atque occaſiones, quibus hujusmodi numismata cudebantur, ſignabanturque. Sed nec causſam video, quare titulus *emporii* Doreſtado nostro denegetur. Vidimus telonia et vectigalia ibi fuisſe ſoluta, deque ejus celebritate ſupra prolixe dis-

ben wy boven breed gehandeld. Weshalven ik geene reden vinde, waarom wy VAN LOON en anderen niet volgen zouden, die dit van ons *Wyk te Duerstede* verstaan, van welks vermaardheid, daar ik te voren van sprak, hoewel ik toen verzuimd hebbe dit te melden, ook deze penning getuigenis kan dragen. Ik herinnere my, by deze gelegenheid, eenen anderen penning, welke de uitmuntende Man echter niet zal zeggen dat tot zyn Dorstad behoore. BUCHELIUS (r), hoewel hy, 't geen 'er door den verdichten MARCELLINUS, aangaande de meenigte der Tempelen, verhaald wordt, onder de waare Luciaansche geschiedenissen plaatst, maakt des niet tegenstaande uit eenen gou-

(r) *Ad* HEDAM *p.* 46.

disputavimus. Adeoque caussa non est, quare hic LONIUM aliosque non sequamur, qui de nostro Batavoduro explicant, de cujus celebritate supra suo loco, ubi hoc monere neglexi, numus hic etiam testari potuisset. Recordor hac occasione alius numi, quem certe ad suum Dorestadum pertinere, non dixerit vir eximius. BUCHELIUS ad HEDAM, p. 46. quamvis ea, quae de templorum multitudine a Pseudo- Marcellino narrantur, inter Luciani veras historias referat, alicujus nihilo minus nominis fuisse nos-

gouden penning, welks opſchrift is, DURSTAT CIV., op, dat ons Doreſtadus toen reeds eenigen naam gehad hebbe. SCRIVERIUS, voegt BUCHELIUS 'er by, heeft zoodanigen gezien, daar hy (s) ſchryft, *onder anderen heb ik ook gouden penningen gezien, aan den eenen kant* ELINUS *ten opſchrift voerende, en aan den anderen* DORESTAD, *het welk* TACITUS *Batavodurum genoemd heeft, verbeeldende.* Doch dit zyn niet de woorden van SCRIVERIUS, zoo als BUCHELIUS meende, maar van H. JUNIUS, uit wiens werk (t) ze overgeſchreven zyn. JUNIUS verhaalt, dat die penningen by Voorburg, een plaats niet ver van den Haag, ('t welk veelen voor het

(s) *In Bat. Antiqua.*
(t) *Batav. Hist. cap.* 18.

nostrum Doreſtadum colligit e numulo aureo, cui inſcriptum erat, DURSTAT CIV. Addit BUCHELIUS talem vidisſe SCRIVERIUM, qui in *Batavia* ſua *antiqua* ſcribit, *inter cetera vidi et aureos numulos, ab adverſa parte Elinum loquentes, ab altera Doreſtadum, quam urbem, Batavodurum* TACITUS *dixit.* Verum haec non ſunt SCRIVERII, ut putabat BUCHELIUS, ſed JUNII, e cujus *Bat. Hiſt.* c. 18. fuere transſcripta. Narrat JUNIUS numulos illos inventos fuisſe apud Vorburgum, (vicum illum haud procul Haga Comitis, quem

het *Forum van Hadriaan*, dat in de reistafel gemeld wordt, houden) gevonden zyn. Daar toch hadt het kasteel van Elinus, den Frieſchen Vorst, geſtaan, van 't welke de Chronykſchryvers veele dingen droomen, uit welke verhaalen, hoewel zy alleronzekerst zyn, men nochtans beſluiten mag, dat dit Doreſtadus niet in Duitschland, zoo als wy het nu noemen, te vinden zy.

Eindelyk ontleent de Grootachtbaare Man uit de reize van Bonifacius, den Frieſchen Apostel, een bewys.

Hy zegt, dat Bonifacius, toen hy eerst uit Engeland vertrok, in 't jaar 714 of 715 naar Doreſtadus gereisd zy, maar dat de ſchipper aan een plaats, die *Lundenwich* hiet, gekomen is, dat is,

quem multi habent pro *Foro Hadriani*, cujus mentio in Tabula Itineraria). Ibi quippe ſteterat arx Elini, Friſiorum Principis, quo de multa fabulantur chronicorum architecti. Quae ut ſint incertisſima, id tamen haud abſurde inde colligas, Doreſtadum illam, in Germania, quam nunc vocamus, minime esſe quaerendam.

Denique V. A. ex itinere S. Bonifacii, Friſiorum Apoſtoli, ducit argumentum. Hunc, dicit, cum primum ex Anglia ſolveret, anno DCCXIV, vel ſequenti, ad Doreſtadum iter direxisſe, nautam vero adpulisſe in locum, cui nomen *Lundenwich*, id est

is, volgens den Grootachtbaaren Man; die ſtad, welke wy heden *Lunden* hieten; dat Bonifacius van daar, te lande naar Doreſtadus aan de Elve, gereisd is; dat de woorden van OTHLONUS: *hy is overgegaan naar Dorſtad*, even als by REMBERT, *het naaste land der Frieſen voorbygaande*, dit beteekenen.

Doch ik heb hier boven uit GUALDO getoond, dat REMBERT met deze woorden een zeereis bedoelt. Maar ik zal alle onnoodige ſtof tot twisten afſnyden; want zoo haast ik zal aangetoond hebben, dat Bonifacius, toen hy eerst uit Engeland vertrok, in het Doreſtad der Batavieren aangekomen, van daar naar Utrecht aan den Rhyn, en eindelyk, toen hy zag dat hy niets vorderde, naar el-

est, ut interpretatur V. A., eam urbem, quam *Lunden* hodie vocamus, unde terrestri itinere Doreſtadum, ad Albim, perrexerit Bonifacius. Id ſignificare verba illa OTHLONI: *Tranſiit ad Dorſtad*, uti apud REMBERTUM, *vicina Friſonum tranſeuntes*. At vero REMBERTUM illis verbis iter maritimum indicare, ſupra e GUALDONE docui. Sed omnem amputabo litigandi materiam, minus necesſariam, ſimul atque enim ostendero, Bonifacium, cum primum ex Anglia adpelleret, Doreſtadum Batavorum, inde Trajectum ad Rhenum venisſe, et tandem, cum nihil ſe pro-

elders vertrokken zy, ſchynt het my toe, dat ik, het geen ik moest bewyzen, zal voldongen hebben. Want dan wordt 'er noch voor Doreſtadus aan de Elve, noch voor de reize van Bonifacius derwaarts, plaats overgelaten.

Laten wy dan die ſchryvers hooren, welke het leven van dien Apostel beſchreven hebben. OTHLONUS (u) zegt, *hy is te Lundenwich aangekomen, en niet lang daar na overgegaan naar* DORSTET, *en daar eenigen tyd blyvende, heeft hy Gode dag en nacht den verſchuldigden lof gegeven. Maar doordien, toen ter tyd, tusſchen Karel, den roemruchtigen veldheer en vorst der Franken, en Radbod, den Koning der Frieſen, twist ontſtond — die het volk aan weerskanten beroerde, en het*

(u) *In vita Bonif. c. 6.*

proficere ſentiret, inde discesſisſe, planisſime id quod debui, praeſtitisſe mihi videor; ſic enim nullus Doreſtado ad Albim locus relinquitur. Audiamus itaque illos, qui vitam hujus viri conſcripſerunt. OTHLON. cap. 6. *Pervenit ad— Lundenwich, ac non multo post tranſacto postliminio, transivit ad* DORSTET, *ibique aliquamdiu commoratus, debitas Deo perſolvit die noctuque laudes. Sed quoniam per idem tempus hoſtilis disſenſio exorta inter Carolum Principem, gloriosumque ducem Francorum, et Radbodum, Regem Freſonum — populos ex utra-*

het grootste gedeelte der kerken van Christus, die voorheen in Friesland onder het gebied der Franken waren, door de drukkende vervolging van Radbod op eene droevige wyze den afgodsdienst wederom wierden toegevoegd, weshalven de man Gods, zulke eene groote afkeerigheid van den waaren God merkende, zich uit die deelen, derhalven ook uit Dorestadus en de omleggende plaatsen, *heeft weggemaakt, en is te Trecht*, Utrecht, gelyk niemand twyffelt, *aangekomen. En daar ook eenige dagen toevende, heeft hy Koning Radbod, toen hy aankwam, gesproken, biddende, dat hy van zulke eene boosaardigheid afstaan mochte.* Hetzelve leest men by WILLIBALD (v). Hier uit blykt derhalven ten klaar-

(v) *In vita Bonif. C. II.*

utraque parte perturbabat; maximaque pars Ecclesiarum Christi, quae Francorum prius in Frisia subjectae erant imperio, Radbodi persecutione incumbente, idolorum culturae lugubriter reddebatur, ideoque vir Dei, perspecta tantae perversitatis mole, ex illis partibus, (Dorestado ergo et circumjacentibus) *discessit, et pervenit ad Trecht* (Trajectum, ut nemo dubitat) *ibique etiam commoratus aliquantis diebus, advenientem Regem Radbodum allocutus est, obsecrans, ut a tanta pravitate quiesceret.* Eadem legas apud WILLIBALDUM, in *Vit. Bonif.* c. II. Ex his autem manifestum est, Radbodum in eas tum par-

klaarſten, dat Radbod toen in die ſtreeken geheerscht heeft. Ook is dit zeker, dat de Kerken in Friesland onder het gebied der Franken geweest zyn. Derhalven heeft Doreſtadus tot Friesland behoord, en wel tot dat gedeelte, 't welk onder het beſtier der Franken was. Heeft Radbod dan aan de Elve geregeerd? of komt dit alleen met ons Batavodurum overeen? Maar zegt de Grootachtbaare Man, Bonifacius is, volgens OTHLONUS, vertrokken van wegen den toen ter tyd ontſtaanen oorlog tusſchen Karel Martell en Radbod. By aldien nu die oorlog by het Bataafſche Doreſtadus gevoerd zy, zouden de Christenen te Utrecht voorzeker ook niet veilig geweest zyn. Ja maar daarom is Bonifa-

partes principatum exercuisſe. Manifestum quoque hoc, Eccleſias in Friſia Francorum imperio fuisſe ſubjectas. Ad Friſiam itaque pertinuit Doreſtadus, et ad illam partem quae Francorum ſubjecta fuerat imperio. Regnavitne ergo Radbodus in illis partibus, an Batavoduro nostro haec unice coveniunt? At, dicit V. A., discesſit Bonifacius ob bellum, quod eo tempore natum erat inter Carolum Martellum & Radbodum, quod ſi apud Batavodurum hoc fuerit gestum, utique Trajecti tuti non erant Chriſtiani! Immo vero ideo Trajecti Radbodum

facius te Utrecht naar Radbod gegaan, om dat hy de Christenen aldaar onderdrukte; indien nu dit niet gebeurd ware, was het dan noodig dat die Apostel voor hen ſprak? Ja maar, gaat de Grootachtbaare Man voort, toen Bonifacius Doreſtadus verliet, zegt OTHLONUS, *is hy uit die ſtreeken*, dat is, Doreſtadus, *vertrokken.* Maar toen hy te Utrecht gekomen was, en de nabuurſchap doorwandeld hadde, ſpreekt hy anders, en zegt, *die landen doorgereist hebbende*; zoo dat, by gevolg, de ſchryver twee onderſcheidene landſtreeken bedoelt. Dit is my al te ſcherpzinnig. Want het wordt in dezer voege gelezen, dat men het tegenovergeſtelde 'er uit moet opmaken. Hy zegt, dat Bonifacius naar Dorſtet over-

 ge-

dum adiit Bonifacius, quod in illis partibus gravem ſe admodum Christianis praeſtaret. Id niſi accidiſſet, quid opus, ut pro illis deprecaretur Apostolus? At pergit V. A., cum Bonifacius Dorſtadum relinqueret, teste OTHLONO, *ex illis partibus* (id est Doreſtado) *discesſit*, cum autem Trajectum veniſſet, et finitima perambulasſet, alio modo loquitur OTHLONUS, dicitque, *peragratis illius terrae partibus*, adeoque illis verbis duas diverſas et ſejunctas regiones auctorem ſignificare! Haec mihi nimis ſunt ſubtilia. Sic leguntur apud OTHLONUM, ut alia omnia inde efficias.

gegaan is, doch dat hy die ſtreeken verlaten hebbe, en te Trecht gekomen is, *en daar*, zoo wordt 'er bygevoegd, *eenige dagen blyvende, heeft hy den Koning Radbod, by deszelfs aankomst, geſproken, verzoekende, dat hy van die boosheid afſtaan zoude.* Dan volgt 'er by OTHLONUS, (w) *doch naderhand de ſtreeken van dat land doorgereist hebbende.....* Wat maakt gy hier anders uit op, dan dat die ſtreeken van dat land verſtaan moeten worden, van 't welk hy had geſproken. Laat 'er ons nu WILLIBALD ook mede vergelijken. *Hy is te Dorſtad gekomen, en daar eenigen tyd blyvende, heeft hy Gode, den Heere, den verſchuldigden lof gegeven, dag en nacht. Van daar*

(w) *Cap.* 7. *in initio.*

cias. Dicit Bonifacium tranſiisſe *Dorſtet*, discesſisſe ex illis partibus, et pervenisſe ad *Trecht*, *ibique*, additur, *commoratus aliquantis diebus*, *advenientem Regem Radbodum allocutus est*, *obſecrans*, *ut a tanta pravitate quiesceret.* Tum ſequitur apud OTHLONUM cap. 7. cujus hoc initium: *post haec vero*, *peragratis illius terrae partibus* &c. Quid inde colligas, niſi hoc, *illius terrae*, de qua dixerat, partes esſe intelligendas? Conferamus jam WILLIBALDUM. *Pervenit*, inquit, *ad Dorſtad*, *ibique aliquamdiu commoratus* — *inde pervenit ad Trech*, *ibique Radbodum allocutus est*, *ut multis illarum*

daar is hy te Trech *aangekomen, en heeft Radbod gesproken, om te ondertasten of hy, veele deelen dezer landen bezichtigd hebbende, ergens eenige plaats kon vinden, om in het vervolg te prediken.* Terstond voegt hy 'er by, *dewyl de Godvruchtige man eenigen tyd den onvruchtbaaren grond der Friesen bewoond hadde, en de zomer en herfst voor een gedeelte was voorbygegaan, heeft hy deze landen, toen dor en ontbloot van 's Hemels vruchtbaarmakenden daauw, verlaten.* Wat maakt men wederom hier uit op, behalven dit, dat Bonifacius, toen hy zag dat die tyd voor zyne prediking niet was geschikt, naauwlyks een half jaar om zynde, weder naar zyn vaderland gekeerd is, na dat hy in ons Dorestadus, het nabuurig Utrecht, en de om-

 leg-

rum circumvallatis ac conspectis terrarum partibus, utrum sibi in futurum praedicationis uspiam patesceret locus, perquireret. Addit statim, *sanctus vir, dum sterilem aliquamdiu Frisorum terram inhabitaret, et aestatis autumnique aliquantulum tempus praeteriret, jam arida caelestis rore fecunditatis reliquerat arva.* Et quid rursum inde efficias praeter hoc, cum praedicationi suae haud idoneum id tempus esse videret Bonifacius, vix dimidio anno expleto, patriam repetivisse, in nostro

leggende plaatſen, dien tyd verſleten heeft?

Hier by komt noch, dat Gregoor, de medehelper en leerling van Bonifacius, door zyne leere Utrecht en de beroemde plaats Dorſtad, met dat gedeelte van Friesland, 't welk toen het Christendom beleedt, verlicht heeft, gelyk LUDGER (x) zegt; ten doorluchtigen vertooge, dat Dorſtadus aan Utrecht nabuurig geweest is; 't welke hy met dat gedeelte van Friesland, 't geen den Christen Godsdienst toegedaan was, door zyne leere verlicht heeft.

(x) *In Vita Greg. c.* 10.

ſtro Doreſtado, Trajecto vicino, et finitimis locis, tempus illud conſumſiſſe?

Ad haec GREGORIUS, Bonifacii adjutor et discipulus, doctrina ſua *Trajectum*, et vicum famoſum *Dorſtad*, cum illa irradiavit parte Freſoniae, quae tunc temporis Chriſtianitatis nomine cenſebatur, ut dicit LUDGERUS in *vit. Greg.* cap. 10. manifesto argumento, Dorſtadum Trajecto fuiſſe vicinam, quam cum illa Friſiae parte, quae ſacris Chriſtianis ſtudebat, doctrina ſua illuminavit Gregorius.

T A N T U M.

EENE VERBETERING

VAN HET

HEY-TUIG (*),

DOOR

DAVID MEESE.

Beschryving van de Afbeeldingen op Plaat I.

Vertoonende een gedeelte van een algemeene *Hey-machine* of *deszelfs stelling*, met eenige *toevoegsels* ter verbete-

 ring

(*) Wanneer deze Verbetering aan 't Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen was toegezonden door den Heer MEESE, werdt dezelve gesteld in handen van eenige kundige Leden, om hunne aanmerkingen daar over op te geven. De Heer DE FREYTAG hadt de goedheid zyne bedenkingen daar op, schriftelyk, medetedeelen, welke door den Heer MEESE, aan wien zy ter hand gesteld werden, van geen gering belang gerekend zyn; oorzake, dat Hy verzocht zyn werk door den druk niet gemeen te maken, voor dat Hy door proefnemingen de nuttigheid en deugdelykheid van zyne

ring van dezelve ſtrekkende. Alles van ter zyden te zien,

A,

ne uitvindinge nader zou bewezen hebben. Middlerwyl werdt die kundige man ons door den dood ontrukt, waarom het Zeeuwsch Genootſchap goedvondt, dit ſtuk zoo te laten drukken, als het door den Schryver eerst is toegezonden, doch met byvoeginge der aanmerkingen van den Heer DE FREYTAG, die hier woordelyk volgen: "Ingevolge van 't beſluit onlangs genomen, en waar by in myne handen geſteld werden de beſchryvingen en afteekeningen tot verbeteringe der algemeene Hey-machine, door den Heere *Meeze* aan 't Zeeuwsch Genootſchap toegezonden, ten einde ik dezelve zoude onderzoeken en deswegens eenig bericht inleveren, heb ik de eer, ter voldoeninge aan dat verzoek, de volgende aanmerkingen aan 't Genootſchap aantebieden.

Een iegelyk, wien het gebruik van een Hey-tuig bekend is, zal my gaarne toeſtaan, dat deszelfs grootſte volmaaktheid in het volgende legt opgeſloten: als, dat het is handelbaar en gemakkelyk te verplaatſen, dat het weinig ontzettinge, en dus ook weinig reparatie is onderworpen, en dat met weinig volk, in korten tyd, de meeste kracht kan worden geoeffend.

Ik heb derhalven gedacht in dit onderzoek ten principale, de volgende zaken te moeten in het oog houden: als

1. De zamenſtellingen dezer Hey-tuigen op zich zelfs beſchouwd.

2. De wryvinge van derzelver deelen op hunne halzen of tappen; en de kracht tot de vereischte beweging benoodigd.

3. En laatſtelyk, den tyd, welke tot het oeffenen van eene bepaalde kracht, op eene paal, zoude moeten worden beſteed. Alles met opzicht tot

en

A, A, eene der *ſtanders*, waar tusſchen het *Heyblok* B, bewogen, en de

en in evenredigheid van de algemeene Hey-tuigen, zoo als noch doorgaans worden gebruikt, en tot wier verbeteringe, deze twee ontwerpen waren ingericht.

Ten opzichte van het eerſte, namelyk, derzelver zamenſtellinge, zoo ziet men beide deze Hey-tuigen op Plaat I en II afgebeeld, vermeerderd met een quadrant, voorzien van een langen hefboom of arm, aan welkers einde de trekreep is vastgemaakt, en waar door het quadrant wordt in beweginge gebragt, terwyl een ander touw, aan het eind van dit cirkelſtuk gehegt zynde, den blok doet ligten, naar mate dit quadrant door voornoemden hefboom, om zynen yzeren ſpil wordt opgetrokken. Zoo dat ook ieder ſlag of val van den blok, dit quadrant om zynen as moet tuimelen, even zoo veel als de hoogte des bloks uitmaakt.

De doorteloopene ſpatien, zynde in reden als de afſtanden van het ſteunpunt of ſpil, zoo zal de ſnelheid van de vellinge van het quadrant zyn, tot de vlugt of ſnelheid van den hefboom of arm, als de lengte der ſpaken of radius van het quadrant, is tot den afſtand der trekreep, of eind van den arm van den ſpil, dat is, volgens de Plaat I als 7 tot 12. Als men nu onder het gebruik van het gemeene Hey-tuig nagaat, hoe veel de blok telkens met een middelmatigen arbeid worde geligt, zal men bevinden, dat zulks doorgaans op 6 à 7 voeten hoogte uitkomt; zoo dat dan, byaldien de blok door behulp van dit quadrant gelyke 7 voeten moet worden opgeligt, de trekreep of het einde van den arm R, 12 voeten zal moeten worden naar beneden gehaald, en ieder val ook zoo veel lengte naar boven zal moeten doorloopen.

Dewyl nu de tyden tot den val der lighaamen

paal ingeſlagen wordt, zynde van boven door een *dwarsſtuk*, als by *g*. gekoppeld, aan

beſteed wordende, zyn in reden als de Quadraat wortels der afgeloopene wegen; en genoegzaam is aangetoond, dat een lighaam vryëlyk nedervallende, in éénc ſeconde doorloopt eene lengte van ruim 15 rhynlandſche voeten, zoo zal de tyd tot een val van 7 voeten zyn $\frac{41}{60}$ ſeconde; in welken tyd de arm dan ook de voorgemelde 12 voeten, met eene verſnellende beweginge, moet naar boven vliegen, hebbende als dan (de weerſtand der lucht, en tegenwigt van den arm en trekreep byzonder geſteld) op het laatst eene ſnelheid om met een eenparige beweging, in denzelfden tyd, tweemaal die lengte, dat is 24 voeten ofte ruim 35 voeten, in eene ſeconde afteloopen; het welke wel als een ongemeene vlugt kan worden aangemerkt, en die echter, terſtond na den val des bloks, in een oogenblik moet worden geſtuit, zal het Quadrant met zynen arm niet geheel of ten deele om zynen as blyven voorttuimelen, en daar door een geruimen tyd tot het herſtellen en doorhaalen van de trekreep verloren worden. Al het welke ik (onder verbeteringe) denke zeer bezwaarlyk, zoo niet onmogelyk te zyn; en dit al mogelyk zynde, zoo moet zulks noodwendig eenen verbaasden ſchok telkens veroorzaken, waar door het Heygeſtel, byaldien het zelve niet ongemeen zwaar en ſtevig is, eene geduurige ontzettinge en reparatie zal zyn onderworpen.

Men zal mogelyk denken, dat deze beweginge niet zoo ſnel zal zyn als hier voren wordt opgegeven, uit hoofde van den weerſtand van de lugt, tegenwigt van de trekreep, als andere beletſels, welke op dit quadrant en arm, zullen werken, het gene ik ook gaarne toeſtaa. Doch het is te gelyk zeker, dat, zal de blok met zyne volle kracht nedervallen,

aan welke ſtanders ook het *wangſtuk* U, door taaie ſpykers is vastgeſlagen, en tus-

len, deze ſnelheid diende plaats te hebben; of wordt dezelve door den weerſtand der middelſtof of andere tegenwerkingen vertraagd, zoo zal de blok ook in zynen val worden weerhouden, en dus zyne meeste en volle kracht op de paal niet konnen oeffenen.

Voorts behoeve ik my niet verre uit te laten, over het gewigt dezes quadrants en arms, en de meenigvuldigheid van hout en yzer, waar uit deze Hey-tuigen zyn ſamengeſteld, waarom dezelve ook veel arbeid en tyd tot hunne verplaatſinge zullen vereiſchen.

Betreffende de wryvinge van derzelver deelen op hunne halzen of tappen, en de kracht tot overwinninge van dien benoodigd; zoo is dezelve minder in deze, dan in het algemeene Hey-tuig: want, ſtellende de rammelſchyf van 2 voet diameter, draaiende op eene ſpil van 2 duimen dikte, in beide gelyk; dan zal de wryvinge op deze ſpil in het algemeene Hey-tuig, zyn tot de wryving van dien in dit verbeterde Hey-tuig, als 7 tot 5 (*a*), zoo dat, den blok bepaalende op 800 ℔ en het quadrant en arm weegende 300 ℔, de krachten tot overwinninge dezer wryvingen in het gemeene Hey-tuig zouden wezen 66⅔ ℔ en in dit verbeterde Hey-tuig Plaat I niet meer dan 33 ℔.

Dit voor een oogenblik byzonder geſteld, zoo zoude, in den ſtaat van evenwigt, het vermogen in het algemeene Hey-tuig, gelyk zyn aan het gewigt, of de zwaarte des bloks, en in het Hey-geſtel volgens Plaat I, het vermogen, tot het gewigt als de radius van het quadrant G M tot G R, dat

(*a*) *Zie* BELIDOR *Archit. Hydraul. I partië, Tom. I pag.* 84.

tusſchen dit, en het daar tegen over veronderſtelde, wordt de *ſchyf* V, om een

dat is als 7 tot 12, of gelyk $\frac{7}{12}$ gedeelte van de zwaarte des bloks. Dus zal de kracht of het vermogen, om den blok te konnen ligten, en de wryvinge te overwinnen, in het algemeene Hey-tuig moeten wezen iets meer dan $866\frac{2}{3}$ ℔, of 35 Man, en in dit verbeterde Hey-tuig omtrent 500 ℔ of 20 Man (*b*). Het geen een groot verſchil omtrent de benoodigde arbeiders uitlevert, en in den eerſten opſlag tot merkelyke menagie ſchynt te verſtrekken; dit zoude in het Hey-geſtel op Plaat II afgebeeld noch grooter worden, tot welkers beweginge niet meer dan 112 ℔ of omtrent 5 man zouden worden vereischt.

Doch om hier omtrent wel te oordeelen, zoo zal thans ook moeten in aanmerkinge komen de tyd, welke tot verrigtinge van zeker werk in beide gevallen zal moeten worden beſteed. Waar toe ik eerst zal ſtellen eene bepaalde kracht tot het inheyen van een paal benoodigd, en vervolgens vergelyken de tyden, in welke zulks, zoo met het gemeene als met deze verbeterde Hey-tuigen, verrigt zoude konnen worden.

Stel daartoe, in beide gevallen, de paalen even lang en dik, den grond even vast; den Hey-blok even zwaar; en de benoodigde kracht om de paalen tot gelyke diepte inteſlaan, gelyk aan zes honderd ſlagen alle van 7 voeten val of hoogte: dan zal daartoe in het gemeene Hey-tuig de trekreep 600 maal 7 voet moeten worden naar beneden gehaald, in eenen zekeren tyd met 35 man, terwyl 20 man aan dit verbeterde Hey-tuig in ſtaat zullen

(*b*) *Ieder arbeider volgens* BELIDOR, LA HIRE, SAUVEUR *en anderen gerekend op* 25 ℔. *Zie* BELIDOR *Archit. Hydraul.* I *part. Tom.* I *pag.* 44.

een yzere *spil* bewogen, die mede door de *schooren*, gelyk 'er by D, D, een vertoond

len zyn, om in denzelfden tyd den arm des Quadrants gelyke 600 maal 7 voeten naar beneden te trekken; doch wanneer de blok alhier telken reize maar 4 voeten en 1 duim zal worden geligt; die dus, door zynen minderen val, ook naar evenredigheid zoo veel minder kracht op de paal zal oeffenen, en welke paal dan ook zoo veel meerder slagen zal vereischen om tot de bepaalde diepte te worden ingedrongen.

Bepalen wy met DESAGUILLER, BELIDOR, en meer andere beroemde schryvers, dat de krachten of het vermogen van vallende lighaamen, op het einde van hunnen val, zyn in reden als de vierkante wortels van de hoogte van hunnen val, of afgeloopen weg, dan zal alhier, de kracht van den blok van het gemeene Hey-tuig, zyn tot de kracht des bloks van dit verbeterde Hey-tuig, als de vierkante wortel van 7 voeten of 48 duimen, is tot den vierkanten wortel van $4\frac{1}{12}$ voet of 49 duimen, dat is na genoeg als 91 tot 70. En dewyl gesteld is, dat de paal moet hebben 600 slagen van 7 voet val of 91 krachten, zoo zal het getal der slagen van $4\frac{1}{12}$ voet val gelyk zyn aan 600 gemult. met 91, gedivid. door 70, komt 780 slagen, welke met dit verbeterde Hey-tuig zouden moeten worden gedaan, waartoe dus omtrent een derde meerder tyd, als met het gemeene Hey-tuig besteed zal moeten worden.

Beschouwende nu verder het Hey-tuig Plaat II, alwaar de lengte van den arm, is gelyk de lengte van den radius van het quadrant, zoo volgt dat om den blok 7 voet opteligten, deze arm 14 voeten moet worden naar beneden gewonden. Het hoofdstuk N zynde van 3 voeten diameter, zoo zal deszelfs omtrek zyn $9\frac{3}{7}$ voet, dus hetzelve $1\frac{1}{2}$ maal moet rond gaan, om de trekreep gemelde 14 voeten op te winden.

toond wordt, wederzyds heen gaat en rond draait.

Wy-

den. De handboomen zynde 6 voet, zullen derzelver einden, eenen omtrek maken van circa 38 voeten, dit met de helft vermeerderd, geeft ruim 56 voet of $4\frac{1}{2}$ roeden voor den weg, welke tot ieder val moet worden besteed. Dus byaldien, volgens het gevoelen van den Heer BELIDOR, een man in diergelyk werk, niet meer dan 600 roeden in een uur kan afleggen, en dat men voor het lossen van den blok en rusten der arbeiders, zoo veel tyd als tot het ligten noodig heeft, zoo zullen de slagen, welke met deze Hey in een uur gedaan kunnen worden, zyn 600, gedivideerd door 9, komt circa 67 slagen: daar integendeel met de ordinaire Hey, (het verplaatsen en andere beletsels, in beide gevallen uitgezonderd,) met rusten en tusschenpozen, de bepaalde 600 slagen in een uur konnen gegeven worden. Dus 9 maal zoo veel tyd met dit Hey-tuig daar toe zoude moeten worden besteed.

Dewyl nu de meerdere of mindere kosten, niet alleen voortvloeijen uit het meerder of minder getal der arbeiders, welke tot eenig werk worden gebezigd, maar ook uit den tyd, dien dezelven daar aan arbeiden, zoo zal het waare voordeel dan ook hier zyn in evenredigheid als het getal der arbeiders, gemultipliceerd met de tyden, die dezelve werken: dus in het gemeene Hey-tuig 35 man gemultipliceerd met 1 uur tyd, maakt 35. In het verbeterde Hey-tuig Plaat I, 20 man, gemultipliceerd met $1\frac{1}{3}$ uur tyd, komt $26\frac{2}{3}$, en in het Hey-tuig, volgens Plaat II, 5 man, gemultipliceerd met 9 uuren tyd, geeft 45. Zoo dat, byaldien aan ieder man wordt betaald een stuiver per uur, het inheyen van een paal, met het algemeene Hey-tuig zoude kosten 35 stuivers, met dat volgens Plaat I.

$26\frac{2}{3}$

Wyders ſluiten deze ſtanders, by de algemeene rechte heying, wederzyds met bou-

$26\frac{2}{3}$ ſtuiver, en met het zamengeſteld Hey-tuig, volgens Plaat II, 45 ſtuivers.

Dit voordeel zoude plaats hebben, wanneer het vermogen altyd op zyn voordeeligſte, en met eene rechthoekige directie op den arm konde werken. Doch de teekeninge beſchouwende, ziet men dat dit niet lang kan ſtand houden, ten zy de arbeiders zich telkens verplaatſen, zoo als de Autheur ook opgeeft, doch het gene in de practyk vry moeilyk zoude zyn, en zonder het welke, het vermogen telkens moet verminderen, na rato de paal dieper wordt ingedrongen, en zulks in reden als de ſinusſen van den telkens verminderenden trekhoek, of als de perpendiculairen, uit de ſpil op de trekreep vallende. En offchoon ik wel wil toeſtaan, dat dit door beoeffeninge eenigzins kan worden voorgekomen, zoo is het toch ook zeker, dat tot dit werk, ordinair het gemeenſte ſoort van menſchen wordt gebruikt, van welken men weinig oplettendheid en oordeel, zoo omtrent het houden van eene voordeelige en rechthoekige directie, als het behoorlyk is, en teffens niet te veel bot, of ſchot geven aan de trekreep, kan verwagten. De weerſtand der lucht, welke telkens, wegens de ſnelle vlugt op dit quadrant en arm moet werken, en het tegenwigt der lengte en zwaarte van de trekreep aan het eind van dezen arm hangende, moet, myns bedunkens, de ſnelheid van den val des Hey-bloks ook veel doen verminderen, vooral in het Hey-tuig Plaat II, alwaar de wryving op het katrol, waarover de trekreep loopen moet, gelyk ook het Hoofdſtuk N, veel weerſtand in den val bieden moet; waarom dan ook de Paal meerder ſlagen zal vereiſchen, en dus daar toe ook meerder tyd als volgens voorgaande berekening zal moeten worden beſteed.

Ik

bouten en ſplitſen in de *leggers*, gelyk C, C, 'er een aanwyst. Voorts zyn de uit-

Ik denke dan, uit al het voorgaande te mogen beſluiten, dat in de beoeffeninge dezer Hey-tuigen, dat groote voordeel niet zal gevonden worden, en dezelve, uit oorzaak der aangehaalde inconvenienten, als de zwaare ſchok en ſlingeringen des quadrants; bovenzwaarte van hout en yzer, waardoor dezelve bezwaarlyk te verplaatſen zullen zyn; ongelyke directie van trekkinge, en noodige oplettendheid omtrent het vieren van de trekreep; verlies van tyd, als anderzins, van weinigen in gebruik zal worden gebragt. Zynde ook verre de meeste hey-werken, van dien aart, dat dezelve met allen mogelyken ſpoed moeten worden afgedaan, zoo dat eenig voordeel in dagloonen, tegen het verlies van tyd niet kan opwegen.

Men is echter ſomwylen genoodzaakt, met voorbyzien van dit verlies, zich van zwaare Heyblokken te bedienen, welke niet zonder behulp van een ſpil of kaapſtand konnen worden geligt. In welk geval ik dan zoude verkiezen het Hey-tuig, door den Heer BELIDOR, in zyne *Architecture Hydraulique* opgegeven (*a*), welk werktuig omtrent den kaapſtand en het draaiend hoofdſtuk, in veele opzichten met dit overeen komt, doch waarby een diergelyk quadrant niet wordt gevonden, en waarmede ook zoo veel tyd niet verloren wordt.

Wanneer intusſchen het Genootſchap mogte goedvinden, deze beide ontwerpen in het licht te brengen, zoude mogelyk daar door aan de liefhebberen aanleidinge worden gegeven, om hunne gedachten op zoo een nuttig onderwerp te vestigen, en

(*a*) Zie BELIDOR *Archit. Hydraul.* 2 *Part. Tom. I. pag.* 183.

uiterſte enden van de ſchoren D, D, door bouten en ſplitſen aan genoemde ſtanders en leggers vastgemaakt, gelyk by 1, 2 en 3. Aan deze deelen is wederzyds een *ſchoor* als by E, E, en *ſtander* F, F, aangetoond is, insgelyks door bouten en ſplitſen, zoo als by 4, 5, 6 en 7, vastgeſloten; zynde ieder ſchoor E, E, voor, op deszelfs bovenvlakte, met een yzeren *ſluitbeugel*, als by 4, voorzien; die aan het voorſte end door middel van een *ſcharnier*, gelyk by *b*, geopend en geſloten, en door een *ſchroef* als by *d*, of *bout* en *ſplits* vastgezet wordt, by het in en uithangen van het *quadrant*; zynde vervolgens aan den vooronderkant van elk *ſcharnier* een *band* vast geſmeed, welke naar beneden de ſchoren E, E, afloopt, en deszelfs voorſte vlakte geheel, en de beide zyden voor een gedeelte omvat, gelyk by *c*, *c*. Deze banden, als mede de ſchoren door E, E, en ſtanders als by F, F, zyn eens voor al met taaije ſpykers vastgeſlagen.

men dus, eindelyk, de gewenschte vrugten van zoo veele loflyke pogingen tot volmakinge van dit werktuig mogen genieten.

Eindelyk zyn deze ſluitbeugels, zo wel in hun onderſte als bovenſte deel, met een *half ronde bogt* geſmeedt, welke bogten net op elkander pasſen, zo dat 'er zich naar behooren aan beide zyden een matig dikke yzeren ſpil in bewegen kan, dewelke zo ver de *as* G, lang is, vierkant is gemaakt, en in dier voegen door den as heen loopt. In het midden van dezen as zyn de *ſpaken* H, I, en K, op die wyze, als in een gemeen wagen-wiel vast gezet, en ter wederzyden, als om den as, met yzeren *laaven*, gelyk by 8, 9 en 10, aan den as verbonden: vervolgens worden deze drie ſpaken, van boven door een *boog-ſtuk*, als by L, L, door pen en gat, of als aan een gemeen wagen-rad gebruikelyk is, vereenigd en gekoppeld; welk boogſtuk zo breed is, dat 'er de *reep* of de *kabel* M, onder de beweging van het blok en quadrant op blyft leggen. Wyders zyn de hoeken door yzeren *winkelbanden* zo als by 11, 12, 13 en 14, verzekerd, waarvan de laatſte de ſterkſte of zwaarſte, en met een *rond oog* ter wydte van de kabel of reeps dikte voorzien is, waar door de kabel geſtoken, en door een vlakke *ſplitsknoop*, by een *rechte Heying*, of door een

ſteek-

ſteek-ſpil, by een *ſchuinſche*, bepaald en vastgezet wordt; gelyk by N, en *r*, vertoond is.

Vervolgens is de *ſpaak* O, in en aan den as, gelyk de vorige, verbonden, en door het *ſchoorſtuk* P, aan die met K, geteekend, door omvattende *lippen*, met pen en gat vastgemaakt en geſteund. Eindelyk is aan de ſpaken I, K, O, de *hefboom* Q, Q, door ſchroeven of bouten en ſplitſen vast gemaakt. Deze *hefboom* is *enkel*, of uit *één* dus krom gegroeiden ſtam of tak van een *Eschen*, *Eiken*, of ſmalbladigen taaijen *Ypenboom* gemaakt, wordende van *e*, tot *f*, *geſpouden*, welke ſpouding de wydte bykans hebben moet, als de gemelde ſpaken dik zyn; op dat hy dies te *vaster*, *netter* en *gemakkelyker* aan en in het *midden* of *beloop* van het quadrant te brengen zy. Aan dezen hefboom worden dus *twee* of *vier touwen*, gelyk als by S, vastgezet, of *één*, dat van dikker ſoort is, en op de genoegzaame hoogte op het end in een *luds* eindigt; waaraan wederom zoo veel dunnere vast geknoopt worden, als het getal der werk-lieden vereischt, om naar behooren het Hey-blok B. te bewegen, gelykerwys thans by onze ge-

woone heyinge gebruikelyk is. Letter T, wyst een *koppelſtuk* aan, 't welk geſchikt is, om ter wederzyden de *ſtanders*, als F, F, aan elkander te ſluiten; op dat zich de *as* daar tusſchen *netter* en *bepaalder* bewegen kan.

Noch kan men door eene geringe verandering, of door eenige byvoeging van deelen, met deze Machine de Palen op een hoek van 10 of meer *graden ſchuinste* ſlaan: namelyk de *ſtander* A, A, met de daar tegen over veronderſtelde, als mede de daar aan behoorende *dwarſche zyd-ſchoren*, door *ſcharnier banden* naar *achter* beweegbaar te maken; of door toevoeging van een *loopraam*, (zie HOLLANDSCH MAGAZYN II deel Bladz. 309 Afb. 4 en 8, d, d.) 't welk zich maar alleen tusſchen, en aan de ſtanders A, A, onder by 1, door bouten en ſplitſen beweegt, in form, zo als de *ſtander*, †, †, en waar binnen zich het *Hey-blok* B, als tusſchen die met A, A, gebragt, en bewogen wordt; en om de *beweging* van 't zelve te bevorderen en gemakkelyker te maken, voegt men wederzyds, in de twee buitenſte *ſleep-* of *leidlippen*, een *yzeren*, of *pokbouten-roll*, gelyk by α en β.

Eindelyk voegt men door bouten en ſplit-

ſplitſen aan dit *loopraam* wederzyds de *ſchoren*, ✳, ✳, en +, +, ter onderſteuning; brengende de *ſchoren* E, E, en *ſtanders* F, F, *achterwaards*, gelykerwys by ‡ en ‡, ‡, allen door *geſtipte linien* aangewezen is, beneffens de *loopkring* van de *ſtanders* A, A, en *loopraam* †, †, door *g*, als die van het *quadrant* door *o*, *o*, en *hefboom* door *p*, *p*, mitsgaders de gewoone *linie* van *beweging*, by *q*, *q*, welke thans by de werking van onze algemeene *Hey-tuigen* gemaakt wordt.

Aangaande het *onderwerk*, vertoont *h*, de *doorſnede* van de *voor-onderleggers*, waarin de *dwarſche ſchoren*, en de *ſtanders* A, A, wederzyds vastgehegt worden door bouten en ſplitſen; *i*, wyst insgelyks de *middelſte*, en *k*, de *achterſte* aan; op welke drie, het gantſche opſtaande werk, als voren vastgeſloten wordt, en in dier voegen het geheele *Hey-tuig* over de *ſtelling-planken l*, *l*, welke door *leggers*, als *m*, *m*, en *ſchragen*, *n*, *n*, *n*, onderſteund zyn, naar vereisch en omſtandigheid van tyd tot tyd voortgewerkt wordt.

Ten laatſten, moet omtrent de *ſtelling-leggers*, zo als 'er *één* met *m*, *m*, aan-

gewezen is, noch gezegd worden; dat veeltyds dat gedeelte van ieder, als by X, dus *doorſchiet*, en op de *koppen* van de op de hoogte ingeſlagene palen rust; zo dat dan de naast aan de palen verbeelde *ſchragen* 'er niet noodig zyn, en dat de *uitſtekende* deelen van de wederzydſche leggers C, C, by W, dienen voor de ſtandplaats van den *Hey-baas*, om de paal onder het inheyen te beſtuuren.

Beſchryving van de Afteekeningen op Plaat II.

Aangaande deze, ziet een ieder gemakkelyk, dat zy in veele opzichten overeenkomen, met die welke op Plaat I, vertoond zyn; uitgenomen dat de *hefboom* Q, Q, der *eerſte*, iets *bochtig* en *krom*, en deze, door A, A, aangewezen, geheel *recht* en *langer* is; en dat dezelve door de *ſpaak* O, des *eerſten*, de hefboom in deze onderſteund, en als verdubbeld, en van *a*, tot *b*, gelyk de vorige geſpouden, en aan de *ſpaken* I, en K, insgelyks vast gemaakt is: zynde deze verlengde ſpaak O, als de *hefboom* A, A, van langzamerhand *rond* en *dun* uitloopende, tot deszelfs punten

by

by *e*, en aldaar tot één voet na om hoog beide ſterk te zamen gevoegd, door een *omwindſel* van *gepekt garen*, en daar over heen, door een *kous* of *huisling* uit dik *leder* gemaakt, bekleed; welke beneffens de *ſpaak*, en den *hefboom*, by *d*, en *e*, door breede en hoog gekopte *klinkſels*, die door en door gaan, te zamen geklonken zyn; ſtrekkende de hooge en veruitſtekende koppen der klinkſels, om de *afſlipping* van het *touw* L, voortekomen, dat daar tusſchen ter beweging van den hefboom en blok vastgemaakt is. Wyders is op de binnen-vlakte van de ſpaak H, een *gewigt*, dusdanig van *lood* gegoten, als by *f*, *f*, en met twee *yzeren banden* aan dezelve vastgemaakt; welk gewigt de zwaarte heeft van den *hefboom* A, A, en van de *ſpaak* K, by *b*, tot het punt *c*, en de gantſche verlengde ſpaak O, tot bevordering van het *evenwigt*. Voorts is hier boven de voorgaande afbeelding gevoegd het *wind-as* M, met deszelfs *beweeglyk hoofdſtuk* N, waarom het *touw* L, by ieder ophysſing van het Hey-blok gewonden, en by het vallen van hetzelve min of meer wederom afloopt; om meer en meer de *rechtlynige beweging*,

 be-

beneffens de *snelheid* derzelve, bovendie der *eerste* afbeelding, te bevorderen.

Het *wind-as* M, en *hoofdstuk* N, bewegen zich om een *yzeren spil*, die midden door dezelve heenloopt, gelyk door *e*, *e*, *e*, is aangewezen; steunende onder op den *middelsten onderlegger*, bewegende zich aldaar in een *metaalen Potje*, het welk net in het midden der *tusschenruimte*, van de *beneden leggers*, C, C, (die hier 4 voeten langer zyn dan die op de eerste plaat vertoond worden) voor een gedeelte ingelaten en vastgemaakt worden, gelykerwys by *b*, en *g*, gezien kan worden: het bovenste gaat door het *dwarshout*, dat aan de beide *dwarsche schoren*, gelyk Q, Q, 'er een verbeeldt, en aan dit boven het *eerste stelsel* toegevoegd zyn, insgelyks net in het midden van den *onderslen* legger, vastgemaakt wordt; gelyk by *f*. Vorders, worden zo wel onder en boven in het *wind-as* als *hoofdstuk*, kleine yzeren *bussen* geslagen, even als men binnen de asfen der wagenwielen gewoon is, om de afflyting voortekomen, gelyk by *w*, afgeschetst is: zo men echter de *bout* of *spil* *e*, *e*, *e*, in zo ver *vierkant* laat maaken, als het *wind-as* lang is, heeft men voor den as geene

ne busſen van nooden. Wyders worden zo om het *wind-as* als *hoofdſtuk* yzeren *hoepels* geſlagen, om het van één berſten voortekomen; en in den as zelven, *vier handſpaken* vastgezet, zoo als by *a*, *b*, *c*, *d*, ter beweging van dezelve. Voorts zyn boven aan de eene zyde van het *wind-as*, een duim of daaromtrent van elkander, *twee yzeren ſtanders* ingeſlagen, welke aan de *bovenenden* met een *rond oog* voorzien zyn, gelyk by *i*,; zynde aldaar aan ieder noch daar en boven een *platte band k*, geſmeedt, welke wederzyds om het *wind-as* vast geſpykerd is: tusſchen deze ronde oogen der ſtanders, is de *yzeren hefboom* P, met een ſterk *klinkſel* zodanig vast geklonken, dat dezelve zich daar tusſchen, als door een *ſcharnier*, bewegen kan. Vervolgens is deze *hefboom* onder by *l*, *vlak rechtlynig* uitgewerkt, tegens welke vlakte de yzeren veer *indrukt*, door welke *drukkende kracht*, de hefboom tegen het *hoofdſtuk* N, gedrongen wordt. Eindelyk zyn even boven de onderſte *hoep* van het hoofdſtuk, 8 *vierkante* yzeren *proppen* in hetzelve geſlagen by *n*, *o*, *p*, *q*, *r*; welke dienen, om by de *omdraaijing* van het *wind-as*, tegen de *eene zyde* van

den yzeren hefboom te drukken; gelyk by *n*, en daardoor het hoofdſtuk N, *vast* te doen ſtaan, en met den as omgaan. Zodra door deze omdraaijing de *loop-lyn* L, in zo ver om het hoofdſtuk gewonden is, dat het *blok* B, tot deszelfs volle, of anderzins genoegzaame hoogte is opgeheven, wordt de hefboom by het *handvat* S, *neergetrokken*, waardoor het hoofdſtuk N, *losgelaten*, en de *val* van het blok B, bevorderd wordt. Om dit echter zoo klaar als mogelyk is te doen begrypen, waar veel aan gelegen is, zoo dient, dat op de genoegzaame hoogte van het Hey-blok *één* van de werklieden past, die als dan, daar van aan die den *as* omdraaijen een *teeken* geeft, welke als dan een moment ſtilſtaan. Voort op het gegeven *teeken* trekt dezelve by S, den hefboom neer, en het blok ſchiet naar beneden, welks *ſlag* op de *paal* den draaijer weer gebiedt *rond* te gaan, en den *hefboom los te laten*. Zie hier by het wind-as door den Heer CAMUS uitgevonden, *Machines et Inventions approuvées par l'Academie Royale des Sciences etc. Tom. III. Planche* I.

Aan de *achterenden* van de *dwars ſchoren* Q, Q, is een *roll*, door *t*, aange-

gewezen, door een yzeren ſpil aan dezelve vastgemaakt, waarover zich het *touw* of de *loop-lyn* L, beweegt: vorders dienen deze ſchoren, om wederzyds de ſtanders A, A, en F, F, als mede de ſchoren D, D, merkelyk te ſteunen.

Om nu evenwel de *kracht* aan dit werktuig noch te vermeerderen, en teffens tot de *beweging minder werk-volk* noodig te hebben, zal men den *hefboom verdubbelen en verlengen*, en door de onderſte ſpaak van het quadrant onderſchragen, en naar evenredigheid het *gewigt* f, f, verzwaren: wyders verzorgt men de hefboomen aan hun onder-enden, gelyk boven reeds gezegd is, en men laat de looplyn *x*, over de ſchyven of rollen *y*, en *z*, bewegen; al het gene door *geſtipte linien* is afgeſchetst, mitsgaders de *loopkring* van 't Quadrant en *hoogſte ſtand* des hefbooms. Nochthans zal de beweging van de door ſtippen aangewezene hefboomen, zo *eenvoudig* kunnen gemaakt worden, als in het eerſte geval, zo men het *hoofdſtuk* N, in plaats van als nu *boven*, *beneden* het *wind-as* M, voegt; waaromtrent diegenen weinig zwarigheid zullen vinden, die met aandacht de werking van het

hoofd-

hoofdſtuk N, en *hefboom* hier voren beſchreven, nagaan.

Ook zoude men, dies vereischst wordende, met dit *Hey-tuig* het *paalwerk ſchuins* kunnen ſlaan, zo men ſommige deelen min of meer naar de hier boven opgegevene wyze verſchikte.

Uit dit alles ziet men lichtelyk, wat deelen van onze gewoone Hey-machine hier vertoond zyn, en welke niet; de laatſte heb ik onnoodig geacht hier by te moeten afteekenen, om datze al te wel bekend zyn; zo is het ook blykbaar, welke nieuwe deelen ik 'er by en aangevoegd heb ter verbetering.

De reden waarom, en op welk een wyze ik hier toe gekomen ben, zal ik noch kort voorſtellen; beneffens het nut aantoonen, het welk hier uit voortvloeit.

De reden, waarom ik getracht heb om onze gewoone Hey-tuigen *gemakkelyker* te doen werken, was hoofdzaakelyk het *veelvuldig werk-volk*, dat hier toe by het algemeene Heyen aan onze *zeeweeringen* gebruikt en noodig geoordeeld wierdt, en derhalven de *kosten* tot onderhouding derzelve *merkelyk vergrootte*, ware het mogelyk door dit middel te

ver-

verminderen. Hier toe verkreeg ik van tyd tot tyd meer hoop na het bywoonen van verſchillende ſoorten van Heyingen.

De wyze nu om dit te doen gelukken, was de *Hoofdzaak* waar voor my in den beginne, het *ſtandvastig* en *algemeen gebruik* onzer gewoone Hey-ſtelſels deed bedugt zyn, 'er in te zullen ſlagen; nadien my en zeer veelen neffens my bekend is, hoe veel moeite 'er voor eerst aan vast zy, om een *oud* en *alom in gebruik zynde werktuig* te verbeteren; ten anderen al *verbeterd* zynde, zodanig aannemelyk te maken, dat het in gebruik geraakt, en derzelver nuttigheid boven dat van het oude erkend, en in het algemeen aangenomen en omhelsd wordt.

Ik begreep derhalven duidelyk uit het eenvoudig en vry wel te zamengevoegde *oude ſtelſel*, dat ik noch door het *verplaatſen* of *veranderen* van deszelfs deelen, eenige verbetering tot myn oogmerk bekomen kon; weshalven ik raadzaamst oordeelde, van zo veel mogelyk *alles in dezelfde oude order en ſtand te laten blyven*, en door *eenige weinige nieuwe toevoegſels*, welke den *ouden* niet te zeer *bezwaarden*, maar min of meer

verſterkten, gevoegelyk aantebrengen en vastteſluiten, dezelve *vry*, *gemakkelyk*, en zonder *belemmering* te doen werken.

Dit heb ik allereerst door middel van een verſchillenden *ſlinger* beproefd, met dezelve op onderſcheidene hoogten, aan een *as*, tusſchen de *groote ſchoren* D, D, te plaatſen en te bewegen; aan wiens *boveneinde* de *Kabel* als by N, vastgezet, en aan het *onderſte* met min of meer *gewicht* bezwaard waren. Doch de *loopkring* of *vlugt*, welke de *ſlingers* van 't *meeste vermogen*, zo onder als boven, vereischten, konde haar, uit hoofde van de *bepaaldheid der ruimte*, niet gegeven worden; daar kwam by, dat by *ieder neerſlag* van het *Hey-blok* op de *paal*, aan het *onderſte gedeelte* van den *ſlinger* in 't byzonder zulk een *ſchok* veroorzaakt wierdt, dat verſcheidene na weinige ſlagen by den *as* kwamen te breken.

Dit voorzag ik, dat hoedanig ook de ſlinger hier geplaatst wierdt, deze *ſchok* of *trilling* niet wel te verminderen, of genoegzaam zonder veel omſlag weg te nemen was, zonder ook een gedeelte van de *ſnelheid* en *kracht* des Bloks te ver-

verminderen. Derhalven om meer andere hindernisſen voorbytegaan, zag ik hier van af, en onderzocht den *hefboom* van het *eerſte ſoort*. Ten dien einde plaatſte ik de *ſchoren* E, E, en de ſchuinſche *ſtanders* F, F, *wederzyds* aan de *ſtanders* A, A, *ſchoren* D, D, en *leggers* C, C: hierop ſtelde ik het zoogenaamde *quadrant*, en voegde 'er een *hefboom* aan, gelykerwys op Plaat I. aangewezen wordt. Hieraan op voorſchrevene wyze de behoorlyke beweging gemaakt zynde, heb ik dezelve in zo ver van dienst bevonden, dat 'er een *derde minder werk-volk* tot dezelfde ſoorten van Hey-werk als voren van nooden is.

En om de *vermindering der gewoone ſnelheid* van deze, door de *meerdere wryving* van den *as* des *quadrants*, en *vergrootinge der loopkring of vlugt*, door de *lengte* van den *hefboom*, en de *veranderring* in de *rechtlynige beweging* veroorzaakt wordende; als mede de *vermeerdering* derzelve, in het ſtelſel op Plaat II afgebeeld, tegen die der *oude* te verklaren, zal ik geen *konſtige uitrekeningen* gebruiken, ſchoon die niet alleen fraai, maar zelfs nuttig zyn; doch in andere gevallen van meer kunst en uitgebreid-

heid

heid noodzakelyker dan in dit; nadien my de ondervinding veelmalen geleerd heeft, dat zodra men daar door de *nuttigheid*, het meerdere *gemak* en *voordeel* van zekere *verbetering*, aan een eenvoudig en alom bekend werktuig gaat betogen, verre de meesten, welke dezelve moeten maken en gebruiken, ten eersten uit hoofde van onkunde of wanbegrip jegens de kunst, met een vooroordeel tegen het geheele ontwerp zyn ingenomen; zo dat het menigwerf niet mogelyk is, hoe *goed* en *dienstig* ook anderzins zynde, in weerwil van alle *pogingen*, dezelve *werkstellig* te maken, veelmin in een *algemeenen smaak* te brengen. Derhalven zal ik maar alleen zeggen, dat de *bevinding* geleerd heeft, dat de *wryving* van geen groot belang is, nademaal de *kleving* of *knyping* van de *kabel* of *reep*, tusschen de groef van onze algemeene schyven (in wiens plaats ik een *enkele roll* gebruike, zie onder Plaat II. Afb. 2, die tevens het *uitslippen* van de kabel uit deszelfs groef geheel wegneemt, by het *neerslaan* van het blok) by de gewoone beweging des bloks meerder is, dan die dezelve nu heeft door de bovengemelde *verandering* en *loopstreek* van het quadrant.

Wat

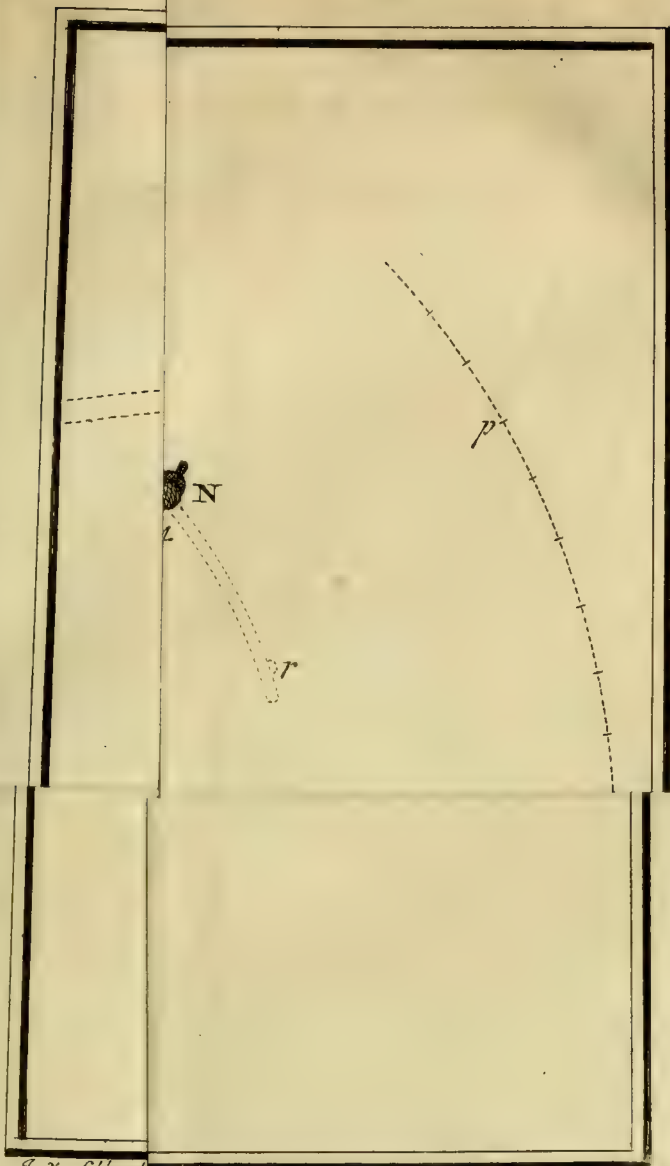
Wat aangaat de zwarigheden der *grootere vlugt*, en *minder rechtlynige beweging*, deze worden vooreerst gedeeltelyk weggenomen, wanneer men altyd op de *ſtelling* blyft trekken, door het avanceren dat van tyd tot tyd van *voren* naar *achteren* over de ſtelling geſchiedt; en ten tweeden, door een weinig meer *bot* of *ſchot*, als naar gewoonte, onder het vallen des bloks, aan de *trek-* of *looplynen* te geven, wanneer men niet meer naar *achteren* voortgaan kan, maar ſtand moet houden. Zoo dit in acht genomen en wel uitgevoerd wordt, daar in de daad geen de minſte kunst, maar een weinig oeffening toe benoodigd is, zal men bevinden, dat het gantſche verſchil van *vertragen* in 't *algemeen*, niet meer bedraagt dan *één paal* op de roede of daar omtrent.

Betreffende de *vermeerdering der ſnelheid* en *kracht* van die Machine, welke op Plaat II voorkomt, is zeer licht te begrypen, dat dezelve noch meer van onze gewoone verſchilt, dan deze gewoone wederom van die, welke op Plaat I afgebeeld is; als kunnende met dit Heytuig twee ſlagen tegen één met het oude of alom in gebruik zynde gedaan worden,

den: de Heer CAMUS, hier voor gemeld, ſtelt den tyd der ſlagen van zyn werktuig, tot dien van het zelfde werktuig, voor dat het van hem verbeterd was, te zyn, als 2 tot 10, al het welke van het *hoofdſtuk* N, afhangt, waar, gelyk boven gezien is, ook zeer weinig moeite en geen konst toe vereischt wordt.

Hier uit volgt dan, dat zo ik 12 mannen, gelyk by veele Heyingen, tot de beweging des bloks van een onzer algemeene Hey-tuigen noodig is, ik by gelykſoortig werk, met myn *eerſte* en *tweede* aan 8, en minder genoeg heb; en zo men by zwaarder werk 18 mannen hebben moet, ik nu aan 12 overvloedig genoeg heb. En zo wanneer ik de hefboomen *verlenge*, gelyk met ſtippen op Plaat II aangeteekend heb, zal ik omtrent het eerſte geval aan 6, en in het tweede met 9, genoegzaam voorzien zyn. Edoch een zodanig werktuig zal het gevoeglykst gebruikt worden, tot het *allerzwaarſte Heywerk*, nademaal hier door het Hey-blok naar vereisch kan *verzwaard* worden.

Zonder nu in aanmerking te brengen de meerdere *kracht*, die de werklieden nu met minder *vermoeijing*, dan by onze algemeene Heying, oeffenen, zal met een

p
N
r
J. v. Schley, d

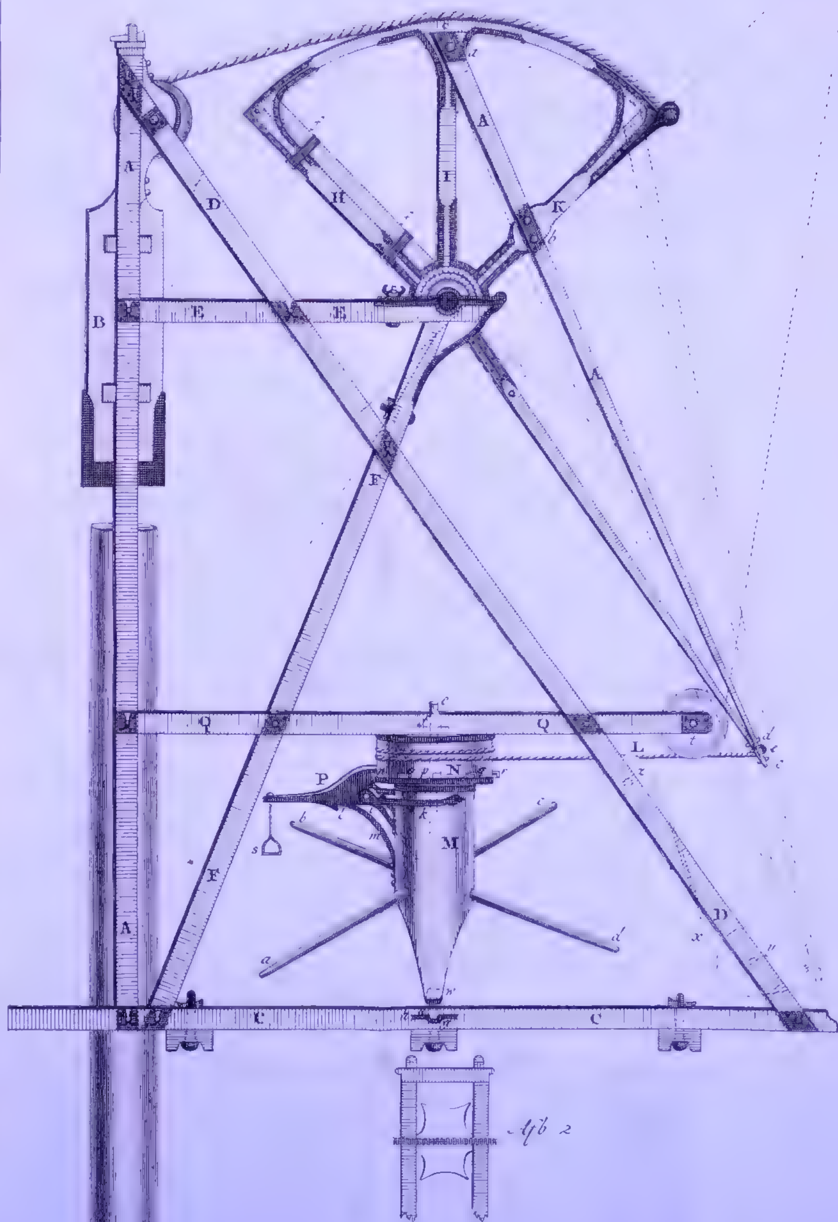
Plaat I

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Voeten

J. V. Schley, direx.

Plaat II.

een *derde minder manschap, eens zo veel* kunnen uitgevoerd worden.

NB. De voetmaat, tot beide machines betrekkelyk, is die, welke onder op Plaat I. afgebeeld is.

ZELDZAAME WAARNEMING VAN EENE ZWANGERE VROUWE,

BY WELKER VERLOSSINGE DE LYFMOEDER EN NAGEBOORTE MET SCHERPE VERSTEENDE PUNTEN BEGROEID BEVONDEN WERDEN,

DOOR

D. H. GALLANDAT.

Dat 'er door het ſtollen van ſteenmakende ſtoffen, zoo wel in de Lyfmoeder der Vrouwen, als in de andere deelen van het menſchelyk lichaam, ſteenen worden voortgebracht, is al door HIPPOCRATES (a), en naderhand door verſcheiden andere kunstbeoeffenaaren waargenomen (b). Voorbeelden van

(a) *Libr.* 5. *de Morb. Vulg. Sect.* 7.

(b) *V. Memoire ſur les Concretions Calculeuſes de la Matrice, par M.* LOUIS, *dans les Memoires de l'Academie Royale de Chirurgie. Tom.* 2.

van verſteende kinderen en van verſteende lyfmoeders zyn ook niet onbekend; maar een voorbeeld van een verſteende en bezwangerde lyfmoeder, waarvan de verſteening zich tot in de moederkoek uitſtrekt, mag men te recht onder het getal der allerzeldzaamst voorkomende gevallen plaatſen.

De volgende Waarneming zal tot een bewys kunnen ſtrekken, niet alleen dat 'er in de beoeffening der Vroedkunde ſomtyds gevallen voorkomen, zoo verre van de dagelykſche ondervindinge afwykende, dat men dezelve by den eerſten opſlag onmogelyk kan kennen, maar ook dat 'er in den Mensch, die kleine en door GODS hand zoo wonderbaar gewrochte weereld, dingen geboren worden, welke naauwlyks door het menſchelyk vernuft, hoe ſchrander ook, te begrypen zyn.

Den 22. van Hooymaand in het een en zeventigſte jaar dezer loopende Eeuwe, werde ik geroepen by eene Engelſche Juffrouw, welke, van haar eerſte Kind zwanger, nu reeds in den arbeid was. Deze vrouw, 25 jaren oud zynde, was, volgens haar verhaal, in haare jongheid ziekelyk en ongezond geweest,

doch ſedert dat zy haare maandelykſche zuiveringen gekregen hadt, was zy beter geworden: het eenigſte ongemak, 't welk zy ſedert haar trouwen hadt ondergaan, was, dat zy ten tyde van haare maandſtonden doorgaans met vry ſterke kolykpynen gekweld wierdt, welke pynen zich ook geduurende haare zwangerheid van tyd tot tyd weder geopenbaard hadden, waar tegen zy echter geen Geneesmiddelen hadt gebruikt.

Deze vrouwe onderſlaande, bevond ik dat de arbeid reeds verre gevorderd, en dat het hoofd des kinds recht ter verloſſinge gekeerd was. De welgeſteldheid van het bekken, de verdapperinge der wêen, de opening van den lyfmoedersmond, het groeijen van 't water en het neerzakken van het kind, deden my eene natuurlyke en gemaklyke verloſſinge voorſpellen. In de daad, na verloop van een half uur brak het water, of om beter te zeggen, de vliezen. Kort na het afloopen van 't water, werden de wêen heviger, waardoor het hoofd des kinds tot in de holligheid van het heilig- en ſtaartbeen nederzakte; vervolgens werdt het kindshoofd tot buiten de vrouwlykheid geperst, waarop eindelyk

lyk

lyk de uitkomst van het lichaam zeer gemaklyk volgde. Het was een levende, voldragene en welgeſchapene dochter, welke ik aan de baker overgaf, na alvorens de navelſtreng gebonden en afgeſneden te hebben.

Tot dus verre was deze verlosſing zeer voorſpoedig geweest, wyl de arbeid niet langer dan drie uuren geduurd hadt, en alles zeer natuurlyk was toegegaan. Maar naauwlyks had ik het kind overgegeven, of deze vrouw begon over zeer ſcherpe en buitengewoone buikpynen te klagen. Myne hand op den buik der lyderesſe gebracht hebbende om den toeſtand der lyfmoeder te onderzoeken, bevond ik, dat dezelve niet meer was in den ſtaat van werkeloosheid, waarin dezelve oogenbliklyk na de verlosſinge vervalt, uit hoofde van de groote ruimte, welke ſchielyk in dezelver holligheid gemaakt wordt, en waar door de nageboorte in die holligheid voor eenige oogenblikken wordt opgehouden; maar ik bevond dat de wanden der lyfmoeder reeds tot hun algemeen middenpunt genaderd waren, en de moederkoek van alle kanten drukten. Op het gevoel van een harde bepaalde verhevenheid, die

een eironde gedaante hadt en waarvan het voornaamſte gedeelte naar boven was gekeerd, twyfelde ik geenzins of de lyfmoeder was werkelyk bezig om de nageboorte los te maken en uitteperssſen; te meer wyl 'er eene vry ſterke bloedſtorting op volgde, en de Lyderes niet ophieldt van over hevige buikpynen te klagen. Deze twee laatſte omſtandigheden deden my terſtond beſluiten, om oogenbliklyk tot de afhalinge der nageboorte over te gaan.

Naauwlyks begon ik, op de gewoone wyze, en met de vereischte voorzorg, aan de navelſtreng te drukken en te trekken, of de Lyderes begon ysſelyk te ſchreeuwen en de bloedſtorting te vermeerderen: waarop ik toen raadzaam vond, met de afhalinge van de moederkoek wat te vertoeven; doch de pyn en de bloedſtorting verminderden niets; te vergeefs liet ik de Lyderesſe eenige oogenblikken ſtil liggen, zonder iets te ondernemen, om te zien, of ik ook de uitdryving der nageboorte veilig aan de werking der nature zoude hebben mogen overlaten: de hevige pyn en de ſterke vloeijing vermeerderden dermate, dat het vertoeven ten hoogſten gevaarlyk zoude geworden zyn. Ik

Ik nam dierhalven het besluit, om de hand in de lyfmoeder te brengen: maar naauwlyks was ik met myne vingeren tot aan den grond der schede gevorderd, of ik ontdekte, dat 'er een gedeelte van de moederkoek reeds in den lyfmoedersmond was gezakt en dat het aldaar wierdt bekneld. Verder onderzoekende, werde ik gewaar, dat het gedeelte der in den lyfmoedersmond beknelde moederkoek zeer scherp en niet kwalyk naar een Haayenvel gelykende was. Ik oordeelde, dat de hevige pynen en de sterke bloedvloeijing door die scherpe puntjes of uitsteeksels veroorzaakt wierden, en ik begreep, dat het ten hoogsten noodzaaklyk was de nageboorte hoe eer hoé beter aftehalen, om alle verdere toevallen voortekomen. Ten dien einde bracht ik myne hand in de lyfmoeder, 't geen echter niet zonder moeite geschiedde, zoo uit hoofde van de krampachtige samentrekking van den lyfmoedersmond, als van de scherpe puntjes, waar mede de moederkoek bezet was. Ik bevond, dat de moederkoek voor het grootste gedeelte noch aan de lyfmoeder vereenigd was, en naar mate ik dezelve voorzichtig met myne vingers losmaakte, ontdekte ik,

zoowel aan den kant of in de zelfſtandigheid der lyfmoeder, als aan de zyde der moederkoek, een groote meenigte ſcherpe puntjes, die my in deze bewerking zeer hinderlyk waren; ik bracht echter dit werk gelukkig ten einde, en ik had het genoegen de nageboorte genoegzaam ongeſchonden aftehalen, en te zien dat de zwaare pynen en de ſterke bloedſtorting terſtond verminderden.

Na dat moeder en kind behoorlyk verzorgd waren, ging ik over tot het beſchouwen van de nageboorte. Aan de navelſtreng noch aan de vliezen was iet byzonders te zien; de moederkoek was ook van een gewoone gedaante, grootte en dikte, maar de bolle zyde derzelve, namelyk de oppervlakte die met de lyfmoeder vereenigd was geweest, was allerbyzonderst: want in de plaats van een ontelbaar getal kleine tepeltjes of liever afgebrokene vaatjes, die uit de moederkoek in de lyfmoeder en uit de lyfmoeder in de moederkoek gaan, zag men genoegzaam op alle de onderſcheidene ſtukken of kwabben, eene meenigte zeer ſcherpe verſteende puntjes, zeer wel naar groote zandkorrelen gelykende, en die vry diep in de zelfſtandigheid van de

de moederkoek ingeplant waren. Wanneer ik met den vinger daar over ſtreek, voelde ik eene ſcherpte zeer na overeenkomende met die, welke men gevoelt wanneer men over de ruige zyde van een Haayenvel ſtrykt. Eenigen van deze ſcherpe puntjes uit de zelfſtandigheid der moederkoek genomen, en van naby beſchouwd hebbende, zag ik duidelyk, dat het verſteende lichaamtjes waren; echter ſchenen ſommigen der kleinſten van een beenachtige zelſtandigheid te zyn.

Zeer gaarne had ik deze zeldzaame moederkoek willen bewaren, doch dit heeft, uit hoofde van een oud en ingeworteld vooroordeel, niet mogen geſchieden; ter naauwernood heeft men my vergund dezelve aan eenige lieden van de kunst (waar onder de Heer Doctor Muller, Medelid van dit Genootſchap) te mogen laten zien, eer ze verbrand werdt.

De Lyderes heeft, na de afhalinge der nageboorte, geene byzondere toevallen gehad; zy is binnen den gewoonen tyd herſteld, is thans noch in 't leven, en, behalven haare gewoone kolykpynen, ten tyde haarer maandſtonden, is zy zeer gezond.

BE-

BERICHT

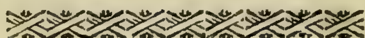
VAN EENE

BELETTE

DOORZWELGING,

DOOR

F. T. REITZ.

Dewyl de belette doorzwelging eene aanmerkelyke ziekte is, wier oorzaak na den dood meer dan in het leven recht doorgrond wordt, en vermits dikwerf door het openen der lyken, de Geneeskunde geen gering licht wordt bygezet, ware het wenfchelyk, dat de gelegenheid daartoe meer vryftond, en het vooroordeel minder in zwang was. Met veel moeite heb ik de vryheid verkregen, om van het volgend geval, door de ontleding, eene befchryving te kunnen mededeelen; dewelke mogelyk niet geheel onnut zal zyn.

Den

Den 2 Juni 1770. werd ik geroepen by I. T. oud omtrent 50. jaren, die wegens zyn beroep van jongs af een zittend leven had gehad. Hy verzocht myne hulp wegens zyn ongemak, het geen hy zeide byzonder hier in te bestaan, dat hy alles veilig kon eten en drinken, maar niet by zich houden, ik vond hem behalven dit ongemak, waarvan de benaming bekend, doch de oorzaak voor het oog verborgen was, bol van aanzien en geheel *leucophlegmatisch*. Hy was reeds meer dan een jaar ziek geweest, en had voornamelyk geklaagd over buik en *colyk* pynen, en eene belemmering in het behouden van zyn voedsel; welk laatste, langzaamerhand, nu zoo was toegenomen, dat hy pas een vierde deel van de genotene spys of drank behieldt. Door het gebruik van openende, uitlozende en teffens versterkende middelen, werdt hy in weinig weken van lichaams-gesteltenisse gezonder, zoo dat hy uitging en zyne zaken konde waarnemen; ook scheen het ongemak wat verbeterd; doch dit was zich zelve zeer ongelyk; dan was hy twee, drie, ja eens zes dagen daar door niet belemmerd; dan verliepen 'er weer 14

da-

dagen en meer eer hy weder veilig kon eten of drinken; dan eens zakten de vaste ſpyzen tot in de maag, zonder weder op te wellen, doch al het vocht kwam met een menigte ſlym verzeld, onmiddelyk na het gebruik van een mondvol of twee weder te rug; dan weer gingen de vochten nederwaards, en de vaste ſpyzen kwamen terug, en wel altyd tot zynen dood toe zonder braking of hoest, maar alleen by wyze van opwelling of herkauwing.

De lyder begon langzaamerhand meer en meer te verzwakken, werdt weder waterzuchtig, en zyne doorzwelging werdt zoo moeilyk, dat hy zelfs nauwlyks geneesmiddelen konde gebruiken, in wat gedaante dezelve ook wierden toegediend.

Deze byzonderheden kwamen 'er by: byna drie weken voor des lyders dood, ſcheen het ongemak te verminderen, want hy kon by wylen alles wat hy wilde eten en drinken en ook behouden, doch na drie of vier uuren, kwam het weder onverteerd, en met ſlym verzeld terug, zonder eenige blyk, dat 'er iets van was in de maag gekomen. Ruim acht dagen voor zynen dood begon hy

zoo

zoo gemakkelyk alles te genieten, dat hy uit ſnakking naar voedſel, ſomwylen byna twee pinten voedzaam vocht, ja ook vaste ſpyzen gebruikte, zonder dat 'er iets van te rug kwam; doch dit deed my met grond zynen aanſtaanden dood voorſpellen, die den 4. *November* voorviel.

Waren myne pogingen van nut geweest, ik zoude gaarne myne behandeling en aangewendde geneesmiddelen, benevens myne bedenkingen over het geval voor het overlyden, hier ter neder ſtellen, niet beter wetende of ik hebbe al wat de kunst vermag, in het werk geſteld, doch vruchteloos, dewyl de opening van het lyk volkomen aantoont dat het geval ongeneeslyk was.

In het lyk dan, de borst geopend hebbende, ſcheen alles wel geſteld; alleen de rechter long was wat aangegroeid. De longen met het hart uitgenomen zynde, was uitwendig aan den ſlokdarm, van de keel tot aan het middenrif niets te zien, alleenlyk zagen wy weinige niet ongewone zeer kleine verharde zwarte kliertjes; doch verder tot daar toe de gantſche buis in een vry natuurlyken ſtaat (ſchoon ik ver-

wacht

wacht had een zoogenaamde *Hernia Oesophagi* te zullen vinden): in de *Pharynx* was niets aanmerkelyks, en uitwendig de *Glandulae Thyroidaeae* gaaf en gezond; doch beneden het *Diaphragma* was de *Oesophagus* in zyn inhoud veel vernaauwd, in zyn omtrek zeer uitgezet, en in zelfstandigheid *calleus*, de maag was zeer klein en als in twee verdeeld, en met het *Pancreas* geheel *scirrheus*; de lever begon ook daar dezelve die deelen aanraakte, *scirrheus* te worden: voorts vond ik eene verzameling van water tusschen het *Peritonaeum* en de buikspieren; doch de tyd en gelegenheid geene verdere naspeuring in het lyk toelatende, moest ik my hiermede vergenoegen, ook uit het onderzochte genoegzaam durvende besluiten, dat, gelyk het my te voren had toegeschenen, dit geval ongeneeslyk was; offchoon ik wel wil bekennen, zodanigen toestand niet voorzien te hebben, dewyl geene der gewoone teekenen in het geval tegenwoordig waren, die my daar toe zekerheid, veel min eenige aanleiding konden geven, hoe zeer ik ook alle my mogelyke aandacht hebbe aangewend.

BY-

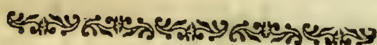
BYDRAGEN

TOT DE

HEILIGE AARDRYKSKUNDE,

DOOR

JUSTUS TJEENK.

In *het tweede deel der verhandelingen*, door *het Zeeuwsch Genootschap* uitgegeven, begon ik aantewyzen, in welken verstande het woord *Erets* (*aarde*), over de H. Landbeschryving, een licht konde verspreiden. In 't tegenwoordige, misschien ook in eenigen der volgende deelen, zal ik, op den reeds gelegden grondslag, het gebouw hooger ophaalen, en voordgaan om het zelve, door het ophelderen van noch eenige duistere plaatsen, te voltooijen.

Als ik met nadenken en bedaardheid *den XLII. Psalm* doorleze, schynt het my toe, dat *Erets*, *het land der Jordaa-*

ne, in 't *zevende vers*, niet afwyke van dien aardrykskundigen zin, welken wy daaraan gegeven hebben, maar dat het ons beſchryve *eene drooge en dorstige vlakte*, waarin de *herten* (vooral geduurende de *zomerhitte*) geen genoegzaam gras en water ter verfrisſchinge vonden, en te vergeefsch boven de *uitgedroogde beeken* en *waterbakken* van dorst ſtonden te *ſchreeuwen*. Eene *vlakte*, waarin *de Hermon* zich hemelhoog verhief, van het *lagere gebergte* als afgezonderd ſtond, en over dat ganſche veld het gebied voerde. Waarin ook *het kleine gebergte*, dat onder den *Hermon* ligt, en zich noordoost- en zuidwaards uitſtrekt, voor een gedeelte die landſtreek uitmaakte, welke naderhand, onder den naam van *Trachonitis*, in de aardryksbeſchryving is bekend geworden; en ten allen tyde, zoo door haare ruwe, drooge en klippige grondgeſteltenis, als door haare ysſelyke holen, waarin een meenigte van ſtruikroovers zich ophielden, is berucht geweest. Dus was het droevig gewest beſchapen, als uit de landbeſchryving aanſtonds blyken zal, waarin *de lieflyke in Iſraëls Pſalmen, die hoog was opgericht*, maar om zyne zonden dien-

de

de getuchtigd te worden, voor eenen korten tyd zich als balling heeft moeten ophouden.

Door dien *bultigen* en *scherpen oord*, als mede door die *heete* en *waterlooze vlakte*, heeft *David*, met zyne, hem bygeblevene en getrouwe, manschap, omgezworven, veele gevaaren van rooveren en roofzuchtige volken uitgestaan, zwaaren dorst geleden, en zich veeltyds, ter schuilinge en opspooringe van water, in de spelonken der aarde moeten begeven. In dit *scherp*, *droog*, en *woest*, *gewest* trof hy, zoo in de dorstige *herten* als andere schepselen, die de noodige laavenis ontbeerden, zinnebeelden aan, om daarby te gelyken zynen vry grooteren dorst (a) *naar God*, *de fontein des levens*, en deszelven schaduwachtige tegenwoordigheid te *Jerusalem*; waarvan hy door den verwekten opstand van zynen listigen en vleijenden zoone *Absalom*, was verstoken, en nu uitgedreven *naar de noorder grenzen van Kanaan*, om tegen listen en lagen zich

(a) Sitis, *pro* flagranti desiderio, *passim apud profanos auctores. Vid.* J. ALBERTI *Obs. Philol. ad Matth.* V. 6.

te verbergen, en middelen uit te vinden van zich weder op den, hem ontweldigden, troon te zetten. Hoe zeer hem ook zyne wapenrusting, door het heftig ſteken der zonne, ondraagelyk wierde, zynen dorst meer ontvlamde, (b) en de vleugels zyner ziele deed nederhangen. Hoe zeer de zonnepylen, en het ſtof eener drooge (c) en ſtuivende aarde zyn lichaam uitdroogden, zyne vochten opſlorpten, en zyne ſappen in zomerdroogten veranderden. Hoe zeer een geſtadig omzwerven, door ongemakkelyke en kommerlyke wegen, hem vermoeide en aêmechtig maakte; de dorst zyner ziele, de uitgangen van zyn harte, de begeerten en verlangens van den inwendigen menſche trokken, des niet tegenſtaande, vry ſterker *naar God, naar den levenden God, die in de ſtad des grooten Konings zyn vuur*

en

(b) *Hiſtoire de* NADER CHAH. *par Mr.* JONES. *Seconde partie. p.* 83. *Le Sept du mois Rabiusſani, ces troupes, à qui la Providence ſervoient de pilote, pasſérent enfin cette riviére dans leurs batteaux; car la chaleur étoit devenüe ſi accablante qu'à peine ils pouvoient ſ'aider eûx mêmes; l'oiſeau de leurs âmes n'avoit plus le pouvoir de voler, & leur casques ſur leur têtes étoient comme des fournaiſes ardentes.*

(c) WILLERMI, *Tyrenſis Archiep., Hiſt. Lib. VIII, c.* 7. *p.* 751. *Lib. XVII, c.* 4. *p.* 912. *c.* 17. *p.* 921.

en baardſtede had, *en*, *tusſchen en boven de vlerken der Cherubynen*, *in een wonderwolk en duisternis woonde.* Hy bragt zich te binnen, hoe *Iſraëls Herder* zyne kudde met zyne wolk hadde beſproeid, gedrenkt, en by dag overſchaduwd, maar ook daarmede, in den nacht, hadde verlicht en verwarmd. Hoe meenigwerf God het licht van zyn aangezigt uit die wolk hadde verheven, en zyn bondvolk met licht, heil, gezondheid, en levenskracht, daaruit hadde aangeblazen. Hoe dikwyls hy zelf aan dat *veelborstig* en *zielverheugend aangezigt* (d) *hadde mogen zuigen*, by wien

 ver-

(d) Pſ. XLII. 5. אדדם *conf. cl.* VENEMA. Het moet hem, die in de Oosterſche Dichtkunde onbedreven is, vreemd en onverſtaanbaar voorkomen, wanneer hy *Gods aangezigt veelborſtig* ziet afgeſchilderd. Dan zulk eene afſchildering is veel eigenaartiger, en meerder gelykende, om *allerlei blydſchap*, *geneezing*, *heil*, *verkwikking*, *volle verzadiging*, *en geneugte*, enz. uittebeelden; dan de gedrochtelyke vertooning van *Diana*, welker lichaam, om *den groei* en de *vrugtbaarheid* door een beeld zigtbaar te maken, de verbeeldingkracht der Heidenen rondom met *borsten* bezet had. Want de *wolken*, die den *regen* voordbrengen, onder eene meenigte van gelykenisſen, zoo in haare uiterlyke gedaante, als in haare heilzaame uitwerking, voorgedraagen, worden, onder anderen, ook van de A-

verzadiging van vreugde is, en de vriendelyke ſtraalen, op hem afgeſchoten, ingezogen hadde, waarin het leven van zynen geest was: *zoo dat hy daaraan niet*

Arabieren (*) wel *borsten*, en het regenwater *melk* genaamd: als die de ganſche *aarde*, met al wat uit haar ontſtaan is, door eenen gematigden en goedertierenen regen als door zoo veele duizenden van *tepeken* zoogen, en door eene onbeſchryvelyke milddaadigheid onderhouden, en by het leven bewaaren. Zy zyn, met alle recht, *de borsten van Gods* (**) of *Elohims aangezigt*; niet alleen, omdat hy de *Vader van den regen* is, die de *wolken* byéén trekt, en daarover het eenige en volle beſtier heeft; maar voornaamelyk, omdat die *borsten*, door *den glans en de ſtraalen van Zyn aangezigt*, dat is, door de *heerlykheid*, en *het vreeslyke en geduchte licht*, der *donderwolken*, ſchielyk *opzwellen*, Pſ. XVIII. 13. Job XXXVII. 11, 15. en haaren overvloed, op de verwonderlykſte en verheugendſte wyze, naar beneden uitgieten; *het gelaat des aardryks vernieuwen*; *de treurigheid verdryven*; *en de dorre*, *vermagerde*, *en uitgedroogde zielen tot* (***) *gewaterde hoven maken*; Jer. XXXI. 12. *b*. Weshalve *de nieuwgeboren kinderkens de redelyke en onvervalschte melk van hunne moederen* niet *ſterker* kunnen *begeeren*, dan de Oosterlingen *naar den regen wachten*. *Zy ſperren hunnen mond op naar den ſpaden regen*, Job XXIX. 23.

(*) A. SCHULTENS *Orig. Hebr. Lib. I. c.* V. §. XVI. p. 63. J. G. GRÆVII *Lect. Heſiod. p.* 109. *vs.* 395.

(**) *Gods* naam, *Eloah* of *Elohim*, heeft, met betrekking tot de *donderwolken*, een byzonderen *nadruk*, welken wy hier, konde ons beſtek het gehengen, in 't breede zouden aanwyzen; en daarby, over *de borsten van Gods aangezigt*, overvloediger ſpreeken: waarvan wy nu maar zoo veel, als ter opheldering noodig was, hebben aangevoerd; en zullen het overige, voor eenen gepasteren tyd, beſpaaren.

(***) CASAUBONI *Animadverſ. in* ATHENÆUM, *Lib. XIII. Cap. VIII. p.* 882.

niet konde gedenken, *zonder zyne ziel over zich uitteſtorten*, ℣. 5, en verlangde, uit al zyn kracht, om weder te mogen *liggen aan die borsten der vertroostinge*, waarvan hy nu was afgerukt, en welker gemis hem onlydelyk was. Dat, hoe ſcherp een zwaerd de lichaamelyke dorst ook zyn moge, zy nochtans, in zyne tegenwoordige afzondering, hem maar ſlechts eene aanleiding gaf, om zyne zielbegeerte naar Gods aanſchyn daardoor te ſterker uittedrukken, en wel zoo, dat zy niet op eenige andere wyze konde geleſcht worden, dan *door een ingaan in*, of *eene verſchyning voor*, *dat aangezigt*, *by wien de bron des levens is*, *en in wiens licht het waarachtig levenslicht gezien* en genooten wordt. Dienzelfden uitmuntenden en Godlievenden geest had hy ook doen zien in zyne vlugt voor Saul, toen hy in *de woeſtyn van Juda* was. *O God! gy zyt myn God*, *ik zoeke u in den dageraad*, *myn ziel dorst naar u*, *myn vleesch verlangt naar u: in een land*, *dor*, *en mat*, *zonder water*, enz. Pſ. LXIII. 1. 2.

Hoewel het niet letterlyk ſtaat uitgedrukt, dat *David* lichaamelyken dorst geleden, of zich in 't *land der Jordaane*

 ver-

verſtoken hebbe; (dan alles konde in den korten omtrek des Pſalms niet begrepen worden) nochtans blykt dit uit alle de omſtandigheeden vry duidelyk, en het zal hem, die het aardrykskundige van dezen Pſalm overwogen heeft, vry aanneemelyk voorkomen. Want, vonden *de herten*, die beter de bronnen en beeken weten opteſpeuren dan de menſchen, geen water; veel meer zal dan *Iſraëls* Koning in verlegenheid geweest zyn, om deze zoo noodwendige verkwikking te erlangen, en daardoor zynen dorst, welke een trek naar vocht en koude is (e), te ſtillen en te verkoelen.

Hy konde zich ook niet altyd veilig nederlaten aan die oorden, waar fonteinen of bornputten waren; omdat in heette landen daaromtrent ſteden en vlekken enz. zyn aangelegd, of daarby zich doorgaans menſchen en omtrekkende herders ophouden. Ook kende hy te wel den aart der *Oosterlingen*, die zeer genegen zyn om *de opgaande zon* aantebidden, dan dat hy zich zonder omzigtigheid aan hen

(e) ARISTOT. *De Anima Lib. II. Cap. III. D* Πεῖνα δὲ καὶ δίψα ἐπιθυμία· Καὶ ἡ μὲν πεῖνα θερμοῦ καὶ ξηροῦ, ἡ δὲ δίψα, ὑγροῦ καὶ ψυχροῦ·

hen zoude openbaaren, of veel ſtaats op hunne vleijende woorden maken. Dan zoo zoet zyn zy op geld en geſchenken, dat zy, in het tegenwoordig tydsgewricht, ligtelyk zouden kunnen beſluiten om den verſtotenen Koning met zyne manſchap, het zy door list, het zy door geweld, aan den werkelyken troonbezitter overteleveren, om zich, door zulk eene ſnoode verradery, by den zoon, die zynen vader als vogelvry verklaard had, te veraangenaamen, en daarvoor eene groote ſomme, ter belooninge van hunne trouwloosheid (f), te ontvangen. Hierop ziet, zoo ik het wel hebbe, *de lieflyke in Iſraëls gezangen*, in den CXX. Pſalm: *O* HEER*! red myne ziel van de valſche lippen: van de bedrieglyke tonge!* . . *o! wee my, dat ik een vreemdeling ben in Meſech: dat ik in Kedars tente woone!* enz. (g).

Schoon het niets ter ſtaavinge van onze onderſtellinge bybrengt, of *David*, dan wel een ander, voor maker van dezen *Pſalm* gehouden worde; komt het ons echter met veele uitleggeren

 aan-

(f) I. MACCH. XI. 17.
(g) Dit zal ik, by gelegenheid, bewyzen.

aanneemelykst voor, dat *David*, wiens levensgeſchiedenis zoo veele getuigenisſen van zyne heftige verlangens naar de *Ark*, en het teeken van Gods tegenwoordigheid, uitlevert, *dit dichtſtuk* in zyne vlugt voor *Abſalom*, *in 't land der Jordaane*, hebbe opgeſteld; een land, ten meesten deele, gelyk ook een groote (h) ſtreek van *Syriën*, geduurende den zomer, *dor en mat zonder water*: hoewel anderen net het tegendeel ſtellen, en dit land als wellustig water- en poelryk beſchouwen, het geen wy ook, in zoo verre, kunnen aanneemen, als zy den regentyd in 't oog hebben, of by de oorſprongen *der Jordaane*, onder den *Hermon*, daaromſtreeks, en by de beroemde kom van *Phiala* blyven, maar niet, zoo zy zich van die rivier, wat verre ten noorden, oosten, of zuiden, verwyderen. De Geſchiedenis van den optogt der *Christenen* tegen de *Saraceenen*, of de zoogenaamde *kruisvaart*, zal dit alles buiten bedenking ſtellen. Zy beſchryft (i) *Trachonitis*, waaraan zy ee-

(h) *Geſta Francorum*, *&* *aliorum*, *Hieroſol. p.* 22.

(i) WILLERMI, *Tyrenſis Archiep.*, *Hiſt. Hieroſ. Lib. XVI. c.* 9, 10, 11. *Lib. XXII. c.* 20. JAC. DE VITRIACO

eene vry groote uitgeſtrektheid geeft; als een *heet*, *ſchraal*, en *ſteenachtig*, *land*, dat aan *water*, *bronnen*, en *vlietende beeken*, gebrek had: zoo dat deszelfs bewoners, die in ongenaakbaare en ſchrikkelyke holen zich ophielden, genoodzaakt waren door *onderaardſche gooten* het regenwater, dat in den winter viel, naar *natuurlyke of door konst gemaakte waterbakken* afteleiden, om daaruit zich zelfs en hun vee te drenken. Dat de beeken, die in den winter alleen water hadden, des zomers haare verſchroeide killen vertoonden. Dat de *regenbakken* of *waterhouders*, omdat zy niet gedekt waren, door het ſtof laf en walgelyk wierden, door invallende ſpringhaanen aan het ſtinken raakten, of door andere gedierten en toevallen, zoo zy al niet door de zon werden opgelikt, verderflyk en ondrinkbaar wierden. Een land, waar de krygsknechten de hitte en droogte met derzelver uitwerking meerder, dan den vyand, te vreezen hadden. Door *het land der Jordaa-*

ACO *Hiſt. Hieroſ. Lib. I. c.* 47. MAR, SANUTI TORS. *Secret. Fidel. Cruc. Lib. III. c.* 4. *p.* 250. COTOVICI *Itiner. Hieroſolymit. & Syriac. p.* 362, 363. DIONIS *Hiſt. Rom. Lib. LXXV. c.* 2. *p.* 1257.

daane, *den Hermon*, *en het kleine gebergte*, verstaa ik dan niet al het land, dat zich, aan en om *de Jordaan*, van *Hermon* tot aan *de doode zee*, uitstrekt, of dat tusschen dezen berg en den *Arnon* besloten is. Zulk een begrip zoude al te wydluftig zyn. Maar door het *land der Jordaane* bedoel ik alleen den *noordoosthoek van Israëls bezitting*, het *land Israëls der Jordaane*, Ezech. XLVII. 18; dus genaamd, omdat daarin de *Jordaan* ontspringt, en van alle zyden veroorzaakt wordt. Een land, beperkt door de grenzen van *Naphthali*, *Damascus*, *Havran*, *Gilead*, en *de Galileeuwsche Zee*, hedendaags voor het grootste gedeelte (k) *Wadettein* en *Scikipf* geheeten. Een land, dat, over het geheel genomen, in zyne oppervlakte niet zeer waterryk is, en dat zyne verborgene afgronden, meest door onderaardsche togten en gangen, aan de *Jordaan* mededeelt, en haar uit het afgryslyk hol van *Panion* doet

(k) *Voyage de Syrie & du Mont-Liban. par* M. DE LA ROQUE, *Tom. I. p.* 185, 186, 247, 266. Aardrykskundige beschryving van A. FR. BUSCHING, 5. D. 1. St. bl. 441. "Het noordlyk deel des lands op de oost- „ zyde van de *Jordaan*, bevat de landschappen *Be-* „ *lad Scikipf*, (dat is, *steenig en ruw landschap*,) voor „ dezen *Trachonitis*, enz." en bl. 309. enz.

doet te voorſchyn komen. Een land, dat, even als *het vlakke veld*, het welk *de Jordaan* doorſnydt, zeer droog en dorstig is; (l) uitgenomen ter plaatſe, waar de bronnen ontſpringen, en waar de rivier haare oevers beſproeit. *Van dit einde des lands*, (niet (m) *van het einde der aarde*, zoo als het de Engelſche Overzetting heeft; dan zulks is te wydluftig en onbepaald) maar van het *noorder einde des Joodſchen lands*, althands in het tegenwoordig geval, *riep David tot zynen God.*

De klemtoon *Atnach*, die het *Erets*, of *het landſchap der Jordaane*, van *den Hermon* afſcheidt, leert ons *die vlakte*, in tegenſtellinge van dien *hemelhoogen berg*, onderſcheidenlyk te betrachten, en dezelve te beſchouwen als een *groot veld*, (n) waarin de *Hermon* los en alleen ſtaande, of wat van het klein gebergte afgeſcheurd, (dan dit ligt in de woord-gron-

(l) FL. JOSEPHI *de B. J. Lib. IV. c. VIII. §.* 2.

(m) *From the end of the earth will I cry unto thee*, Pſ. LXI. 2.

(n) *Voyage de Grece*, *par* SPON en WHELER, *tom.* 2. *p.* 40. FL. JOSEPHI *Ant. Lib. V. c. III. §.* 1. SOLINUS *in Polyhiſtore. cap.* 27. "*Atlas mons e media arenarum* ,, *conſurgens vaſtitate*, *&* *eductus in viciniam lunaris circuli*, *ultra nubila caput condit.*"

gronding opgesloten), des te hooger en staatelyker voorkomt, en in *die ruimte* zyne kruin, met eeuwige sneeuw getulband, veel prachtiger en trotscher boven de *lagere heuvels* uitsteekt, dan wanneer hy in een schakel van hooge en uitmuntende bergen voorkwam: want, het geen *Ararat* hooger doet schynen dan hy mogelyk is, moet, (zegt *Tournefort* (o),) toegeschreven worden aan de groote vlakte, waarin hy alleen staat.

Naardien geenen der latere reizigers *den Hermon*, noch *de vlakte*, waarin hy ligt, noch *de oorsprongen der Jordaane* van naby hebben onderzocht, en alleen op een zekeren afstand ons dien aangaande hebben onderricht; zullen wy tot vroegere schryvers, om van het *Erets der Jordaane* eenige kundschap te krygen, onze toevlugt moeten nemen. Dezen zullen ons leeren, dat wy in *het land der Jordaane* zoo veel bergen niet moeten stellen, als ons op de kaarten doorgaans verbeeld worden, en dat 'er groote *vlakten* zyn geweest, die, in haare verwyderinge van *de Jordaane*, noord-

(o) Reize naar de *Levant*. 2de Deel bl. 132.

noord-en-oostwaards, *droog* en *waterloos* geweest zyn.

Beiden, *Antiochus* en *Scopas* (p) hebben hunne legerbenden, in *de vlakten* by *Paneas* en *Hermon*, in ſlagorde geſchaard, en in een hoofdtreffen zich van *ruiterye* en *oliſanten* bediend; welke laatſten vooral, gelyk POLYBIUS en anderen, die over het krygswezen der ouden geſchreven hebben, uit éénen mond getuigen, niet anders, dan in vlakke en effene velden, tegen den vyand kunnen gebruikt worden. WILLERMUS, Eerstbisſchop van *Tyrus*, getuigt, dat, (q) ten oosten van *Paneas*, gelegen onder den *Hermon*, een bosch, en ten westen vlakke velden, waren. Het bosh verſchafte den *Arabieren* en *Turcomannen* eene heerlyke weide, en de ganſche ſtreek was zoo beſchapen, als de heidenen aan *Pan*, der herderen Godheid, toekennen.

Baal Gad (r), onder aan den berg *Her-*

(p) POLYB., *Ed.* ERNESTI, *Tom. III. p.* 61. *ſeq.* *ἐν τοῖς ἐπιπέδοις*, *cet.*

(q) *Hiſt. Lib. XV. c.* 9. *Lib. XVIII. c.* 11. *XXI.* 10. 17. "*Sylva quæ adjacet civitati ſimiliter* Paneas *appellatur*". *Coll.* JACOBI DE VITRIACO *Hiſt. Hieroſ. Lib. I. c.* 35.

(r) בַּעַל גָּד, *in* Targum, *explicatur per* מִישַׁר: EUSEB.

Hermon, naderhand, zoo ik my niet bedriege, *Paneas* en *Cæſarea Philippi* geheeten, als mede *Dan*, lagen in eene *vlakte*, *Libanons dal* genaamd, Joſ. XI. 17. XII. 7; welke *vlakte* dezelfde is met *het dal of land van Mitspa*, en, voor een groot gedeelte, met *het land der Jordaane*; en derhalve, wanneer wy het plaatſelyke beſchouwen, ſlechts verſcheidene naamen, die ons eene *groote vlakte*, in 't noorden *van Kanaän*, beſchryven. Naar den *Libanon*, die *Kanaän* aan het noorden bepaalde, droeg zy den naam van *Libanons dal*; naar de *Jordaan*, die in dat *Erets* of vlakkeland ontſtond, het *land der Jordaane*; naar den *Hermon*, die onder meer dan éénen naam bekend was, en in *deze vlakte* boven alles uitkeek, *Mitspa*: want aan geenen berg in die ganſche ſtreek paste de naam van *Mitspa* beter, dan aan den *Hermon*, die ysſelyke ſteilte, aan welke JOSEPHUS (s) eene onbepaalde hoogte geeft, en deswegens in 't meervouwd,

SEB. *'εν τῷ πεδίῳ τȣ̃ Λιβάνȣ·* *La ville de* Ceſareé Philippe *est baſtie au pied du Mont* Liban *dans une plaine tres-fertile*, *&c.* Le Pieux Pelerin *par le* P. B. SURIUS. *p.* 329, 331. *&c.*

(s) *De B. J. Lib. I. c. XXI. §. 3.* *"ενθα κοςυφὴ μὲν τὶς "οςȣς ἐις "απειςον ὕψος ἀνατέινεται·*

vouwd, van den dich ter *Hermonim* genaamd wordt. Het woord *Mitspa* (t) teekent ons een uitmuntende *bergſpits af*, die zeer verheven boven *Mitshar* of *het Kleine Gebergte* uitblonk en uitſtak, en die een ruim verſchiet over de daaronder liggende vlakte verſchafte; vanwaar men een vry en onbelemmerd gezigt had over het omliggend land, en, op een verren afſtand, de aannadering der vyanden konde beſpeuren, hunne gangen beſpieden, en de kans afkyken om hen met voordeel aantegrypen.

Dat de *Hermon* eene, by uitſtek, hooge bergſpits zyn moet, is te beſpeuren uit de ſneeuw, die zelfs in het heetſte van den zomer op zyne kruin blyft liggen. STOCHOVE vond, in de maand (u) *Augustus, den top van Libanon* ganſchelyk met ſneeuw bedekt, en het ys op dien berg zoo ſterk, dat hy het niet

(t) FL. JOSEPHI *Ant. Jud. Lib. VI. c. II.* §. 1. Κατοπλευόμενον τȣτο σημαίνει κατὰ τὴν Ἑβραίων γλῶτλαν. A. SCHULTENS *in Prov. p.* 146. *in Job. p.* 380. VENEMA *ad Jer. VI.* 17. " *Verbum* צפה *proprietatem habet in* " ſuperficie adparente, *& nitore ſuo oculos advertente,* " *adeoque proprie est*, ſplendere, *αὐγάζειν; unde inter* " *alia ad* ſpeculatorem *transfertur, qui e ſpecula captat,* " *& ex alto alicui imminet. cet.*

(u) *Voyage*, p. 322. 328.

konde breken; waaruit men (zegt hy) van deszelven hoogte kan oordeelen. Dan de hoogte der bergen kan vernomen worden uit het niet ſmelten van de ſneeuw en het ys in het heetſte jaargetyde; omdat de ſneeuw en het ys op alle plaatſen niet blyven volharden op eene evengelyke hoogte, maar op verſchillende hoogten, naar het onderſcheid der luchtſtreeken. Hoe meer men van de beide *asſen* naar den *evenaar* afdaalt, hoe hooger men klimmen moet om by de ſneeuw te komen; en, hoe meerder men zich van den *evenaar* naar de *poolen* verwydert, hoe eerder en gemakkelyker men by de ongeſmoltene ſneeuw kan geraaken. De hoogte, op welke de ſneeuw in 't midden des zomers niet ſmelt, kan, onder alle de verſcheidene luchtſtreeken, worden voorgeſteld door een lyn, van de *poolen* naar den *evenaar* voordgetrokken. Deze lyn zal, in 't midden der *verzengde luchtſtreeke*, opklimmen tot de hoogte van 2434 *toiſes*, boven de oppervlakte der Zee; by haaren ingang in *de gemaatigde luchtſtreeken*, zal zy maar 2100 *t.* verheven zyn. In *Vrankryk* en *Chili* heeft zy niet meer, dan 500 of 600 *toi-*

ſes

ſes (v). In de *Alpen* zyn, op die hoogte, geheele bergen van ys, ſneeuw, en ysvelden. Eindelyk zal die lyn, voorby de *poolkringen*, de aarde aanraaken.

In dit *Dal van Libanon*, in 't *Land van Mitspa* of *der Jordaane*, ryst die ongemeene bergſpits; en verheft haar praalend, ſneeuwryk, en glinſterend, hoofd; en ſtaat (gelyk de beteekenis van het woord *Hermon* medebrengt) in *die vlakte* alleen, van het andere gebergte afgeſcheurd; en wordt, van de tegenwoordige *Arabieren*, *Djebel Sheik*, *de Voornaamſte* of *Uitmuntendſte Berg*, geheeten. Zulk een ſtand maakte ook, dat de verkoeling, welke de *Hermon* door deze heete en brandende vlakte verſpreidde, meer doordringend zyn moest, dan wanneer hy in den rug van een gebergte voorkwam; omdat de koude van *ſteile alleenſtaande bergſpitſen* vinniger is, dan van plaatſen, die even hoog zyn, maar die gevonden worden in breede en langzaamer hand opgaande bergen.

De uitmuntende gelegenheid van dezen berg, afgeſneden van anderen, en

(v) *Hiſt. Nat. de L'Air & de Météores*, *par l'Abbé* RICHARD. *Tom. VII. p.* 80.

daarom des te trotſcher in een ruim veld praalende, moet aan een beſchouwer, op ſommige tyden van den dag, een (w) heerlyke vertooning hebben uitgeleverd; en heeft (myns bedunkens) uitgewerkt, dat hy tegen den *Tabor*, die omtrent twee of drie *ſtadien*, in 't groote veld van *Esdraëlon*, op zich zelven prykt, overgeſteld worde. Twee bergen, die in elkanderens gezigt lagen (x), en zich zoo verbaazend en verrukkend aan het oog van den H. Dichter opdeeden, dat hy uitriepe Pſ. LXXXIX. 13. *het noorden, en het zuiden, die hebt gy geſchapen! Tabor, en Hermon, juichen in uwen naame!* Twee wonderſchoone bergen, die noord- en zuidwaards lagen; en, uit dien hoofde, zeer geſchikt, om het *noorden* en het *zuiden*, dat

(w) Zoo is het gelegen met *de Piek van Teneriff.* "Wy werden zeer getroffen" (zegt de ſchryver van de reis rondom de wereld, door den Lieutenant JAMES COOK, bl. 173.) "door de vertoo-
„ ning, welke zy by den Zonnenöndergang maakte.
„ Toen de Zon reeds beneden den horizon was,
„ en het overige van het eiland ons van een hoog
„ zwart toeſcheen, kaatſte de berg de ſtraalen van
„ dit licht noch te rugge, ſchynende in vlam te
„ ſtaan, en vertoonende een kleur van vuur,
„ door de ſchilderkunſt niet natebootſen".

(x) R. POCOCKE, *a Deſcription of the East*, *Vol. II. p.* 65. 74. 75.

dat onmiddelyk voorging, met meer nadruks, en in eenen dichterlyken trant, uittebrengen: zynde het geen ongewoonte by *Grieken* en *Latynen*, de *winden* te benoemen naar de *bergen* of *landstreeken*, vanwaar zy komen waaijen. ABULFEDA (y) zegt ook, dat de berg *at Tschalgy*, *de Sneeuwberg* (z), (eene andere benoeming van den *Hermon*,) van het zuiden naar het noorden ſtrekt. Hy ſtelt den *zuiderëindpaal* dezes bergs in de nabuurſchap der ſtad *Szaphad*. In 't boek, *Resm al Ardzi*, wordt de aanvang van *at Tschalgy* berekend op de lengte van 59. 45., en de breedte 32. Hy loopt naar het noorden: en, voorby *Damaskus* gekomen, wordt hy, ten noorden dier ſtad, *Gjabl Sanir* geheeten; en zyne zyde, die over die ſtad hangt, *Kaſiun*.

Uit dit onderrecht is te beſpeuren, (hoewel zyne verdeelingen van den *Libanon*, en de verſcheidene benaamingen aan die gedeelten gegeven, met de ge-

(y) *Tab. Syr. Suppl. p.* 163.

(z) *Hooge en ſteile bergen*, om dat de *Sneeuw* het ganſche jaar door daaröp blyft liggen, worden *Sneeuwbergen* genaamd. HOMER. Il. ν. 754. ξ. 227. σ. 615. υ. 385. *Od.* τ. 388. cet. STRABONIS *Geograph. Lib. VIII. p. m.* 379.

tuigenisſen der ouden bezwaarlyk zyn overééntebrengen) dat de naam van *Senir* niet ten eenemaale verbleekt is; en teffens, dat die twee uitmuntende hoogten van het gebergte *Hermon* ten noorden en zuiden hebben gelegen: het geen een licht zal verſpreiden over *Hoogl.* IV. 8. Dat, ſchoon *Hermon* en *Senir* enz. wel eens met elkanderen worden verwisſeld, zy echter te gelyk voorkomende, de *Hermon*, als eene afgeſcheurde ſteilte van den *Libanon*, ten zuiden, in *Libanons Dal* wordt aangetroffen; maar dat de *Senir*, ten noorden, onmiddelyk wordt ingevlochten in *dien grooten ſchakel van hooge bergen*, die voorby *Damaskus* naar het noorden voordloopt, en die zoo veele uitmuntende kruinen heeft, welken, onderſcheids halve, byzondere naamen voeren, als, b. v., de *Amana*, enz.

R. POCOCKE, te *Damaskus* zynde, was belust het omliggend land te beſchouwen; en deed ook, onder anderen, eenen togt, ten zuiden dier ſtad, op den weg naar *Jeruſalem* (a).

Hy betuigt, dat de weg van die ſtad tot

(a) *A Deſcription of the East*, *Vol. II. p.* 128. 129.

tot aan de bergen, die ten oosten der *Jordaane* zyn, altyd door eene *vlakte* gaat. "*Calana*", zegt hy, " ligt tegen-
„ över de Vallei, welke tusſchen twee
„ reekſen of richels van heuvelen in ligt,
„ die naar het noorden loopen: zynde
„ de een *Seleiah* geheeten, en is het
„ dichtst by *Damaskus*, de andere be-
„ gint van *Dsjebel Sheik*, en wordt al-
„ hier *Rabuſieh* genaamd; daar is noch
„ een derde, die voorby *Baalbeck* loopt.
„ Wy gingen over een *woest oneffen*
„ *land zonder water*; en kwamen, bin-
„ nen omtrent vierde half uur, aan
„ het dorp *Betimie*, aan de zyde van
„ een berg of heuvel, over eene vallei,
„ in dewelke een vlietje is van denzelf-
„ den naam. Hier rusteden wy in ee-
„ ne zeer vermaakelyke plaats, onder
„ ſchaduwryke Walnootboomen; ik
„ zag 'er eenige ſtukken van pylers om-
„ trent de *Mosque*. Wy gingen voord,
„ en trokken over het vlietje *Moidebhe-*
„ *rane*; en kwamen, in een half uur,
„ te Kepherhoua. . . . De berg tegen
„ over deze plaats wordt *Dsjebel Sheik*
„ (de *Voornaamſte Berg*) geheeten; en
„ droeg oudtyds den naam van *Panius*,
„ en *Hermon*. Het is de hoogſte berg

 „ in

„ in dit land, en is altyd met ſneeuw
„ bedekt. De *Jordaan* ontſpringt aan
„ deszelven voet, zeven of acht uuren
„ van deze plaats; hoewel ik niet geloo-
„ ve, dat het zoo verre was". Als wy met dat berecht de kaart van dien reiziger vergelyken, bevinden wy, dat die twee reekſen van bergen of heuvelen, immers die zich van *Hermon* uitſtrekt, meer naar het oosten dan naar het noorden loopen. Dat de vlakten, tegen over welken *Calana*, *Betimie*, en *Kepherhoua*, liggen, zich tot aan *Paneas* en de *Jordaan* uitbreiden; en dat de twee kleine vlietjes van *Betimie* en *Moidebherane* maar eene geringe en onaanzienlyke lengte hebben, die van het zuidwesten naar het noordöosten gaan, en zich dan in het zand verliezen. Deze twee gemelde reekſen van heuvelen zullen, naar waarſchynlykheid, althands die by *Dsjebel Sheik* haaren aanvang neemt, mogen vallen onder den naam van *Mitshar*, *het Kleine Gebergte*; welke bergen of heuvels, by *Dsjebel Sheik* vergeleken, in 't ſtuk van hoogte, zeer afvallen.

Uit dit berecht van den Heere POCOCKE, gaande over de oostgrens van dit

Land der Jordaane, is optemaken, voorzooverre het geoorloofd is uit een ſtaaltje over de binnendeelen een beſluit te vormen, dat dit land, vooral in den zomer, gebrek aan water gehad hebbe.

R. POCOCKE (b) werd aan die oorden ontwaar, dat het vel van zyne ganſche zyde, die naar de zon gekeerd was, afpelde, zonder dat hy daarvan eenig verder ongemak kreeg. Dan de beſchapenheid *dier vlakten* tusſchen het laagere gebergte zal ons nader aanwyzen, dat *het Land der Jordaane*, geduurende den zomer, dor en droog moet geweest zyn. De velden gaan, van *Paneas*, naar *Damaskus*, opwaards; *Trachonitis* was ſteenachtig, ſcherp, en droog; en de hitte in de Valleijen wordt, door de wederkaatſing der bergen, lastig en ondraagelyk. De *Sultan Saladin* (c) liet, in 't beleg van *Sjakyf-Arnoun*, niet verre van *Paneas*, zyne tent op eenen berg ſpannen; om gezonder lucht en meer koelte te genieten, en om de ſmoorende hitte (d) van de laagte te ontwyken. Het

(b) *A Deſcription of the East*, *Vol. II. p.* 129.

(c) *Index Geogr. in Vitam* Saladini.

(d) CLAUDIAN. *in Ruf. II.* 41. HORAT. *Epod. Lib. Epod. III.* 15.

verblyf der *Hivviten*, die als de ſlangen in onderäardſche holen en kuilen woonden, wordt, dieswegens, opgegeven als onder en op den *Hermon*, en in den *Libanon*, Joſ. XI. 3. Recht. III. 3. Want de oppervlakten der bergen zyn koel; de ſpelonken zyn verkwikkelyk; en *de ſchaduw eens zwaaren rotsſteens, in een dorſtig land*, dekt tegen het ſteken der zonne; Jeſ. XXXII. 2:

Mitshar of *het Kleine Gebergte* is te laag, en kan geen ſneeuw op zich bewaaren, om de beeken en fonteinen in de valleijen, geduurende het heete jaargetyde, te voeden en aan den gang te houden. *Het was een gering, veracht, en klein, gebergte*; gelyk ons dit uit het woord מִצְעָר blykt (e), wiens wortel, éven als het *Griekſche* ψιλὸς (f), ons aanduidt een *klein gebergte*, dat *kaal*, *ontbloot*, en *in zyne voordbrengſelen ſchaars*, is; hoedanig een klein en kaal gebergte by *Cuma*, in *Campanien*, (g) gevonden wordt. Daar-

(e) A. SCHULTENS, *Comment. in Job. p.* 218.

(f) HESYCHIUS *ad hanc vocem.* HERODOT. *Ed.* WESS. *et ib.* JAC. GRONOVII *Not. et Obſ. p.* 67. DIONIS *Hiſt. Rom. Lib. XXXVI.* 30. *LVI.* 21. HOMER. *Il. I.* 576. *Od. v.* 437.

(g) DIONIS *Hiſt. Rom. Lib. XLVIII.* 50. ὄρεσί τε γὰρ σμικροῖς καὶ ψιλοῖς, πλὴν βραχέων, περιείληπται, *cet.*

Daarop ziet ook de naam van *Sion*, aan dit gebergte gegeven, die, in 't wezen der zaake, met צער instemt; en aantoont, dat deze laage heuvels altezeer voor de kracht der zonne waaren blootgesteld, om eenig aanmerkelyk geboomte of groenende plant, in den zomertyd, te kunnen voordbrengen. Deze brandende en verzengende hitte in het *Land der Jordaane*, en, in een minderen trap, *op het Kleine Gebergte*, is ook optemaken uit de verkoelinge en verfrisschinge, welken dit land, en *die laage heuvels*, uit de ontbondene sneeuw van *Hermons top* genieten. Dan een meenigte van sneeuwdeelen worden des daags door de zon los en vlugtig gemaakt, die des nachts, en in den vroegen morgen, by wyze van een koelen dauw, zigtbaarlyk, (zoo dat'er de Dichter zyne gelykenis van konde ontleenen,) nederdaalen op *deszelven baard*, op *Mitshar* (h) of *Sion*, *het Kleine Gebergte*, *tot op*

(h) LIGHTFOOT, (*Chorogr.* JOH. *praemissa*, *p. m.* 583.) en die hem in dit stuk volgen, oordeelen, dat *Mitshar*, *het Kleine Gebergte*, lag by, en benoemd was naar, de kleine Stad *Tsoar*, werwaards *Lot* zich begaf, uit vreeze, dat hem de tyd zoude ontschieten, om naar het *gebergte* te vlugten. „ Is dan „ niet,

op den zoom van deszelven kleederen, den voet en wortel van dit gebergte, en tot in de dorre en dorſtige vlakte van *Mitspa.* Een allergewenschte dauw, die, van dit beſneeuwd en glanzig hoofd, in de heugelykſte uitwerkingen, nedervallende, de brandende valleijen verkoelde, en den aêmechtigen mensch weder deed bekomen en moed ſcheppen. Zulk eene levenwekkende koelte verſpreidt de ſneeuw van den *Libanon* wyd en zyd over heete en dorſtige oorden (i), en zyne verrukkende en betooverende watervallen *gebieden een' zegen en een leven*, en voeren met zich eene frischheid, die den reiziger doet vergeten dat hy in een heet land is. Konde 'er nu in

„ niet", vraagt die geleerde ſchryver, „ de berg „ *Mitshar* zoo veel, alsöf 'er ſtonde, *de berg van* „ *de kleine Stad Mitshar?*" Edoch! byaldien dit moeste doorgaan, dan hadde *het Kleine Gebergte* gevoegelyker den naam van *Har Tſoar*, *Tſoars Gebergte*, dan *Har Mitshar*, *de Berg Mitshar*, of *het Kleine Gebergte*, gevoerd. De ſtad *Tſoar* was wel *klein*, en *gering*; maar niet *het Gebergte*, dat daarby of omtrent lag. Ik zie hier niet de minſte reden, om op uiterſten te loopen, en om *Davids* vlugt van de *noorder-* tot de *zuidergrenzen* uitteſtrekken: waartoe, noch de omſtandigheden, noch de geſchiedenis des opſtands zelve, eenige aanleiding geven.

(i) SHAW'S *Travels*, *p.* 333. *Memoires de Chevalier d'Arvieux*, *Tom. II. p.* 431.

in het *Land der Jordaane* iets heerlyker en begeerlyker, dan de *Hermon*, (k) wezen? de *Hermon*, met trotſche cypresſen (l) begroeid, en met dik opééngepakte ſneeuw overdekt. Een ſneeuw, die by haare ontlaating het dorſtig land verkwikt (m); by haare opdamping den reuk van *Libanon*, de fynſte en geestrykſte uitwaasſemingen der bloemen en kruiden (n) op de ſpeſerybergen, de geuren van de paradyzen en lusthoven der ſtad *Damaskus* in zich opvangt; en, als een voertuig, de koude brengt in eene vermoeide ziel, en eene hartſterking in eenen verſlagenen geest. Worden de lieflyke geuren des velds het best in den morgenſtond, als de dauw valt, gerooken; is 'er in 't oosten niets verkwikkelyker, dan wat op eene aangenaame wyze verkoelt, en eenen lieflyken en ee-

(k) *Histoire de* Nader Chah, 2. *Partie*, *p.* 238. „ *Les* „ *images priſes dans la nature ſont un des principaux orne-* „ *mens de la poëſie: on peut ſe convaincre de cette vérité* „ *dans les livres ſacrés, où la verdure du Mont Carmel,* „ *la hauteur de celui du Liban, les vins d'Engaddi & la* „ *roſée d'Hermon, fourniſsent les metaphores les plus vives* „ *& les comparaiſons les plus agréables*".

(l) JESUS SIRACH. XXIV. 13.

(m) PLOTINI *Ennead. V. Lib. I. C. VI. p.* 487. E.

(n) A. HAITSMA, *Obſ. Miſc. ad Poëm.* IBN DOREIDI, *p.* 301.

eenen hartverblydenden reuk van zich geeft: zoo konde de Koningl. Dichter geen treffender gelykenis gebezigd hebben, om het keurige en geurige van de oprechte broederliefde aantewyzen, dan door den *Hermon* als eenen *mensch* intevoeren, van wiens *hoofd* of *kruin* de opgedampte ſneeuw, met de zielverſterkendſte reuken doortrokken, als de kostelykſte olij, door de natuur vry beter, dan door den kundigſten kruidmenger, toebereid, nederdaalde op *zynen baard*, het *laagere gebergte*, en zoo vervolgends in de *laagte*, eene lieflyke verkwikking verſpreidde, en zoo veel geneugte baarde, dat deze berg met *Aäron*, en zyn *dauw* met de *olije*, *naar des Apothekers kunst en het Goddelyk voorſchrift* vervaerdigd, op *des Hoogepriesters hoofd* uitgegooten, enz. mogte vergeleken worden. Het is ook niet vreemd, dat de dichters aan *uitmuntende bergen* alle de leden van een *mensch* toeſchryven (o), (ſchoon, in de tegenwoordige gelykenis, de eigen-

(o) LINDENBROGII *Obſerv.* *in* Ammiani *Lib. XIV. p.* 9. „ *Ut* HUMANO CORPORI *ſuae partes*, *ſic* MONTI-„ BUS *ſua velut membra ſunt: vertex*, *ſupercilia*, *late-*„ *ra*, *ſcapulae*, *pedes*". *cet.* POTTERI *Comment.* *in* LYCO-PHRO-

genäärtigheid zich paart met de verhevenheid) en het doet my nu denken aan den ſteilen top en rug van den harden *Atlas*, die den hemel met zyne kruin onderſtut, door OVIDIUS (p) in zyne *Gedaanteverwisſelingen* voorgeſteld, als een *mensch*, die in een *berg* verkeerd was. ATLAS, *altyd met donkere wolken behangen*. Van welken VIRGILIUS, (q) op ſoortgelyke wyze, zong: *Zyn hoofd, ruig van pynbosch begroeid, wordt van ſtormen en ſlagregenen gebeukt: ſneeuw bedekt zyne ſchouders: geheele ſtroomen ſtorten langs des ouden Gryzaards kin af, en zyn borſtelige baard hangt ſtyf van yskegelen bevrozen.*

Uit den prachtigen en heilryken ſtand van den *Hermon*, deszelven watervallen en ſnelloopende kronkelvlietjes, welken uit de geſmoltene ſneeuw naar de

PHRONIS CASSANDRAM, *p.* 118. *n.* 37. C. SILII ITAL. *de Bello Punico Sec. Lib. I.*

„ *Sidera nubiferum fulcit caput, aethereasque*
„ *Erigit aeternum compages ardua cervix:*
„ *Canet barba gelu, frontemque immanibus umbris*
„ *Pinea ſilva premit, vaſtant cava tempora venti,*
„ *Nimbosque ruunt ſpumantia flumina rictu.*
„ *Tum geminae laterum cautes maria alta fatigant.* cet.

(p) *Met. Lib. IV. f. XVIII.* 656.
(q) *Aen. Lib. IV.* 246. *ſeq.*

de laagte, met groot gedruisch, affchieten, en den levengevenden dauw en balfemgeuren, welken hy van zyn hoofd over de heuvels en barnende dalen, naar alle kanten, uitftort, was al reeds te verneemen dat het *Land der Jordaane*, waarin hy lag, in de lange dagen droog en dorftig moet geweest zyn; en dat het derhalve voor *David*, die zoo veel andere gevaaren had te vermyden en doortewor ftelen, eene zwaare bezoeking geweest is, geduurende de zomermaanden, door dat *Land* omtezwerven. Men leest in ÆLIANUS, dat een heer, op zynen flaaf vergramd, (r) hem dreigde naar den *Olympus* te zenden, en niet naar den *molen:* omdat het voor eene hardere ftraffe werd gehouden van de zonne geroost te worden, dan den molen omtedraaijen. Dus HERODES ATTICUS aan gansch *Griekenland* eenen grooten dienst deed, wanneer hy derwaards, door eene waterleiding, de noodige laavenis aan duizenden van menfchen toebragt, die gekomen waren om de fpelen te zien, in een jaargetyde, waarin verfcheidenen, door de groote hit-

(r) PHILOSTRATI *Vitæ Sophist. Lib. II. §. V. p.* 551. ÆLIANI *Var. Hift. Lib. XIV. C. XVIII.*

hitte, omkwamen. Syriën, en de aangrenzende landen, zyn dikwyls, jaaren achter malkanderen (s), met eene groote droogte, die het gansche gelaat des aardryks in een *Erets* of *Zand* verkeerde, bezocht geworden. De *Kruisvaart*, of de optogt der Christenen tegen de ongeloovigen, leert insgelyks, wat al rampen de soldaaten, wat onbeschryflyke ellende de krygslieden, door eene smoorende hitte, in die streeken hebben moeten uitharden, en hoe veelen van hun (t), door een stinkend en bedorven water, dat van den winter en voorjaarsregen, in de waterhouderen en killen der beeken, noch was overgebleven, en altemets, door een volstrekt gemis van bron- of bakwater, of eenige noodige laavenis, waren omgekomen. Waarby noch, als een overmaat van smarte,

(s) WILLERMI, *Tyrensis Archiep.*, *Lib. XXII. C.* I. *p.* 1017. MAR. SANUTI TORS. *Secr. fid. crucis Lib. II. part. IV. C. XXVIII. p.* 93. "*Tartari . . . , in aestatem*
„ *non haberent facultatem aliquam commorandi, propter*
„ *intensum aestum, qui in illis partibus reperitur, ac prop-*
„ *ter defectum pascuorum*". *cet.*

(t) WILLERMI, *Tyrensis Archiep.*, *Hist. Lib. XVI. Cap.* IX. X. XI. *Lib.* XXII. C. XX. MAR. SANUTI TOR. *Secret. Fidel. Crucis Lib.* III. *part.* VI. C. XIX. *p.* 166.

moet gevoegd worden, dat hunne vyanden, zich bedienende van het voordeel, hetwelk een *mat en dorstig Land*, hun aan de hand gaf, deszelfs dorre struiken, uitgedroogde gewassen, en ligt vuurvattende doornen, in brand staken, en met hun voet- en paerdevolk een zwaaren stofdamp verhieven, om de Christenen door rook en smook te verstikken, door de vlammen te schroeijen, en door het verwekte stof van hun overig vocht te berooven. Hunne ingewanden waren aan het zieden, hunne geesten uitgedroogd, en *hunne ziel zonk neder en werd in hun binnenste uitgestort* (u). Zy wisten zich niet te verbergen voor den gloed, en zouden wel in den schoot der aarde gedoken hebben; gelyk zoo OVIDIUS de Godin *Aarde* voorstelt, toen, door PHAËTONS vermetele onbezonnenheid, de wereld in brand vloog, om hunne verschrookte leden aftekoelen.

De reizigers, die het Oosten bezocht hebben, betuigen eenpaarig, dat de vlakten, in de lange dagen, veel van de zon-

(u) Ps. XLII. 6. WILLERMI, *Tyrensis Archiep.*, *Hist. Lib.* VIII. C. VII. *p.* 752. " *Siti & ariditate consumpta,*
„ *in se ipsis deficiebant, tabescentia; & liquefacta interi-*
„ *us moriebantur: cet.*

zonneſtraalen hebben te lyden; en dat zy dor en onvrugtbaar blyven, zoo zy niet door kunst kunnen bewaterd worden, totdat de regentyd een nieuw gelaat over dat verbrandde aardryk verſpreidt. De droogte van *Cyprus* (v) wordt het meest beſpeurd, geduurende de hitte van den zomer; want op dien tyd zyn de velden geheel en al ontbloot van groente, ja byna gansch verdord en verzengd.

Te *Smyrna*, dat noch eenige graaden noordelyker ligt dan *Cyprus* en *het Land der Jordaane*, is de lente wel (w) ongemeen lieflyk, maar van zeer korten duur; de zomer begint al met ſterke hitte in de maand van *April*; geduurende drie of vier maanden, ziet men geene wolken aan den hemel. Tegens *Juny* is alle gras al verdord; de bladen blyven alleen op de boomen, die bewaterd worden: gelyk dan ook de hoven en ſtreeken die beſproeijing ontvangen, als mede de kruiden en ſtruiken op het gebergte een groen gelaat vertoonen. Hoe aangenaam ook de lente in de maanden

(v) HEYMANS Reizen, I. D. bl. 295.

(w) CHR. WILH. LUDEKE, *Glaubwürdige Nachrichten von dem* Turkiſchen *Reiche*, bl. 24. 25.

van *Maart* en *April* te *Aleppo* wezen moge (x); nochtans verliest zy al, voor het midden van *Mey*, haare tooi en praal, waarin zy was uitgedoscht. Dan begint het aardryk zulk een verbrand en zwart gelaat te vertoonen, tot in 't midden van *September*; waaruit een iegelyk zoude besluiten, dat het onmogelyk geweest zy, dat het iets hebbe kunnen voordbrengen, dan slechts eenige sterke en vaste planten, die der geweldige hitte tegenstand konden bieden. Daar valt in al dien tusschentyd geen verkoelende regenvlaag, en geen wolk vertoont zich in de lucht, om eene verkwikkelyke schaduw te verleenen. " De „ zomer (zegt de evengemelde LUDEKE) „ begint grootendeels in *April* met ster„ke hitte. Omtrent den tyd des *Pink*„*sterfeests* ziet men alles noch groen, „ maar plotsling ontstaat 'er een war„me middag-of-zuidenwind, en in 24 „ uuren of, ten hoogsten, binnen twee „ of drie dagen, is alles wit. Daaruit „ is te verstaan, dat de Dichter, met „ volle recht, in den CIII. Psalm gezegd

(x) *The Natural History of* ALEPPO, *by* ALEX. RUSSEL, M. D., *p.* 13.

„ zegd heeft, ℣ 15. 16. *De dagen des* „ *menschen zyn, als het gras; gelyk een* „ *bloem des velds, alzoo bloeit hy. Als* „ *de wind daar overgegaan is, zoo is* „ *zy niet (meer), en haare plaats kent ze* „ *niet meer*" (y). *Want wy zyn van gisteren, en weten niet; dewyl onze dagen op de aarde een schaduw zyn.* Job VIII. 9. *In den morgenstond zyn wy; gelyk het gras, dat verandert. In den morgenstond bloeit het, en verandert: des avonds verwelkt het, en verdort.* Ps. XC. 5.[b] 6. (z)

(y) C. CORN. TACITI, *Dialogus de Oratoribus*, C. IX. "*Omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in* „ *herbâ vel flore praecepta, ad nullam certam & solidam* „ *pervenit frugem*": *cet.* JOH. GEORG. GRAEVII *Lect.* HESIOD. *p.* 72. *vs.* 582. Matth. VI. 30. *ib.* JOH. JAC. WETSTEIN. *Voyage Litteraire De La Grece par* M GUYS, *Tom. I. p.* 303. "Sur les Contes Grecs ou Paramy- „ thia. *Homme aveugle & leger, qui crois trouver la* „ *satisfaction de ton cœur dans ce qui plaît à tes yeux, qui* „ *dans le desir d'un moment place le bonheur de la vie,* „ *homme aveugle, ouvre les yeux de ton ame, & fais un* „ *choix digne de ta raison. La beauté qui t'enchante est* „ *la fleur du matin que tu jettes loin de toi le soir, lors-* „ *qu'elle est fanée. Sors des jardins de Damas: va cher-* „ *cher dans l'heureuse Arabie ces plantes qui en se sé-* „ *chant répandent une odeur encore plus vive & plus agré-* „ *able que l'odeur du matin. Le tems qui détruit les* „ *fleurs & la beauté, perfectionne, embellit toujours l'es-* „ *prit, la sagesse, & les graces*".

(z) A. SCHULTENS, *Orig. Hebr. Lib.* I. *C.* 2. *p.* 204. "Ad vesperam ימולל ויבש se excoquit & arescit. „ *Vul-*

„ De hitte der Hondsdagen, "(zong VIR-
„ GILIUS (a) in zyne Landgedichten)" die
„ de lucht nu ontſtak, bried den dor-
„ ſtigen *Indiaan*, en de zon, nu ten
„ middenwege aan den hemel, ſtak op
„ het hoofd, dat de kruiden verdorden,
„ en kookte met haare ſtraalen de kil
„ der holle vlieten, dat ze tot op het war-
„ me ſlym toe verzooden" enz. (b). De
bronnen houden dan op, of geven veel-
tyds een ziltig en ongezond water; het
gras in de vlakten (c), van eenen heeten
wind aangeblazen, verwelkt (d); de
ſtrui-

„ *Vulgo* Succiditur; *quaſi esſet* Pyhal *a* מול. *Noſtrum*
„ excoquitur, excoctum elangueſcit, *aptius ad* mor-
„ talitatem, quae ſua ſponte ſemet conſumit, *ſig-*
„ *nandam*". *Id. in Prov. p.* 508. Vergel. hier mede
Het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen, enz. 2de
Deel bl. 595. enz. JUSTIN. *Lib.* II. *C.* I. " *Ægyptum*
„ *vero & totum orientem tardisſime temperatum; quippe*
„ *qui etiam nunc torrenti calore ſolis exaeſtuet*".

(a) Het IV. Boek, ℣. 425. enz.

(b) COLUMELLAE *Lib.* XI. *C.* III. 8. *De R. R.* DI-
ONYSII HALICARNASS. *Ant. Rom. Lib.* I. 16. *p.* 18.
STAT. *Theb. L.* IV. 799.

„ *Protinus Inachios haurit ſitus ignea campos.*
„ *Diffugere undae: ſqualent fontesque lacusque.*"

(c) *Hiſtoire de* NADER CHAH. I. *Part. p.* 149. 2.
Part. p. 119.

(d) CLAUDIANI *De Raptu Proſerpinae Lib.* III.

" *Luror permanat in herbas.*
„ *Deficiunt rivi, ſqualent rubigine prata,*
„ *Et nihil afflatum vivit. Pallere liguſtra,*
„ *Expirare roſas, decreſcere lilia vidi.*"

ſtruiken des velds verdorren; de bloemen vallen af, en verſtuiven; en het aardryk, dat noch onlangs koelte en regen genooten had, wordt roestverwig. *De beeken*, hoeveel zy in den winter beloofden, toen zy *verdonkerd waren van het ys*; zoodat *de ſneeuw*, zonder te ſmelten, op de ſchotſen bleeve liggen; worden in den zomer *trouwloos*, en, *warm geworden, verdwynen uit haare plaatſe*. Job VI. 15-17. *De waters verloopen dan uit een meir: en een rivier droogt uit, en verdort.* Job XIV. 11. *Een vuur verteert de weiden der Woeſtyne, een vlam ſteekt altemets alle boomen des velds aan, ook ſchreeuwt elk beest des velds* (e) *tot u: want de waterſtroomen zyn uitgedroogd, en een vuur heeft de weiden der woeſtyne verteerd.* Joel I. 19. 20. Het gedierte ſtaat dan, in zyne verwachting te leur geſteld, *op den oever* (f) *der uitgedroogde beeken* te ſtenen, en naar het vlietend water te ſnuiven en te ſchreeuwen. Zy verliezen al-

 len

(e) Waar het zelfde woord ערג, *ſchreeuwen*, voorkomt, dat wy *Pſ.* XLII. 2. aantreffen.

(f) P. PAPINII STATII *Theb. Lib.* IV.

„ *deceptum* margine ripae

„ *Stat pecus*, *atque* amnes *quaerunt armenta* natatos".

len moed en krachten, zwerven magteloos daarhene, en kunnen dan ligtelyk gevangen worden. Zelfs de moedigste legerbenden raaken, in zulk eene blaakende hitte, hunne dapperheid kwyt, en bezwyken onder den Heerscher des daags (g). De vreeslyke uitwerking eener groote droogte vinden wy, in 't woord des HEEREN, dat tot *Jeremias* geschied is, (Hoofdst. XIV. 1-6), levendig voorgedraagen; en ik zal

(g) *Histoire De* NADER CHAH. I *Part. p.* 168. 169.
" *Nos troupes eûrent beaucoup à souffrir pendant tout ce*
" *tems d'extréme soif qui les dévoroit, la saison étant ar-*
" *dente, & les Turcs s'étant emparés du Tigre: la cha-*
" *leur s'accrût à un tel point, ainsi que la détresse de*
" *l'armée, que le signe des poissons fût grillé, & les yeux*
" *du Taureau céleste versérent des larmes en voïant l'état*
" *où étoient reduits ces lions du combat".*

* "*Le Soleil altérant la face de la terre,*
" *Avoit changé les eaux en feux étincellans;*
" *Son nom seul brûleroit la langue temeraire*
" *Qui décriroit l'ardeur de ses raïons perçans.*

" *Cette ardeur consumoit l'aile tendre & timide*
" *De l'oiseau qui de l'air l'immensité tentoit;*
" *Et pénétrant le cœur du roc le plus aride*
" *En un bruïant torrent elle le dissolvoit.*

" *Oui, si dans ce moment la fiere Salamandre,*
" *De qui le souffle accroit des flâmes la chaleur,*
" *Avoit jusqu'aux ruisseaux entrepris de descendre,*
" *Ses feux auroient peri dans leur feu destructeur".*

zal my, voor tegenwoordig, alleen tot het 5[d] ℣ bepaalen: omdat daarin de *Hinden* voorkomen, en de nadruk en eigenlyke bedoeling dier plaatſe (myns erachtens) van de uitleggeren is over het hoofd gezien. *Want ook de Hinden in 't veld werpen jongen*, (zegt de Profeet), *en verlaaten (die), om dat 'er geen jong gras is.* De ſterkſte klem wordt geſteld in de liefde, welke de *Hinden* haaren jongen toedraagen, en welken zy, des niettegenſtaande, door gebrek van noodig voeder gedwongen worden te verlaaten. Dan ik zie wel eerst en voornaamelyk op den *arbeid der Hinden*, op *haar moeilyk baaren*, en hoe *zy zich krommende, haare jongen met verſplytinge voordbrengen, en haare ſmarten uitwerpen. Job* XXXIX. 4-6. *Deed de ſtem des* HEEREN (volgens *Davids* waarneeming Pſ. XXIX. 9[a]) *de Hinden jongen werpen.* Was de vrees, door den donderſlag in hun verwekt, oorzaak, dat zy, die anders zoo moeilyk baaren, hunne ſmarten, als *voor den tyd*, zeer *ſchielyk uitworpen*, en eene ſpoedige verlosſing kreegen. Eene zelfde vrees, ſchoon door eene andere oorzaak ontſtaan, (dan *een droog en dorſtig Land*

ſlaat in menſchen en beesten den moed ganſchelyk neder, en verwekt ſchrik en ontſteltenis), zal dan ook in de *Hinden*, by het baaren, hetzelfde gewrocht, en haar eene onverſchilligheid omtrent haare jongen medegedeeld, hebben. Nu, de vrees en zwaare ontſteltenis verhaasten den baarenstyd; als bleek in Elies ſchoondochter, Pinehas huisvrouwe: want, toen zy de tyding hoorde, dat Gods Ark genomen, haar ſchoonvader en haar man geſtorven waren, *kromde zy zich, en baarde; want haare weën overvielen haar.* 1. Sam. IV. 19. De vrees, ook eene uitwerking van *grooten dorst en droogte*, zal de banden der natuure in de *Hinden* hebben verbroken, dat zy haare jongen *ſchielyk uitworpen*, en zich van haare ſmarten ontdeeden, en dat zy haare vrugt, het zy voldraagen, het zy noch niet, aan den tydſtip der geboorte gekomen, hebben uitgedreeven, en zich daarover verder niet hebben bekommerd, als waren zy, door den ſmachtenden dorst, in wreeden veranderd. Zulk eenen noodlottigen invloed heeft *eene groote droogte* en *een dorſtig land* op menſchen en beesten. Of zy werpen misdragten uit, of

ſter-

ſterven in het baaren; en dat ſomtyds ten nadeele, beide van moeder en vrugt: of, zoo zy al de moeilykheid der verlosſinge te boven komen, worden nochtans de jongen gebrekkig en onvolkomen ter wereld gebragt; en worden, voor het overige, onnuttig. De vrugten aan de boomen droogen, en vallen voor den tyd af; het koren komt niet in zyn rechte jaargetyde ter rypheid; het vee heeft geen genoegzaam voeder; de bronnen zelfs bederven, en geven ſlecht water op. Van zulk eene ſchadelyke uitwerking was eene groote droogte onder de *Pelasgers* (h): en de *Kruisvaart* heeft ons, van de doodelyke uitwerkinge eener dorſtige en waterlooze landſtreeke, zulk eene aandoenlyk berecht in geſchrifte nagelaaten, dat het bloote lezen daarvan noch in ons, op zulk (i) eenen afſtand van tyd en plaatſe, de hairen doe te berge ryzen; en zeer gepast zy, niet alleen om *Jer.* XIV. 1-6., maar ook om eenige

(h) DIONYSII HALICARNASS. *Antiq. Rom. Lib.* I. c. 16. *p. m.* 18. 19.

(i) ALBERTI AQUENSIS *Hiſtor. Hieroſol. Lib.* III. c. 2. WILLERMI, *Tyrenſis Archiep.*, *Hiſt. Lib.* III. C. XVI. *p.* 674. 675.

ge woorden en zaken van den XLII. *Psalm*, optehelderen.

Veele zwangere vrouwen, met ziedende ingewanden, uitgedroogde aderen, en ſtikkende van dorst, benaauwdheid, en drooge keelen, alle eer en ſchaamte uitſchuddende, (anders zoo eigen aan haare kunne), baarden op den weg, in het aanzien van alle menſchen, en verlieten aanſtonds de vrugt haars buiks. Zy worpen haare kinders, het zy levende, het zy dood of halfdood, in 't leger. Anderen, meer menſchelyk, omhelsden haare vrugt; wentelden zich op den weg om; vergaten haare natuurlyke zedigheid, om te verbergen, hetgeen de natuur wil bedekt hebben; en waren meer bevreesd voor haar leven, dan voor de eerbaarheid van haare ſexe. Zy baarden niet, om dat haare tyd of maanden vervuld waren; maar, omdat zy, door het blaaken der zonne, vermoeidheid van den weg, onbeſchryflyken dorst, en gebrek van water, tot een ontydig baaren gedwongen werden. Welker kinders, zoo dood als half levende, op den openbaaren weg gevonden werden. De mannen, ſterker dan de Vrouwen, door hitte en

zweet

zweet (k) bezwykende, ftonden met openen mond en keel (l) te guiven en te hygen, en fchepten den dunnen wind; om daardoor, ware het mogelyk, hunnen dorst eenigzins te verminderen. Dan veelen van hun kwamen te vallen, en lieten hun leven in dat dorftig land. Niet flechts, dat verachtelyke lastbeesten in die onbefchryflyke rampen deelden; maar de edelmoedigfte dieren. De valk, het vermaak van den adel; de fcherpriekende jachthond; en het edelmoedig paerd, dat met hoeven en gebit zyne trotschheid toont, enz. lieten hunne wakkerheid en moed vaaren; en, uit benaauwdheid fnuivende en blaazende, en van een geweldigen dorst brandende, bliezen hunnen adem uit.

Wanneer zy eindelyk, na ongelooflyk te hebben geleden, by eene rivier kwamen; (dan voor eenen dorstigen en vermoeiden reiziger is, in eene waterlooze woestyne, niets aangenaamer, dan de (m) ontdekking van eene beeke of fon-

(k) *Coll.* Pf. XLII. 5. fundam fuper me animam meam. *vs* 7. fuper me anima mea demerget fe.

(l) Pf. XLII. 6. המה aeftuavit. *Significat* agitationem fui *cum* fono incondito *ac* immoderato. *cet.*

(m) ÆSCHYLUS, *curante* J. C. DE PAUW, *Tom.* II. *p.* 816. *v.* 910. Gen. XXI. 19.

fonteine); ſtorven veelen, door een te ſchielyk en onmaatig drinken.

Het komt my derhalve zeer aanneemelyk voor, zoo uit de gelykenisſe van het *dorstige herte*, als uit de grondgeſteltenisſe van *Trachonitis* in het warme weder, dat *David*, geduurende de heete en drooge zomermaanden, in de *valleijen* en *zandvlakten* van *het Land der Jordaane* enz. hebbe omgezworven; en dat hy daar meenigmaalen, *op den kant* van *uitgeledigde beeken*, de *herten* zal aangetroffen hebben; die, even als hy zelf, met ſchreeuwende verlangens, naar water en verfrisſching zullen geſnakt, en, in groote verlegenheid, daarnaar zullen gezocht hebben. Ware het in den winter geweest; de koude des weders, de overvloedige regen, die beeken en bronnen aanvult, en doet overvloeijen, zoude hen, in dit ſtuk, van klaagen en kermen bevryd hebben. Ook drinkt *het hert* weinig in den winter, en noch minder in 't voorjaar; (n) het teeder en vochtig gras (o) is dan genoegzaam,

(n) *Hiſt. Nat. par* M. DE BUFFON, *Tom.* XI. *p.* 104. 143. *&c.*

(o) JER. XIV. 5. דשא. COLUMELLAE *Lib.* X. *De Cultu Hortorum.* vs 282.

Nunc

zaam, om den dorst te lesſchen. Maar in den zomer gaat het drinken in rivieren, poelen, en wellen. In den bronstyd is het dermaate verhit, dat het overal water zoeke, niet alleen om den brandenden dorst te ſtillen, maar ook om zich te baaden en te verfrisſchen. De groote hitte, (p) en de daardoor verwekte benaauwde ademhaaling, dryven het naar het water. Maar, als het gejaagd wordt, zal het, ſchoon van een ſtroom bezet, (q) langs duizend paden, herwaards en derwaards, den hoogen oever ontvlugten. Werpt het zich dan altemets in 't water; het zal zyn, niet om te drinken, maar om den honden den reuk te benemen. Dit wederſpreekt de meening van zulken, die geſteld hebben, dat *David* zyne zielverlangens, onder het zinnebeeld van een *gejaagd herte*, hadde voorgedragen. Dan in landen, (r) waar het aardryk, we-

" *Nunc ver egelidum, nunc est mollisſimus annus,*
„ *Dum Phoebus tener, ac tenera decumbere in herbâ*
„ *Suadet, & arguto fugientes gramine fontes*
„ *Nec rigidos potare juvat, nec ſole tepentes.*"

(p) ARISTOTELES *De Hiſt. Animal. Lib.* VI. C. XXIX. *D.*

(q) VIRGIL. *Æn.* XII. 749. *ſeq.*

(r) M. FAB. QUINCTIL. *Decl.* XII. 4.

wegens eene brandende hitte, kwynt en ſterft, en het water van de zonneſtraalen is opgetrokken, behoeven de herten niet gejaagd te worden, om dorst te hebben, en in hun eene begeerte naar beek of bron te ontſteken: (s) de krachtige werking van de zonne alleen is genoegzaam, om hen daarnaartoe te dryven; ook kunnen zy dan ligter gevangen worden (t), omdat zy, door gebrek van water als uitgedroogd, magt- en krachteloos omdoolen. Anderen denken, dat *David* zyn verlangen naar God hebbe vergeleken met een *herte*, dat de *jacht* was *ontkomen*, en dat zynen brandenden dorst dan eerst gaat bluſſchen, wanneer de hittige jaagers en honden hebben opgehouden van hetzelve te vervolgen. Schoon dit de gewoonte van de herten is; (u), nochtans ſchynt het hert *Pſ.* XLII. 2. vermeld, in een zelfde geval niet geweest te zyn: want het wordt ons daar beſchreven, *aan*, of *op den oever van waterbeeken.*

Hadden die beeken, des tyds, water; hoe konde dan het hert, (ten zy men het

(s) HOMER. *Od.* *κ.* *vs.* 158. *ſeq.*
(t) BOCHARTI *Op. Tom.* I. *p.* 880. *ſeq.*
(u) HOMER. *Il.* *χ.* 1. *ſeq.*

het in 't geval van *Tantalus* wil brengen), door een beklaagelyk en ſterk geſchreeuw zyn gebrek te kennen geven? *Gelyk de woudezel niet ruchelt by het jonge gras, noch de os loeit by zyn voeder*, *Job VI.* 5. zoo geloove ik ook, dat het hert niet zal ſchreeuwen (v) by het water. Ook blykt het (myns bedunkens) onwederſpreekelyk uit Davids gemoedsgeſtalte, geestelyk gemis, dorst naar God, en zyne gewezene hofſtad Jeruſalem, enz. door het dorſtig hert hier afgebeeld, dat het hert, indedaad, van drinkbaar water verſtooken zy geweest. Want, het geen in de overdragt waar is, moet ook waar zyn in het zinnebeeld, van het welke de overdragt ontleend was.

Dat *David* toen ter tyd van Gods bly-

(v) Hierin worde ik ten ſterkſten bevestigd door *Joel* I. 20.; eene duidelyke opheldering van *Pſ.* XLII. 2.; waar het geſchreeuw van de beesten des velds, omdat de *waterſtroomen* waren *uitgedroogd*, en een *vuur* de *weiden* der woeſtyne *verteerd* had, door hetzelfde woord ערג wordt uitgedrukt: ten blyke, dat hun *geſchreeuw*, niet uit een bezit en overvloed, maar uit een gemis en gebrek, voordkwam; en dat 'er, in de killen der beeken, en bedden der rivieren, in de laagte, geen eetbaar gras, noch genoegzaam drinkbaar water meer voor handen was.

de inwooninge te *Jeruſalem* was afgeſcheiden, en een ſterk verlangen had om weder *integaan*, en aldaar *voor Gods aangezigt te verſchynen*, zal niemand in twyffel trekken. Dat hy zyn verlangen heeft geleeken by een *hert*, *ſchreeuwende naar de waterſtroomen*, blykt uit zyne eigene woorden. Ontbeerde nu *David*, in zynen geestelyken dorst, de geestelyke waters; dan moet ook het hert, doordien letter en geest in 't punt van vergelykinge ten vollen moeten overëënkomen, aan lichaamelyk water gebrek hebben geleeden. Welk gebrek zy dan ook beiden op de hartelykſte, ſterkſte, en nadrukkelykſte, wyze hebben te kennen gegeven. Wanneer de herten het meest van dorst gekweld werden, vonden zy in 't *Land der Jordaane* het minſte water en verkoelend voeder. De vlieten waren meest verdweenen, de fonteinen opgedroogd, en het gras in hooi veranderd. Zy zwerfden om die trouwlooze beeken en uitgedroogde waterſtroomen, waarin zy, niet lang geleeden, noch een overvloed van water gezien hadden. Hunne trek naar water werd hand over hand grooter; en zy gaven hunnen onlydelyken dorst, met een

bang

bang en aêmechtig gesnuif, door een sleepend en schor geluid, te kennen (w).

(w) Het geluid der *Herten* is geweldiger, meerder *ryzende*, en uitgehaald, dan dat der *Hinden*, (*) en, uit dien hoofde, natuurlyker geschikt, om het *gebrul* en *sterk geroep* van den Dichter uittebeelden. Wordt dat geluid door een werkwoord (תערג) in 't *vrouwelyke* geslacht, uitgedrukt; het zal geen bewys zyn, dat door איל een *Hinde* bedoeld worde: doordien de Hebreeuwen een *ander* woord hadden, om daardoor het *vrouwelyke* geslacht dier *beesten* te beschryven. Maar het zal eerder begunstigen de gissing van hun, die meenen, dat, in de gryze *aloudheid* der Hebreeuwsche taale, de *persoonen* der werkwoorden *gemeenslachtig* geweest zyn; en, dat het onderscheid der *geslachten*, eenmaal ingevoerd, *altemets verzuimd* geworden zy: van welk verzuim zy eenige voorbeelden, wier getal wy noch zouden kunnen vermeerderen, ter behoorlyke plaatse bygebragt hebben. (**)

Het heeft wyders zynen nadruk, dat על met het *geschreeuw* der *herten* vereénigd wordt: omdat in dit *lidwoordeken* een *zwelling*, *ryzing*, en *verhevenheid*, ligt opgeslooten; hoedanig in 't *geluid* der *herten*, volgens TACITUS, wiens woorden onmiddelyk staan te volgen, bespeurd wordt. Weshalve zy, die aan de lidwoordekens על en אל, welken hier beiden voorkomen, eene *zelfde beteekenis* geven, of ten minsten willen dat zy *door elkanderen* mogen gebruikt worden, niet slechts de *woordgronding* omverre werpen; maar ook de *gepastheid*, *klem*, en *byzondere welvoegendheid*, dier *lidwoorden*, in opzigt tot *David* en het *hert*, uit het oog verliezen. Waarover wy ons breeder zouden kunnen uitlaaten, en

(*) BOCHART. *Cap. XVII. de Cervis et eorum Natura*, *p.* 881.
(**) NICOL. GUIL. SCHROEDERI *Reg. LVI. Syntaxeos Hebr.*

David, die door dat dorstig land omtoog, had veelvuldige gelegenheid, die dorſtige herten by die verwoestte beeken te zien, en hun geſchreeuw en gebaar te hooren. Hy zelf bevond zich in 't geval *dier vorsten, die als de herten zyn, (die) geen weide vinden; zy gaan krachteloos bene, voor het aangezigt des vervolgers*; Klaagl. 1. 6. Hy was in een ongemeen *dorstig land*, als eenigzins, uit de beteekenisſe van אפיקי־מים, (x) ſchynt voordtevloeijen; alwaar de dorstige herten aan alles gebrek leeden, en geen verfrisſchend water aantroffen. Want; wordt dit woord wel gebezigd voor de die-

en dat *onderſcheid* in verſcheidene betrekkingen aanwyzen. C. CORN. TACITI, *de ſitu, moribus, et populis, Germaniae Libellus, C.* III. „ *Sunt illis haec quoque* „ *carmina, quorum relatu, quem* barditum *vocant,* „ *accendunt animos, futuraeque pugnae fortunam ipſo cantu* „ *augurantur: terrent enim, trepidantve, prout ſonuit* „ *acies. Nec tam voces illae, quam virtutis concentus,* „ *videntur: adfectatur praecipuè* aſperitas ſoni, *et* fractum murmur, *objectis ad os ſcutis, quo* plenior et „ gravior vox *repercusſi* intumeſcat". Ib. G. BROTIER: „ *Sunt qui* barritum *mallent: at* barrire *elephantorum est, quos ne noverant quidem Germani.* Bardire *verò* cervorum *est, quos ſaepisſime audiebant continuoque venabantur tum Germani tum Galli, apud quos* „ *celeberrimus fuit* barditus. *Inde vates, qui hoc modulo* „ *utebantur, dicti ſunt* bardi".

(x) *Vid. Cl.* VENEMA *ad* Pſ. XVIII. 16. *et* auctores, *ibi laudati.*

diepe en watervolle afgrondsvalleijen, die altyd van water volöp hebben; zoo wordt het menigwerf genomen voor de laage, diepe, en holle, dellingen tusſchen de bergen, of in de vlakke aarde, door welken zich het regenwater en de afgronden, die in en tusſchen de bergen liggen, ontlasten en naar de zee voordſtroomen.

In zulke valleijen, die voor het fontein- en regenwater, geduurende de koude tot bedden verſtrekken, wordt noch lang gras en water gevonden, wanneer in de oppervlakte der aarde door de zon het groen reeds verſlonden was. De Arabiers weeten zich van die gelegenheden te bedienen; en kunnen, in die gewezene beeken, ſomtyds, door een weinig te graaven, een tamelyk goed water vinden. Dan het is natuurlyk te begrypen, dat, hoe meer de hitte toeneeme, hoe dieper het water in de aarde moete zakken; en dat, uit dien hoofde, in de diepſte plaatſen de meeste vochtigheid moete gevonden worden. Weshalve ik *Lud. de Dieu*, en *J. D. Michaëlis*, niet kan toeſtemmen, die ערג, met behulp van het *Ethiopisch* en *Arabisch*, door een *opſteigeren*

 of

of *opklimmen* vertaalen: doordien de herten, om in die *laagten* te komen, niet moesten *klimmen*, maar *daalen*, en zich van eenen hoogeren grond naar eenen laageren begeven. Mogelyk hebben zy ook, in die dorre, ſcherpe, en dorſtige oorden, als het water in de oppervlakte ophield, diepten aangetroffen, die wel water hadden, maar tot welken zy niet konden genaaken, en over welken zy, met uitgeſtrekte en overgebogene begeerten, zich te vergeefs zullen gekromd, en door een jammergeluid om water geſchreeuwd hebben. Dan dit ſchynt door de beteekenis (y) van het woord, wanneer het *Arabisch* wordt ingeroepen, en door het plaatſelyke van *Trachonitis*, daar veele putten, onderaardſche gangen, waterbakken, en ongemeene ſteile diepten zyn, begunstigd te worden.

De reizigers, die dat dorstig en droog land in den zomer doortrokken hebben, ondervonden te meermaalen, vooral in tyden van oorlog, dat zy, die ter dorstlesſchinge het water uit die putten en holen, door middel van een emmer, aan een lang touw vastgemaakt, zochten opte-

(y) *Cl.* VENEMA *ad* Pſ. XLII. 2. p. 16.

tetrekken, (z) in hunne verwachtinge werden te leurgesteld; omdat *de Struikroovers*, of *Arabiers*, die zich in de kuilen en gaten ophielden, het watervat, met een groot gedeelte van het touw, hadden afgesneeden. *David* had niet alleen tegen hitte en dorst te kampen, maar moest ook geduurig tegen de bespringingen van rooveren en plunderaaren op zyne hoede zyn. Het was voor hem een zwaar onheil; niet alleen, dat hy uit *Jerusalem*, *dien lust der gansche aarde*, verjaagd, en van Gods troostryk en volzalig aanschyn, voor eenen tyd, verwyderd; maar vooral, dat hy, naar een land uitgedreeven was, waar hy ondervond het tegengestelde van al het heugelyke en geneugelyke, dat hy binnen *Jerusalem* in eene volle maate genooten had. (a) Hy was in een *land*,

 dat

(z) WILLERMI, *Tyrensis Archiep.*, *Hist. Lib.* XVI. 10.

(a) Hoe bang het voor OVIDIUS vallen mogte, het onsterflyk *Romen*, die Koningin van de volken der aarde, met al haar vermaak en goede sier, te verlaaten: werd nochtans zyne ballingschap daardoor verzwaard, en voor hem des te ondraagelyker, dat het ongenoegen van AUGUSTUS hem gedreeven had naar een *land*, waar hy het *tegengestelde* van *hitte* en *droogte* ondervond; en, dat hy te *Tomos*, in 't *guure Noorden*, in eene gestadige vreeze van *Scythen* en *Sarmaten*, zynen leeftyd moest doorbrengen. Vergel. Ps. CXX. 5.

dat niet flechts het lichaam *uitdroogde*, *mat* en *moede* maakte, maar ook dat den *moed* en de *dapperheid* verzwakte. Dan zodanig is de uitwerking van *een heet en bar land*, dat het de natuurlyke vochten opflorpe, de ingewanden doe zieden, en den moed noch eerder dan het lichaam bezwyken (b).

Weshalve *David* eenen waaren heldenmoed liet doorftraalen, wanneer hy, te midden dier *zomerdroogten*, zyne tegenwoordigheid van geest behield: en, onder eene *uitftorting van zyne ziel over zich hene*, als eenen magtigen vloed van benaauwde en angstvallige gedachten, hy echter, onder allen dien last van zwaarmoedige en knaagende zorgen, wel *zonk*, maar niet te gronde ging, noch zyn vertrouwen op den *God zyns heils* liet vaaren; maar dat hy veel eerder zich zelven, als eenen onvertfaagden en onbezweekenen krygsman, verwakkerde,

(b) Q. CURTII *Lib.* VII. *C.* V. „ *Ipfe cum expedito* „ *agmine* loca deferta Sogdianorum *intrat*, *nocturno* „ *itinere exercitum ducens.* Aquarum, *ut ante dictum* „ *est*, penuria, *prius* defperatione *quam* defiderio „ bibendi fitim accendit...., *caeterum*, *cum ipfa luce* „ aeftus *oritur*: omnemque naturalem abforbet hu„ morem ficcitas; ora, vifceraque penitus urun„ tur. *Itaque primum* animi, *deinde* corpora deficere „ *coeperunt*".

de, en zynen geest, die al begon te ondervinden den moedbenemenden invloed van een *heet en waterloos land*, dus bemoedigde: *Wat buigt gy u neder, O myne Ziel! en zyt onrustig in my? hoop op God; want ik zal hem noch loven, voor de verlosſingen zyns aangezigts. O myn God! myne Ziel buigt zich neder in my: daarom gedenk ik aan u, uit het Land der Jordaane, en Hermonim, uit het Kleine Gebergte.* enz. Pſ. XLII. 6. 7. 12. XLIII. 5.

Nu zie ik te gemoete, daar wy het *Land der Jordaane*, enz. als *droog* en *dorstig*, beſchreven hebben, dat 'er, uit *vs.* 8. *dezes Pſalms*, zwaarigheden tegen onze ſtelling zullen gemaakt worden.

Is het *Land der Jordaane*, de *Hermons*, en *Mitshar*, des zomers, over het geheel genomen, zoo *heet* en *waterloos*, en moet het tafereel dezes dichtſtuks zich zelven gelyk zyn; hoe komt het dan, zal de vraag wezen, dat de Dichter in dat zelfde land gewaage van *afgronden*, *watergooten*, *baaren?*

Ik wil gaerne bekennen, en het is natuurlyk te denken, dat de gelykenisſen, waarvan zich de maaker bediend heeft, allen van het *Land der Jordaane* ont-

 leend

leend zyn; en kan ook niet toelaaten eenige aanſpeelingen op ſtrydige, en zich zelfs wederſpreekende, voorwerpen. Daarom kan ik my niet voegen by de uitleggers, die hier denken aan de *afgronden* of *golven* der *Middellandſche Zee*, welken immers nooit over *Davids* hoofd gegaan zyn; noch aan *waterhoozen* of *wolkbreuken*, (c) die niet in het *Land der Jordaane*, maar op de kusten van *Syriën*, vry gemeen zyn; noch aan de *golven* en *baaren* van 't meir *Cinnereth*, of der *Doode Zee*, die beiden niet lagen in 't *Land* der *Jordaane*, noch beandwoorden kunnen, met de beweeging van haar water, aan die verhevene uitdrukking, *alle uwe baaren en golven.* Het *meir Cinnereth* kan ſomtyds wel zeer onſtuimig zyn; maar het heeft zyne golven niet uitgeworpen over *David*, die zich op

(c) De *Engelſche Overzetting* heeft WATER-SPOUTS, *Hoozen.* Dr. SHAW ſchryft, (*Travels*, *p.* 333.) dat de *Hoozen* by een betrokken lucht, als de winden geweldig zyn, en in alle richtingen waaijen, meer gemeen zyn by de Kaapen, *Latikea*, *Greego*, en *Carmel*, dan in eenig ander deel van de *Middellandſche Zee.* Edoch! hy ſchynt den wintertyd in 't oog te hebben; alzoo het daar ter plaatſe des zomers meest helder weêr is. De *Hoozen* zyn op het *land*, omdat de *bergen* in den weg liggen, zeldzaam, en zoo gemeen niet als op de *zee.* LUCRET. *Lib.* VI.

op het *Land* bevond. De *Doode Zee* (naar TACITUS aanteekening (d)) wordt door den wind niet voordgedreeven. JUSTINUS befchryft haare waters, als onbeweegelyk (e). Dit is zeker, dat zy log en traag is (f); en dat zy, wegens de geringe beweeging van haare *zwaare* en *Joodenlymachtige* wateren, en van haare *ongefchiktheid* om visfchen in 't leven te houden, de *Doode Zee* genaamd wordt.

Kan het geruisch der zee, die tegen den voet eener rotfe aanflaat, niet verder (volgens HOMERUS (g)) gehoord worden, dan de ftem van een mensch die hard roept; zoo was het onmoogelyk, dat *David*, in 't midden tusfchen de twee opgenoemde zeën geplaatst, gelyk nochtans fommigen willen, haare woede, op eenen afftand van 12 uuren, zoude hebben kunnen vernemen. Als zy daarmede noch vereënigen eenen geweldigen plasregen, die, met een groot gedruisch, in zoo veele *golven* en *baaren*, over *Davids* hoofd zoude heengegaan

(d) *Hift. Lib.* V. 6.
(e) *Lib.* XXXVI. *c.* III.
(f) SENECAE, *Epift.* LXVII. „ *Hoc loco mihi Demetrius nofter occurrit, qui vitam fecuram, et fine ullis* „ *fortunae incurfionibus*, mare mortuum *vocat*".
(g) OD. ε. 400. ζ. 294.

gaan zyn; dan wordt de zaak daardoor noch te ongelooflyker. Want het vreeslyk geklater van zulk eene ſtortvlaage zoude het rumoer der zeën meer verdooven, en ongehoorbaar maken (h); en de gelykenis van het *dorſtige herte* zoude dan niet te pasſe komen, noch ten zinnebeelde voor den Koninglyken Dichter dienen, om daardoor zynen *heftigen* en *brandenden dorst* te beteekenen. Om dan geen meer onbeſtaanbaarheden te vermelden, noch meer ſtrydende gevoelens over deezen *text* optehaalen; zal ik, om dit onderzoek ten einde te brengen, en om alle zwaarigheden wegtenemen, in 't *Land der Jordaane* enz. plaatſen aanwyzen, waar de dichter in eenen letterlyken zin zeggen konde: *De afgrond roept tot den afgrond, by het gedruisch uwer watergooten: alle uwe baaren, en golven, zyn over my hene gegaan.*

Ik beſchouwe *David*, met zyne manſchap, in de *holen* en *ſpelonken*: welken in den *Libanon* en in *Trachonitis* zoo meenigvuldig zyn, dat de ſchryvers van de

(h) Q. CURTII *Lib.* VIII. C. XIII. §. 23. ARRIANUS, V. 333. Ὕδωρ τε ἐξ οὐρανοῦ, *cet.* VIRGIL. *Georg.* IV. 364.

de *Kruisvaart*, niet wetende de beteekenis van het woord *Trachonitis*, en in dat *dorre Land*, geduurende den zomer, geen *beeken* noch *bronnen* aantreffende, maar wel een meenigte van *watergooten* en *buizen*, door welken het water naar (i) *regenbakken* of *waterhouders*, zoo door

(i) De *Tanques* of *Waterhouders*, zoo gemeen in dit gewest, als waren zy, met uitsluitinge van beeken en bronnen, de eenigste *waterplaatsen*, worden in heete en drooge landen, waar het des zomers niet regent, voornaamelyk aangetroffen; om, door middel van het winterwater, het welke in die bakken was verzameld en bewaard, de hoven en akkers maatiglyk te besproeijen, en de menschen en het vee in hunnen dorst te drenken. Deze *Tanques* zyn, zoo door de natuur, als door den arbeid en de kunst, vervaerdigd. De natuurlyken zyn de diepten en dalen, welken tusschen het gebergte liggen, en de valleijen, door welken het water in den regentyd, als door zyne kil of bed, naar de zee voordstroomt, of zich in de meiren en het zand verliest. In die valleijen en diepten verblyft het water noch een poos; en het wordt daarin, ten einde het niet ganschelyk vervliete, door dammen met de minste kosten tegengehouden en opgeslooten. De nood dryft en dwingt den loomen en vadzigen Oosterling, wil hy door den dorst niet omkomen, om ook, aan den wortel of voet der bergen, zich bakken uittehouwen, en op allerhande wyze het water der bergen en heuvelen, in den regentyd, derwaards afteleiden. Het weinige water, dat noch in die laagten en bakken, geduurende de verslindende zomerhitte, in *Trachonitis* gevonden wordt, is zeer spaarzaam, en van

door de natuur als kunst vervaerdigd, in den regentyd wordt afgeleid, van oor-

van eene zeer flechte en ongezonde hoédanigheid. Het ftinkt en kookt op zyn flyk; *wordt vermodderd door den voet van menfchen en dieren*, EZECH. XXXII. 2. XXXIV. 18.; door het invliegende fyne en ziltige ftof laf en walgelyk; en (tot eene overmaat van kwaad) het grimmelt en leeft van wormen. Een water, eerder gefchikt, om den dorst te tergen, dan om denzelven te ftillen. En wordt, daarenboven, den drinkeren zeer gevaarlyk: aangezien zy, door deszelfs gebruik, zich krankheden op den hals haalen, en wormen in hunne beenen krygen, welken daaruit met groote omzichtigheid, door hen allengskens rondom iets opterollen, moeten getrokken worden. Dan, door een fchielyke of onvoorzichtige uithaaling, breken zy in ftukken; en verwekken, door de gedeelten, welken in 't vleesch en vel waren blyven zitten, eene pynelyke verzweering. Ook gebeurt het dikwyls, dat die *bakken*, door den alvernielenden tyd, en de brandende en verteerende zonneftraalen, fcheuren; en zy worden, in den oorlog, om den vyand afbreuk te doen, verwoest en verdorven.

Daar nu de reizigers, geduurende den zomer, in *Trachonitis* geen vlietende beeken noch fpringbronnen hebben gezien, en eenpariglyk getuigen, dat de in-en-opgezetenen met hun vee hunnen dorst in de *waterhouderen* of *regenbakken* blusfchen; heeft de Koninglyke Dichter het woord אפיקי מים *waterftroomen*, of het *water*, dat in de *valleyen* en *killen*, als mede in andere *uitgeholde plaatfen*, bewaard werd, niet onverfchillig, of zonder toeleg, gebruikt: maar denkelyk heeft hy het hert *boven die bakken*, en niet aan fonteinen of beeken gelyk anders van de dichteren gefchiedt, fchreeuwende in-

oordeel waren, dat de *gooten* of *water-leidingen*, waarin ook de inwooners met hun vee zich ophielden, aan dat Land den naam van *Trachonitis* gegeven hadden. Dan de woordgronding ziet eigenlyk op eene *hobbelachtige*, *ruuwe*, *ſcherpe*, en *klipachtige*, *grondgeſteltenis*, hoedanig dit land van alle de reizigers wordt beſchreeven, en daarenboven berucht door zyne ysſelyke *holen* en *diepten*, die, naauw van ingang, naar beneden zich zeer verwyderden, en altemets van zulk eene grootte waren, dat zy 4000 menſchen konden omvangen. Ongemeene ſterke bergvestingen en burgen van toeverlaat, waarin, van oude tyden af, de bewooners dier *dorre ſtreeke*, als in koele en welverzekerde plaatſen, hun leven onder hun vee doorbragten, en uit de *afgronden* gedrenkt werden. *Afgronden* en *diepten*, van de natuure zelve toegeſteld, en ſommigen door 's menſchen kracht

ingevoerd; om door die waterbakken, die aan *Trachonits* als eigen waren, deszelfs waterloozen toeſtand te beſchryven, en dat droog en ſcherp land, door de *waterhouders*, als ken-en-merkteekens, te byzonderen; en daardoor tevens de redenen van zynen lichaamelyken dorst, en van het geſchreeuw der herten *boven die bakken*, waarmede hy zyne geestelyke verlangens naar God wilde vergeleken hebben, duidelyk optegeven.

kracht en geduld tot woonplaatſen uitgehold; en zoo zonderling ingericht, dat zy veel geruchts in de geſchiedenisſen hebben gemaakt, en een gansch leger werk hadde, om een handvol ſtrydbaare mannen daaruit te vernestelen. *David*, en zyne manſchap, door den dorst gedwongen, zullen meenigwerf genoodzaakt zyn geweest, om zich in de holen, ongeacht de roof-en moordzuchtige menſchen, welken zich daarin verſchoolen, met veele moeite en gevaaren nedertelaaten: en zullen, omlaag, in de diepten gekomen, al wierden zy van de *Troglodijten* of *Holbewooneren* niet beſprongen, of vervaerd gemaakt, nochtans door de *buizen* en *watergooten*, de groeven en ſcheuren der bergen, door welken de ontbondene ſneeuw zich in de *afgronden* ontlast als door zoo veele pypen van een natuurlyk waterörgel, de vreemdſte en *ſchrikbaarendſte ſtemmen* en *geluiden* hebben vernomen, en de naarſte treur- en jammerliederen hooren ſpeelen (k), die mogelyk door de kunst

(k) *Relation du Voyage de* Perſe *et des* Indes, *du Sr.* TH. HERBERT, *p.* 206. 207. „ *Un vieux poëte emporté* „ *par une fureur poëtique, fit et chanta des vers à notre* „ *lou-*

kunst zoo vervaarend en schrikkelyk niet zouden kunnen naargebootst worden. Want *de afgronden riepen tot de afgronden*, en maakten eenen *zang* en *tegenzang*, met zulk een ysselyk geluid, dat de *Concerten* van sommige *Oosterlingen*, wier geraas de ooren der *Europeaanen* opscheurt, daarby niet eens zouden gehoord zyn geworden. Daar zyn geen pypen, die zoo sterk spreeken, noch zulk eene droevige en naargeestige overeenstemming maken, als de *slingerbeekjes* en *verborgene buizen* of *watergooten*, door welken zich de gesmoltene sneeuw van de hooge bergen naar de *afgronden*, die daarönder liggen, ontlast. Vreeslyke

„ *louange*, *ausquels répondoit un bruit enragé de leurs timbales et d'autres instruments barbares, de sonnettes, tambours, cimbales de cuivre, flûtes et autres, qui faisoient un tintamarre, qui nous etourdissoit en sorte que nous n'eussions pu ouir le tonnerre... Je ne sçay s'ils croyoient nous faire plaisir, mais je puis dire avec verité, que quand nous serions sortis de l'antre des Ciclopes, nous n'aurions pas esté plus fatiguez ny plus etourdis que nous estions, et pour moy en particulier je fus ravy de me trouver dans mon logis où je me couchay si etourdy, que de trois jours je ne recouvray l'ouïe.*" *Et p.* 219. "*Les Perses mirent le feu à leur artillerie, et nous donnerent leur musique composée de hautbois, de timbales, et d'autres instrumens, que l'on ne connoit point en Europe, et qui faisoient une harmonie si enragée, qu'elle ressembloit aux orgies de Bacchus, plûtost qu'à un concert de musique*".

en ſchrikbaarende ſtemmen, die van ſommige *grotten* en *ſpelonken* het gedierte en het gevogelte, ja! ook den mensch, verwyderen, en hun den moed en lust benemen om die verſchrikkelyke diepten te bezoeken. Door die enge doortogten, en geſlotene of overdekte *gooten*, (l) valt het water, als in ongeſtuime en *gebrokene baaren* (m); raast en ſchuimt tegen, en over, de kantige rotſen; ſcheurt de klippen; en ſleept, nu (n) en

(l) *In* LYCOPHRONIS CASSANDRAM JOH. POTTERI *Comment. p.* 119. *& p.* 144. *in fin.*

(m) AMMIANI MARCELLINI *Lib.* XVII. *C.* 7. *p.* 168. "*Accidunt autem, ut opiniones exiſtimant, inter* „ *quas* ARISTOTELES *aeſtuat & laborat, aut in cavernis* „ *minutis terrarum, quas graece* Syringas *appellamus,* „ *impulſu crebriore aquis undabundis: cet.*" SENECAE *Nat. Quaeſt. Lib.* V. *C.* XIV.. "*Flumina illic ſcias licet,* „ *noſtris paria, ſublabi: alia leviter ducta, alia in con-* „ *fragoſis locis praecipitando ſonantia. Quid ergo? non il-* „ *lud aeque dabis, esſe aliquos & ſub terra lacus, & quas-* „ *dam aquas ſine exitu ſtagnare*"? *C.* 15. "*Illo descendere* „ *auſi ſunt, ubi novam rerum poſitionem terrarumque pen-* „ *dentium habitus, ventosque per caecum inane experirentur,* „ *& aquarum in illis fluentium horridos fontes, & altam per-* „ *petuamque noctem*". *Lib.* VI. *C.* 7. *Illic quoque aliae vaſto* „ *curſu deferuntur, & in praeceps volutae cadunt: aliae lan-* „ *guidiores in vadis refunduntur, & leniter ac quietè fluunt*".

(n) SENECAE *Nat. Quaeſt. Lib.* VI. *C.* 22. "*Tunc* „ *ſaxa vaſti ponderis decidunt, tunc illa praecipitata rupes,* „ *quidquid ab imo repercusſit, non pasſura conſiſtere, ſuccu-* „ *tit,* —

"*et ruere omnia viſa repente*":

ut ait VIRGILIUS *noſter.*

en dan, ſteenen en ſtukken van rotſen met zich, die met een vervaarlyk geplomp in de *afgronden* nederſtorten, en die duistere en wyde holen, met heeſche en ſchorre *ſtemmen*, doen huilen en loeijen. Alle oogenblikken vallen 'er (op de bergen van *Ararat*) ſtukken van de rotſen in de *afgronden*, die een afgryslyk geplomp en geklater maaken. *De afgrond* van den berg vertoont de *grootheid* des HEEREN. Men yst en ſiddert, als men 'er inziet; en het *hoofd begint te draaijen*, als men op deszelven afgryslyke (o) ſteilten wil ſtaaren. Steilten, die loodrecht zyn, en met puntige zwartachtige rotſen geboord, enz. Het hol van *Corycius* (p), in *Cilicien*, was van de natuure zoo ingericht, dat het ſcheene de eerwaerdige wooning der Goden te wezen. Een Goddelyk geluid van Cymbaalen; een ſchroomelyk geraas van beekjes, die van alle zyden daarin ſtortten. Een groote vloed, die uit eene groote bronne zich voor een kort eind wegs ophief, maar daarop zich weder verbergde; een dikke duisternis, en een zwaare lommer

 van

(o) TOURNEFORTS Reize naar de *Levant*, 2. D. bl. 132. enz.
(p) POMPONII MELÆ *Lib.* I. C XIII. 20. *&c.*

van bosſchen en ſtruiken, die den ingang zoomden; deeden den ſtoutſten ſchroomen en beven. Zoo was ook het hol *Typhon*, daarby gelegen; zoo was ook *Atlas* (q), en andere hooge bergen en ſteenklippen; waar het zonderling geluid van fluiten, trommelen, en cymbaalen, die holen en ſpelonken, in de meeninge van een onwetend en bygeloovig volk, maakte tot een dertel verblyf van *Pan* (r), de *Faunen*, en *Satyrs*. Vreeslyke oorden; die des daags een woeste en wilde eenzaamheid vertoonden (s), en des nachts, in hunne *afgronden*, naare galmen en klaagtoonen deeden hooren; die, door de kanten (t) en wanden

(q) PLIN. *Nat. Hiſt. Lib.* V. I. HOFFMAN *Lex. Univ. in vocibus* Aulocrene, Marſyas, *cet.*

(r) HOMERI *Hymn. in* Pana. C. VALERII FLACCII *Argonaut. Lib.* III. „*Pan nemorum belliquepotens; quem lucis ab horis* „ *Antra tenent*".

Of *Gad*, te Baäl *Gad* en op den *Libanon* geëerd, en *Jeſ.* LXV. II. vermeld, niet *Pan* geweest zy, zal misſchien een onderwerp van onze overweginge kunnen worden.

(s) POMPONII MELÆ *Lib.* III. *C.* IX. 85. *ſeq.*

(t) SENECÆ *Nat. Quaeſt. Lib.* VI. *C.* 19. "*Quomodo in dolio cantantis* vox, *per totum cum quadam discusſione percurrit ac* reſonat, *& tam leviter mota, tamen circuit, non ſine tactu ejus tumultuque, quo incluſa est: ſic* ſpeluncarum ſub terra pendentium vaſti- „ tas

den der onderaardſche holen, en door de wederkaatſing der bergen, vermeenigvuldigd werden. Stemmen, natuurlyker wyze geſchikt, om een gemoed, *van den Geest der wysheid, des raads, der ſterkte, kennisſe, en vreeze des* HEEREN, ontbloot, te verbaazen en te ontroeren; maar echter niet in ſtaat, om het hart van dien heldhaftigen Koning ganſchelyk te verbreken: als die, onder alle die jammer- en treurgeluiden, in de grootſte afzonderinge en verlaatenheid, nochtans der heilrotſe, met een geloovig en ſterk vertrouwen, aankleefde, wanneer hy zeide: *De* HEER *zal des daags zyne goedertierenheid gebieden, en des nachts zal zyn lied by my zyn; het gebed tot den God myns levens*; Pſ. XLII. 9.

Onder den *Hermon* is eene afgryslyke kloof en metelooze diepte, waaruit de *Jordaan* te voorſchyn komt: en van zyne beſneeuwde kruin ſtorten naar die diepte verſcheidene vlietjes; en de ontdooide ſneeuw ſypelt en glydt, door de ſcheuren en reeten van dien berg, met een *geruisch*, naar dien *grondeloozen kolk*.

„ tas *habet aëra ſuum; quem ſimul alius ſuperne incidens*
„ *percusſit, agitat non aliter, quam illa, de quibus paullo*
„ *ante retuli*, inania indito clamore ſonuerunt”.

Het afſtroomend water breekt op rots en klippen; en tuimelt over malkanderen, als zoo veele geweldige en zich zelfs vernielende *zeebaaren*. Daar zyn beeken, die van den *Libanon* op de rotſen ſpatten; en met een geluid, als van eenen (u) *ſtorm* en *donder* (v), naar den *afgrond* nederſtorten.

De groote meenigte van ſneeuwwater, dat, door verborgene *pypen* en *watergangen*, naar de *diepten* in het gebergte afrolde, tegen de kanten der klippen brak en raasde, en in gebrokene *baaren* en verwoede *golven* over *David* heneviel; de *afgronden* by haaren val opwekte, en luid deed tieren en roepen; en die holen en ſpelonken, niet van aangenaamheid verſtoken, tot *ysſelyke ſchoonheden* maakte; (dat ik (w) met den Ridder D'ARVIEUX ſpreeke); mogt vryelyk, wegens het ſchroomelyk en vervaarend ge-

(u) *Memoires du Chevalier* D'ARVIEUX, *Tom.* 2. *p.* 418. *Excerpt. Geogr. ex* IBN OL WARDI, *p.* 174.

(v) *Voyage du Sr.* DE STOCHOVE. *p.* 322. "*Il y court* „ *un ruisſeau lequel comme il est enfermé dans ces monta-* „ *gnes, & qu'il tombe par pluſieurs precipices faict autant* „ *de bruict que le tonnerre*".

(w) *Tom.* 2. *p.* 418. & *Le voyage de* Syrie & *du* Mont-Liban, *par* M. DE LA ROQUE, *Tom.* I. *p.* 64. „ *& la nuit on est penetré, pour ainſi dire, d'une douce* „ *terreur par le bruit de ces eaux qui ne tarisſent jamais*".

geluid van dat ſneeuwwater door die *gooten* en *ſcheuren*, *Gods baaren* en *golven* genaamd worden; als die, in haare omſtuimigheid en woede, voor de holle en dolle *golven* van eene beroerde en verbolgene *zee* niet behoefden te zwichten.

Moet de taal en ſtyl der dichteren, naar het voorſchrift van ARISTOTELES (x), van den gewoonen weg afgaan, en niet voordloopen in woorden, waarvan men zich in de dagelykſche praat en verkeer met menſchen bedient, maar in oneigenlyke uitdrukkingen, die de voorwerpen omkleeden en in eene bevallige tooi aan het oog vertoonen; dan moet de dichtſtyl des te fraaijer worden, wanneer dat ongewoone, en van het betreden pad afwykende, meerder in de *zaake*, dan in de *bewoordinge*, van het dichtſtuk gevonden wordt: omdat de *zaak* de *letter*, even als het lichaam de ſchaduw, in waarde, kracht, en ſchoonheid, oneindig te boven gaat. Mogen de wonderen, en alle zulke gebeurtenisſen, welken het menschdom bykans onmoogelyk rekent, met alle recht tot

(x) *Lib. De Poët. Cap.* XXII.

het ongewoone gebragt worden; dan moeten in een dichtſtuk (myns oordeels) die wonderen en zeldzaamheden niet in *buitengewoone* en *oneigenlyke* woorden opgezongen, maar in *eigenlyken* en *letterlyken* opgegeven, worden. Zulke gebeurtenisſen ſtaan als met een raadſel gelyk: en; zal een raadſel in ons verwondering, aandacht, en naarvorſching, verwekken; zoo moet deszelfs ſtyl en bewoording *gemakkelyk*, *eigenlyk*, en *ligt te verſtaan*, zyn; en dezelfs verborgenheid en geheim niet in de woorden, maar in de zaak zelve, ingewikkeld wezen. Het moest aan allen, *die noch de ſchriften noch de kracht van God weten*, onaannemelyk, ja! ten eenemaale ongelooflyk voorkomen, het geen de Profeet *Jonas*, Hoofdſt. II. 3. enz. van zich zelven getuigt: *Alle uwe baaren, en uwe golven, gingen over my bene.* De *zaak*, nochtans, had zich zoo toegedraagen; en de *woorden*, door welken die zonderlinge gebeurtenis van hem wordt beſchreeven, moesten *eigenlyk*, en niet *leenſpreukig*, doch naar de *letter*, verſtaan worden. Want hy had, in den *grooten visch*, de *paden der zee doorwandeld*; *het wier was aan zyn hoofd gebonden*;

den; en de grendels der aarde gingen om hem hene. *David* konde op eene zelfde wyze, en zoo als wy daarvan reeds de genoegzaame redenen gegeeven hebben, uit de holen van *Hermon* en *Mitsbar*, uitroepen: *Alle uwe baaren, en uwe golven, zyn over my henegegaan: de afgrond roept tot den afgrond, by het gedruis uwer watergooten!* Van zulke dichterlyke ſchoonheden, die ongewoone en zeldzaame gebeurtenisſen, welken aan het vleeſchelyk oog als onmogelyk toeſcheenen, in een' ſtyl en bewoordinge voordraagt, die van allen *duidelyk* en naar de *letter* wordt begreepen en opgevat, hebben de *ongewydden* geene voorbeelden, dan alleen de zulken, welken zy, by wyze van verzieringe, en door eene fabelzuchtige verbeelding, hebben in 't licht gebragt. Die geestige byzonderheden worden alleen aangetroffen in de ſchriften van die menſchen, waarin God, *die alleen wonderen doet*, *wonderlyk* geweest is, en welken hy *tot wonderen* en *wonderteekens geſteld had.* Maar ik worde gewaar, dat ik, die my by de *Aardrykskunde* ſteeds had opgehouden, in de voorgaande bladzyde, ongemerkt, der *Dichtkunde* genaderd ben. Dan die uit-

ſtap is niet groot; en zal zelfs dienen, om my, door noch ééne aanmerking van ARISTOTELES en anderen, over de *Dichtkunde*, medetedeelen, als door eenen kleinen omweg, tot het einde myner aanmerkingen, over het *Erets der Jordaane*, enz. te brengen. Die ſcherpzinnige *Wysgeer*, en allen, die over dat onderwerp geſchreeven hebben, merken aan, dat de mensch, van natuure, ter naarvolginge geneegen is; en dat hy, om naartevolgen, en in zich zelven uittedrukken, het geen hy in de voorwerpen ziet, en het geen hem zelven levendig had geroerd en ſterk getroffen, het allerbest ſlaagt, wanneer tusſchen *hem*, en de *dingen* welken hy zoekt uittedrukken, eene natuurlyke overëenſtemming plaats heeft. Dat is: die tot de Zang- en Dichtkunst geboren is, wordt het gemakkelykst en van zelf, als het ware, door de gelykenisſen, die met zyne geestneiginge ſtrooken, en door de toonen, die met zynen toeſtand inſtemmen, geroerd en aangedaan (y). De voord-

(y) ÆLIANI *Var. Hiſt. Lib.* XII. C. XXXVIII. *πενθȣ̃ντες δὲ οἱ Σάκαι, εἰς οἴκȣς τινὰς ὑπάντρȣς καὶ κατασκίȣς ἀποκρύπτονται.* *Conf.* PLUTARCHUS, *qui* Syris, Lydis, *&* Ægyptiis, *hanc lugendi rationem magis convenientem, etiam tribuit, Lib. de Conſol. ad Apollin. S.*

voordbrengſels van zyn vernuft ontvangen hunne byzondere waerde van dien trap der overëenſtemminge; zy zyn het allerkostelykst; wanneer die onderlinge overëenkomst, om zoo te ſpreeken, alle perken overſchrydt, en de dichter uit zynen ſtand gerukt en buiten zich zelven gevoerd wordt. De toepasſing van dat alles laat zich op *David*, dien veldvlugtigen Koning, in zynen, bykans wanhopigen, toeſtand, gemakkelyk maaken. Hy werd door een *zee* van ellende geſold, geſchokt, en geſlingerd; en, door eene meenigte van wederwaerdigheden, heen en wedergedreeven (z). *Golven*, en *baaren*, (a) van allerlei rampen en tegenſpoeden gingen over zyn hoofd; en, uit den overvloed, op een verraderlyke wyze, tot de uiterſte behoeftigheid

(z) J. ALBERTI *Obſ. Philol. in N. T. p.* 370.

(a) *Biblioth. Brem. Nov. Cl.* VI. *faſc.* 3. *pag.* 198. *Vid. quoque* HELIODOR. *Æthiopic. Lib.* IV. *p.* 235. Κῦμα (Φησὶν) ἐπὶ Κῦμα προσέβαλλεν ὁ δαίμων. & ÆSCHYL. *Supplic.*

Βα. Καὶ πολλαχῆ γε δυσπάλαιστα πράγματα.
Κακῶν δὲ πλῆθος, ποταμὸς ὣς, ἐπέρχεται.
Ἄτης δ' ἄβυσσον πέλαγος οὐ μαλ' Εὔπορον
Τοδ' ἐσβέβηκε, κ' οὐδαμοῦ λιμὴν κακῶν.

Coll. JOH. POTTERI *in* LYCOPHRONIS CASSANDRAM *Comment. p.* 137. *ad vs.* 228. & *Vitae* TIMURI *Cap.* LXX. *Tom.* 2. *p.* 655.

heid gebragt, moest hy, door angst en vrees naargezet, in *een dor en dorſtig land* omzwerven: een *land*, uit eigen aart, zeer geſchikt, om zyne natuurlyke heldhaftigheid te verbreken; om zyn leed en droefheid, door deszelfs verbrandde, ruuwe, klipachtige, en ſcherpe grondgeſteltenis, te vermeerderen; en om dien geborenen en van Gods Geest geheiligden Dichter, door alle zyne rampen en wederwaerdigheden, voor alles, wat ſchrik konde verwekken, overgevoelig gemaakt, nu ten eenemaale, door een meenigte van afzigtelyke *diepten*, en een ſchroomelyk geluid van *watervallen* en *afgrondsſtemmen*, zoo te beroeren, te ontſtellen, en te vervaaren, dat hy moeste uitroepen: *O myn God! myne ziel buigt zich neder in my; daarom gedenke ik aan u, uit het Land der Jordaane en Hermonim, uit het Kleine Gebergte!* enz. *Daarom wordt myn geest overſtelpt in my, myn hart is verbaasd in het midden van my! Ik breide myne handen uit tot u: myne ziel is voor u, als een dorſtig land, Sela!* enz. Pſ. CXLIII. 4, 5. (b). Nochtans, in

(b) Vergel. *Pſ.* LXXXVIII. *Klaagl.* III. 52.

in die duistere en treurnisvolle *afgronden*, *ſchuilde hy by zynen God*, en ſloot zyne ſmeekingen met dit toeverzigt op dien Almagtigen Uithelper: (c) *Wat buigt gy u neder, o myne ziel! en wat zyt gy onrustig in my? hoop op God; want ik zal hem noch looven; hy is de meenigvuldige verlosſing myns aangezigts, en myn God:* Pſ. XLII. 12. XLIII. 5.

Nadat ik het *Aardrykskundige* van dezen *Pſalm*, het welk tot eene bondige kennis daarvan den vasten grond legt, meestendeels hadde afgewerkt; beving my de lust, om myne gedachten, alreeds in onrym medegedeeld, zoo niet allen, ten minſten haare voornaamſte bedoeling, in Dichtmaat overtegieten. Dan, in hoe verre my dit gelukt zy, zal een taal-en dichtkundig lezer, aan wiens oordeel ik my, met beſcheidenheid, onderwerpe, uit de hier volgende nieuwe beryminge het best kunnen opmaaken.

Als

(c) HOMER. *Od.* ε. 464. *ſeq.*

1.

Als een hert, in dorre ſtreeken,
  Wen de zomer heeft gelikt
Waterhouders, gras, en beeken
  Schreeuwt; zoo ſchreeuwt myn ziel, en ſtikt
  Schier van dorst, naar U, de bron,
  Levensgod! myn wolk en zon!
Wanneer zal ik God genaaken?
In zyns aanſchyns vreugde blaaken?

2.

Myne ſpys zyn bange traanen;
  Traanen vlieten, nacht en dag;
Als zy my geduurig maanen,
  " Waar blyft God, in uw geklag?"
  'k Stort myn ziel, en worde droog,
  Als ik denk, hoe 'k voormaals zoog
Uwe borſten, met de kooren
Naar uw huis my doende hooren.

3.

Hoe! myn ziel! zoo neêrgezonken,
  Zoo verlegen, zoo bedeesd?
Wacht op Hem, die u beſchonken
  Had met eenen vasten geest!
  Kreun u aan geen bitſen ſpot,
  Beid geduldig uwen God;
Zyn gezigt zal my verryzen,
'k Zal noch eens zyn heillicht pryzen.

4. Ziel

4.

Ziel en moed my thands verlaaten,
Myn God! daarom denk ik aan
U, uit Hermons, Mitshars gaten,
En uit 't Landſchap der Jordaan.
'k Kerm, waar 't water my verbaast,
Als het door uw gooten raast,
Over my uw baaren breken,
Afgronds ſtemmen my verbleeken.

5.

In den dag, zal God beſtellen
Zyne goedertierenheid:
In den nacht, zal myn hart wellen
Een gezang, dat my opleidt,
Een gebed tot mynen God,
Met berusting in myn lot.
'k Zal den God myns levens zingen.
Die zal dit voor my voldingen.

6.

'k Zal tot mynen Rotsſteen zeggen:
" Waarom wilt gy my, gebukt
„ En vergeten, nederleggen
„ In den rouw, en zwaar gedrukt
„ Van myn hooners, die my 't meest
„ Hiermeê breken been, ja! geest?
„ Waar is thands uw vast vertrouwen,
„ Waartoe blyft gy op God bouwen?"

7. Wat

7.

Wat! myn ziel! zoo neêrgeslaagen,
 Zoo bekommerd, zoo beroerd?
Op! God heeft in u behaagen;
 Uw God, die uit diepten voert.
 Smaad grootmoedig hunnen spot!
 Hoop geloovig op dien God!
'k Zal toch mynen God noch roemen,
Hem myn Wezensleven noemen.

Onze aanteekeningen, op het *Land der Jordaane*, dienden noch vermeerderd te worden met eenige aanmerkingen, over het laatste gedeelte van *Jos.* XIX. 34. alwaar gezegd wordt, *dat de stam van Naphtali tegen het Oosten stiet aan Juda aan de Jordaan.* Hoe is dit mogelyk? daar *Juda*, ten aanzien van *Naphtali*, niet *in 't Oosten* maar *in 't Zuiden*, ook niet aan de *Jordaan* maar aan de *Doode Zee*, gelegen; en door verscheidene tusschenïnschietende *stammen*, van *Naphtali* afgescheiden; was. Heeft de *Landstreek* over de *Jordaan*, oudtyds, *Judea* over de *Jordaan* geheeten, gelyk de Heer RELAND meent; en denkt, dat dit uit JOSEPHUS (a), die van een

(a) *Ant. Jud. Lib.* XII. 4.

een *Juda over de Jordaan* gewaagt, vry duidelyk blyke. De Heer BACHIENE, (b) die dit gevoelen van dezen *geleerden Landbeſchryver*, en van meer anderen, over deze moeilyke plaats, heeft ter toetſe gebragt, laat voorafgaan, dat de zaak terſtond zoude gevonden zyn, als men maar, zoo als RELAND het hebben wil, op de plaats uit JOSEPHUS geruſtelyk konde aangaan.

De Joodſche Geſchichtſchryver, wiens woorden ik, in 't oorſprongelyke, naauwkeurig onderzocht hebbe, komt my voor, geheel iets anders te leeren. Hy onderrecht ons, hoe (c) *Hyrcanus*, in zyne wederkomste uit *Egypten* naar *Jeruſalem*, van zynen Vader en Broederen belaagd, wel hunnen verderflyken aanſlag ontweeken hebbe, maar dat hem niemand in *Jeruſalem* wilde opnemen en huisvesten; het geen hem niet weinig deed vreezen, en het beſluit nemen om over de *Jordaan* te trekken, en de *Barbaaren* te dwingen om hem ſchatting te betaalen. Dat, na den dood zyns Vaders, het volk in twee hoopen verdeeld

(b) H. Geogr. I. D. bl. 575.
(c) *Ant. Jud. Lib. XII.* 4.

zynde, de grootste zich voor zyne oudste Broederen verklaard hadde. Weshalve hy niet konde besluiten, naar *Jerusalem* wedertekeeren: maar liever verkoos, zyn verblyf in 't *Overjordaansche* of *Peræa* te nemen; alwaar hy geduurige oorlogen met de *Arabieren* voerde, en van hun veelen doodde en gevangen kreeg. Dat hy, aldaar, niet verre van *Heschbon*, een fraai en sterk slot, uit wit marmer, liete stichten, aan het welke hy den naam van *Tyrus* gaf: zynde de plaats, waaröp dit slot gevestigd was, gelegen tusschen *Arabien* en tusschen *Judea*, *over de Jordaan*, of in 't *Overjordaansche*; want, πέραν τοῦ Ἰορδάνȣ, is eene bekende spreekwyze, zoo by JOSEPHUS, als by de schryvers van het *Nieuw Verbond*, om *het Overjordaansche*, vooräl *Peræa*, aantewyzen. Het zoude ook stryden tegen den aart eener landbeschryvinge, de waare ligging van een plek gronds, stad, of landschap, aantewyzen, door dezelven, als een *midden*, tusschen twee grenspaalen intesluiten; wanneer dat *midden* zelf tot één dier twee *uiterste grenzen* behoorde, en daarvan niet onderscheiden was. Zoo lag, by denzelfden schryver, *Samaria*

tus-

tusſchen *Judea* en *Galilea*; *Paneas*, tot *Gaulonitis* gerekend, tusſchen *Galilea* en *Trachonitis*. En het zoude wanhebbelyk geweest zyn, byäldien het ſlot *Tyrus* tot *Arabiën* of *Judea* behoorde, het te beſchryven, als gelegen *tusſchen* die twee landen.

Schoon nu, ten tyde van *Joſua*, alleen de *Doode Zee* de ſtam van *Juda* ten oosten toeſloot; by eene verdeeling echter, die in de dagen van JOSEPHUS ſtand greep, ging de *oostelyke grens* dier ſtamme hooger op langs den oever der *Jordaane*, en reikte noordwaards tot op de hoogte van *Anuath* (d). *Peræa* was begreepen tusſchen *Machærus*, *Pella*, *Philadelphia*, en de *Jordaan*; en werd, ten *oosten*, door *Arabiën*, enz. beperkt. (e) Gevolgelyk, moest dit ſlot *Tyrus*, dat in *Peræa* of de *Overjordaanſche Landſtreeke* naby *Heschbon* gebouwd was, tusſchen *Judea* en *Arabiën* inliggen.

De woorden van JOSEPHUS, waar het eigenlyk op aankomt, luiden dus: *Deze plaats* (waaröp het *ſlot* ſtond) *is tusſchen Arabiën en Judea, over de Jordaan*,

 niet

(d) *De Bello Jud. Lib. III.* 3. §. 5.
(e) *Ib.* §. 3.

niet verre van Heschbon: οὗτος ὁ τόπος ἐστὶ μεταξὺ τῆς τε Ἀῤῥαβίας καὶ τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, οὐ πόῤῥω τῆς Ἑσσεβωνίτιδος. Achter *Judea*, moet de *zinſnyding* geſteld worden. Want JOSEPHUS zelf ſcheidt *Judea*, door de *Jordaan*, van *Peraea* of *het Overjordaanſche*. En *dit ſtuk gronds*, als het bedoelde *midden*, lag tusſchen *Arabiën* en *Judea*; en behoorde dus tot *géén* van die *beide* Landſchappen, maar maakte een *klein gedeelte* van *het Overjordaanſche* uit.

" *Het ſchynt my toe*, (vervolgt de Heer
" BACHIENE,) *dat deze zwarigheid niet*
" *wel anders geheel kan weggenomen wor-*
" *den; of men moet het daarvoor houden,*
" *dat een ſtad, genaamd Juda of Jebu-*
" *da, ergens aan de Jordaan, ten oosten*
" *van Nephtali gelegen hebbe, ofſchoon*
" *voor of na niet meer gemeld; aan welke*
" *deze ſtam dus reikte tegen den opgang*
" *der zonne. 'Er was een ſtad Jebuda* of
" *Jebud, in het erfdeel van Dan.* Zie *Joſ.*
" *XIX.* 45. *Veel ligt voegt Joſua der-*
" *halven by deze ſtad, de omſchryving*
" *van Jebuda aan de Jordaan, om ze*
" *van de andere ſtad Jebuda te onder-*
" *ſcheiden. Doch wy geven dit niet ver-*

De-

„ *der op, dan als ene loutere gisſing*".
Deze nieuwe gisſing, hoe ſchrander ook uitgedacht om den knoop te ontbinden, kan, uit krachte der beteekenisſe en des gebruiks van het woord (f) פגע, (*ergens tegen aanſtooten, bonzen, aanvallen, op aanloopen*, enz.) geen ſteek houden; als het welk een *onmiddelyk aanraaken, gemoeten*, of *het ſtooten*, van twee landen tegen elkanderen, te kennen geeft; en niet kan gezegd worden van Landſchappen, die door eene rivier of zee van elkanderen *geſcheiden* worden. Het geen dan ook de reden is, waarom dit woord *nooit* gebezigd wordt van de ſtammen, die *tegen elkanderen overlagen*, en door de *Jordaan* waren *afgeſcheiden*. Immers! zoo als *Naphtali tegen Zebulon in 't Zuiden, en tegen Aſer in 't Westen, ſtiet*; op dezelfde wyze moet ook die *ſtoot tegen het Oosten* begrepen worden. *Naphtali* nu zat *vast*, en *raakte onmiddelyk*, aan *Aſer* en *Zebulon*. Gevolgelyk, dan, moet dezelfde ſtam in 't Oosten ook *verëenigd* geweest zyn met, en *geſtooten* hebben tegen, *Juda der Jordaane*. Als wy nu van eenige plaatſen in

 die

(f) A. SCHULTENS, Comment. in Job. p. 211. VENEMA, Comment *ad Jer. p.* 211. 420.

die ſtamme geſchreeven vinden, *Joſ.* XIX. 33., dat *haare uitgangen waren aan de Jordaan*; zoo is daaruit optemaaken, dat, niet de ganſche ſtam, maar een *gedeelte* daarvan, tegen *Juda der Jordaane* hebbe kunnen ſtooten. En dat *gedeelte*, door het welke die *ſtoot* verricht wierde, zal ons teffens aanwyzen, *waar* wy dit *Juda der Jordaane* te zoeken hebben. De *Naphtalijten* (vermeldt ons JOSEPHUS (g)) waren bezitters van alles, wat naar het *Oosten* zag, en tegen *Damaskus* gekeerd was. Zy hadden het *Oppergalilea*, tot aan den *Libanon*; en de bronnen der *Jordaane*, die uit den berg voordſpringen, tot aan de grenzen der ſtad *Arce*, tegens het *Noorden*. *De ganſche ſtreek, derhalve, van Baäl Gad tot den ingang van Hamath, van den Voorlibanon, tot waar de Jordaan zigtbaarlyk begon te vloeijen, moest de eigenlyke oord wezen, die vast zat, en ſtiet, aan de groote vlakte, waarin de Hermon lag, en die naar Hamath en Damaskus opliep. Het Land van Mitspa, en het Dal van Libanon, de oude woonplaats der Hivviten, en de Noordöostergrens van Kanaän.*

De

(g) *Ant. Jud. Lib. V.* I. §. 22.

De Heer J. D. MICHAELIS, (h) in zyne Aanmerkingen over *Deut.* XXXIII. 23. geeft dezen korten uitleg: "*Het Zuiden*
„ is hier niet een iegelyk Zuidelyk
„ Land, noch minder het Zuidelyke
„ Deel van *Palestina*; maar de naam van
„ eene zekere Landstreeke aan de *Jor-*
„ *daan* op de Zuidzyde van *de Zee*
„ *Genezareth*, die, *Jos.* XI. 2., iets
„ duidelyker *het Zuiden van Geneza-*
„ *reth* heet, en aan het zoo genaamde
„ *Zuiden van Juda* stiet. Het Zuiden
„ van *Genezareth* lag ten Westen der
„ *Jordaane*; het Zuiden van *Juda* strek-
„ te zich tamelyk wyd uit tegens het
„ *Oosten*, en ging ook *Noordwaards* tot
„ in de nabyheid van de Zee *Geneza-*
„ *reth*. Beide de Landen, die den naam
„ van het *Zuiden* draagen, worden
„ slechts door de *Jordaan* vanéén ge-
„ scheiden".

Ik zal, in 't vervolg der *Bydragen*, myne gedachten over *deze plaats* mededeelen. Alleenlyk kan ik, by voorraad, ter wederlegginge van dit gevoelen, dit weinige opgeven. Dat, in die korte

(h) *Deutsche Uebersetzung des Alten Testaments mit Anmerkungen fur ungelehrte, des* 4. *th. Zweite Halfte, bl.* 97. *Anm. Z. f. B. Mos. C.* XXXIII. 23.

uitbreidinge, het *Zuiden* (דרום) met het *Vlakke Veld* (ערבה) verward wordt. 2. *Naphtalies erflot* heeft zich nooit *beneden*, of ten *Zuiden* van, de *Zee Genezareth*, uitgestrekt. 3. *Het Vlakke Veld*, dat de *Jordaan* doorsnydt, wordt nergens, noch aan de *Oost-* noch *Westzyde*, het *Zuiden* van *Juda* of *Naphtali* geheeten. 4. Landen, door de *Jordaan* vaneengescheiden, komen nergens voor *tegen elkanderen te stooten*.

Dat de gansche streek, van *Hamaths ingang* af, en noch al hooger op, den naam van *Juda der Jordaane* gedraagen hebbe, komt my zeer waarschynlyk vóór uit 2. *Kon.* XIV. 28. alwaar van *Jerobeam* staat aangeteekend, dat hy *Damaskus en Hamath*, tot *Juda* (*behoorende*), *aan Israël heeft wedergebragt*. De gewoone uitleg, over die woorden, is te vinden by onze *geëerde Kantteekenaars*. Welke redelyker zal voorkomen, en meer voldoenings geven; dan de meening van den Heere HARENBERG, in zyne Inleidinge voor zyne, onlangs uitgekomene, Verklaaring over *Amos* (i), die,

(i) *Introduct. in Amosum*, *p.* 70. *seq.* השיב את דמשק ואת־חמת ליהודה בישראל: Restitutionem promovit Damasci ac Chamath Jehudae cum Israële.

die, in dezer voege, de woorden overzet: *Jerobeam heeft de herstelling van Damaskus en Hamath aan Juda met Israël uitgewerkt*, of *te wege gebragt:* zoo veel daarmede willende aanduiden, dat, uit hoofde van een verbond, tusschen de Koningen van *Juda* en *Israël* gesloo-ten, de veröverde landen, welken zy hunnen nabuuren afhandig maakten, door hen beiden gemeenschappelyk zouden bezeten worden. Dat *Jerobeam*, derhalve, volgends het gemaakte verdrag, het *Holle Syriën* en *Damaskus* ingekreegen hebbende, het zelve, zoo wel tot *Juda*, als *Israël*, hadde *doen wederkeeren*; om beiden daaruit een gelyk genot te trekken.

Ik wenschte wel, die onderstelling, uit de Ryksrollen van *Juda* en *Israël*, beweezen te zien. Wat voordeels kon 'er voor *Juda* in steken, deelgenoot te wezen van een land, zoo verre van hun verwyderd; maar zoo gelegen voor *Israël*, en als *eene geöpende deure* om in *Syriën* te dringen? Moest zulk een deelgenootschap niet veel eerder een twistäppel worden, en aanleiding geven om het oorlogsvuur tusschen die beide Ryken aantesteken? En, ware het dan niet

beter geweest, byäldien ooit zulk een verdrag heeft plaats gehad, dat de overwonnene landen aan dat Ryk te beurte vielen, aan het welke zy het naaste belendden; dan, dat zy in gemeenſchap van twee Koningen bezeten wierden, tusſchen welken doorgaands bittere Vyandſchap heerschte, en die zich zelden verſtonden? Wie heeft ooit gezien, dat twee honden, in vrede en vriendſchap, één been klooven? Dan ik wil my hiermede, als meer tot de Geſchicht- dan Aardrykskunde behoorende, niet verder ophouden.

De rechte vertaaling der woorden, welke ik op het oog hebbe, zoude deze wezen: Hoe *by Damaskus en Hamath* (k) *tot Juda in Israël wedergebragt hebbe.* De Koningen van Syriën, die *Hamath*, na *Salomons* dood, *van Juda der Jordaane* hadden *afgeſcheurd*, kwamen nu dit overheerschte deel weder aan *Jerobeam* te verliezen, die, door zyne krygsmagt, *Damaskus en Hamath tot Juda in Israël deed wederkeeren.* Niet tot *de Stam* of het *Ryksgebied van Juda*, maar tot *Israël.* Niet tot dat *Land van Is-*

(k) ΒΑΣΙΛ. Δ'. ιδ'. 28. καὶ ὅσα 'επέστρεψε τὴν Δαμαςκὸν καὶ τὴν Αἰμὰθ τῷ Ι'ούδα ἐν Ι'ςϱαὴλ.

Israël, in dien ruimen zin, zoo als het wel eens genomen wordt voor *dat land, dat de* HEER *voor de* XII *ſtammen had uitgeſpeurd*; of dat *ganſche land*, waar *Jakobs* nakomelingen, zoo ten oosten als ten westen der *Jordaane*, bezitters van geweest zyn. Ook niet dat *ganſche Land van Israël*, wier Koningen, na de ongelukkige ſcheuring onder *Rehabeam, ten Noorden van Juda* en *over de Jordaan* het gebied voerden; maar, bepaaldelyk, het *Iſraël der Jordaane*, Ezech. XLVII. 18. dat met *Juda der Jordaane* den *Noordöosthoek* van *Kanaän* uitmaakte, die tusſchen *Naphtali, den Voorlibanon, de Galileeuwſche Zee, de Jordaan, en de Oostergrens van Kanaän*, begrepen was: (l) als welke *tusſchen Havran en Damaskus*, en *tusſchen Gilead*, (niet het ganſche *Gilead*, zoo als men wil, maar het *halve Gilead* waar *Manasſe* woonde), en tusſchen *het Land van Israël aan de Jordaan*, moest gemeten worden; en welke van *Hazar-Enan, naar Sepham, Ribla, tegens het Oos-*

(l) De Noord-, Oost-, en-Zuidergrensſcheiding van het eigenlyke Kanaän zal ons, te zyner tyd, bezighouden; als mede de ligplaats van *Hamath*; waarvan in de *H. Landbeſchryvinge*, veel afhangt.

Oosten van Ain, *afgaat*, *en raakt aan*; of *ſtrykt langs*, *het Oosten der Zee Cinnereth*, Num. XXXIV. 10-12. *Deze Noordöostelyke hoek alleen*, binnen deze opgegevene grenzen vervangen, was het *Israël*, waarin dit *Juda* lag; of waarvan de landſtreek *Juda der Jordaane*, tot het welke *Hamath* was *wedergebragt*, en waaröver *Jerobeam* den ſchepter zwaaide, een *gedeelte* uitmaakte. *Juda der Jordaane* lag Noordelyker, dan *Israël der Jordaane*, als het welke Zuidwaards langs die rivier, tot aan de *Galileeuwſche Zee*, voordliep; hoewel die naam, in den aangehaalden *text*, zoo ruim voorkomt, dat hy *Juda der Jordaane* in zich beſluite. En, naar het my toeſchynt, heeft de *H. Landbeſchryver*, ſieraads halve, zynen ſtyl bekort; daar het *wanluidend* zoude geweest zyn, indien hy volüit geſchreeven hadde, dat *Hamath was wedergekeerd tot Juda der Jordaane*, *in Israël der Jordaane*. De herhaaling van het woord *Jordaane* moest, zoo kort na elkanderen, onaangenaam aan het gehoor voorkomen. Daar *Juda in Israël*, des tyds, en nu noch, genoeg was, om de reeds vermeldde *Landſtreek* aantewyzen; en ze, door

door de byvoeging van het woord *Israël*, duidelyk en klaarlyk te onderſcheiden van *Judaas Ryk en Stamme*, van welken, noch even te voren *vs.* 22., was ter neder geſteld, dat *Azaria Elath tot Juda had wedergebragt.* Waar *Juda*, zonder byvoeginge van eenig ander woord, alleen ſtaat; en daardoor duidelyk genoeg van *Israëls Stamme en Ryksgebied* onderſcheiden wordt. Kan de *afleiding* van de eigen *naamen* der plaatſen altemets helpen, om de gelegenheid, den aart, en de beſchapenheid, eens lands beter te leeren kennen; ſchoon een *Landbeſchryver* niet gehouden is om *reden* te geven, waarom een land *dus* en niet anders benoemd zy: zoo zal het *plaatſelyke* van *Juda der Jordaane* in alles beandwoorden aan den *wortel* ירה, waarvan het afſtamt; en die zoo veel zegt, als *uitſteken*, *uitſpannen*, *in 't lange uitſpreiden en uitrekken*; en, Leenſpreukig, *loven*, *pryzen*. Waarvan ook יד, een *hand*, wordt afgeleid, dat altemets een *lange uitgeſtrekte zyde* en *ſtreek lands* aanduidt. *Het Land*, derhalve, *van Juda der Jordaane*, dat uit *het Noordöosten* naar beneden, in een *wyde uitgeſtrektheid*, als een *uitgeſtooke-*

ne

ne of *uitgespannene hand*, afloopt, tegen *Naphtali* aanstoot, en zich *uitstrekt* naar de bronnen en rivier der *Jordaane*, mag dan dezen naam wel draagen: als zynde ook, aan en in de nabyheid der *Jordaane*, en overal waar het geen gebrek aan water heeft, een *aangenaam* en *wellustig Land*, dat van den reiziger, en van alle aanschouweren, diende *gepreezen*, en *verheven*, te woreen.

Mogelyk zal iemand, die zich herinnert, wat aangaande den *kleinzoon* van *Hetsron* geboekt zy, in zyne *afkomste* van Vaders zyde, en zyne *heldhaftige* verrichtingen, meenen gevonden te hebben de *reden* der naamgevinge van *Juda der Jordaane*. *Hetsron, uit de stamme Juda, was ingegaan tot de dochter van Machir, den vader van Gilead*, 1 Chron. II. 21. 22. 23. *Deze Machir was de eerstgeborene van Manasse; en, omdat hy een krygsman was, had hy Gilead en Basan*; Jos. XVII. 1. *Zyne dochter, aan Hetsron gehuuwd, baarde Segub; en Segub gewon Jair: en hy had 23 steden, in 't land van Gilead. En hy nam Gesur, en Aram, met de vlekken Jaïrs, van dezelven met Kenath en haare onderhoorige plaatsen, 60 steden: deze allen zyn zoo-*

nen

nen van Machir, den vader van Gilead. en Deut. III. 14. *Jaïr, de Zoon van Manasse, kreeg de gansche landstreek van Argob, tot aan den landpaal der Gesurijten en Maächatijten: en hy noemde ze, naar zynen naam, Basan- Havvoth- Jaïr, tot op dezen dag.* Hiertegen strydt niet *Num.* XXXVI. dat *de ervenis van eene erfdochter niet tot eene andere stam mogte overgebragt worden.* Want die wet was toen noch niet gemaakt, toen *Hetsron* met *Machirs* dochter trouwde; ook was het *geen erfdochter*, waaräan *Hetsron* huuwde. Niet *Hetsron*; maar *Jaïr* voornaamelyk was het, die den dapperen *Machir* zeer geholpen had tot de verövering van *Gilead* en *Basan*; en die, als een vrugt zyner dapperheid, en ter belooninge van zynen heldenmoed, de *gansche landstreek van Argob* had ingekreegen.

Tegen deze gedachten oppert zich deze zwaarigheid: dat *Jaïr* de ingenomene dorpen wel *naar zynen naam*, maar niet naar dien *van zyne stamme*, heeft laaten benoemen; en, schoon zyne *vaderlyke* herkomst vorderde, (m) dat hy

(m) J. D. MICHAELIS *Mosaisches recht, Zweiter Theil*, §. 78.

hy tot *Juda*, en niet naar zyne *moeders* zyde, tot *Manasse* gerekend wierde, echter schynt hy veel meer tot *Manasses stam* te zyn overgegaan; als die *Num.* XXXII. 41. onder den naam van *Jaïr*, *den zoon van Manasse*, voorkomt. Het erfdeel *der halve stamme van Manasse*, waarin *Havvoth Jaïr* of *Basan-Havvoth-Jaïr* gelegen was, wordt in *Gilead* en *Basan*, over de *Jordaan*, gesteld; en, gevolgelyk, door dien *Stroom* van *Naphtali* afgezonderd; *Num.* XXXII. 39-41. *Deut.* III. 13. 14. *Jos.* XIII. 29-32. XVII. 5. *Recht.* X. 4. 1 *Kon.* IV. 13. Zy namen in getale, na zich in 't *Overjordaansche* gevestigd te hebben, sterk toe; *en werden vermeenigvuldigd, van Basan, tot aan Baäl Hermon, en Senir, en den berg Hermon*; 1 *Chron.* V. 23. Dan! deze uitbreiding had, toen *Moses* hun die ervenis gaf, en *Josua* de *grenzen* tusschen de *stammen* afperkte, niet aanstonds plaats; maar geschiedde by voordgang, wanneer de *Manassijten* den *Amorijt* allengskens verdreeven en te onderbragten.

De gansche Landstreek van Argob, waar het hier meest op aankomt, en die als

als een *gordel* of *gekronkelde kant* van *Basan* was, en langs dat Koningryk tot aan de landpaalen der *Gesurijten* en *Maächatijten* voordliep, *Deut.* III. 13. 14. was, naar alle waarschynlykheid, de *Zuidelykste Zoom van Basan*, of *het Land der Rephaïm*, die te *Astarothkarnaïm* en te *Edreï* hunnen voornaamen zetel hadden, *Gen.* XIV. 5. *Jos.* XII. 4. XIII. 12. en, uit dien hoofde, te verre van het *Noorden* verwyderd, om een deel van *het Juda der Jordaane* te kunnen uitmaaken, tegen het welke *Naphtalies* bezitting in *'t Oosten* konde *aanstooten*. *Ragoba*, op de bergen der *Geraseenen* gelegen, waarin noch een overblyffel van den ouden naam *Argob* is behouden gebleeven, en waarvan LIGHTFOOT, RELAND, en EUSEBIUS, op het woord *Argob*, eenig gewag hebben gemaakt, was 15 mylen *Westwaards* van *Gerasa*, in de nabyheid der *Galileeuwsche Zee*; en dus te verre naar het *Zuiden*, om tot het *Juda der Jordaane* gerekend te kunnen worden. *Edreï*, een beruchte vesting der *Reuzen* of *Rephaijten*, wordt wel gevoegd by *Salcha*, Deut. III. 10.: eene stad, beslaagen van de *Gadijten*, die niet ten *Noorden*, maar ten *Zuiden*,

van de *Manasſijten* gewoond hebben; en door hunne ligging ons onderrechten, dat *Argob*, of het *Reuzenland*, niet het *Noorden*, maar het *Zuiden*, van *Ogs* Koningryke hebbe uitgemaakt.

Of nu die van *Argob*, met hun, die van PTOLEMAEUS *Agubeners* genaamd, en van hem in *'t Woest Arabiën* by het *Gelukkige Arabiën*, geplaatst worden, *één zelfde volk* geweest zy; (n) verdient een nader onderzoek. Want; ſchoon *Og* de laatſte van de *Reuzen* overgebleeven was; nochtans vloeide daaruit niet voord, dat *alle* de *ingezetenen* van *Argob Reuzen* geweest zyn. En; hoewel het *Gelukkige Arabiën* van *Argob* ruimelyk afſtond; konde het evenwel ligtelyk gebeurd zyn, dat de *overgebleevenen* der *oude ingezetenen*, of *veelen* van hun, door den oorlog daarhene verdreeven, of door andere voorvallen derwaards geraakt, waren. Doch! uit het eene en andere, is, met eene genoegzaame zekerheid, optemaaken, dat *Argob* niet tot het *Noorden van Baſan*, en, gevolgelyk, niet tot het *Juda der Jordaane*, behoord hebbe. Het gene, byzonder-

(n) ASSEMANI *Biblioth. Orient. Tom.* III. *Part.* II. *p.* DLVI. DLIX.

derlyk, in het *tegenwoordige* geval, moest *betoogd* worden.

Het is, dunkt my, niet zonder nadruk, dat in *Ps.* XLII. 7. de aantoonende letter *He*, die doorgaands, of dikwyls, voor de naamen van plaatsen en vloeden (o) gevonden wordt, niet staat voor het woord *Jordaan*; maar dat zy in *Jos.* XIX. 34. is gehecht voor dat woord, in die spreekwyze, *Juda der Jordaane.* In 't eerste geval, moest zulks niet geschieden: omdat door *Erets Jardeen, het Land der Jordaane*, de gansche vlakte, waarin *Hermon* en het *Kleine Gebergte* lag, en die zich wyd en zyd uitstrekte, wordt te verstaan gegeeven. Een groot veld, waarin de *Jordaan*, van alle kanten, door bronnen en onderaardsche togten, veroorzaakt werd; en die eene groote uitgestrektheid had; en mede gerekend werd tot het *Israël der Jordaane:* door het welke ook *David* in zyne vlugt voor *Absalom* heeft omgetrokken, en in de valleijen, achter de bergen, en in de meenigvuldige holen der steenklippen, schuilplaats heeft gevonden; gelyk *Husai*

 ook,

(o) N. G. SCHROEDER *Institut. ad Fund. Ling. Hebr.* §. CLVII.

ook, die *Achitophels raad vernietigd* heeft, deszelven wederſpannigen zoone voorſpelde, 2 *Sam.* XVII. 9. 10. (p). Maar in *Joſ.* XIX. 34. mogt van *een land*, zoo onbepaald, en met zulk een ruimte, niet geſproken worden: als waar het op aankwam, om eene *ſtam*, door haare juiste *grenzen*, afteperken; en ſtiptelyk aantewyzen, *waar* de *grenspaalen* moesten gezet worden; *waar twee landen tegen elkanderen zouden ſtooten; en dat de plaats, waar die ſtoot zoude geſchieden, het eigenlyke perk was, waardoor twee landen haare afdeeling of grensſcheiding zouden ontvangen.* Derhalve toont, in dit laatſte geval, de *He*, voor de *Jordaan*, onderſcheidenlyk aan, dat *Juda der Jordaane* tegen de *ſtam Naphtali* zoude *ſtooten*, of daar, als het ware, *tegen aanloopen*, omtrent de *Jordaan*, en *Panion*; ter plaatſe, waar de verſcheidene bronnen en ſpringen dien vloed uitmaaken.

Dat het *Land der Jordaane* de ſtam van *Naphtali* niet eerder konde *aanraaken*, dan juist ter hoogte van *Paneas*, waar de *Jordaan* uit een onmetelyk hol te voorſchyn kwam, en den naam van *Jor-*

(p) JOSEPHI *Ant. Jud. Lib.* VII. 9. §. 6.

Jordaane aannam; en, dat van dit *Paneas*, naderhand *Cæsarea Philippi*, of van den berg *Hermon* totdat men komt te *Hamath*, het onderlinge *stooten* en *raaken* van die *twee Landen* moeste begreepen worden.

De kracht van het woord *Erets*, in den zin van eene *drooge*, *stervende*, *en niets voortbrengende*, *aarde*, wordt het meest in het *Oosten* ontdekt: waar de Zon dagelyks een' *vuurstroom* afgiet; en alle de oorden, die, noch van den hemel, noch van de rivieren, of des menschen voet, kunnen *bewaterd* worden, *Deut.* XI. 10., ontkleedt, ganschelyk uitschudt, en zoo *naakt* vertoont, als de *aarde* was, by haare *eerste afscheiding* van de groote wateren. *Egiptenland* heeft dit *byzonder*, dat het een *tweeërlei gelaat* vertoone; en niet alleen met de *aarde*, in haare *eerste afzonderinge van de wateren*, maar ook met haaren *nederigsten en geringsten staat*, *onder den grooten afgrond*, gelykvormigheid hebbe.

Door het niet waarnemen van deze overëenkomste, en gelykvormigheid, is het gebeurd, dat de *klem* en *nadruk*, die uit het *plaatselyke* hadde behooren aan-

gewezen te worden, by het verklaaren van verscheidene *Schriftplaatsen*, die van *dit Land* gewaagen, zy *achtergebleeven:* en, dat eene, *te ruime*, onbestemmende, en *zenuwlooze*, uitlegging ingekroopen zy, die *nooit* eene heerschende *voldoening* zal kunnen geven; omdat zy *mist* in die zaake, waaröp het *voornaamelyk* aankwam, in eene grondige kennisse van de *beschapenheid dezes Lands*, zonder welke nochtans een meenigte van *texten*, die van *Egipten* gewaagen, *niet* naar hunnen *eisch* kunnen behandeld worden; blykends *Ps.* CV. 30. met welks *Aardrykskundigen* uitleg wy deze onze *Bydragen*, voor *dit Deel*, zullen besluiten.

De Kenners van gebondene redenen vinden in *dien text* eene dichterlyke vryheid, welke in den eersten opslag onnatuurlyk schynt, en uit dien hoofde in geenen ongewydden, noch minder in eenen gewydden en van Gods Geest gedreevenen mensche te dulden: als wanneer de maaker van dezen Psalm aan *het Land van Egipten* toeëigent, dat het *vorschen heeft voordgebragt*; daar Moses *Exod.* VIII. 3. dit niet aan het Land, maar aan de *stroomen*, *rivieren*, *en poelen*

len, de eigenlyke (q) woon- en geboorteplaatſen der *vorſchen*, toeſchryft. Waarom wederſpreekt de Dichter de eenpaarige getuigenisſen der Natuurönderzoekeren, die de voordkomst der kikvorſchen, ſchoon halfſlachtige dieren, echter niet ſtellen uit de aarde, maar uit het ſlyk en den modder; even als hen Moſes uit *den Nyl*, die de *eenigſte rivier* (r) van *Egipten* is, welke alle de

(q) J. ALBERTI *Periculo Critico*, *pag.* 75. *in fin.* BOCHART *Opp. Tom. II. p.* 651. *ſeqq. et Tom. I. p.* 68. PHILONIS JUDAEI *Lib.* I. *de Vita Moſis*, *pag.* 618. & *p.* 141. HORAPOLLIN. *Hierogl Lib.* I. *Cap.* 26. Ἡ τῦ βατράχυ γένεσις ἐκ τῆς τῦ ποταμῦ Ἰλύος ἀποτελεῖται. HERODOT. *Lib.* IV. 132. FL. AVIANI. *Fab. ed.* H. CANNEGIETER. *Fab.* VI. *p.* 49.

(r) M. MANILII *Lib.* IV. 726.

Jam proprio tellus gaudens Ægyptia Nilo, *cet.*

LUCRET. *Lib.* VI. HEYMANS Reizen 2. D. bl. 57. „ Voor het overige moet ik niet vergeten, dat wy „ in deze rivier nergens onderwegens eenige beken of kleine riviertjes, uit het land komende, „ zagen invloeijen, gelyk wel in andere landen „ geſchiedt. De reden is buiten twyffel, dat dit „ ganſche land alomme, gelyk reeds gezegd heb, „ vlak, effen, en zonder de minſte bergen, is". Weshalve HOOGVLIET (in *Abraham den Aartsvader*, I. Boek bl. 5.) mis heeft, als hy van *Abraham*, zich in *Gozen* legerende, dus opzingt:

„ *Hy ſlaat de tent op*, *by een friſſche watervliet*,
„ *Die van een heuvel in de lage dalen ſchiet.*

Vergel. R. POCOCKE, *a Diſcription of the East*, *Vol.* I. *p.* 198. 199.

de *grachten*, *meiren*, *poelen*, en *meenigvuldige doorſnydingen*, aanvult, die, ten nutte van den landbouw en andere gerijflykheden, in dit wonderlyke Land gegraven zyn, deed opkomen?

Te zeggen, met den Heere (s) D. MILL, in naarvolginge van BOCHART (t), dat de zwaarigheid vervalle, wanneer men aanmerkt, dat de Dichter iets verhaalde dat in *Egipten* gebeurd is, waartoe ook *de Nyl* en de andere waters behoorden; en dat een land, in 't gemeen genomen, ook de waters behelze; is niet voldoende: en zoo algemeen, dat het op *alle landen*, waar *vorſchen* zyn, zoude kunnen overgebragt worden: daar, (myns erachtens), de uitdrukking alleen eene *Aardrykskundige* eigenſchap van *Egipten* aanwyst, die op geen ander land kan toegepast worden, dan het welke in de Landbeſchryvinge eenen zelfden toereikenden grond mogte toelaaten, en, voor een groot gedeelte, zoo geſteld zyn, als het Land der *Egiptenaaren*, van het welke in 't byzonder konde gezegd worden, dat het *vorſchen voordbragt*. *De*

(s) Ontledende Verklaring van den CV. Pſalm, bl. 626.

(t) BOCHARTI *Opp. Tom.* II. *p.* 668, 669.

De Egiptenaars (zegt HERODOTUS)(u) zyn aantemerken, als het tegendeel van andere volken, zoo in hun *Land* en *luchtſtreeke*, als in hunne *zeden*. Hy trekt, te dien einde, verſcheidene dingen aan, en brengtze in vergelyking, om die tegenſtrydigheid duidelyk en tastbaar te maaken.

Laaten wy, die hier veele voorbeelden zouden kunnen aanvoeren, ons alleen vergenoegen met een bewys uit *Jeſ.* XXIII. 3. te nemen. Wordt het koren in andere gewesten uit de aarde, die algemeene moeder, in de ſchuuren overgebragt; in *Egipten* daarentegen *hadt gy het zaad* (v) *uit den Sichor, en den oogst van den dorschvloer des Nyls.* Want deze rivier, voor welke de *Turken* eene byzonder groote eerbied hebben, en dezelve byna nooit anders (w) noe-

(u) *Lib.* II. 35.

(v) C. PLINII SECUNDI *Panegyr.* C. XXX. *Ægyptus alendis, augendisque ſeminibus ita gloriata est, ut nihil imbribus coeloque deberet: ſiquidem proprio ſemper amne perfuſa, nec alio genere aquarum ſolita pingueſcere, quam quas ipſe devexerat, tantis ſegetibus induebatur, ut cum feracisſimis terris, quaſi nunquam cesſura, certaret.* P. PAPINII STATII *Silvarum Lib.* III. . . *aeſtiferi quidquid terit area Nili.* M. VAL. MARTIALIS *Epigr. Lib.* VI. *Ep.* 80. *ad Caeſ. Mitte tuas mesſes; accipe, Nile, roſas. Lib.* XIII. *Epigr.* 9.

(w) HEYMANS Reizen, bl. 57.

noemen dan *Nili Mubarek*, dat is, *den gezegenden Nyl*, overzwemt met zyne zoete en alvoedende wateren dit laage en vlakke Land, maakt het vrugtbaar door een *zwart zinkſel* of *vet ſlyk*, 't welke deze rivier uit het aarderyk *Ethiopiën* medeſleept; zoo dat de overſtrooming van den Nyl, (x) *die regen van beneden*, als *Philo* zich uitdrukt, het dorſtige en zandige *Egipten* in ſtaat ſtelle, en om zyne eigene ingezetenen, en om de nabuurvolken, overvloediglyk te kunnen ſpyzigen. Behalve, dat ook deze *troebele en zwarte waters* een meenigte van gewasſen uit zich zelven voordbrengen, die voor menſchen en beesten zeer dienſtig zyn, en eenen milden oogst uitleveren, (y) waarmede de inwooner, als hebbende daaromtrent weinig (z) moeite gedaan, nochtans eenen voordeeligen handel met andere gewesten konde dryven, *Jeſ.* XIX 6. enz. Dan het is eene zekere en bekende waarheid, dat de *Nyl*, de eenige oorzaak van *Egiptens* vruchtbaarheid en overvloed, al

(x) *Lib.* V. *de Vita Moſis*, *p.* 634.

(y) DIODOR. SICUL. *Ed.* WESS. *Lib.* I. 10. HERODOT. *Ed.* WESS. *Lib.* II. 92.

(z) COLUMELLA de R. R. *Lib.* II. 2. 25. HERODOT. *Lib.* II. 14. DIODOR. SICUL. *Lib.* I. 36.

al vroeg met Goddelyke eere verëerd is; (a) en, als de *man* des Lands, de *vader* der vruchtbaarheid (b) en des gezaaiden, en *het vertrouwen der Egiptenaaren*, is aangemerkt; en gehouden voor het beginsel van alles, de (c) oorzaake des levens in de Goden, menschen, dieren, en planten. Want; toen de *Egiptenaars* zagen, dat uit den modder en het slyk, welken de *Nyl* na zyne overstrooming had achtergelaaten, eene meenigte van *Kikvorschen*, *Visschen*, *en andere Schepselen*, die gewoon zyn (d) hun zaad in de wateren, en gronden der rivieren en poelen, enz. uittefchieten, zeer schielyk, op eenen verkwikkelyken zonne-

(a) D. MILLII, *Diss. de Nilo et Euphrate*, *p.* 190. *seq.* PHILONIS JUDAEI *Lib.* III. *de Vita Mosis*, *p.* 682.

(b) THEMISTIUS, *Orat.* XXIV. *Hortatoria ad Philosophiam.*

(c) PHILONIS JUDAEI *de Vita Mosis*, *p.* 617. PLATO, *in ultimo Legum*, hominem Aegyptium *vocat* θρέμμα Νείλȣ·

(d) DIODOR. SICUL. *Lib.* I. *c.* 9. 10. PLVTARCH. *Tom.* II. p. 637. HERODOT. *Lib.* II. 93. STRABONIS *Geogr. Lib.* XV. p. 695. *Description de l'Egypte*, *composée sur les memoires de* M. DE MAILLET, *Tom.* I. *p.* 62. De oppervlakte van het Eiland *Bombay* is, in de maand van Junij, met eene tallooze meenigte van kleine vorschen bedekt; ook worden daar Vorschen van eene ongemeene grootte gevonden. De *Reize van* ED. IVES, *naar Indiën en Persiën*, 1ste B. 3de Hoofdst.

nefchyn, te voorfchyn kwamen, en dat *de kluiten huns Lands* als met levende beesten bezield fcheenen (e); verbeeldden zy zich, dat hun land de *Moeder-aarde* van Goden, menfchen, dieren, en gewasfen, ware; en lieten zich op deze vrugtbaarheid hunner riviere ongemeen veel voorftaan, en ftelden het leerftuk *der, uit zichzelve voorekomende, voordteelinge* (f)

Is nu *Egipten* zoo verfchillende van andere landen, dat een fchilder tegen de regels der kunste (g) niet zondigen zoude, met, in dat zonderlinge Land, de visfchen in de bosfchen te verbeelden; aangezien zy daarin, by des *Nyls* overftrooming, kunnen gevangen worden: dan heeft men daarby optemerken, dat die zelfde jaarlykfche en geregelde overftrooming ook *een nieuw Egip-*

(e) POMP. MELAE *Lib.* I. IX. 35. feq.... Glebis etiam infundat animas, ex ipfaque humo vitalia effingat. *Hoc eo manifestum est, quod, ubi fedavit diluvia, ac fe fibi reddidit, per humentes campos* quaedam nondum perfecta animalia, *fed tum primum accipientia fpiritum*, et ex parte jam formata, ex parte adhuc terrena, *vifuntur.*

(f) OVID. *Metam. Lib.* I. *Fab.* X. XI. VIRG. G. II. 340. *feq.*

(g) HORAT. *de Art. Poet. vs.* 30. OVID. *Met. Lib.* I. 296.... *hic fumma piscem deprendit in ulmo.*

giptenland telkens aanvoere, ik meene, eene nieuwe oppervlakte van ſlib en ſlym over dit Land verſpreide, als eenen vetten grond, waarin het graan en de moeskruiden enz. (h) alleen willen tieren en vrolyk opwasſen: zoo dat dan die beroerde en modderige rivier, als zy boven hare oevers klimt, en het Land van *Mitsraim* met een nieuw bed of laage verhoogt, zoo wel *aarde*, voor als voor *land*, moge gehouden worden naar, demaal zy den ingezetenen die beide dienſten bewyst. Altans ACHILLES TATIUS ſpreekt 'er in dier voege van: (i) „ Zy wordt bevaaren, gedronken, beploegd. Want de *Nyl* is den *Egiptenaren* alles, te weten, eene rivier, „ aarde, zee, poel: en het is aller verwondering waerdig, op dezelfde plaats „ het ſchip en de ſpade, den riem en „ den ploeg, den disſelboom, en een „ zegeteeken, ſchippers en boerenhutten, het verblyf der visſchen en osſenſtallen, te beſchouwen: want, waar „ gy

(h) PLIN. *Nat. Hiſt. Lib.* XVIII. 18. *Quippe Sabulum ſubest, granumque limo tantum continetur.*

(i) *Lib.* IV. *p.* 247. et P. PAPINII STATII *Silv. Lib.* III... *te Praeſide noſcat*
Unde paludoſi foecunda licentia Nili.
HERODOT. *Lib.* II. 4. 5. STRABONIS *Geogr. Lib.* XV. *p.* 697.

„ gy met het ſchip gevaaren hebt, za-„ melt gy den oogst in; en, waar gy „ hebt geöogst, vaart gy met een ſchip. Hy is de oorzaak van den landbouw, en zeevaart (k). Hy is zelfs de Landman, en de Zaaijer (l). Hy voert eene vette en wel bereidde aarde met zich, en overſchaduwt zich zelven met zyne eigene voordbrengſelen (m). Hy ontvangt gewilliglyk het zaad, dat de akkerman met weinig moeite en kosten in zyne ſlibbe werpt, en verandert zich daardoor, uit een woesten *bajert* of *mengelklomp* van ſlyk en modder, by de FENICIERS *de hoofdſtoffe van alles, wat leven ontvangen heeft*, in een groen en vrugtdraagend veld.

De *Egiptenaars* hielden de drooge en natte zelfſtandigheid, door wier vereëniging en ſamenmenging de menſchen en beesten ontſtaan, en in wier koppe-lin-

(k) PHILOSTRATI *Iconum Lib.* I. p. 769.

(l) PLIN. *Nat. Hiſt. Lib.* XXI. 15. XVIII. 18. *Nilus ibi coloni vice fungens*, *cet.* HELIODORI *Aethiopic. Lib.* II. p. 107. 110. HOFMANNI *Lex. Univ. in voce Aegyptus*, *Nilus*, *cet.* Athenaei *Deipnoſoph. Lib.* V. p. 203.

(m) *Ut quoque*, *Nili flumina a* VIRG. *Aen.* VIII. 713. *latebroſa fuisſe vocata*, *probabile mihi videtur. Conf. imprimis* STRABONIS *Geogr. Lib.* XVII. *p. m.* 799. 800. *ubi agit de Fabetis*, *Nilum obumbrantibus*, *cet.* OVID. *Triſt. Lib.* III. *El.* X. 27. *Metam. Lib.* XV. 753.

linge en aanëenbindinge ook de andere hoofdſtoffen tegenwoordig zyn, en zich laaten vinden, voor de eerſte beginſelen van alle geboorte en voordkomſte: en bewezen daarom aan den *Nyl* of *Oſiris*, en hun *land*, welken zy *Iſis* heetten, Goddelyke eer; omdat *die vloed* zich over die *drooge aarde* geregeld uitgoot, haar bezwangerde, en tot eene *vrugtbaare moeder* ſtelde (n). Dan de groote *Nyl* ſleept eene meenigte van ſtroomen, en het ſlyk van *Ethiopiën*, met zich (o): en ſtortte zyne volheid over *Egipten* uit, met zulk eenen overvloed van tydelyke zegeningen, dat het ligtvaerdige (p) en bygeloovige volk, die, den waaren oorſprong van deze wonderlyke riviere en al het geſchapene niet kennende, haar aanmerkten als de moeder aller levenden

(n) PHILOSTRATI *de Vita* Apollonii Tyanenſis *Lib.* V. C. 26. *p.* 209. *ib.* C. 6. *p.* 235. *θεραπεύουσι δὲ Νεῖλον μάλιστα, τὸν γὰρ* ΠΟΤΑΜΟΝ *τοῦτον ἡγοῦνται* ΓΗΝ *καὶ* ΥΔΩΡ· SENECAE *Nat. Quaest. Lib.* IV. C. II. B. *Initio diducitur, deinde continuatis aquis in faciem lati ac turbidi maris ſtagnat.* NONN. *Dionyſ. Lib.* III. *vs.* 100. *χεύματι πιλώεντι νέην περιβάλλεται εἶλυν·* *et ap.* WOLF *Anecd. Graec. Tom.* III. *p.* 261. *ap. Athenag. no.* 18.

(o) HELIODORI *Aethopic. Lib.* IX. *p.* 423. 424. 445. *Deſcription de l'Egypte par* M. DE MAILLET *Tom.* II. *p.* 87. *etc.*

(p) *Nilus, cet. altor levium populorum.* PACATUS Latinus p. 106, 107.

den (q), hun vertrouwen op haar ſtelden, en niet opzagen naar boven; maar hunne aandacht vestigden op hunnen eenigen ſtroom, dien voordbrenger van alles, ook van vorſchen eener ongemeene grootte (r) en van andere ſchepſelen, *die zich uit het ſlyk*, als het water naar zyn winterbed was wedergekeerd, *ſchielyk verhieven*; en die deze rivier alleen vreesden en eerbiedigden, als den eenigen (s) beker, waaraan zy allen gemeenſchap hadden, waaruit zy allen dronken, en waardoor zy onderling verëenigd en tot één volk gemaakt werden.

(t) Het eerſte werk van hun, die oudtyds naar *Egipten* trokken, was, om zich naauwkeurig aangaande den *Nyl* te laaten onderrichten: omdat, zoo zy *deze rivier* kenden, zy dan ook teffens den toeſtand en de beſchapenheid van het *ganſche land* wisten. Veelen van hun zagen *Egipten* (u) aan voor een werk van

(q) HELIODORI *Aethiopic. Lib. IX. p.* 423. 424. 425. PLIN. *Nat. Hiſt. Lib. IX. C.* 51.

(r) STRABONIS *Geogr. Lib.* XV. *pag.* 695.

(s) PHILOSTRAT. *de vita Apollonii Tyan. Lib.* V. *C.* 26. R. POCOCKE, *a Description of the East, Vol.* I. *pag.* 24.

(t) STRABONIS *Geogr. Lib.* I. *pag.* 36.

(u) ARISTOT. *Meteor. Lib.* I. *pag.* 771. 773. SENECAE *Nat. Quaest. Lib.* VI. *C.* 26.

van *die zwarte en troebele riviere:* immers hielden zy het *Beneden Egipten*, met (v) HERODOTUS, voor eene gifte en geschenk van den *Nyl.* Schoon zy hierin te verre gingen (w): is het echter eene aangenomene, en door de ondervinding gestaafde, waarheid, dat *Egipten*, van tyd tot tyd, door de slib des *Nyls* aanslykt, en hooger wordt. Dat de *oppervlakte dezes lands*, (x) de onmiddelyke geeffter van allerleie gewassen, eene *jaarlyksche gift van den Nyl* is. Want de *Nyl* is niet, gelyk de *Euphrates* of *Tigris*, die alleen *water* aanvoeren (y); noch, gelyk *andere magtige rivieren*, die de welige akkers *afspoelen*, *verzanden*, en *hunne korenäarde wegvaagen* (z). Wordt door den Profeet, JES. XVIII. 2.

(v) HERODOT. *Lib.* II. 5. STRABONIS *Geogr. Lib.* XV. *pag.* 691.

(w) BOCHARTI *Opp. Tom.* II. *p.* 260. *seq.*

(x) *Description de l'Egypte, etc. par* M. DE MAILLET *Tom.* I. *p.* 62. *seq.*

(y) PLIN. *Nat. Hist. Lib.* XVIII. C. 17.

(z) SENEC. *Nat. Quaest. Lib.* IV. C. 2. *Is arenoso et sitienti solo et aquam inducit et terram. Nam cum turbulentus fluat, omnem in siccis atque hiantibus locis faecem relinquit: et quidquid pingüe secum tulit, arentibus locis allinit: juvatque agros duabus ex caussis, et quod inundat, et quod oblimat. Ita quidquid non adiit, sterile ac squalidum jacet. Si crevit super debitum, nocuit. Mira aeque na-*

2. (a), als, eene *aardrykskundige eigenſchap* van *Egipten* opgegeven, dat deszelfs *rivieren* zich baldaadig en vermetel gedraagen, *dit Land wegſleepen*, en door haare trotſche (b) en opgeblazene golven *wegwentelen*; die *hoon* nochtans zal niet ter *verlaaginge*, maar veel eerder ter *verhooginge*, van dit *Land* gedyen; en die *roof zelf* zal rykelyk weder vergoed, en met overwinſte te rugge gegeven worden. Want; als de *Nyl*, in zyne jaarlykſche verheffinge, boven zyne oevers zwelt, en door zyne *armen van overſtroominge* DAN. XI. 22. zich naar alle kanten uitgiet; ſtort hy eerst in verſcheidene *ſtroomen*, als in zoo veele *legerbenden*, zich over het drooge en dorstige veld uit, *vaagt* deszelfs oppervlakte *weg* en gaat met de ligte *Zanden*, ſtryken (c), JER. XLVI. 8. maar die afzon-

natura fluminis, quod cum ceteri amnes abluant terras et eviſcerent, Nilus tanto ceteris major, adeo nihil exedit, nec abradit, ut contra adjiciat vires, minimumque in eo ſit quod ſolum temperet. Illato enim limo, arenas ſaturat ac jungit. Debetque illi Ægyptus non tantum fertilitatem terrarum, ſed ipſas, cet. DIONYSII *Orbis Deſcript. vs.* 227. *ſeqq.*

(a) אשר-בזאו נהרים ארצו, Wiens land de rivieren berooven.

(b) AESCHYLI *Fragment. Ed.* J. C. DE PAUW, *Tom.* 2. *p.* 648.

(c) SENECAE *Epist. CXV. Aegyptiae arenae.*

zonderlyke, en, in verſcheidene richtingen, voordhollende *ſtroomen*, door een magtig opperwater wyders verſterkt geworden, vereënigen zich te ſamen, bedekken met eene *dikke en beroerde ſlykzee* het ganſche *Egipten* (d), verplaatſen ſomtyds, door hunne kracht en vaart (e), kleine *eilandjes* in de riviere, verwarren de (f) *landeryſcheidingen*, maaken van het Land een' *mengelklomp*, en ſleepen een ziltig ſlyk en vetten modder, welken de *rivieren van Cusch* in het laage *Egipten* hadden afgeſtort, over de akkers, en verhoogen (g) en verlengen, door die aangevoerde ſtoffen (h), dit wonderlyk en zonderling *Rivierland.* Van *die eigenſchap* des *Nyls*, zoo om zyn Land te *berooven* (i), als om dien *roof*

 en

(d) HERODOTI *Lib. II. C.* 92. 97. DIODOR. SICUL. *Bibl. Hiſt. Lib. I. C.* 10. *ibi* P. WESS. *ad not.* 7.

(e) C. NIEBUHR's Reizen naar Arabië, I. Deel bl. 59.

(f) C. VITRINGA *Comment. in Jeſ. Cap. XVIII.* 2.

(g) SENECAE *Nat. Quaest. Lib. VI. C.* 26. AESCHYL. *Prom. Vinct.* ℣. 851. ARISTOPH. *Thesmoph.* ℣. 862. *ſeq.* PLIN. *Nat. Hiſt. Lib. V. C.* 9. *Et* AVIENUS ℣. 334. *ſeq.*

(h) *Ex hoc adventitio limo Aegyptus dicitur* χέϱσος *à* LYCOPHRONE αὔξεται γὰϱ ὑπὸ τῆς κατασυϱομένης τȣ̃ Νείλȣ. TZETZ. *ad Lycophr. quem vid. p. m.* 16.

(i) De *Landbeſchryvers*, die hunne aandacht alleen

en aangebragte ſchade met *winſte* te vergoeden, worden wy door het grondwoord בזא onderrecht. Want בזא, בזה, בזי, בזז, בזה, die by de *Arabiërs* van eene gemeenſchappelyke afkomſte en beteekenisſe zyn, zeggen *eigenlyk*, in hunnen wortel (k); *trekken, vanëentrekken, ſleepen, ſleuren, over den grond haalen; met geweld weg ſleepen, rukken, rooven, en plonderen.* By Overdragt; *met eene walge, afkeer, trots, opgeblazenheid, en verontwaerdinge; met eene vooruitſtekende borst, en ingebogen rugge* (l); *iemand, of iets, ſmaadelyk en ſchamperlyk handelen, en bejegenen: en dat niet in 't geheim, of ter ſluik, maar open-*

leen vestigden op het ſlyk 't welke de *Nyl* by zyne overvloeijing aanvoert, zonder achtteſlaan op zyne roofzucht en plondering, hebben over de jaarlykſche verhooging van *Egiptenland* zoo verkeerdelyk geredeneerd en ongegronde voorzeggingen gemaakt, dat, naar hunne berekening, dit Land van overlang al waterloos en onvrugtbaar hadde moeten wezen; daar nochtans de uitkomst leert, dat de toeſtand van dat Land (eenige veranderingen uitgezonderd) niet veel afgeweken zy van zyne oude beſchapenheid. Vergelyk hiermede *L'Académie des Inſcriptions et Belles Lettres, Tom.* 24. *p.* 469. *et* 471. *&c.*

(k) A. SCHULTENS, *ad Prov. XV.* 20. *Inſtitut. ad Fund. Ling. Hebr. p.* 491. VENEMA, *ad Mal. I.* 6. *ad Pſ. LXXIII.* 20. JER. *XXII.* 28. *XXX.* 17.

(l) A. SCHULTENS, *Hamas. p.* 423. 576. *ſeq.*

openlyk, en in 't aanzien van de wereld; zoo dat het voorwerp der openbaare bespottinge met voeten worde getrapt en getreden, en met de afschuwelykste dingen worde verguisd en overladen. Dus leeft de magtige *Nyl* met zyn bedde, vooräl met het *Neder-Egipten*, het welke hy, in zynen hoogmoed en trotschheid, dat is, by zyne *overstrooming*, met zyne beslykte voeten *treedt*, en vertrapt: en het welke hy, beneden (m) *Memphis* meerder ruimte bekomen hebbende, door verscheiden rivieren *vanëenscheurt*, en dermaate *vanëentrekt*, dat hy, door die *scheuren* en *vanëenrytingen*, noch door de verscheidene *graften*, *griften*, en *afleidingen*, daarin door Alleenheerschers gemaakt, iets van zyne *trotschheid* kome afteleggen; maar veel eer stoutelyk voordgaa het gansche Land te *boonen*, te *bezwadderen*, en te *beslyken*, en met den drek, vuiligheid, en stank der krengen, van dieren, welken door het instorten der stroomen te schielyk waren beloopen, als mede met verrotte planten en gewassen, te verontreinigen, en

 de

(m) ACHILLIS TATII *Lib. IV. p.* 183. 185. 247. HERODOTI *Lib. II.* 17. *seq.*

de lucht daardoor met pestige uitwaassemingen te besmetten: zoo dat het *aangezigt* of het *gelaat* des *Lands*, na de overstrooming, 'er zoo *walgelyk* en *afzigtig* uitzie, als een *veracht persoon*, die, zich den *haat* der gemeente waerdig gemaakt hebbende, in eenen oploop des volks met allen *drek* en *vuiligheid* overladen wordt. Want dit *vlakke* en *achteröverliggende Land* (n), zoo ligt als *stof en asch*, *steekt zyne borst vooruit met eenen hollen rugge*; als de dyken en dammen, die den *Nyl* buiten de landeryen hielden, op eenen gezetten tyd worden doorgestoken, om daardoor het gansche Land onderwater te zetten, en ter voordbrenginge van alles bekwaam te maaken. Dan *vliegt het op*, by het inlaaten (o) van dien hooggezwollenen stroom; *het wordt geheel en al beroerd*; *het ryst geheel op*, *als eene rivier*; het stuist door die heftige en snel

(n) HERODOT. *Lib. II.* 7. Ἐνθεῦτεν μὲν καὶ μέχρι Ἡλιουπόλιος ἐς τὴν μεσόγαιαν, ἔστι εὐρέα Αἴγυπτος, ἐοῦσα πᾶσα ὑπτίη τε καὶ ἄνυδρος, καὶ ἰλύς· AMMIANI MARCELLINI *Lib. XXII. C. XV. p.* 334. *Per supina camporum*, *cet.*

(o) *Histoire de* NADER CHAH, *Seconde Partie*, *p.* 139. *Les ruïsseaux*, *qui couloient des montagnes*, *rappelloient aux spectateurs le souvenir de la voïe lactée*, *et la face de la terre enflée par les eaux alloit toucher les étoiles.*

ſnelloopende ſtroomen naar boven; (p) *het wordt hene en weder gedreeven, en verdronken door de Rivieren van Egip-*

 ten,

(p) ACHILLIS TATII *Lib. III. p.* 255. σαλεύεται, *cet.* Worden de meenigte, de beweeging, het rumoer, en de gewelddaadige verrichtingen, van een magtig Krygsheir wel vergeleeken met de Zee, en andere groote en ſterke wateren; zoo werden niet onäartig de talryke legerbenden der *Egiptenaaren*, en hunne ſchrikkelyke optogt, by hunne *rivier* geleeken; wanneer zy met haare beroerde en beroerende volheid het Land overdekt, doet opryzen, (†) en wankelen, JER. XLVI. 7—9. De voordgang van het voetvolk, in eene groote vlakte, vertoont zich, als de *golven*, die elkanderen voordſtooten (††). Het opſpringen, het raazen der yzeren wagenen, en het dol geren der ruiterye, gelyken naar de *golven* van den *Nyl*, die *Egipten* hene en weder dryven; en naar verbolgene *Zeebaaren*, die de gronden der aarde doen daveren en ſchudden (†††). Wordt de *Nyl* van PHILO *den Jood* een *regen van beneden* genaamd; als die *Egipten*, het welke van boven geene beſproeijing ontvangt, alleen drenkt en bewatert. Was *Kanäan* niet, als *Egipten*; maar *een Land van bergen en dalen, dat het water by den regen des hemels drinkt*, Deut, XI. 10. 11. Zoo wordt ook wel aan een ysſelyk onweder van donder, bliksem, en geweldige regenſtraalen, dezelfde uitwerking toegekend, die anders aan des *Nyls* overſtrooming wordt toegeſchreeven, Pſ. XVIII. 8. enz. AMOS VIII.

(†) VIRGIL. *Georg. Lib. III.* 28.
Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum, cet. A. SCHULTENS *in Prov. p.* 506.

(††) Q. CURTII *Lib. IV. C. XII.* 20. *Lib. V. C. VII.* 8.

(†††) *Histoire de* NADER CHAH, *Seconde Partie, p.* 252. *Mon Coursier foula aux pieds l'ennemi avec la furie d'un éléphant; et la terre fut agitée comme les vagues du Nil. Conf. I. Panegyricus Cl.* MAMERTINI *Senioris Maximiano Herculeo dictus, p.* 10. 13.

ten, (q) AMOS. VIII. 8. IX. 5. Dan deze *openlyke verguizing* en *verſmaading*, of deze overſtrooming, van zwarte, beroerde, en ſlykerige wateren, ſtrekte eerder ter *vermeerderinge*, dan ter *verminderinge*, van dit *Gewest*. Zyne oppervlakte mogte, by den eerſten aanval, *ginds en herwaards getrokken*, *geroofd*, *en weggevoerd*, *worden*; de *ſlykvoerende Nyl* bragt, des niet tegenſtaande, meerdere ſtoffen aan, dan die weggeſleept waren. Want hy *plondert Ethiopiën*, en voert een' *ryken buit* af naar de lange en rechtſtrekkende *vallei*; maakt uit het aangevoer-

VIII. 8. IX. 5. enz. (††††) Want; in een overloop van weder, wanneer de hemel ſcheurt en nederdaalt, en de zeebaaren zich hemelhoog verheffen, de blikſems de wereld verlichten, de donder de bergen te morsſel ſlaat, eene dik opëengepakte duisternis zich over alles verſpreidt, ganſche ſtortbeeken van boven nederploffen, en de bulderende winden alles dreigen ondereeën te warren; dan is het, of hemel en aarde zullen ontbonden en wedergebragt worden tot dien afzigtelyken ſtaat van woesten ledigheid, toen de duisternis op den afgrond nederlag, of toen de waters van den zondvloed de aarde hadden losgemaakt en bedolven. (†††††)

(q) N. G. SCHROEDERI, *Obſ. Sel. ad Orig. Hebr. p.* 95.

(††††) Vergelyk daarmede, 't gene wy in onze aanteekeningen uit de Geſchiedenisſe van NADER CHAH, op (o) en (†††) hier hadden bygebragt; en wyders E. SCHEIDII *Disſert. ad Cant. Hiskiae*, *p.* 164. *ſeqq.*

(†††††) SENECAE *Quaest. Nat. Lib. IV. C.* I. II. TH. BURNETI *Telluris Theor. Sacr. p.* 413. *ſeqq.*

voerde ſlyk een *Egipten*, of voert een *Egipten* met zich; (r) en legt eenen *nieuwen grond* van *vetten modder*, om daarin het *koren* en andere *zaaden*, met hope en uitzigt van eenen allergezegendſten oogst, te werpen.

Hielden de *Gymnoſophisten* den *ſlykvoerenden Nyl* voor *aarde* en *water* (s); is *Egipten* aan *hem* alles verſchuldigd; en ſtrekt zich deszelfs *vrugtbaarheid* ook niet verder, dan de Nylſtroom uit: zoo is het eene onwraakbaare proef, dat *dit Land* niet anders is, dan *de bodem* of *bedding zyner Riviere*; waarom dan ook het *Land* en de *Rivier*, zoo by de *Hebreeuwen* (t) als *Grieken* enz., denzelfden naam dragen. Want *Egipten*, vooräl het bovengedeelte, is een נחל (*vallei*) (u): en zyne *Rivier* voert *denzelfden naam*, die, vol zynde,

 zy-

(r) PHILOSTRATI, *de Vita Apollonii Tyanenſis*, *Lib. I. C. I. p.* 228. *Lib. VI. C.* 23. *p.* 265.

(s) PHILOSTRATI, *de Vita Apollonii Tyanenſis*, *Lib. VI. C.* 6. *p.* 235.

(t) STRABONIS *Geogr. Lib. I. p.* 35. *ſeq.* SIMSONII *Chron. Cath. p.* 151. *ſeq.* OPPIAN. *de Venat. Lib. I.* ℣. 373. HOMER. *Od. γ.* 300. *ξ.* ℣. 258. DIODOR. SICUL. *Lib. I. p.* 23. *ed.* WESS.

(u) Over dezen naam zullen wy, by de aanwyzing van de *Zuider Grenzen* des H. Lands, wat breeder wezen.

zyne ganſche *vallei* vervult, en naar beneden over het vlakke en liggende *Egipten* zynen naam, zoo verre als zyne waters, uitſtrekt; gelyk ook ſommige volken den naam van *Egipten* niet verder wilden uitgebreid hebben, dan deszelfs *dikke en zwarte waters* (v). (w) Immers! de *Hebreeuwen* onderſcheiden *de woestyn van Egipten*, het bergachtig, woest, en dor gedeelte, dat ten oosten des *Nyls* ligt, en nooit onderloopt, en dat by de ongewydde en laatere reisbeſchryvers *Arabiën* of het *Egiptensch Arabiën* genoemd wordt, wel degelyk van het bewoonde en *bezaaide Egipten*. Over alle de plaatſen, die van de vette (x) *Nylwateren* konnen ondergezet worden, is een leven en vrolykheid verſpreid: de velden ſteken zich in een verrukkend groen, en de akkers worden overdekt met eenen ryken oogst; de boomen krygen bladen en vrugten, de planten (y) groei-

(v) HERODOT. *Lib. II.* 18. STRABONIS *Geogr. Lib. XVII. p.* 790. *ſeq.* 786.

(w) EZECH. *XX.* 10. 36. I SAM. *IV.* 8. *cet. coll.* HERODOT. *Lib. II.* 77. DR. SHAW'S *Travels*, *p.* 392. *cet. Deſcription de l'Egypte*, *par* M. DE MAILLET, *Tom. II. pag.* 89.

(x) AESCHYL. *Suppl.* ℣. 1031. *ſeq.*

(y) *Deſcription de l'Egypte*, *par* M. DE MAILLET, *Tom.*

groeijen zienderöoge; zelfs de menschen en beesten worden daardoor beter gevoed, en vrugtbaarer, en sterker. In tegendeel, de oorden, die te hoog voor de overstroominge liggen, zyn dorre en heete zanden, afschuwelyk van gelaat en opzigt; de levende schepsels, die zich daar noch ophouden, gelyken schimmen en schaduwen te wezen, over wien zich de *natuur*, als een onredelyke en harde *stiefmoeder*, gedraagt. Men zoude gaerne zeggen, (vervolgt de *Fransche Consul*), dat het vette en nitreuse *Nylslyk*, in dit werelddeel, *het algemeene Zaad* zy, waaräan alles zyne geboorte verschuldigd is; en, door zulks te zeggen, zoude men van de waarheid niet afwyken.

Is nu de *Nyl*, gelyk wy zoo even gelezen hebben, *water en aarde*; is *Egipten*, voor een groot gedeelte, zyn *werk*; heeft hy ten minsten zyn recht en eigendom aan het *slib*, waarmede hy jaarlyks het *Land* overtrekt, en in staat stelt om *alles voordtebrengen*; is dat slyk het algemeene Zaad en Levensbeginsel van alles; draagt *het Land en de Stroom*, omdat

Tom. I. p. 62. Tom. II. p. 91. Histoire Naturelle de l'Air et des Meteores, par M. *l'Abbé* RICHARD, *Tom. II. p.* 400.

dat zy in zekere opzigten, *éénzelfdig zyn*, den *zelfden naam:* dan is het in den *Pfalmist* geen te verre gaande dichterlyke vryheid, wanneer hy uit *het Land van Egipten*, dat *flyk* en *bezinkfel* van den *Nyl*, *de vorfchen doet opkomen*, *welken de Goddelyke Gefchichtfchryver uit de riviere deed verryzen*, die voor *dat Land* de oorzaak van alle vocht, poelen, moerasfen, en modder, enz. was; maar zyne uitdrukking moet eerder gehouden worden voor eene aartige, en met *de natuure van dat Land overëenkomende vindinge*, *dan voor de uitwerkinge van een buitenfpoorige verbeeldingkracht.*

Daarenboven, byaldien zich dit wonder zoo hebbe toegedragen, als het door JOSEPHUS is opgegeven (z), dan zoude zelfs een *Historiefchryver* des tyds hebben mogen fchryven: *Hun land bragt vorfchen voord in overvloed*, *tot in de binnenfte kameren hunner Koningen.* Het ganfche *Land* werd door eene tallooze meenigte van die *poelbewooneren* verwoest; de *rivier* grimmelde, en leefde, van die fchepfelen; *geen teug waters* konde gefchept worden, of het was met *het*

(z) *Ant. Jud. Lib. II. C.* 14. §. 2. ἥτε ΧΩΡΑ αὐτῶν μεστὴ κακῆς ἦν ἸΛΥΟΣ γενωμένων τε καὶ ἀποθνησκόντων.

het vuile ſlym en ſchot dezer dieren vervuld. Zy reezen, als een Zee, boven hunne oevers; namen het ganſche Land in; overtoogen het zelve met hunne zelfſtandigheid, en zaad. Zy ſtorven in aantal: anderen daarentegen *werden geboren uit het ſlym en zwadder*, met welken zy *het ganſche land* bedekt hadden. Zoo dat de *vorſchen* uit *dat ſlym*, waarmede *Egipten* begeurd was, even als uit het jaarlyksche ſlyk het welke de *Nyl* achterlaat, te voorſchyn kwamen (a); die, door eenen walgelyken ſtank, den neus der *Egiptenaaren* verveelden: door hun gerikkik (b), en ouden deun, hun oor opſcheurden: en, door hunne afgryslyke meenigte, *welke de rivier en het land opborrelden*, over in ſtaat waren om *Faraö* en zyn (c) volk *uit het land* te verjaagen; ware deze plaag door geen andere ſchielyk vervangen, en *het land* of *de rivier* niet weder in hunnen voorgaanden toeſtand herſteld geworden.

Maar, na dit alles, zal een opmerkend

(a) PLIN. *Nat. Hiſt. Lib. IX. C.* 51. 58.

(b) ARISTOPH. *Ranae*, ℣. 211. *ſeq.* 228. *ſeq.* VIRG. *G. Lib. I.* 378. HORAT. *Sat. Lib. I. Sat. V.* 14. 15. COLUMELLAE *Lib. X. de Cultu Hortorum* ℣. 12.

(c) DIODOR. SICUL. *Tom. II. p.* 419. *not.* 65. *Ed.* WESS. Het Boek der Wysheid, Hoofd. XIX. 10.

kend lezer, die wel onthouden heeft, wat wy, in den aanvang dezer verhandelinge, over het woord *Erets* hebben voorgesteld, ons met veele nieuwsgierigheid afvraagen: hoe wy in 't vrugtbaare *Egipten*, *dien hof des* HEEREN, Gen. XIII. 10. *een Land, van honig en melk vloeijende*, Num. XVI. 13. eenige *overëenkomst* kunnen aantoonen, die aan de gegevene beteekenis van het woord *Erets* voldoe; en zoo aanwyzen eene duidelyke *overëenstemming* van dit gezegende land, het zy met *die aarde, welke, van de wateren des afgronds gescheiden, eene woeste, ziltige, en afzigtelyke, gedaante bloot leide*, of met *die aarde, welke*, in den beginne der scheppinge, *onder de zee*, en *algemeene verzameling der wateren*, verholen was. Dan deze *overëenkomst* kunnen wy, zonder dat de overdragt verkeerd gemaakt, of de gelykenis te verre uitgerekt worde, als met *den vinger* aanwyzen.

Want *het Land der Egiptenaaren* is, volgens de eensluidende berichten der Landbeschryveren, buiten des *Nyls* overstrooming, *eene diepe, laage, en woeste, Zandvlakte*, die, tusschen twee reijen van bergen beslooten, zich noord-

en zuidwaards uitſtrekt; *ondraagelyk heet*, *en droog*, is; en die *noch* (d) *gras noch loover* zoude kunnen dragen, zoo niet de voedende en vruchtbaarmaakende *Nyl* ten gezetten tyde dit *dorſtig land doordronken* maakte. Zyne uiterlyke gedaante is een *ligte en vliegende* (e) *asch*; *een ſtuivend en los zand*, *dat door de wanden der huizen*, *door kisten en kasſen*, als *de wind daaräch̄ter zit*, *met gemak hene dringt*, *en de binnenſte ſlaapvertrekken met ſtof* vervult. *Een Zand*, *dat*, *met* (f) *Salpeterdeelen rykelyk verzadigd*, *zoo fyn is*, *dat het* (om met *de Oosterlingen* te ſpreken, die altyd beminnen de zaaken *by vergrooting* voortedragen) door de eijerſchaalen hene ſtuive. C. NIEBUHR (g) heeft daarvan in dezer voege geſchreeven: "Het ſtof, „ welk door den heeten wind *Chamſin* „ de lucht te *Kábira* vervult, is zoo „ fyn, dat het niet alleen meenigvuldig „ door de wel met tras verzorgde ven- „ ſters

(d) *Deſcription de l'Egypte*, *par* MAILLET, *Tom. I. p.* 70. 46. *cet.* DELLA VALLE's Reizen, bl. 102.

(e) R. POCOCKE, *a Deſcription of the East*, *Vol. I. p.* 195.

(f) *A Deſcription of the East*, by R. POCOCKE, *Vol. I. p.* 24. 197.

(g) Reize naar Arabiën, I. Deel bl. 477.

„ ſters in de vertrekken der *Europeërs* „ dringt, maar, gelyk men beweeren „ wil, ook door toegebondene blaazen, „ en toegekurkte vlesſchen. Dit fyn „ zandſtof is waarſchynlyk de voor„ naamſte oorzaak, waarom men zoo „ veel blinden in *Egipten* ziet, gelyk de „ kwaade dampen uit het *kanaal*, welk „ door *Kâhira* loopt, veroorzaakt, dat „ veele kinders in deze ſtreek zoo „ vroegtydig ſterven, of zeer met on„ gemakken aan de oogen gekweld zyn". De *aarde* of *modder*, die in den *Nyl* blyft hangen, en door denzelven wordt aangevoerd, is van *eenen onbegrypelyk ligten aart*; en komt aan het gevoel zoo *fyn* voor, als *de* (h) *poeder*, welken wy gewoonlyk *ontastbaar* of *ongevoelbaar* noemen: want het is *het ſtof van eene* (i) *zwarte gebrokene aarde, het grondſop der riviere*, en dus *een broeder van het ſlyk* (k), welk om die reden zich gemakkelyk laat ploegen (l); als zynde een losſe en nat-

(h) DR. SHAW'S *Travels*, *p.* 379.

(i) HERODOT. *Lib. II.* 12. DIODOR. SICUL. *Bibl. Hiſt. Lib. I.* 7. *vid.* J. CORN. DE PAUW *Not. in* AESCHYL. *Supplic. p.* 1064. ℣. 4.

(k) AESCHYL. *Agamemn.* ℣. 503.

(l) COLUMELLAE *de R. R. Lib. II.* 2. *Atque ejusmo-*

natte asch, die, met eene behoorlyke vochtigheid doortrokken, alles, wat daarin geworpen wordt, welig doet opwasſen. Vooräl heeft *Egipten*, dat *in den winter* van alles overvloeit, en een aardsch *Paradys* is, *in den zomer een leelyk en zwart verbrand aanſchyn.* "Na
„ den oogst", zegt een (m) kruidkennend *Zweed*, "met het begin van de
„ maand Mey, begint in *Egipten* het
„ zonderlykſte jaargetyde der wereld:
„ men krygt dan namelyk een zomer,
„ zoo brandend en verſchrikkelyk heet,
„ dat deze juist hetzelfde uitwerkſel op
„ het land doet, als de winter by ons,
„ in *January* en *February* in de *Noorderlanden.* Want dan is het land ver-
„ dord, woest, en geſcheurd, op gely-
„ ke wyze, als de ſtrenge koude by ons
„ te wege brengt; doch 'er heeft dit on-
„ derſcheid by plaats, dat onzen bevro-
„ ren aardbodem ſtraks hare elende on-
„ der eene nuttige en niet geheel onaan-
„ genaame ſneeuw verbergt, terwyl
„ daarentegen de *Egiptiſche* geſchroeide

modi terram, pinguibus arenis putrem, veluti cinerem ſolutam, quamvis levisſimo dente moveri, ſatis est.

(m) HASSELQUIT'S Reize, I. Deel bl. 310.

„ en verbrande grond geen dekkleed al-
„ toos heeft, om 'er zyn gebrek en
„ vreeslyk uitzicht onder te verbergen.
„ Alles, wat leeft, ontzet zich dan o-
„ ver *Egipten*, welks gelaat nochtans,
„ twee maanden te voren, wel eene rei-
„ ze van den Zuid- en Noord- pool ver-
„ diende, dewyl 'er naar 't getuigenis
„ van fommige reizigers, met welken
„ ik gefproken hebbe, na dat zy een
„ groot deel van *Afie* en alles wat van
„ *Africa* toeganglyk was, bereisd en
„ opgemerkt hadden, geen land onder
„ de zonne een fraaijer verfchiet van
„ heerlyke landsdouwen leveren kan,
„ dan dit gewest, vooral, als men het,
„ gelyk my gebeurde, in 't lest van
„ wintermaand, van de fpitfe der hoog-
„ fte *Pyramide*, kan befchouwen; en
„ zoo als het toen ook gezien werd van
„ verfcheiden *Engelfchen*, waarvan ee-
„ nigen *Oost-* anderen *Westindïen*, *Bar-*
„ *barye* en *Europa* doorreisd hadden.

„ Maar dit *Egipte*, zoo bekoorlyk in
„ onzen wintertyd, is ten uiterften af-
„ fchuwelyk in onzen zomer. Want
„ als dan verlaten de vogelen dit land,
„ en gaan naar noorderlyker landftre-
„ ken; terwyl het ryk der gewasfen in

een

„ een verdorden en ſtervenden toeſtand
„ is, enz”.

Het is een geestige inval van den *Abt* WINCKELMAN (n), als hy zegt, dat de geſchiedenis van de *kunſten en weten-ſchappen* der *Egiptenaren*, even als *hun land*, beſchapen is, over het welke, als zynde eene groote en woeste vlakte, men van twee of drie hooge torenen kan henezien. Gelyk hy dan ook, op eenen zelfden voet, de kunſten der *Grieken* en *Hetruriërs* met den toeſtand van hun land vergelykt, het welke, vol *bergen* zynde, niet, als de vlakte van *Egipten*, konde overzien worden. (o) Kondet gy *Egipten* den *Nyl* afnemen, of het water uit de rivier doen vergaan, JES. XIX. 5. enz. gy zoudt daardoor *Egipten* van alle zyne heerlykheid en begeerlykheid berooven, en het *woester* maken, *dan de woeste landen*, in wier midden het gelegen is; woester, dan het

 wil-

(n) Geſchichte der kunst des Alterthums, I. Th. bl. 68.

(o) *Deſcription de l'Egypte par* M. DE MAILLET, *Tom. I. p.* 46. *ôtez le Nil à l Egypte, vous lui ôterez en même tems tous ces avantages. Sans lui, cette région ſi peuplée ſeroit plus déſerte, comme vous pouvez le comprendre par ce que je vous ai déja inſinué, que les plaines ſabloneuſes de la Libye. etc.*

wilde *Arabiën*, verbrandde *Ethiopiën* of het zandige *Libyën*. Een land, waar menſchen en beesten zouden verſmachten, en waar *de vinnige zonneſtraalen* alle de boomen en gewasſen zouden verſlinden. Hoe zeer (p) de ligtzinnige *Egiptenaar* zich verhoovaerdigde over *de ſtroomen*, welken op den bekwaamſten tyd zich over *zyne dorstige aarde* uitgooten', en met ſlym en niter (q) zynen droogen grond bevrugtten, en anderen, op wien het maar regende, deswegens gering ſchattede: de HEER, die den hoovaerdigen wederſtaat, wist ook alleen de trotscheid en opgeblazenheid des volks en der riviere te vernederen, EZECH. XXIX. 1–12. en *deze vallei te ſtellen tot woeste wilde eenzaamheden*, onbewoond en onbezocht, *eene verwoesting in 't midden der verwoestte landen.*

Is nu *Egipten*, uit hoofde zyner legginge tusſchen twee bergen tegens het zuiden, en der nabuurſchap van zandige en verſchrookte landen, enz. geduurende den zomer, zoo *vreeslyk* (r) *heet*, dat

(p) HERODOT. *Lib. II.* 13. *ſeq.* SENECAE *Nat. Quaest. Lib. IV. C.* 2.

(q) *A Deſcription of the East, by* R. POCOCKE, *Vol. I. p.* 197.

(r) DU MONTS Reize, 2 Deel bl. 21.

dat een mensch moeite hebbe om adem te ſcheppen: dan moet de goede en wyze Voorzienigheid (s) worden aangebeden, dat dezelve, in de heetſte maanden, over ſtof en asch eene zee van wellusten uitgiet, het *dorre Land* met het zoetſte en aangenaamſte water ter verzaadinge drenkt, hetzelve daardoor *verkoëlt*, en tot eene *korenſchuur* der aarde ſtelt.

Is nu *Egipten*, geduurende dat de *Nyl* in zyne winterkille blyft, eene drooge en zoute zandvlakte; het bed, en, voor een groot gedeelte (t), eene

 gift

(s) HERODOT. *Lib. II.* 19. M. MINUCII FELICIS *Octavius*, *p.* 43. *Aegypti ſiccitatem temperat Nilus.* SENECAE *Lib. IV. C.* 5. *de Benef. p.* 310. *Ex quibus quædam ſtatis diebus mirabile incrementum trahunt, ut anhela et ferventi ſubjecta coelo loca ſubita vis aestivi torrentis irriget. Id. Epist. C. IV. Sive, ut Nilus, aestivo incremento tumet; cet. Nat. Quaest. Lib. VI. C.* 7. PLIN. *Nat. Hist. Lib. V.* 9. *Hiſtoire Naturelle de l'Air et des Meteores, par M. l'Abbé* RICHARD, *Tom. II. p.* 398. *Le terroir est, ſi léger, que le ſeul intervalle, qui est entre les deux inondations, ſuffit pour le desſécher; qu'on juge de là de ce qu'il ſeroit ſ'il étoit frappé des rayons du ſoleil dans les mois les plus chauds de l'année, lorsque cet astre est au tropique.* SENECAE *Nat. Quaest. Lib. IV. C.* 2. COLUMELLAE *de R. R. Lib. III. C.* 12. LUCRET. *Lib. VI.* LYCOPHRON. *Alexand.* ℣. 847.

(t) PLIN. *Nat. Hist. Lib. XIII.* 11. HERODOT. *Lib. II.* 6. *ſeq.* 10. *ſeq.* STRABONIS *Geogr. Lib. XII. f. m.*

gift van zyne riviere: zoo heeft hetzelve, blykends het gene hier van ons bygebragt is, alle die *eigenſchappen*, die wy aan de beteekenis van het woord *Erets* gehecht hebben; en zyne overëenkomst met de aarde, toen zy de eerſte maal haar hoofd boven de waters uitſtak, wordt volkomen, by zyne opryzing uit den *Nyl*, als deze *zwarte en beroerde zee* aan het bedaaren raakt, en wederkeert tot den ſtaat van *eene riviere*. Dit zelfde toont ons ook te gelyk de *overëenſtemming* van dit wonderlyke land met *de aarde*, *die Gen* I. 1-10. *onder de groote verzameling der wateren verborgen lag*. Want niet ſlechts worden de oevers van den *Nyl* (u) *ſtranden*, en zyne (v) monden zeën, geheeten: maar hy draagt, by uitſtek, dien naam by de *Oosterlingen*, (w) *Grieken* en *Romeinen*, wanneer hy overvloeit, aan het weder-zyd-

m. 536 *D. Lib. XV. p.* 691. *B. Lib. I. p.* 30. *Deſcription de l'Egypte*, *par* M. DE MAILLET, *Tom. I. p.* 128. *etc. A Deſcription of the East*, by R. POCOCKE, *Vol. I. pag.* 19.

(u) PLIN. *Nat. Hist. Lib. XXXVII. C.* 8. M. MANILII *Lib. IV.* 50.

(v) SENECAE *Nat. Quaest. Lib. IV. C.* 2. *p.* 748.

(w) BOCHARTI *Opp. Tom. II. p.* 787. *l.* 35. *ſeq.* ALB. SCHULTENS, *Comment. in Job. p.* 353. PLIN. *Nat. Hiſt. Lib. V. C.* 9.

zydſche gebergte raakt, en over het vlakke *Egipten*, als een magtige en geweldige *zee*, bruischt; die van de *Egiptenaaren*, als hebbende hierin al vroeg hunne kunde in den akkerbouw laten zien (x), wyd en zyd ten meesten voordeele geleid werd, om daarmede, zoo lang zulks geſchieden konde, hunne *dorstige aarde te drenken*, en *ter voordbrenginge van alles* bekwaam te maken.

Zoo verbaazend is de *Nyl*, dat MANILIUS (y) zich deswegens die vryheid aanmaatige, dat hy 't eiland *Cyprus*, ter zyde van *Egipten*, en, op eenen grooten afſtand, noordwaards in de *Middellandſche Zee* gelegen, echter aan het geklots dezer rivierzee durve blootſtellen. Eene uitdrukking, die, ſchoon ſtout en ongemeen, nochtans (myns oordeels) door verſcheidene lezingen, welken derzelver kracht zouden ontzenuwen, niet behoorde veröntrust te worden. Want STRABO (z) erkent zelf, dat de zuidelyke

 dee-

(x) PHILONIS JUDAEI *Lib. I. de Vita Moſis*, *p.* 620. HELIODORI *Aethiopic. Lib. II. p.* 110. *A Deſcription of the East*, by R. POCOCKE, *Vol. II. p.* 199.

(y) *Lib. IV.* 636. *Aegypti Cypros pulſatur fluctibus amnis.*

(z) *Geogr. Lib. XIV. p.* 681. RELANDI *Pal. Ill. p.* 235.

deelen van *Cyprus* door *de Egiptensche Zee* geteisterd worden. Is nu de eerste en oudste naam van den *Nyl Oceaan* enz. geweest (a), en werd hy daarvoor van de *Egiptenaaren* gehouden: zoo moet een dichter, als hy de *Ægyptus*, of de *rivier* van *Egipten*, in haare overstroominge beschouwt, zyne ader voelen zwellen, en haar de plaats van de *Middellandsche Zee* doen vervangen, om met haare golven en baaren het *Cyprus* te geesselen. Want dan stoot zy, met eene onbegrypelyke volheid van slyk en modder, de (b) *Middellandsche Zee* te rugge; verlengt haar bed; en dreigt, alles met eenen zondvloed te overstroomen, JER. XLVI. 8.

Wy hebben dan, zoo wy vermoeden,

235. HERODOTI *Lib. II. ed.* WESS. *p.* 154. *not.* 70. AMMIANI MARCELLINI *Lib. XXII. C. XV. p.* 333. C. *XV. p.* 342.

(a) PLIN. *Nat. Hist. Lib. V.* C. 9. DIODOR. SICUL. *Bibl. Hist. Lib. I.* 12. 19. *III.* 3. HERODOT. *Lib. II.* 92. HELIODORI *Aethiopic. Lib. II. p.* 110. STRABONIS *Geogr. Lib. I. p.* 50. PHILOSTRATUS, *de Vita* APOLLONII TYANENSIS, *Lib. II.* C. 18. LYCOPHRONIS *Alex.* ℣. 119. 576.

(b) PRISCIAN. *Perieg.*

Septenoque ferit Pellæum gurgite Pontum.

et AVIENUS, *Descr. Orbis*, ℣. 348. *Nilus freta maxima pellit. Verba, paullo praecedentia, ita fortasse legenda sunt:*

Scissusque vagis anfractibus aequor

Proterit, *et Ponto* septemferus *explicat ora.*

den, toereikelyk beweezen, dat het woord *Aarde*, in PS. CV. 30., denzelfden *Aardrykskundigen zin* heeft, welken wy in het woord *Erets* ontdekt hebben. Waarom wy over die plaats niets meerder zullen bybrengen; dan blootelyk een ſtuk, door J. V. VONDEL berymd, uit het X. en XI. Verdichtſel van P. OVIDIUS NAZOOS Herſcheppinge, in het I. Boek: waar de Dichter *de verryzenis der Aarde* uit DEUKALIONS vloed, en de bevolking dier aarde, vergelykt met het *Land* van *Egipten*, dat uit de *Nylwateren* weder bovenkomt, en uit een nieuw ſlib alle levende ſchepſels voordteelt.

Toen brogt het aartryk uit zich zelf verſcheiden ſlag
Van dieren door den ſtraal der zonne voor den dag,
Als d'oude vochtigheid verhit wierdt en ontſteeken.
Het vochtige moerasch en ſlym in alle ſtreeken
Begon te zwellen, en het vrugtbre en weelig zaet,
In d'aerde 'ſmoeders ſchoot, gevoet, geſtooft beſtaat
Te groeïen, en allengs een' zekren vorm te winnen.
De zon verhardt zoo ſlym, wanneer de Nylſtroom,
binnnen (c)

 Zy-

(c) *Hiſtoire Naturelle de l'Air et des Meteorés*, par M. l'Ab-

Zyne oevers daelende, 't verdronken land verliet.
De landman, ploegende den nieuwen akker, ziet
Dan in 't geploegde land verscheiden slag van dieren,
De zommigen, die, eerst beginnende te tieren,
En noch in 't groeien, onvolmaakt zyn aangeteelt
Verminkt, en onvolwrocht, dat zelf het lyf verscheelt,
In 't een en 't ander lit, en leefde als klay het baerde:
Het ander deel is ruw, en vormeloos, en aerde:
Want wanneer hitte en vocht zich mengen by geval,
Ontfangen ze, en uit dit vermengen spruit het al.
Dewyl het vier en vocht doorgaens in stryd krakkeelen,
Is deze tweedracht uit den aard bekwaam tot teelen.

l'Abbé RICHARD, *Tom. II. p.* 392. *Le Nil, qui couvre toute l'Egypte depuis environ le milieu du mois de Juin jusqu'au commencement d'Octobre à une hauteur très-considerable, nous retrace l'idée de ces temps reculés pendant lesquels la terre étoit cachée sous les eaux. Il ressemble à une vaste mer qui a un courant établi et vient se jetter dans une mer encore plus grande.*

AAN-

AANHANGSEL

TOT DE EERSTE AFDEELINGE VAN 'T BERICHT DER TALRYKE VERZAMELINGE VAN OUDE PENNINGEN.

DOOR

P. VAN DAMME.

Ter voldoeninge aan 't verzoek van eenige kundige liefhebberen der oude penningen, vond ik my aangezet, om eene korte nalezinge te doen op myne *eerſte afdeelinge*, behelzende de penningen der Koningen, en te vinden in 't vierde deel der Verhandelingen van 't Zeeuwsch Genootſchap bladz. 419 en volgg.

Koningen van Macedonien (bl. 428)

De zwaarſte gouden pronkpenning; die

die van de Griekfche Vorften overgebleven en bekend is, werdt in de aangetogen plaats toegekend aan *Lyfimachus*, Koning van Macedonien. Na het fchryven der eerfte afdeelinge is 't my gelukt, noch een' anderen gouden pronkpenning van *Lyfimachus*, van dezelfde zwaarte, te ontdekken en bekomen. Nademaal hy, tot nu toe, by alle fchryvers en in alle muntkasfen, zoo veel my bewust is, onbekend is, en daarenboven eene uitmuntende fchoonheid bezit, heb ik denzelven, gelyk ook alle de volgende, door den kundigen *van der Schley*, op 't naauwkeurigst laten afteekenen, en in plaat brengen, op de nevensgaande penningtafel No. I. Aan de eene zyde vindt men 't hoofd van Lyfimachus, omtrent op dezelfde wyze afgebeeld als op andere penningen van dien Koning (a). Op de rugzyde vertoont zich Pallas Νικηφόρος, met het opfchrift ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ *van Koning Lyfimachus.*

Ko-

(a) By BEGERUS *Thes. Brandenb. Tom. I, pag.* 244, LIEBE *Gotha Numaria, pag.* 6, 7. Doch de penningen, door hen opgegeven, verfchillen van dezen in de teekeninge der rugzyde, en die by BEGERUS zyn zilveren.

Koningen van Numidie (bl. 436)

De penningen van den jongen *Juba*, Koning van Numidie, zyn te zeldſaam, uit hoofde der weinige uitgegevene, om dezelven onbekend te doen blyven. Behalven den onuitgegevenen, door my aangehaald, heb ik nu noch een' anderen bekomen, door wylen den Heere Vice-Admiraal *Roemer Vlacq* op eene van zyne zeetochten medegebragt. Zy zyn beiden van zilver, zoo als alle de penningen van dezen Vorst, en op de penningtafel geplaatst No. II en III. Op beiden leest men, naast 's Konings hoofd, REX IVBA; en op de tegenzyde van den eenen ſtaat een olifant, en van den anderen de hoorn des overvloeds. Niets is gemeener op de oude penningen, dan de hoorn des overvloeds. Zeer veelen zyn ook verſierd met olifanten, waar over de groote CUPERUS opzettelyk geſchreven heeft (b), wiens geleerde verhandeling, na de ontdekkinge van zoo veele penningen, merkelyk zou konnen vermeerderd worden.

Ko-

(b) *Comm. de elephantis in nummis obviis, Tom. III. Theſauri novi Antiq. Roman.*

Koningen van Syrien (bl. 437)

Onder de talryke verzamelinge der gedenkſtukken van Syrien, in myne muntkasſe bewaard wordende, is 'er, behalven veele onuitgegevene zilveren pronkpenningen, een van Koning *Antiochus*, den derden van dien naam, en bygenaamd *den Grooten*. De ongemeenheid van de keerzyde, en om teffens de uitmuntende ſchoonheid der teekeninge van de Grieken aantetoonen, heeft my aanleidinge gegeven, om denzelven uittegeven, en hier te plaatſen op de penningtafel No. IV. Op de tegenzyde vertoont zich Apollo verſchillende in gedaante en die ſieraaden, welke, anders, op verſcheiden penningen der Syriſche Koningen, gevonden worden. Hier leest men ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ *des Konings Antiochus*.

Koningen van Bithynie (bl. 445)

Men heeft, myns wetens, tot heden in eenige penningkabinetten, of by de ſchryvers, geene gouden ſtukken der Koningen van Bithynie, die den naam van *Nicomedes* gevoerd hebben, (maar

wel

wel van hun, die den naam (c) van *Prusias* droegen), gevonden. Echter is 'er my een van dat soort, sedert het uitgeven der eerste afdeelinge van myn Bericht, ter hand gekomen, die, wegens zyne zeldsaamheid en uiterste schoonheid, waardig is onder 't oog der liefhebberen gebragt te worden. Hy is naar 't oorspronglyke naauwkeurig afgeteekend, en op de penningtafel geplaatst No. V. Op de rugzyde leest men ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΟΜΗΔΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ *van den Koning Nicomedes Epiphanes.*

Van *Prusias*, den *eersten* en *tweeden* van dien naam (b), zyn verscheiden zeld-

(c) Een gouden gedenkpenning van *Prusias* den eersten berust mede onder myne verzamelinge; dan geen voornemen hebbende, om voorbedachtelyk iet te laten afteekenen of uitgeven, 't gene door anderen reeds verricht is, wyze ik den lezer naar BEGERUS *Thes. Brandenburg. Tom. I, pag.* 267, 268.

(d) Ik kan niet voorbygaan, den Nederlandschen lezer ter deze gelegenheid te onderrichten, dat de penningen van *Prusias*, den *eersten* en *tweeden* van dien naam, voorheen bezwaarlyk te onderscheiden zyn geweest. Doch de ondervinding der Geleerden van dezen tyd, die zoo veele duisterheden opgehelderd hebben, heeft geleerd en in 't zekere bewezen, dat alle de penningen van *Prusias* den *eersten* de eenigen zyn van alle Koningen van *Bithynie*, die gebaard zyn.

zeldſaame zilveren pronkpenningen tot myne verzamelinge gekomen. Twee ſtuks van *Pruſias den I*, voorheen aldus niet uitgegeven, zal ik, tot beſluit van deze korte nalezinge, uitgeven op de penningtafel No. VI en VII, welke de aandacht der penningkundigen overwaardig zyn.

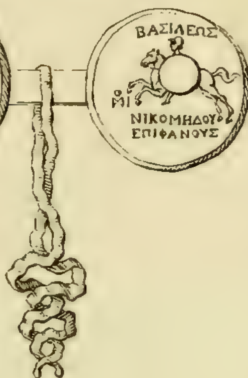

VER-

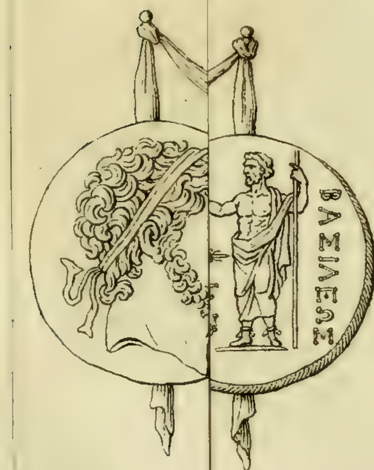
N°. II.

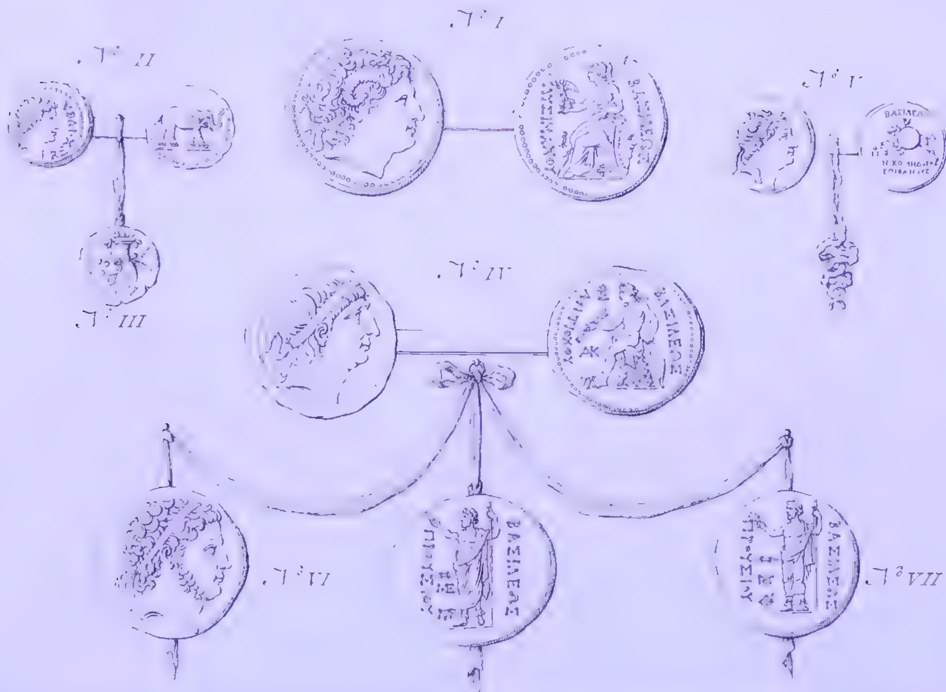
N°. V.

N°. III.

N° VII.

J. v. Schley, del et fecit 1776

VERHANDELING

OVER EEN' PENNING VAN

PTOLEMAEUS,

ZOON VAN

MENNAEUS,

TETRARCHA VAN CHALCIDENE.

DOOR

JONA WILLEM TE WATER.

J. v. S.

De voortreffelyke nuttigheid der oude Penningen, ter opheldering van de geschiedenissen, oudheden, ge-

woonten, tydrekeninge en aardryksbeschryvinge van verscheiden volke, is voorlang onwraakbaar bewezen. Het werk van den uitmuntenden *Ezechiel Spanheim* heeft veel afgedaan, en zal altyd zyne achtinge behouden. In deze eeuw hebben de grootste mannen ongelooflyk veel toegebragt, om dit nut der oude Penningen met aanmerkelyke voorbeelden nader te staven. De pogingen van *Haverkamp*, *Wesseling*, *Burman*, *Pellerin*, *Liebe*, *Froelich*, *Wise*, *Belley*, *Barthelemy*, en veele anderen, zyn aan elk bekend. Men ontdekt, van tyd tot tyd, een groot aantal van penningen, die niet alleen 't nieuwsgierig oog vergenoegen, maar ook nuttig zyn tot ophelderinge der geschiedenissen van veele landen, volken en steden. Tot dit soort behooren ook de penningen van *Ptolemaeus*, *Tetrarcha van Chalcidene*, van wien, tot nu toe, niet meer dan *twee* penningen onder de Geleerden bekend zyn. Den *eersten* zyn wy verschuldigd aan den geleerden Abt LE BLOND, die denzelven, weinige jaaren geleden, uitgaf volgens eene afteekeninge, te Venetie gemaakt, en aan den penningkundigen *Pellerin* toegezon-

zonden. Op de achterzyde van dien penning, berustende in 't kabinet van Savorgnan, leest men ΠΤΟΛΟΜΗ ΤΕΤΡΑΡ.., en het jaartal LΔ (a). De *tweede* penning van Ptolemaeus, Tetrarcha van Chalcidene, is onlangs, uit het kabinet van den Groot-Hertog van Toskaanen, uitgegeven door JOSEPHUS ECKHEL (b), die 'er byvoegt, niet te weten, dat 'er ooit, behalven deze twee, een andere penning van dezen Ptolemaeus in 't licht gegeven zy. Op de voorzyde van dien penning ſtaat het gelaurierde hoofd van Jupiter, en op de rugzyde een vliegende arend, die een kroon in zyn' bek houdt. Hier onder leest men ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ.... ΑΡΧΗ. Het is genoegzaam zeker, dat het laatſte woord dus moet worden aangevuld, ΤΕΤΡΑΡΧΗΣ. By deze twee penningen van Ptolemaeus, die beiden

 ge-

(a) *Obſervations ſur quelques Médailles du Cabinet de M. Pellerin, par M. l'Abbé* LE BLOND, *pag.* 59 & 65. (*à la Haye* 1771).

(b) *Numi veteres Anecdoti ex Muſeis Caeſareo Vindobonenſi, Florentino—, Pars I complectens numos in Europae urbibus ſignatos, Tab. XV. n.* 8, *pag.* 279 (*Viennae Auſtriae* 1775).

geſchonden zyn, voege ik een' *derden*, die volkomen bewaard is gebleven, en nu berust in de aanzienlyke muntkasſe van den Heere *van Damme*, die de goedheid gehad heeft, my eene naauwkeurige afteekeninge van dien penning toetezenden, welke aan 't hoofd van deze verhandelinge geplaatst is. Op de voorzyde ziet men het hoofd van een ouden en zwaar gebaarden man: de tegenzyde vertoont twee mannen, in krygsgewaad gekleed, en eene ſpies in de linkerhand houdende; met het onderſchrift ΠΤΟΛΕΜΑ ΤΕΤΡΑΡΧ, en de jaartellinge LB.

Het is twyfelachtig, of het hoofd van Ptolemaeus, dan wel van Jupiter, op de voorzyde des pennings afgebeeld zy. Op de penningen van Ptolemaeus by LE BLOND en ECKHEL is genoegzaam dezelfde afbeelding, over de verklaringe van welke die penningkundigen verſchillen. De laatſte denkt op Jupiter; doch de Abt ſpreekt in 't gemeen van het hoofd van een ouden man. Ik zie geen reden, waarom men niet op Ptolemaeus zelven zou mogen denken. De vergelyking van ſoortgelyke penningen,

om-

omtrent dezen zelfden tyd, fchynt dit begrip te begunftigen.

Wat hier van zy, 't zal by niemand tegenfpraak lyden, dat deze penning behoore tot *Ptolemaeus* (c), *den zoon van Mennaeus*, van wien FL. JOSEPHUS herhaalde reizen meldinge maakt, gelyk naderhand blyken zal.

De geleerde Kardinaal NORIS (d) was van oordeel, dat 'er twee Koningen van Chalcis geweest zyn, wier eerfte genaamd was *Mennaeus* of *Ptolemaeus Mennaeus*, de andere *Ptolemaeus zoon van Mennaeus*. De Abt BELLEY (e) volgde den Kardinaal op dat fpoor, zonder echter eenig bewys voor dit gevoelen te berde te brengen. Trouwens, niemand der oude fchryveren zet eenig gewicht by aan de meeninge van dien geleerden man. Wy lezen, wel is waar,

(c) Te recht wordt de naam, hier, opgegeven, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, gelyk mede in den penning by ECKHEL. Op dien van LE BLOND ftaat verkeerdelyk, ΠΤΟΛΟΜ. Men fchryve derhalven, op 't gezag der penningen, *Ptolemaeus*; fchoon in eenige oude opfchriften, en fommige affchriften van Griekfche en Romeinfche fchryveren, *Ptolomaeus* gevonden wordt. Zie *Lettres de M.* CUPER, *pag.* 395.

(d) *De Epochis Syro—Maced. pag.* 271.

(e) *Mémoires de l'Acad. Royale des Infcriptions et belles-lettres, Tom.* XXVIII. *pag.* 552.

by FL. JOSEPHUS (f) Πτολεμαιου του Μενναιου λεγουμενου; doch 't is onbeſtaanbaar, wanneer men deze woorden vertalen wil: *Ptolemaeus, gezegd Mennaeus:* en daar uit beſluiten, dat deze onderſcheiden zy van Ptolemaeus, den zoon van Mennaeus. Indien JOSEPHUS dit hadt willen te kennen geven, zou hy geſchreven hebben, Πτολεμαιου του λεγουμενου Μενναιου, of Πτ. λεγ. Μενναιου. Dus ſpreken doorgaans de Grieken, en ook JOSEPHUS. Elk, die iet van 't Grieksch weet, zal dit toeſtemmen. Het woord Λεγεσθαι duidt, hier, alleen aan, dat van dezen Ptolemaeus kort te voren geſproken was (g). Daarenboven, dat men Πτολεμαιου του Μενναιου, in deze plaats en elders (gg), moete overzetten, *van Ptolemaeus, zoon van Mennaeus*, en geenzins *van Ptolemaeus Mennaeus*, blykt ontegenzeggelyk uit zulke plaatſen van JOSEPHUS, daar hy genoemd wordt

(f) *Ant. Iud. Lib.* XIII. *cap.* 16 § 3.
(g) *Ant. Iud. Lib.* XIII. *cap.* 15 § 2.
(gg) *Ant. Iud. Lib.* XIV. *cap.* 3 § 2, ſchoon HAVERKAMP Πτολεμαιου του Μενναιου wil vertaald hebben, *Ptolemaei qui Mennaeus dicebatur.*

wordt (h) Πτολεμαιος ὁ Μενναιου, dat is, *Ptolemaeus zoon van Mennaeus*, gelyk eerstbeginnenden weten. Men zal zich, met reden, mogen verwonderen, dat de Hoogleeraar HAVERKAMP, op de ongegronde onderstellinge, dat Ptolemaeus Mennaeus en Ptolemaeus zoon van Mennaeus wel te onderscheiden zyn, in de meeste plaatsen van FL. JOSEPHUS eene veranderinge in den Griekschen text wil gemaakt hebben (i), tegen het gezag van alle de handschriften. Dit voorbeeld strekt mede tot een bewys, hoe veel eenmaal opgevatte vooroordeelen, zelfs by de geleerdste mannen, vermogen.

Het gevoelen van NORIS, HAVERKAMP en BELLEY behaagt my te minder, om dat 'er geene noodzaaklykheid is, om hier twee Ptolemaeussen te verzinnen; want alles, wat van Ptolemaeus, gebie-

(h) *Ant. Iud.* XIV. 7. 4, XIV. 12. 1. *Bell Iud.* I. 4. 8, I. 9. 2, I. 13. 1. STRABO *Lib.* XVI. *pag.* 753 Πτολεμαιῳ τῳ Μενναιου.

(i) Voor Πτολεμαιος ὁ Μενναιου zou, naar zyne gedachten, moeten gelezen worden Πτ. ὁ Μενναιος, of Μινναιος, gelyk die naam in sommige MSS. ook wel geschreven wordt. 'T schynt echter, dat de Heer HAVERKAMP, in zyne Algemeene Historie III deel, bl. 152, van gevoelen veranderd zy, belangende de twee Chalcideensche Ptolemaeussen: gelyk de Hoogleeraar SAXE my bericht.

der van Chalcis, verhaald wordt, kan zeer gevoeglyk op een' en denzelven persoon toegepast worden. Dit zal duidelyk blyken, wanneer wy de bedryven van onzen Ptolemaeus in nadere overweginge nemen, en de geschiedenissen, kortelyk (k), wat hooger ophalen. In de vroegste tyden was Syrie onder verscheiden koningen verdeeld, die voor hunne hof- en hoofdsteden hielden Damascus, Tzoba, Hamath, Maächa en Rechob; van wier koningen de H. Schrift ons verslag doet (l). Naderhand geraakte geheel Syrie onder de regeringe van éénen koning, die zyn hof te Damascus hieldt (m). Dit duurde, tot dat de Assyrische koning Tiglath-Pilezer de hoofdstad Damascus innam, en 't gantsche ryk van Syrie aan zyn gebied onderwierp, terwyl Rezin, de koning der Syriers, het leven te gelyk met het ryksbestier verloor (n). Syrie kwam wy-

(k) Dien 't lust, kan hier over breeder lezen by USSERIUS, FOY-VAILLANT, PRIDEAUX, en anderen.

(l) 1 Sam. XIV. 47, 2 Sam. VIII. 3—10, X. 6—19, 1 Kon. XI 23—25, 1 Chron. XVIII. 5—11.

(m) Jes. VII. 8, over welke plaats VITRINGA behoort gelezen te worden.

(n) Vergelyk Jes. XVII. 1—3, Jerem. XLIX. 23—27, 2 Kon. XVI. 5—9, Amos I. 3—5.

wyders, ten grooten deele, onder 't gebied van Pharao Necho, koning van Egypte (o); doch Nebucadnezar deedt dit land, weinige jaaren daarna, onder de Asſyriſche of Babyloniſche heerſchappye wederkeeren (p), waar onder Syrie bleef tot den tyd toe, dat Cyrus zich meester maakte van 't geheel Babyloniſch gebied, en dus ook van Syrie, 't welk der Perſiſche regeringe onderworpen bleef, tot dat Alexander de Groote die alleenheerſchinge een einde deedt nemen, en Darius Codomannus, den laatſten der Perſiſche koningen, overwon. Toen werdt Syrie gebragt onder de Griekſche alleenheerſchinge. Na den dood van Alexander kwam Syrie, eindelyk, aan Seleucus Nikator, een' van deszelfs voornaamſte veldheeren; naar wien de volgende koningen van Syrie den gemeenen naam van Seleuciden gevoerd hebben. Ten tyde der laastſte Seleuciden geraakte het machtig Syrisch ryk in deerlyk verval, en werdt van één geſcheurd door inwendigen twist, en binnenlandſche beroerten. By deze gelegenheid maakten ſommigen zich meesters

(o) 2 Kon. XXIII. 29--34, 2 Chron. XXX. 1--4.
(p) 2 Kon. XXIV. 7.

ters van deze en gene byzondere gedeelten van Syrie, vormden een ſoort van vorſtendommen, welken zy beheerschten onder den tytel van koning, viervorst, overſten, of eenigen anderen eernaam. En onder dezen was geen van de minſte *Ptolemaeus zoon van Mennaeus*, van wiens lotgevallen ik nu nader verſlag zal doen. Na dat hy zich hadt opgeworpen tot vorst of koning van Chalcis, viel hy zeer lastig aan die van Damascus (q), by welken hy zich zoo gehaat en gevreesd maakte, dat zy den Arabiſchen koning Aretas tot hunne hulpe inriepen, en zich aan zyne heerſchappye onderwierpen (r). Doch Ptole-

(q) J. ECKHEL, *Numi vet. anecdoti*, P. I. *pag.* 279, ſchryft: *Damasci item aliquamdiu fuisſe tyrannum ex Fl. Joſepho colligo.* Of hy, met deze woorden, 't zelfde te verſtaan geve, 't gene door my gemeld is; dan wel, dat Ptolemaeus binnen Damascus zich de regeringe aangematigd hebbe, is onzeker.

(r) JOSEPHUS *Ant. Iud.* XIII. 15. 2, *de Bello Iud.* I. 4. 8.— Dit gebeurde omtrent 85 jaaren voor Christus geboorte. De tydrekening duldt, derhalven, niet, dat wy ook op dezen Aretas zouden denken 2 Korinth. XI. 32, daar Paulus ſpreekt van den Stadhouder des Konings Aretas te Damascus. Hadden ſommigen, hier, geraadpleegd met de *Chronologie*, één der oogen van de Hiſtorie, zy zouden twee menſchen, zoo veel in leeftyd verſchillende, niet met

lemaeus liet zich hier door niet bedwingen en in teugel houden. Weshalven Alexandra, koningin der Jooden, Aristobulus haaren zoon, met een leger, naar Damascus zondt, om die stad tegen het geweld en de knevelaryen van Ptolemaeus te beveiligen. Aristobulus, echter, keerde, spoedig, van daar te rug, zonder iet van belang te hebben uitgevoerd (s). Zwaarer onheil trof Ptolemaeus, toen Pompeius, bevelhebber der Romeinen, in Syrie kwam, en ook dit landschap tot een Romeinsch wingewest maakte (t). Want Pompeius begaf zich, met een vry talryk leger naar 't gebied van Ptolemaeus, wien, zonder twyfel, 't zelfde lot zou getroffen hebben, als Dionysius van Tripolis, die onthalsd werdt; zoo hy die straffe niet hadt konnen afkoopen voor duizend talenten, waar mede Pompeius zich liet

ge-

met elkanderen verward hebben. Men vergelyke, behalven anderen, G. JAMESON, *Spicil. antiquitatum Aegypti cap.* VII. § 7, 8, wiens aanmerkingen over Aretas, door den Apostel gemeld, nadere overweginge waardig zyn.

(s) JOSEPHUS *Ant. Iud.* XIII. 16. 3.

(t) APPIANUS *in Syr. pag.* 191, *et in Mithridat. pag.* 404, JUSTINUS *Lib.* XL, *cap.* 2.

genoegen, en zyn leger betaalde (u). Evenwel kon Ptolemaeus niet besluiten, om in de belangen der Romeinen, en in de maatregelen van Pompeius, te treden. Want, toen deze aan Scipio bevel gezonden hadt, om Alexander, den zoon van Aristobulus, te Antiochie van kant te helpen, trok Ptolemaeus zich deszelven broeders aan, en zondt zynen zoon Philippion naar Ascalon, met verzoek of bevel aan de vrouw van Aristobulus, dat zy haaren zoon Antigonus, en haare dochters, aan hem zou zenden. Philippion wordt op eene derzelver verliefd, en trouwt met Alexandra. Doch zyn vader Ptolemaeus nam dit zeer kwalyk, bragt hem ter dood, en ging zelf een huwelyk aan met Alexandra; uit hoofde van welke verbintenisse hy te meer zorge droeg voor haare broeders (v), gelyk hy, wat later, Antigonus ook te rug naar Judaea liet keeren (w). Ptolemaeus volhardde in haat tegen 't Roomsche gebied; zondt onderstand aan Caecilius Bassus, wanneer

(u) JOSEPHUS *Ant. Iud. Lib.* XIV *c.* 3 § 2.
(v) JOSEPHUS *Ant. Iud. Lib.* XIV *c.* 7 § 4, *de B. J. Lib.* I *c.* 9 § 2.
(w) JOSEPHUS *Ant. Iud. Lib.* XIV *c.* 12 § 1.

neer deze Syrie poogde te bemachtigen (x); en verſchanste zich in de ſtad Apamea, welke hy zoo dapper verdedigde tegen 't beleg der Romeinen, dat zy genoodzaakt waren het verdrag, 't welk hy voorſloeg, aan hem toeteſtaan (y). Kort daarna, omtrent den jaare 714 der bouwinge van Rome (z), ſtierf Ptolemaeus, zoon van Mennaeus, in goeden ouderdom, gelyk uit het geheel beloop van zyne geſchiedenisſen blyken kan. Want van dien tyd, dat de Damasceners den koning Aretas tegen Ptolemaeus inriepen, tot op zyn' dood toe, verliepen omtrent 45 jaaren, dat is, van 't jaar 669 tot 714 V. C., of van 't derde jaar der 173 Olympiade tot het vyfde jaar van de 184 Olympiade; zoo dat Ptolemaeus dood inviel in 't 40 jaar voor de geboorte van den Heiland.

Uit dit geſchiedverhaal kan men, myns oordeels, veilig opmaken, dat 'er niet de minſte noodzaak zy, om, met

(x) DIO CASSIUS *Lib.* XLVII § 26, 27, *pag.* 508, 509, *c. not.* FABRICII.

(y) STRABO *Lib.* XVI. *pag.* 752, 753.

(z) Dit blykt uit JOSEPHUS *Ant. Iud. Lib.* XIV *c.* 13 § 3. In 't geſchryf van J. ECKHEL *l. c. pag.* 279. "*Anno* V. C. 718, *tanquam cum Parthis colluſisſet* (*Ptolemaeus*) *caeſus est a M. Antonio*" is meer dan één misſlag.

met NORIS, HAVERKAMP en BELLEY, anders een roemwaardigst drietal van geleerden, van dezen eenen Ptolemaeus twee onderſcheiden menſchen te maken, zonder daar toe eenigen grond te hebben uit oude ſchryveren, opſchriften of penningen.

Ptolemaeus draagt, op dezen penning, gelyk op de beide andere, door LE BLOND en ECKHEL uitgegeven, den eernaam van ΤΕΤΡΑΡΧΗΣ, die, niet kwalyk, door een *Viervorst* vertaald wordt (a), indien wy op den oorſprong van dit woord acht nemen. Het is, vermoedelyk, afkomstig van de Galaters, die uit drie volken beſtonden, en als drie gewesten beſloegen, die elk in vier deelen verdeeld waren. Elk gedeelte kreeg den naam van Tetrarchia. 'Er waren dus in 't geheel twaalf Tetrarchien, en even zoo veele Tetrarchen (b). 'T ſchynt echter, dat elk volk noch eenen Overſten hadde, aan wien de vier Tetrarchen gehoorzaamheid verſchuldigd waren. Hierom kon LIVIUS (c) van drie

(a) In de Nederlandſche Overzettinge van 't N. T. Matth. XIV. 1, Luk. III. 1, Hand. XIII. 1.
(b) STRABO *Lib.* XII. *pag.* 567.
(c) *Lib.* XXXVIII. *c.* 19.

koningen, dat is Tetrarchen, der Galateren meldinge maken, van welken Ortiagon een' toeleg hadt, om alle de Galaters aan zich te onderwerpen, naar de getuigenis van POLYBIUS (d) en SUIDAS (e). Met welken uitſlag, is onzeker. Pompeius, na dat hy Mithridates overwonnen en op de vlucht gedreven hadt, ſtelde in Galatie, op nieuw, Tetrarchen aan (f), zynde de vorigen, op eene trouwlooze wyze, door Mithridates vermoord (g). Onder de nieuw aangeſtelden was ook Deiotarus, die, ten laatſten, alleen over Galatie regeerde (h), behoudende evenwel den tytel van Tetrarcha (i). Van daar, of, gelyk anderen willen, van Theſſalie, is die naam overgegaan tot Lycaonie en Syrie, om in 't gemeen een koning, vorst, overſten en bevelhebber uittedrukken. Veele voornaame mannen hebben den eernaam Τετραρχης door een groot aantal van geleer-

(d) *In excerptis* VALESII *pag.* 115.
(e) V. 'Ορτιαγων.
(f) APPIANUS *in Mithridaticis pag.* 415.
(g) APPIANUS *l. c. pag.* 352.
(h) STRABO *lib. XII. pag.* 567.
(i) Ik erkenne, met dankbaarheid, dat ik deze aanmerkingen ontleend heb uit een' ongedrukten brief van den beroemden WESSELING, onder my berustende.

leerde aanmerkingen opgehelderd, welke ik onnoodig achte hier na te ſchryven. Men leze NOLDIUS (k), HOTTINGERUS (l), SARRAVIUS (m), RELAND (n), DEYLINGIUS (o), BELLEY (p), ALBERTI (q), en de aanteekeningen van WETSTEIN en andere geleerden op de plaatſen van 't N. T., boven aangehaald.

Het gebied van Ptolemaeus ſtrekte zich uit over 't land van Chalcidene, gelyk mede over Heliopolis en de Itureeſche gebergten, volgens STRABO (r), die 'er noch byvoegt de vruchtbaare valeye van Marſyas. De hoofdſtad van zyn gebied was Chalcis, by den berg Libanon gelegen, naar de omſchryvinge van FL. JOSEPHUS (s), en welke nu bekend is onder den naam van Kalkos (t). Wil iemand meer weten van deze ſtad Chalcis, haar verſchil van eene andere ſtad, wel-

(k) *Hiſtor. Idum. pag.* 368, 369, *ed. Haverkamp.*
(l) *Disſert. Bibl. Chronol. pag.* 182. *ſqq.*
(m) *Epistol. pag.* 72, 77, *edit. Burm.*
(n) *Palaest. Ill. pag.* 173 *ſqq.*
(o) *Obſerv. ſacr. part.* II *obſ.* 26.
(p) *Mémoires de l' Acad. des Inſcriptions Tom.* XXVIII. *pag.* 549.
(q) *Ad* HESYCHIUM V. Τετραρχαι οἱ Βασιλεις.
(r) *Lib.* XVI. *pag.* 753, 755.
(s) *Ant. Iud. Lib.* XIV. *c.* 7 § 4, *de B. Iud. Lib.* I. *c.* 9 § 2.
(t) BELLEY *l. c. pag.* 552.

welke dien zelfden naam voerde, en de vruchtbaarheid der landſtreek Chalcidene, hy raadplege CELLARIUS (u) en RELAND (v), met welken laatſten moet vergeleken worden, 't gene de beroemde WESSELING (w) heeft aangeteekend by het reisboek van Antoninus.

Was het gebied van Ptolemaeus zoo aanzienlyk en uitgebreid, dan is 't wonder, dat hy, op zyne penningen, den naam van *Koning* niet voerde, zoo wel als Dionyſius, die koning van Tripolis genoemd wordt. Dit is te meer wonder, naardien niet alleen de vorſten van Chalcidene, in latere tyden, zelfs op penningen, *koningen* genoemd worden, maar ook zyn zoon en opvolger Lyſanias (x) onder den tytel van Koning, door Marcus Antonius, in dit gebied bevestigd is geworden;

(u) *Geogr. Antiq. Tom.* II. *pag.* 263.
(v) *Palaest. Ill. pag.* 315, 316.
(w) *Vetera Romanorum Itineraria pag.* 194, 195.
(x) Onachtzaamheïd op de tydrekeninge deedt ſommigen, ook hier, mistasten, en dezen Lyſanias verwarren met een' anderen van dien naam, door Lukas gemeld Kap. III. 1. Beter zou men met Lukas vergelyken, 't gene JOSEPHUS ſchryft *Ant. Iud. Lib.* XIX *c.* 5 § 1, en *Lib.* XX *c.* 7 § 1, in welke laatſte plaats ik, voor Λυσανιᾳ, liever zoude lezen Λυσανιου.

den; gelyk JOSEPHUS (y) en DIO CASSIUS (z) bevestigen. Ten tyde van Keizer Claudius was zekere Herodes koning van Chalcis (a), die, op een penning, vertoond wordt met eene koninglyke kroon, en met het omschrift Βασιλευς Ηρωδης Φιλοκλαυδιος; over welken penning SEGUINUS (b), E. SPANHEIM (c), NOLDIUS (d), en anderen, naauwkeurig onderzoek gedaan hebben.

'T kon zyn, gelyk LE BLOND (e) gist, dat Ptolemaeus zich van den koninglyken naam onthieldt, om zich den haat der Romeinen niet meer op den hals te halen, by welken de naam van *koning* niet zeer geliefd was. Dit is ten deele waar, doch moet echter met eenige bepalinge opgevat worden (f).

Wy vinden op dezen penning de jaartel-

(y) *Ant. Iud. Lib.* XIV *c.* 13 § 3, *de B. Iud. Lib.* I *c.* 13 § 1.

(z) *Lib.* XLIX § 32. *pag.* 592, 593.

(a) JOSEPHUS *Ant. Lib* XX *c.* 5 § 2.

(b) *Select. numism. antiq. pag.* 49, 51. *edit.* 1684.

(c) *De V. et P. N. dissert.* V. *pag.* 443, 444.

(d) *Hist. Idum. pag* 374.

(e) *Observ. sur quelques Médailles pag.* 63.

(f) CELLARIUS *in app. ad Josephum Tom.* II. *pag.* 329. *Cl.* SEGAAR *obs. in Lucam pag.* 131.

tellinge LB, dat is, *het tweede jaar* (g). Op een' anderen penning van Ptolemaeus leest men LΔ, het welk het *vierde jaar* aanduidt, en 't gene LE BLOND (h) verklaart van 't vierde jaar der regeringe van Ptolemaeus, te rekenen van dien tyd, toen Pompeius voor de tweede maal in Syrie gekomen en met Ptolemaeus in eenige onderhandelinge getreden was. Of deze gisſing gegrond zy, durve ik niet beſlisſen, te minder, om dat ik geene betere, in haare plaatſe, weet te geven. Indien de beeldtenis, op de voorzyde der penningen, tot Ptolemaeus behoort, zou de gisſing van LE

(g) Het is overvloedig bekend, dat de letter L op de Griekſche penningen beteekent een *jaar*, als zynde de eerſte letter van 't woord *Λυκαβας*, in dien zin gebezigd door *Homerus* en anderen. Zie STEPHANUS *Thes. Ling. Gr. in* V., en HESYCHIUS V. *Λυκαβας*, met de aanteekeningen van den geleerden ALBERTI. — Wyders blykt het van elders, dat de Griekſche letter Λ oudtyds geſchreven wierde L, zoo op de penningen, by GOLTZIUS en E. SPANHEIM *de V. et P. N. pag.* 56, 77, als in de opſchriften, by SPONIUS *Miscell. erud. Antiq. pag.* 315—317, en E. CORSINUS *Not. Græcorum pag.* 41. Men zie noch G. L. CASTELLUS *Prolegom. ad Siciliæ et objacentium inſularum veterum Inſcriptionum novam collectionem* (*Panormi* 1769) *pag.* XLII; NORIS *de epochis Syro- Mac. disſ.* IV. *pag.* 306, 308, 468; GORIUS *difesa dell' Alfabeto degli antichi Toscani pag.* 113, 114.

(h) *L. c. pag.* 64.

BLOND daar door eenigzins bevestigd worden.

Eindelyk valt onze aandacht op die twee gewapende mannen, op de rugzyde van den penning te vinden. Het is gemakkelyker te gisſen, dan te bepalen, wie door dezelven bedoeld worden. Indien de gemaakte aanmerkinge over de jaarrekeninge vast ging, kon men, misſchien, denken op Pompeius en Ptolemaeus. Het blykt anders uit JOSEPHUS (i), dat Ptolemaeus vermaagſchapt was, en eene groote gemeenzaamheid hadt met Dionyſius van Tripolis, aan wien hy in aart, zeden, belangen, bedryven en oogmerken vry gelyk was. Hierom vermoedde LE BLOND (k), dat Ptolemaeus en Dionyſius hier by elkanderen ſtaan. Doch dit komt my naauwlyks aannemelyk voor, vooral wanneer wy voor waarheid houden, 't gene de Abt, aangaande de bedoelde jaartellinge, te voren gezegd hadt. Want 't is niet wel te vermoeden, dat Ptolemaeus, op zyne penningen de beeldtenis van Dionyſius zal hebben doen plaatſen, die, eenigen tyd vroeger, op last van Pompe-

(i) *Ant. Iud. Lib.* XIV *c.* 3 § 2.
(k) *Pag.* 66.

peius onthoofd was. Zoo 'er noch meer penningen van dezen Ptolemaeus ontdekt wierden, zou men, mogelyk, hieromtrent en over de jaartellinge iet op beter' grond konnen vastſtellen.

NATURAL HISTORY.